

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник із судової практики Європейської конвенції з прав людини

Бізнес та права людини

Перше видання – 28 лютого 2026 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Текст було фіналізовано 28 лютого 2026 року. Посібник буде регулярно оновлюватися.

Посібники із судової практики можна завантажити за посиланням: <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у соціальній мережі X: https://x.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи та Європейським судом з прав людини й виконано Верховним Судом (Україна).

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2026.

Зміст

Передмова	5
I. Вступ	6
II. Суб'єкти господарювання як заявники: питання прийнятності	6
A. Хто може порушувати справу в ЄСПЛ?	6
1. Поняття «неурядова організація»	6
2. Поняття «потерпілого», втрата статусу потерпілого, відмова від права	8
3. Акціонери та керівники як заявники та «корпоративна вуаль»	11
B. Хто втрутився у право? Позитивні зобов'язання Держави щодо регулювання приватних відносин	14
III. Законність, законна мета та пропорційність: загальні принципи	16
A. Втручання має бути «законним»	16
B. Законна мета	19
C. Аналіз необхідності / пропорційності / справедливого балансу	20
IV. Захист майна (Стаття 1 Першого протоколу)	24
A. Що є «майном», захищеним статтею 1 Першого протоколу?	24
B. Особливі форми «майна», пов'язані з діловими операціями	32
C. Втручання в «майно»: експропріація, контроль за користуванням, та загальний принцип мирного користування майном	39
D. Спори між приватними сторонами	41
E. Виправдання втручання за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції	45
1. Вимога «законності» в контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції	45
2. Законна мета в контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції	47
3. Справедливий баланс, необхідність, пропорційність та суміжні поняття	48
4. Притаманні процесуальні вимоги	59
5. Відшкодування за втрату активів або доходів	61
F. Дія загальних принципів в окремих сферах господарської діяльності	64
1. Держава як приватний актор: обов'язки приватних компаній, що контролюються Державою	64
2. Арешт майна, заморожування активів, конфіскація	67
3. Податки та збори	69
4. Банки та інші фінансові установи	73
5. Банкрутство та інші корпоративні спори	74
V. Інші конвенційні права, релевантні в контексті господарської діяльності	77
A. Процесуальні права (статті 6 і 13)	77
1. Які положення Конвенції гарантують процесуальні права?	77
2. Застосовність статті 6	78
a. Застосовність статті 6 в «цивільному» аспекті	78
b. Застосовність статті 6 в «кримінальному» аспекті	81
3. Доступ до суду (право на суд)	82

а. Процесуальні бар'єри: судові збори, строки, формальності тощо.....	83
б. Імунітет Держави, можливість судового розгляду, оскарження законодавства ..	86
с. Ефективний доступ до суду: обсяг судового перегляду, остаточність судових рішень, їх виконання	87
4. Інституційні вимоги: незалежний і безсторонній суд, встановлений законом	90
5. Процесуальні вимоги справедливого суду: право на публічний розгляд, змагальність провадження, рівність сторін	93
6. Презумпція невинуватості та тягар доказування	97
7. Тривалість провадження (вимога «розумного строку»)	98
8. Якість правосуддя: мотивування рішень, непослідовність практики, свавілля тощо. Зв'язок з іншими положеннями Конвенції.	98
B. Небезпечна діяльність, приватність, житло та кореспонденція (статті 2 і 8)	102
1. Промислове забруднення та небезпечна діяльність	102
а. Екологічні справи за статтями 2 і 8	102
б. Суб'єкти господарювання як заявники у справах, пов'язаних із довкіллям	107
с. Екологічні справи за статтею 6 (право на справедливий суд)	109
2. Захист «житла», «приватності» та «кореспонденції» суб'єктів господарювання.....	110
3. Ділова репутація	113
4. Суб'єкти господарювання, які втручаються у приватне життя інших осіб	114
5. Суб'єкти господарювання як орендодавці	117
C. Свобода вираження поглядів та медіаринок (стаття 10)	120
1. Окремі загальні принципи	120
2. Ринок телерадіомовлення та вимоги щодо ліцензування	123
3. Регулювання діяльності онлайн-платформ та соціальних мереж.....	125
4. Комерційні висловлювання.....	127
5. Інтелектуальна власність, особисті дані та комерційні таємниці	129
D. Суб'єкти господарювання як роботодавці	131
1. Трудові права за Конвенцією	131
2. Примусова праця та інші форми експлуатації (стаття 4)	132
3. Спостереження за працівниками (стаття 8)	134
4. Релігія на робочому місці (стаття 9)	134
5. Свобода вираження поглядів працівників та повідомлення про неправомірні дії (стаття 10)	136
6. Профспілки, об'єднання та колективні дії (стаття 11)	139
7. Дискримінація на робочому місці (стаття 14 та стаття 1 Протоколу № 12)	142
VI. Юрисдикція Суду. Інші міжнародно-правові режими	145
A. Територіальна юрисдикція та винятки	145
B. Конвенція та інші джерела міжнародного права	146
C. Провадження в Суді та інших міжнародних органах	148
Перелік цитованих справ	150

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо різних статей Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція») щодо бізнесу та прав людини. Його слід читати разом з Посібниками із судової практики за окремими статтями Конвенції, на які він містить систематичні посилання.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і / або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Хава Йоллари Туризм ве Тікарет Анонім Шіркети» проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

I. Вступ

1. У Конвенції та її Протоколах немає положень, які б прямо стосувалися господарської діяльності, компаній, підприємств або комерційних організацій. Однак на практиці майже кожна стаття Конвенції має значення для прав суб'єктів господарювання — як компаній, так і індивідуальних підприємців. Цей Посібник слід розглядати як вступ до судової практики Суду з господарських питань, а не як вичерпний огляд. Більшість справ, відібраних для цього Посібника, стосуються питань бізнесу, але читачам також рекомендується ознайомитися з іншими Посібниками, присвяченими конкретним статтям Конвенції та темам.

II. Суб'єкти господарювання як заявники: питання прийнятності¹

Стаття 34 Конвенції

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї. ...

А. Хто може порушувати справу в ЄСПЛ?

1. Поняття «неурядова організація»

2. **Приватні особи та компанії.** Відповідно до статті 34 Суд може приймати заяви від «будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб». Це означає, що справи проти Держав-членів можуть порушувати приватні компанії та індивідуальні підприємці. Іноземні приватні компанії можуть подавати скарги щодо порушення їхніх прав, передбачених Конвенцією, будь-якою Державою-членом (див., до прикладу, *«Морський форум С.А. проти Румунії» (Forum Maritime S.A. v. Romania)*, 2007, у якій заявник — компанія, зареєстрована в Панамі, — скаржилася, зокрема, на тривалість процедури розгляду господарського спору в румунських судах; або *«Компанія «Рамбус Інк.» проти Німеччини» (Rambus Inc. v. Germany)* (ухв.), 2009, порушена американською компанією щодо патентного провадження в Європі). Натомість державна установа не може виступати заявником, і це також стосується регіональних та муніципальних органів влади (див. *«Уряд Автономної спільноти Країни Басків проти Іспанії» (Le Gouvernement de la Communauté Autonome du Pays Basque contre l'Espagne)* (ухв.), 2003). Порівняйте зі справою, порушеною селом Саамі в Швеції в рішенні *«Саамське селище Муоніо проти Швеції» (Muonio Saami Village v. Sweden)* (ухв.), 2000).

3. **Держава.** Хоча Конвенція регулює міждержавні справи (між Державами-членами), Держава не може подавати міждержавну скаргу з метою захисту прав юридичної особи, яка в іншому випадку не відповідала б критеріям «неурядової організації» (див. *«Словенія проти Хорватії» (Slovenia v. Croatia)* (ухв.) [ВП], 2020, § 70). Стосовно Держав, які не є Державами-членами, у справі *«Демократична Республіка Конго проти Бельгії» (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)* (ухв.), 2020, Суд відхилив заяву ДРК, яка була міноритарним акціонером гірничодобувної компанії та яка вступила у кримінальне провадження в Бельгії як цивільний позивач. Суд постановив, що відповідно до статті 34 державні органи Держав, які не є Державами-членами, не можуть виступати заявниками у Суді.

4. **Приватні компанії, де Держава є однією з акціонерів.** Це питання розглядалося в *«Ісламська Республіка Іран Шіппінг Лайнз проти Туреччини» (Islamic Republic of Iran Shipping Lines v.*

¹ Загальні принципи прийнятності детально викладені в [Практичному посібнику з умов прийнятності](#).

Turkey), 2007, §§ 78-84. Уряд-відповідач стверджував, що компанія-заявник де-юре та де-факто не відокремлена від уряду Ірану, якому вона повністю належить, і тому її слід розглядати як «урядову» організацію. ЄСПЛ відхилив цей аргумент: компанія-заявник діяла відповідно до корпоративного права, не володіла жодними особливими державними повноваженнями та підпадала під юрисдикцію загальних, а не адміністративних судів. Отже, вона була «неурядовою» організацією, яка могла подати заяву до ЄСПЛ. Див. в тому ж ключі, справу *«Україна-Тюмень проти України» (Ukraine-Tyumen v. Ukraine)*, 2007, §§ 25-28, яку заснувала компанія, в акціонерному капіталі якої Держава володіла приблизно однією третьою, і яка була створена, серед іншого, для реалізації урядової програми транскордонного ділового співробітництва. Суд дійшов висновку, що ця компанія могла виступати заявником: її діяльність регулювалася корпоративним законодавством, Держава була звичайним акціонером без будь-яких особливих прав, а сама компанія здійснювала звичайну господарську діяльність.

5. Компанії під повним контролем Уряду. Державний банк, відповідно до статті 34 Конвенції, мав розглядатися як урядова організація, а отже, не міг звертатися до Суду. У справі *«Люблянська банка д.д. проти Хорватії» (Ljubljanska banka d.d. v. Croatia)* (ухв.), 2015, Суд зазначив, які елементи слід оцінювати для встановлення того, чи має банк тісний зв'язок із Державою: «правовий статус компанії (за публічним чи приватним правом); характер її діяльності (виконання публічної функції чи звичайна комерційна діяльність); контекст її діяльності (наприклад, монополія або галузь, що підлягає суворому регулюванню); її інституційна незалежність (ступінь державної власності); та її операційна незалежність (ступінь державного нагляду та контролю)» (§ 52).

6. Компанії, що виконують державні функції. Хоча той факт, що компанія надає суспільні послуги, має значення для вирішення питання, чи може вона бути заявником (*«Медична палата Відня та Дорнер проти Австрії» (Ärztchamber für Wien and Dorner v. Austria)*, 2016, § 36), сам по собі критерій «суспільних послуг» не є вирішальним. У справі *«Німецький радіофонд» проти Австрії» (Österreichischer Rundfunk v. Austria)*, 2006, §§ 46-54, Суд розглянув інституційну структуру Австрійської радіомовної корпорації (заявника) і вирішив, що ця корпорація мала право порушувати справу проти Австрії. Корпорація виконувала суспільну функцію, але не здійснювала урядових повноважень: вона не мала монополії на телерадіомовлення, користувалася фінансовою незалежністю (хоча Держава й надала їй капітал), а члени керівного органу телерадіомовної корпорації (хоча більшість із них призначалися державними органами) мали достатню незалежність. Таким чином, інституційна автономія корпорації дозволила їй подати скаргу проти Держави (див., також, для підприємств, що виконують функції комунального господарства, *«Юнедік проти Франції» (Unédic v. France)*, 2008, §§ 48-59; та *«Хорватське радіо-телебачення» проти Хорватії» (Croatian Radio-Television v. Croatia)*, 2023, §§ 98-121).

7. Чи є актуальним питання про суперечність суспільних та приватних інтересів? У справі *«Транспетрол» а.с. проти Словаччини» (Transpetrol, a.s., v. Slovakia)* (ухв.), 2011, Суд визнав заяву акціонерного товариства, яким володіє Держава, неприйнятною. Суд зазначив, що компанія-заявник мала ознаки як «урядової», так і «неурядової організації» у значенні статті 34 Конвенції. З одного боку, її діяльність регулювалася Цивільним кодексом і підлягала юрисдикції загальних судів. Компанія-заявник не мала жодних державних чи інших особливих повноважень, окрім тих, що надавалися звичайним приватним правом. З іншого боку, вона була віднесена до категорії «природних монополій», не підлягала приватизації та займала унікальне ринкове становище (див. § 58). Однак вирішальним був саме характер спору, який компанія-заявниця винесла на розгляд Суду: це був спір щодо права власності на акції, який стосувався насамперед інтересів акціонерів, а не інтересів самої компанії. Тому Суд ґрунтував свої міркування на «єдності інтересів» між компанією-заявницею та Державою як її мажоритарним акціонером (див. §§ 71 і далі): інтереси компанії-заявниці, якщо такі були, та інтереси Держави збігалися, і не було жодних ознак того, що заява мала на меті просування інших інтересів, окрім

тих, які одночасно є інтересами Держави. Підсумовуючи, хоча корпоративна структура та роль компанії-заявниці (як звичайного учасника ринку або як суб'єкта, що виконує певні спеціальні функції та повноваження) були важливими, предмет та контекст провадження також відіграють свою роль. Див. також справу *«Східнославацька водопостачальна компанія», АТ, проти Словаччини»* (*Východoslovenská vodárenská spoločnosť, a.s. v. Slovakia*), 2013, §§ 33 і далі, у якій комунальне підприємство, що виконує функції громадських послуг з водопостачання та очищення стічних вод, не могло звернутися до Суду.

8. Ліквідовані приватні компанії. У разі, якщо ліквідація компанії-заявниці пов'язана з оскаржуваним втручанням державного органу у права компанії, передбачені статтею 1 Першого протоколу, Суд може продовжувати розгляд справи навіть у тому випадку, якщо компанія формально припинила своє існування (див. *«БАТ Нафтова компанія Юкос проти Росії»* (*ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*) (ухв.), 2009, §§ 439 і далі). У таких випадках Суд може також прийняти до розгляду заяву, подану акціонерами компанії, а в поодиноких випадках — навіть її керівниками (див. підрозділ «Акціонери та керівники як заявники та «корпоративна вуаль» нижче).

2. Поняття «потерпілого», втрата статусу потерпілого, відмова від права

9. Поняття «потерпілого». Стаття 34 Конвенції встановлює дві умови: заявник повинен належати до однієї з категорій заявників, зазначених у статті 34, та повинен бути потерпілим від порушення Конвенції або Протоколів до неї. Поняття «потерпілий» слід тлумачити автономно, незалежно від таких понять в національному законодавстві, як інтерес або дієздатність (*«Фонд Дж. Пола Гетті та інші проти Італії»* (*The J. Paul Getty Trust and Others v. Italy*), 2024, § 225): отже, відсутність правоздатності згідно з національним законодавством не обов'язково означає, що заявник не може вважатися потерпілим у розумінні Конвенції (*«Джингилли Холдінг А.Ш. і Джингиллиоглу проти Туреччини»* (*Cingilli Holding A.Ş. and Cingilloğlu v. Turkey*), 2015, § 26). Крім того, щоб заявник міг стверджувати, що він є потерпілим від порушення Конвенції, між заявником та шкодою, якої він, на його думку, зазнав внаслідок передбачуваного порушення, має існувати достатньо прямий зв'язок (*«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини»* (*Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary*), 2022, § 24). Якщо порушення прав заявника ще не відбулося, то для того, щоб заявник міг вважати себе потерпілим, шкода повинна бути достатньо певною та неминучою, а заявник повинен надати обґрунтовані та переконливі докази ймовірності того, що порушення, яке торкнеться заявника, відбудеться (*«Файненшіал Таймз Лтд та інші проти Сполученого Королівства»* (*Financial Times Ltd and Others v. the United Kingdom*), 2009, § 56): однієї лише підозри чи припущення недостатньо (*«Сенатор Лайнс ГмБХ проти п'ятнадцяти держав-членів Європейського Союзу»* (*Senator Lines GmbH v. fifteen member States of the European Union*) (ухв.) [ВП], 2004). Сам по собі той факт, що компанія-заявник перебуває в процесі банкрутства, не впливає на її статус потерпілого (*«Сатакунан Марккінаперссі Ой та Сатамедіа Ой проти Фінляндії»* (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*) [ВП], 2017, §§ 89-95).

10. Передчасні скарги. Якщо справа заявника ще не вирішена на національному рівні, така ситуація може розглядатися або відповідно до статті 35 (як невикористання всіх національних засобів правового захисту), або як питання «передчасного звернення». Що стосується останнього підходу, то у справі *«Лаурус Інвест Угорщина КФТ та інші проти Угорщини»* (*Laurus Invest Hungary KFT and Others v. Hungary*) (ухв.), 2015, §§ 32 і далі, компанії-заявники подали скарги щодо анулювання деяких ліцензій. Національні суди отримали висновок від *Суду Європейського Союзу* (CJEU), в якому було роз'яснено умови, на підставі яких можна отримати компенсацію за такий захід. Суд дійшов висновку, що рішення Суду справедливості ЄС відкрило заявникам обґрунтовану перспективу успіху щодо розгляду їхніх вимог по суті та, потенційно, отримання відшкодування за анулювання ліцензій у національних судах. Отже, скарга заявника у цій справі була передчасною. Натомість існують ситуації, коли заявників вважають

потерпілими, навіть якщо негативні наслідки для них ще не настали: або ризик їхнього настання є реальним і неминучим (див. *«Файненшіал Таймз Лтд та інші проти Сполученого Королівства» (Financial Times Ltd and Others v. the United Kingdom)*, 2009, § 56) або оскаржуваний захід вплинув на заявників ще до його виконання (див. *«Фонд Дж. Пола Гетті та інші проти Італії» (The J. Paul Getty Trust and Others v. Italy)*, 2024, §§ 225-231).

11. Втрата заявником статусу потерпілого. Заявник може втратити статус потерпілого, якщо Уряд визнає порушення його прав і надасть необхідне відшкодування. Як неодноразово зазначав Суд, «рішення або захід на користь заявника, як правило, не є достатнім для позбавлення його статусу потерпілого, якщо національні органи влади не визнали — явно або по суті — порушення Конвенції та не забезпечили відповідного відшкодування» (*«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (no. 1))* [ВП], 2006, § 180; *«East/West Alliance Limited» проти України» (East West Alliance Limited v. Ukraine)*), 2014, §§ 149-153).

12. Визнання без відшкодування шкоди є недостатнім. У справі *«Шести Май Ендженіринг ООД» та інші проти Болгарії» (Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria)*, 2011, заявники, акціонери компанії, подали скаргу щодо ворожого поглинання їхньої компанії іншою групою акціонерів. Це поглинання стало можливим через те, що міський суд, з порушенням закону, ухвалив рішення про зміну офіційних даних щодо складу ради директорів компанії. Заявник отримав судове рішення, яким було визнано, що зміна запису була незаконною і, отже, недійсною; однак на той час він уже втратив контроль над компанією внаслідок низки рішень, ухвалених новим «незаконним» керівництвом. ЄСПЛ дійшов висновку, що «процедури, передбачені болгарським законодавством, не забезпечили заявникам ефективного відшкодування та не надали їм належного захисту від наслідків реєстраційних рішень, які дозволили приватним особам шахрайським шляхом захопити контроль над їхньою компанією», внаслідок чого заявники залишилися потерпілими від порушення статті 1 Першого протоколу (§ 91). По суті, визнання порушення прав заявника не супроводжувалося відшкодуванням.

13. Відшкодування має бути адекватним, але визначення його розміру належить, насамперед, до компетенції національних судів. У справі *«Владімірова проти Росії» (Vladimirova v. Russia)*, 2018, компанія, що належить заявниці, придбала партію цукру та передала її двом фізичним особам, які борг компанії не сплатили. Цей цукор був офіційно вилучений у рамках кримінального провадження; хоча згодом вилучення було скасовано, за цей час цукор зник. Хоча національні суди присудили компанії компенсацію за незаконні дії слідчого, заявниця оскаржила розмір компенсації до Суду. Щодо майнової шкоди Суд вирішив, що національні суди, безперечно, мали кращі можливості для встановлення її наявності та розміру, що висновки національних судів «не видаються довільними чи необґрунтованими», а отже, компанія-заявник втратила статус потерпілої (§ 47). Однак стосовно моральної шкоди Суд буде порівнювати, чи відповідає розмір відшкодування, призначеного національними судами, тому, що присуджується Судом у подібних справах на підставі статті 41 Конвенції (див., до прикладу, *«Товариство захисту кредиторів проти Словенії» (Društvo za varstvo upnikov v. Slovenia)*, (ухв.), 2017, §§ 48-64, або *«Корпорація розвитку Центрального Середземномор'я проти Мальти» (Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta)*, 2006, § 29, обидві справи, пов'язані з відшкодуванням шкоди через необґрунтовано тривалий судовий розгляд).

14. Заявник повинен вжити розумних заходів для отримання відшкодування. У справі *«Унія» ТОВ та «Belcourt Trading Company» проти Росії» (Uniya OOO and Belcourt Trading Company v. Russia)*, 2014, майно компанії-заявниці було незаконно вилучено та знищено митними органами. Компанія-заявниця домоглася ухвалення рішення на свою користь, в якому було визначено розмір компенсації за вилучене майно, і ця компенсація була виплачена. Компанія не подавала апеляції та не оскаржувала стверджувано недостатній розмір компенсації, що дало Суду підстави зробити висновок про те, що вона більше не має статусу потерпілої, оскільки органи влади не лише визнали порушення, а й сплатили їй компенсацію за нього (§ 281).

Порівняйте зі справою *«Компанія «Регент» проти України» (Regent Company v. Ukraine)*, 2008, §§ 55 та 61, у якій Суд дійшов висновку, що компанія-заявник може вважатися потерпілою у зв'язку з невиконанням арбітражного рішення навіть після того, як право на стягнення заборгованості за цим рішенням було передано їй від первісного позивача, оскільки вона подала до судів клопотання про визнання її новим кредитором та заміну первісного позивача у виконавчому провадженні на підставі договору про передачу прав, яке суди задовольнили та визнали.

15. Відмова заявника від права. Суд визнає, що заявник, наприклад, підписавши арбітражне застереження, добровільно відмовився від права, передбаченого Конвенцією. Відповідно, у справі *«Трансадо – Транспортес Флувіас Ду Садо, С.А. проти Португалії» (Transado – Transportes Fluviais Do Sado, S.A. v. Portugal)* (ухв.), 2003, транспортна компанія-заявник уклала концесійний договір з портовою адміністрацією, який містив арбітражне застереження (рішення арбітражного суду не підлягало оскарженню). Суд зазначив, що сама компанія, за згодою іншої сторони, вирішила включити таке застереження до концесійного договору і що тим самим вона відмовилася від свого права на оскарження рішення. Прийняття арбітражного застереження має бути «добровільним, законним та однозначним», щоб його можна було вважати дійсною відмовою від гарантій, передбачених пунктом 1 статті 6 Конвенції (*«Бег С.п.а. проти Італії» (Beg S.p.a. v. Italy)*, 2021, § 127).

16. Чи можна передати вимогу відповідно до Конвенції іншій особі? Хоча в багатьох юрисдикціях позивачі у цивільних провадженнях можуть передавати третім особам своє право на отримання відшкодування від відповідача, права, передбачені Конвенцією, не підлягають передачі в такий самий спосіб. Як зазначив Суд, «право на індивідуальну заяву, передбачене статтею 34, не є майновим правом. Воно також не підлягає передачі так, ніби було таким. Незалежно від того, чи є [та чи інша операція] дійсною з точки зору національного права, дозвіл на довільну передачу статусу заявника суперечив би природі Конвенції як інструменту захисту основоположних прав людини та самому Суду як її охоронцю» (*«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary)*, 2022, § 26). Про це йдеться у справі *«Страхова компанія «Нассау» Н.В. проти Нідерландів» (Nassau Verzekering Maatschappij N.V. v. the Netherlands)* (ухв.), 2011. Заявник, страхова компанія, застрахувала професійну відповідальність іншої консалтингової фірми, Н. У певний момент компанія Н. програла цивільну справу, нібито внаслідок недбалості судового виконавця. Компанія Н. отримала компенсацію від компанії-заявника (страховика), але потім уклала з страховиком договір про переуступку, за яким передала всі претензії, які Н. могла мати до Держави відповідно до статті 6 Конвенції (що виникли внаслідок недбалості судового виконавця). Суд оголосив заяву страхової компанії неприйнятною: хоча існують обставини, за яких позов може бути поданий не безпосередньо потерпілим, а його правонаступником (правонаступниками), ця справа мала інший характер: компанія-заявник не брала безпосередньої участі у спірному національному провадженні, а також не набула «статусу потерпілої» через будь-яку форму родинних зв'язків, спадкування, інституційного зв'язку з компанією Н. чи іншими засобами правонаступництва. Право на індивідуальну заяву, гарантоване статтею 34, не є майновим правом і не може бути передане як таке за допомогою «акта про переуступку», навіть якщо цей акт був дійсним правочином згідно з нідерландським законодавством (див. також *«РФ, ТОВ проти Словаччини» (RF spol. s r.o. v. Slovakia)* (ухв.), 2010). Однак, у справі *«Новіков проти Росії» (Novikov v. Russia)*, 2009, заявник на підставі договору про переуступку прав набув правової вимоги до державного органу до початку національного провадження (а отже, і до подання ним заяви до Суду). Скарга була подана на підставі статті 1 Першого протоколу до Конвенції; Суд визнав заявника «потерпілим», оскільки він набув право вимоги, дійсне за національним законодавством, яка кваліфікується як «майно» для цілей зазначеної статті. Див. також *«Монт Бланк Трейдінг, Лтд» та «Антарес Тітаніум Трейдінг, Лтд» проти України» (Mont Blanc Trading Ltd and Antares Titanium Trading Ltd v. Ukraine)*, 2021, §§ 57-62, та *«Туннель Репорт Лімітед проти Франції» (Tunnel Report Limited v. France)*, 2010, §§ 24-29.

17. **Уряд-відповідач повинен своєчасно висловити заперечення щодо статусу заявника як потерпілого.** Суд вимагає, щоб заперечення, пов'язані зі статусом потерпілого, подавалися вчасно. Запізніле звернення до цієї підстави може спонукати Суд застосувати правило «естопель» (див. справу *«Пайн Веллей Девелопментс Лтд» та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland)*, 1991, § 41, де Уряду не було заборонено посилалися на цей аргумент). Однак у будь-якому разі Суд може розглянути питання про статус потерпілого та право на участь у справі за власною ініціативою, оскільки це стосується питання, що належить до компетенції Суду (*«Компанії «Сатакуннан Марккінапюрссі Ой» та «Сатамедіа Ой» проти Фінляндії» [ВП] (Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland)* [ВП], 2017, § 93).

3. Акціонери та керівники як заявники та «корпоративна вуаль»

18. **Акціонери можуть подавати скарги, коли таке втручання порушує їхні права щодо акцій, але не щодо майна компанії.** Суд проводить розмежування між скаргами, поданими акціонерами щодо заходів, що зачіпають їхні права як акціонерів, та скаргами щодо дій, що зачіпають інтереси компаній, акціями яких вони володіють (*«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary)* [ВП], 2020, § 122). Див. також справу *«Джингилли Холдінг А.Ш. і Джингиллиоглу проти Туреччини» (Cingilli Holding A.Ş. and Cingilioğlu v. Turkey)*, § 3, 2015, у якій заявники — «основні акціонери» приватного банку — були визнані Судом заявниками у справі щодо запровадження Державою зовнішнього управління банком та передачі державному регуляторному органу більшості повноважень акціонерів.

19. **Як правило, проникнення за корпоративну вуаль не допускається.** У зв'язку з вищезазначеним Суд зазвичай не розглядає акціонерів як потерпілих від порушення прав їхніх компаній, передбачених Конвенцією. Аналогічно, компанія не може вважатися потерпілою у спорі між її власниками (*«Руставі 2 Бродкастинг Компані Лтд» та інші проти Грузії» (Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia)*, 2019, §§ 270-274). Суд пояснив свій підхід у справі *«Агротексім та інші проти Греції» (Agrotexim and Others v. Greece)*, 1995, в якій група акціонерів пивоварні подала скаргу на різні дії муніципальних органів влади, які, як стверджувалося, втручалися в бізнес інтереси пивоварні. Зрештою пивоварня збанкрутувала, і для управління процедурою банкрутства були призначені офіційні ліквідатори. Компанії-заявники вважали, що фінансові збитки, яких зазнала пивоварня, слід розглядати як їхні власні. Вони не скаржилися на порушення прав, наданих їм як акціонерам пивоварні (таких як право брати участь у загальних зборах та голосувати). На думку Суду, той факт, що компанії-заявники були номінальними мажоритарними акціонерами, був важливим, але не вирішальним. Між акціонерами компанії або між акціонерами та керівництвом можуть існувати розбіжності в поглядах. Суд наголосив, що в контексті процедури ліквідації інтереси кредиторів неплатоспроможної компанії мають пріоритет над інтересами акціонерів. Отже, проникнення за корпоративну вуаль «виправдане лише у виняткових обставинах, зокрема коли чітко встановлено, що компанія не має можливості звернутися до органів Конвенції, через органи, створені відповідно до її статуту, або — у разі ліквідації — через її ліквідаторів» (§ 66). Незважаючи на те, що ліквідатори були призначені Державою, «не було доказів, які б свідчили про те, що на момент, що має значення для справи [коли справа була порушена в Суді акціонерами], для ліквідаторів було б неможливо зробити це фактично або з юридичної точки зору» (§ 68), і «не було підстав припускати, що ліквідатори не виконували свої обов'язки належним чином» (§ 70). Отже, компанію повинні представляти її законно призначені керівники, за винятком випадків, коли є очевидні докази відсутності належної старанності з їхнього боку або наявності конфлікту інтересів (див. також *«Папачела та Амазон С.А. проти Греції» (Papachela and Amazon S.A. v. Greece)*, 2020, § 37). Існують деякі винятки, описані в наступних абзацах.

20. **Перший виняток: «одноосібні» або компанії-«інструменти» та подібні до них.** Одна з ситуацій, у яких Суд відступає від загального правила, була сформульована в справі *«Агротексім*

та інші проти Греції» (Agrotexim and Others v. Greece), 1995 і також стосується компаній, що повністю належать іншій компанії або фізичній особі, і інтереси яких повністю збігаються (як підтверджено Великою Палатою у справі *«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary)* [ВП], 2020, § 157). У справі *«Джі. Джей. проти Люксембургу» (G.J. v. Luxembourg)*, 2000 заявник був власником 90 % акцій товариства з обмеженою відповідальністю, яке перебувало в процесі ліквідації. Він поскаржився на тривалість ліквідаційної процедури. Суд вирішив, що заявник зберігав статус потерпілого, оскільки його скарга стосувалася діяльності ліквідаторів і оскільки «він фактично здійснював свою господарську діяльність через це товариство і, отже, мав безпосередній особистий інтерес у предметі скарги» (§ 24). (Порівняйте зі справою *«Агротексім та інші проти Греції» (Agrotexim and Others v. Greece)*, 1995, §§ 62-72, у якій Суд наголосив на ризику виникнення розбіжностей між акціонерами та нестабільності більшості, яка може визначати політику компанії, — ризику, якого немає в одноосібних товариствах. (Див. також справу *«КІПС ДОО і Дрекаловіч проти Чорногорії» (KIPS DOO and Drekalović v. Montenegro)*, 2018, де Суд підкреслив, що в компаніях з одним акціонером відсутній ризик виникнення розбіжностей у поглядах між акціонерами або між акціонерами та радою директорів, а також ризик конфлікту інтересів; *«Пайн Веллей Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland)*, 2001, § 42, де перша з компаній-заявників була дочірньою компанією, що повністю належала другій компанії, яка, у свою чергу, повністю належала третьому заявнику — фізичній особі; *«Ніколай Костадинов проти Болгарії» (Nikolay Kostadinov v. Bulgaria)*, 2022, у якій заявник володів 50 % акцій відповідної компанії та діяв спільно з власником інших 50 % акцій цієї компанії в рамках національного провадження; та справу *«Фонд Дж. Пола Гетті та інші проти Італії» (The J. Paul Getty Trust and Others v. Italy)*, 2024, §§ 225-231, щодо статусу потерпілих довірених осіб трасту). Щодо інших прикладів див. *«Рустамханлі проти Азербайджану» (Rustamkhanli v. Azerbaijan)*, 2024, §§ 29-30, та *«Міковський проти Північної Македонії» (Mickovski v. North Macedonia)*, 2022, §27.

21. Другий виняток, за якого допускається проникнення за корпоративну вуаль: неможливість розгляду справи іншим чином. Як зазначив Суд у справі *«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary)* [ВП], 2020, § 145 (справа щодо реструктуризації банку та статусу акціонерів як потерпілих), він може прийняти скаргу, подану акціонерами компанії, оскільки «для компанії практично або фактично неможливо звернутися до органів Конвенції через органи, створені відповідно до її статуту». Найчастіше така ситуація може виникнути або в контексті ймовірного «захоплення» органів компанії або конкуруючою групою акціонерів, або державними органами (див. також *«Фельдман та банк «Слов'янський» проти України» (Feldman and Slovyansky Bank v. Ukraine)*, 2017, §§ 28-29, та *«Владімірова проти Росії» (Vladimirova v. Russia)*, 2018, §§ 40-41. Щодо статусу компанії-заявника як потерпілої, яка раніше була акціонером банку, акції якого були вилучені та анульовані відповідно до рішення уряду про реструктуризацію та відновлення банку, див. *Project-Trade d.o.o. v. Croatia*, 2020, §§ 43-47) Щодо інших прикладів див. *«СіДіАй Холдінг Акцієнгезельшафт та інші проти Словаччини» (CDI Holding Aktiengesellschaft and Others v. Slovakia)* (ухв.), 2001, § 4; *«Мелтекс Лтд і Мовсесян проти Вірменії» (Meltex Ltd and Movsesyan v. Armenia)*, 2008, § 66; та *«Кредитний та індустріальний банк проти Чеської Республіки» (Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic)*, 2003, § 51.

22. Справи, порушені як єдиним акціонером, так і компанією-інструментом. У випадках, коли справа порушується «компанією-інструментом» та її єдиним акціонером, виникає питання, скільки «потерпілих» може бути в цій справі. «У низці справ, порушених як компанією, так і її акціонерами, Суд приймав заяви до розгляду лише в тій частині, в якій вони були подані самою компанією, а решту відхиляв через відсутність правоздатності» (*«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary)* [ВП], 2020, § 141). Але можливі й інші результати: так, у справі *«Пайн Веллей Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland)*, 1991, Суд дійшов висновку, що як компанія, так і її акціонер є

потерпілими. Натомість у справі *«Евгенія Міхаеліду Девелопментс Лтд та Міхаель Тимвіос проти Туреччини» (Eugenia Michaelidou Developments Ltd and Michael Tymvios v. Turkey)*, 2003, Суд дійшов висновку, що «обидва заявники настільки тісно пов'язані між собою, що було б штучним розглядати кожного з них як окремого заявника. Насправді перший заявник є компанією другого заявника та інструментом реалізації його бізнес-проектів. Виходячи з цього, Суд розглядатиме стверджувані порушення Конвенції виключно з точки зору другого заявника» (§ 21).

23. Скарги керівників компанії. Керівник компанії може подати скаргу щодо стверджуваного порушення Конвенції стосовно компанії, якою він/вона керує, лише як її законний представник, а не від власного імені. Згідно з пунктом 3 Правила 47, керівник зобов'язаний надати документ або документи, що підтверджують, що особа, яка подала заяву, має право або повноваження представляти компанію-заявника. У справі *«Амат-Г Лтд та Мебагішвілі проти Грузії» (Amat-G Ltd and Mebaghishvili v. Georgia)*, 2005, § 33, було встановлено, що керівник компанії не є потерпілим, оскільки його скарга ґрунтувалася виключно на невиконанні судового рішення, винесеного на користь «його» компанії, і оскільки не було жодних підстав вважати, що він міг би претендувати на статус опосередкованого потерпілого від передбачуваного порушення Конвенції, яке зачіпало права товариства з обмеженою відповідальністю. Однак див. справу *«Корпоративна Тарговська Банка АД проти Болгарії» (Korporativna Targovska Banka AD v. Bulgaria)*, 2022, де колишні виконавчі директори банку мали виняткове право звертатися до Суду від імені цього банку, незважаючи на те, що вони зробили це вже після того, як їх було усунено з посад, а банк, згідно з болгарським законодавством, мав бути представлений ліквідаторами. (Див. також справу *«Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії» (Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, §§ 90-95, та наведені в них справи, щодо питання статусу потерпілих у директорів). Той факт, що національні суди визнали право керівника брати участь у національному судовому провадженні, не надає йому автоматично статусу «потерпілого» (див., в контексті скарги за статтею 6 Конвенції, справу *«Розелтранс», «Фінліз» та Мишкін проти Росії» (Roseltrans, Finlease and Myshkin v. Russia)* (ухв.), 2004).

24. Хто може представляти компанію, що перебуває в процесі ліквідації? Як відзначалося вище (див. *«Агротексім та інші проти Греції» (Agrotexim and Others v. Greece)*, 1995, §§ 62-70), як правило, Суд визнає законно призначених представників компанії. Однак процедура призначення таких представників може мати недоліки і сама по собі може стати підставою для порушення питань, що впливають із Конвенції; у такому випадку Суд може прийняти скаргу, подану основними акціонерами та колишніми керівниками, навіть якщо на національному рівні вони не вважаються законними представниками компанії (*«Джі. Джей. проти Люксембургу» (G.J. v. Luxembourg)*, 2000, §§ 22-25). У справі *«Кредитний та індустріальний банк проти Чеської Республіки» (Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic)*, 2003, §§ 46-52, заявником був банк, щодо якого Чеський національний банк призначив примусове управління. Головний акціонер банку-заявника, який також був його колишнім головою правління, поскаржився на те, що колишньому керівництву банку не було дозволено брати участь у провадженні, в ході якого було призначено зовнішнього адміністратора. Уряд стверджував, що від імені банку може діяти лише адміністратор, а не колишній голова правління. Суд відхилив це заперечення. Скарга у цій справі стосувалася саме того факту, що примусовий адміністратор був призначений без надання банку, щодо якого було прийнято постанову про адміністративне управління, належної можливості висловити заперечення проти цього (§ 51) (див. також, в одному ряду, справу *«Капітал банк АД проти Болгарії» (Capital Bank AD v. Bulgaria)* (ухв.), 2004)).

25. Скарги міноритарних акціонерів. Міноритарні акціонери, як правило, можуть подавати скарги лише щодо заходів, що зачіпають їхні права як акціонерів, але в такому випадку вони діють від власного імені, а не як представники компанії. Справа *«Олчак проти Польщі» (Olczak v. Poland)* (ухв.), 2002, стосувалася рішення ради тимчасових керуючих банку про анулювання певних акцій, зокрема тих, що належали заявнику: оскаржувані заходи були спрямовані не

проти компанії (вони, навпаки, відповідали інтересам компанії), а проти інтересів одного з її акціонерів (§§ 58-59; див. також *«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary)* [ВП], 2020, §§ 126-134). У справі *«Ерол Аксой проти Туреччини» (Erol Aksoy v. Türkiye)*, 2026, Суд, дійшовши висновку, що скарга акціонера була несумісною *ratione personae*, звернув увагу на мінімальну частку акцій, що безпосередньо належала заявнику у відповідній компанії, та додав, що «сам лише факт того, що національні суди визнали заявника правомірним позивачем, сам по собі не надає статусу потерпілого відповідно до Конвенції» (див. § 112).

26. Що робити, якщо компанія-заявник була ліквідована після подання заяви? Той факт, що юридична особа визнана банкрутом під час розгляду справи за Конвенцією, не обов'язково позбавляє її статусу потерпілої (*«Компанії «Сатакуннан Марккінапюрссі Ой» та «Сатамедіа Ой» проти Фінляндії» [ВП] (Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland)* [ВП], 2017, § 94). Те саме стосується компанії, яка припинила своє існування і єдині акціонери якої висловили бажання продовжити розгляд заяви від її імені (*«Євромак Метал Ду проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Euromak Metal Doo v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2018, §§ 32-33, щодо податкового спору відповідно до статті 1 Першого протоколу). Справа *«БАТ Нафтова компанія Юкос проти Росії» (OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia)* (ухв.), 2009, стосувалася податкових зобов'язань великої нафтової компанії, яка в підсумку була ліквідована, і Уряд-відповідач стверджував, що розгляд справи в Суді слід припинити, оскільки компанія була ліквідована. Суд відповів, що на момент порушення справи компанія все ще існувала як юридична особа і що «різні стверджувані порушення [Конвенції] стосуються процедур нарахування податків та примусового стягнення щодо компанії-заявниці, що зрештою призвело до її банкрутства та припинення існування як юридичної особи. Вилучення заяви з реєстру справ за таких обставин підірвало б саму суть права юридичних осіб на подання індивідуальних заяв, оскільки це заохочувало б Уряди позбавляти такі суб'єкти можливості продовжувати розгляд заяви, поданої в той час, коли вони мали статус юридичної особи» (§ 443). Див. також справу *«Компанія Google та інші проти Росії» (Google LLC and Others v. Russia)*, 2025, §§ 52-53, у якій Суд відмовився припинити розгляд заяви ліквідованої компанії, що має право на відшкодування, оскільки у цій справі порушувалися «питання, що становлять загальний інтерес і виходять за межі [її] конкретних обставин» (однак, порівняйте зі справою *«Гардіан і С.С. Груп 95 СА проти Румунії» (Gardean and S.C. Grup 95 SA v. Romania)* (перегляд), 2013, § 16).

27. Поглинання, злиття та придбання. У разі припинення діяльності первісної юридичної особи (повне поглинання) та повного передання активів і зобов'язань компанія, що здійснює поглинання, зберігає статус потерпілої. Справа *«Швейцарське радіо та видавництво» проти Швейцарії» (Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft and publisuisse SA v. Switzerland)*, 2020, § 43, стосувалася компанії, яка припинила свою діяльність після подання заяви до Суду, однак її діяльність перейшла до іншої фірми, яка бажала продовжувати провадження. Див. також справи *«"Каррефур Франція" проти Франції» (Carrefour France v. France)* (ухв.), 2019, §§ 48 та 52, та *«Йофіл АЕ проти Греції» (Iofil AE v. Greece)* (ухв.), 2021.

В. Хто втрутився у право? Позитивні зобов'язання Держави щодо регулювання приватних відносин

28. Втручання має бути пов'язане з діями державного органу. При оцінці того, чи можна оскаржуваний акт приписати Державі, Суд спирається на судову практику щодо того, чи можна юридичну особу вважати «(не) урядовою організацією» у значенні статті 34 (див. розділ «Поняття "неурядова організація"» вище) і, отже, чи може Держава нести пряму відповідальність за дії цієї юридичної особи. Так, дисциплінарне покарання, накладене на адвоката Іспанською колегією адвокатів — юридичною особою публічного права, — було визнано втручанням з боку «державного органу» (див. *«Касадо Кока проти Іспанії» (Casado Coca v. Spain)*, 1994, § 39). Натомість у справі *«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia)* [ВП], 2012, що стосувалася шахрайських дій ліквідатора у справі про банкрутство, Суд зазначив, що в російській

правовій системі ліквідатор користується значною оперативною та інституційною незалежністю від Держави і не діє як представник Держави: отже, Держава-відповідач не може бути безпосередньо притягнута до відповідальності за його протиправні дії (§ 107).

29. Поняття «позитивних зобов'язань». За певних умов бездіяльність Держави (невжиття заходів) може розглядатися як порушення Конвенції. Справа *«Фадєєва проти Росії» (Fadeyeva v. Russia)*, 2005, стосувалася позитивного зобов'язання Держави щодо запровадження та забезпечення дотримання екологічних стандартів, що захищають мешканців міста від промислового забруднення, яке походить від сталеливарного заводу, що перебуває у приватній власності, §§ 89–93, і справа *«Болен проти Німеччини» (Bohlen v. Germany)*, 2015, стосувалася стверджуваної нездатності Держави захистити заявника — відомого музиканта — від несанкціонованого використання його імені в рекламній кампанії, §§ 45–60.

30. Позитивні чи негативні зобов'язання? Суд неодноразово повторював у різних контекстах, що межі між позитивними та негативними зобов'язаннями Держави не піддаються точному визначенню, а застосовні принципи є схожими: Суд часто вважає за непотрібне класифікувати їх за тією чи іншою категорією (див. *«Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонія» (Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], §§ 101 та 102, в контексті статті 1 Першого протоколу, або *«Фуентеш Бобо проти Іспанії» (Fuentes Bobo v. Spain)*, 2000, §§ 42-50, в контексті статті 10). Так, справа *«Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» (Hatton and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2003, стосувалася шуму, спричиненого літаками, що літали на низькій висоті. Суд зазначив, що шумові порушення не були спричинені Державою, а походили від діяльності приватних операторів. Однак Суд зауважив, що «загалом подібні принципи застосовуються незалежно від того, чи справа аналізується з точки зору позитивного зобов'язання Держави, чи з точки зору втручання з боку державного органу», тому Суд не зобов'язаний вирішувати, до якої саме категорії належить ця справа (§ 119). У деяких ситуаціях питання про те, чи можна приписати передбачуване втручання Державі чи приватному суб'єкту, може мати важливе значення. Наприклад, Суд неодноразово зазначав, що від Держави не можна вимагати покриття боргів приватних компаній, які збанкрутували (див., до прикладу, справу *«Міхайлеску проти Румунії» (Mihăilescu v. Romania)* (ухв.), 2003, або *«Фоменко та інші проти Росії» (Fomenko and Others v. Russia)* (ухв.), 2019, § 171): її зобов'язання в таких ситуаціях обмежуються наданням необхідної допомоги кредиторам у виконанні відповідних судових рішень, наприклад, через службу судових виконавців або в рамках процедур банкрутства (*«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia)* [ВП], 2012, § 90). І навпаки, якщо боржником, який не виконує своїх зобов'язань, є сама Держава або державна компанія, Держава несе відповідальність і, отже, не може посилається на відсутність коштів як на привід для невиконання боргових зобов'язань (див. *«Кооператива Агрікола Слобозія-Ханесей проти Молдови» (Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei v. Moldova)*, 2007, § 26; див., також справу *«Токель проти Туреччини» (Tokel v. Turkey)*, 2021, §§ 58-63).

31. Державні функції, делеговані приватним компаніям. Як зазначив Суд в справі *«Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (Costello-Roberts v. the United Kingdom)*, 1993, § 27, Держава не може звільнити себе від зобов'язань, передбачених Конвенцією, шляхом делегування цих зобов'язань приватним організаціям або фізичним особам. У справі *«Бузеску проти Румунії» (Buzescu v. Romania)*, 2005, заявник — адвокат — оскаржив рішення Румунської спілки адвокатів про позбавлення його адвокатського статусу. Суд зазначив, що Спілка була наділена законом як адміністративними, так і нормотворчими повноваженнями, переслідувала цілі загального інтересу, її рішення охоплювалися юрисдикцією адміністративних судів, а з точки зору національного законодавства вона виконувала функції державної служби та видавала адміністративні акти. Тому Суд дійшов висновку, що відповідальність Держави настала внаслідок адміністративних рішень Спілки (§ 78).

32. **Приватні підприємства, створені державними органами влади.** Повторюваним питанням у судовій практиці Суду є те, чи слід розглядати підприємства, що належать Державі або перебувають під її контролем і виконують деякі функції Держави — такі як державні школи, лікарні тощо — як такі, що представляють Державу, чи, навпаки, як звичайні комерційні організації. Справа *«Копленд проти Сполученого Королівства» (Copland v. the United Kingdom)*, 2007, стосувалася контролю за листуванням працівника з боку роботодавця — коледжу, який є статутним органом, наділеним певними повноваженнями у сфері освіти. Уряд визнав, що коледж був державним органом, за дії якого Держава безпосередньо відповідала відповідно до Конвенції, тому справа розглядалася крізь призму «втручання з боку державного органу» (було встановлено порушення через відсутність на той час правових норм, що регулювали такий контроль). У випадках, коли Держава відмовляється брати на себе відповідальність за борги таких приватних підприємств, Суд може розглянути питання про те, чи «підприємства, що перебували у суспільній власності», які знаходилися на різних етапах процесу приватизації, мали «достатню інституційну та оперативну незалежність від Держави», щоб звільнити останню від відповідальності відповідно до Конвенції (див. *«Р. Качапор та інші проти Сербії» (R. Kačapor and Others v. Serbia)*, 2008, § 98).²

III. Законність, законна мета та пропорційність: загальні принципи

33. Аналізуючи, чи є втручання у права заявника сумісним із Конвенцією, Суд зазвичай застосовує триступеневий тест: Суд оцінює:

- чи було втручання «згідно із законом»,
- чи переслідувало воно законну мету, та
- чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві».

Цей тест, розроблений у контексті статей 8–11, застосовувався Судом також у рамках інших положень Конвенції.

А. Втручання має бути «законним»

34. **Верховенство права.** Верховенство права, один із основоположних принципів демократичного суспільства, є невід'ємною частиною всіх статей Конвенції (*«Ятريدіс проти Греції» (Iatridis v. Greece)* [ВП], 1999, § 58). Загальновизнано, що формулювання «відповідно до закону» передбачає, що оскаржуваний захід повинен мати певну правову основу у національному законодавстві, причому ця правова основа також повинна відповідати певним вимогам щодо якості (див. *«Лекич проти Словенії» (Lekič v. Slovenia)* [ВП], 2018, § 94; *«Унспед Пакет Сервісі СаН. Ве ТіК. А.С. проти Болгарії» (Ünsped Paket Servisi SaN. Ve TiC. A.Ş. v. Bulgaria)*, 2015, § 37; *«Ель та інші проти Туреччини» (Yel and Others v. Turkey)*, 2021, § 89-90); а саме, вона має бути достатньо:

- доступною,
- точною та
- передбачуваною у своєму застосуванні.

(див. також *«Національна федерація асоціацій та спілок спортсменів (FNASS) та інші проти Франції» (National Federation of Sportspersons' Associations and unions (FNASS) and Others v. France)*, 2018, §160). Нарешті, правова основа повинна забезпечувати адекватні та достатні

² Щодо відповідальності Держави за борги державних підприємств, див. розділ «Вимога “законності”» нижче.

гарантії проти зловживань і свавілля (*«East/West Alliance Limited» проти України» (East West Alliance Limited v. Ukraine)*, 2014, § 167; *«Компанії «Вінчі Конструксьйон» та «ЖТМ Жені Сівіль та Сервіс» проти Франції» (Vinci Construction and GTM Génie Civil and Services v. France)*, 2015, § 66).³

35. Наскільки є точним і передбачуваним? Чіткість та передбачуваність законодавства означають, що існуюча правова база повинна надавати фізичним особам або компаніям «достатню інформацію щодо обставин та умов, за яких органи влади мають право застосовувати заходи, що впливають на їхні права, передбачені Конвенцією» (*«Національна федерація асоціацій та спілок спортсменів (FNASS) та інші проти Франції» (National Federation of Sportspersons' Associations and unions (FNASS) and Others v. France)*, 2018, § 160). Сфера застосування вимоги щодо «передбачуваності» значною мірою залежить від змісту відповідного правового акту, сфери його застосування, а також від кількості та статусу осіб, на яких він спрямований (*«Вістінш і Перепьолькінс проти Латвії» (Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia)* [ВП], 2012, § 96. Порівняйте зі справою *Versaci v. Italy*, 2025, §§ 107-120, (де законодавство дозволяло не видавати ліцензії на охорону громадського порядку особам, яких не вважали такими, що мають «добру репутацію»). Коли закон є надто загальним, його можна вважати недостатньо конкретним. У справі *«Копленд проти Сполученого Королівства» (Copland v. the United Kingdom)*, 2007, §§ 45-49, Держава стверджувала, що моніторинг електронної пошти та телефонних дзвінків працівника з боку роботодавця ґрунтувався на законодавчому положенні, яке дозволяло роботодавцю — державному коледжу — вживати «будь-яких необхідних або доцільних заходів» з метою забезпечення вищої та подальшої освіти. Суд не визнав, що ця дуже загальна норма є достатньою правовою підставою для втручання (див. також справу *«Версачі проти Італії» (Versaci v. Italy)*).

36. Закони, що надають владі необмежену свободу дій. Будь-які законні повноваження, надані виконавчій владі, не повинні «виражатися у вигляді необмеженої влади» (*«Хасан і Чауш проти Болгарії» (Hasan and Chaush v. Bulgaria)* [ВП], 2000, § 84). Так, у справі *«Глас Надєжда ЕООД та Еленков проти Болгарії» (Glas Nadezhda EOOD and Elenkov v. Bulgaria)*, 2007, національне законодавство надавало національному органу з питань телерадіомовлення право відхиляти заявки на отримання ліцензій на телерадіомовлення на підставі широко сформульованих підстав, без проведення публічних слухань, без обґрунтування свого рішення та без реального судового контролю за його дискреційними повноваженнями. Суд дійшов висновку, що ця нормативно-правова база не відповідала вимогам Конвенції щодо законності. Справа *«БАТ Флавус та інші проти Росії» (ООО Flavus and Others v. Russia)*, 2020, стосувалася рішення російських органів влади про блокування доступу до веб-сайту через «незаконний контент»: Суд зазначив, що рішення про блокування було ухвалено до судового розгляду питання про те, чи є контент «незаконним» і яка саме його частина є такою, без повідомлення сторін та без перевірки судами пропорційності цього заходу (§§ 39–43). Відсутність обґрунтування у рішенні про дозвіл на проведення аудиту банківських операцій також може бути проаналізована з точки зору «необмежених дискреційних повноважень» (див. *«Феррієрі та Бонассіса проти Італії» (Ferrieri and Bonassisa v. Italy)*, 2026, § 81). Однак законодавець може надати виконавчим органам ширшу свободу розсуду щодо регулювання деяких конкретних сфер господарської діяльності, особливо якщо це обумовлено конкретним національним контекстом, таким як боротьба з організованою злочинністю: у справі *«Версачі проти Італії» (Versaci v. Italy)*, 2025, що стосувалася відмови поліції видати заявнику ліцензію на здійснення букмекерської діяльності через те, що він не відповідав вимозі щодо «доброї репутації», Суд дійшов висновку, що застосування цієї широкої підстави для відмови у видачі ліцензії не суперечило критерію «законності» (§§ 105–126). Крім того, слід зауважити, що недоліки

³ Див. «щодо законності» у контексті статті 1 Першого протоколу, розділ «Вимога “законності”» нижче.

законодавства та відсутність процесуальних гарантій не призводять автоматично до порушення Конвенції.

37. Передбачуваність законодавства в бізнес-контексті. Суд ще раз наголосив, що «закон може відповідати вимозі передбачуваності навіть у тому випадку, якщо відповідна особа має звернутися за відповідною юридичною консультацією, щоб оцінити, у міру, що є обґрунтованою за даних обставин, наслідки, які може спричинити певна дія. Це особливо стосується осіб, які здійснюють професійну діяльність і які звикли дотримуватися високого рівня обережності під час здійснення діяльності. З огляду на це можна очікувати, що вони будуть особливо ретельно підходити до оцінки ризиків, пов'язаних із такою діяльністю» (*«Формінстер Ентерпрайзис Лімітед» проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic)*, 2008, § 65). У цій справі Суд зазначив, що дія (придбання цінних паперів) компанії-заявниці була здійснена в рамках її професійної діяльності, та дійшов висновку, що, з огляду на не врегульованість національного ділового середовища та значний обсяг угоди, компанія-заявниця, діючи з належною обачністю, що, серед іншого, передбачає юридичну допомогу, не могла вважатися такою, що не мала розумної можливості передбачити наслідки своїх дій (§ 67). У справі *«Делфі АС проти Естонії» (Delfi AS v. Estonia)* [ВП], 2015 (щодо обов'язку інтернет-медіаплатформ здійснювати модерацію дописів користувачів) Суд зазначив, що «від осіб, які здійснюють професійну діяльність і звикли дотримуватися високого рівня обережності під час виконання своїх професійних обов'язків, можна очікувати, що вони з огляду на це проявлятимуть особливу обережність при оцінці ризиків, пов'язаних із такою діяльністю» (§ 122). У справі *«О'Сулліван МакКарті Массел Девелопмент Лтд проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland)*, 2018, щодо обмежень у сфері торгівлі мідіями, пов'язаних з екологічними нормами ЄС, Суд зазначив, що компанія, яка вже багато років займалася торгівлею мідіями, мала бути обізнана про підготовку оскаржуваних правових норм, незважаючи на те, що вони набули чинності в короткий термін (§ 108).

38. «Законність» слід оцінювати з урахуванням усіх норм, що регулюють це питання, включаючи судову практику. Поняття «закон» охоплює все, що входить до складу писаного права, включаючи нормативно-правові акти, що мають меншу юридичну силу, ніж закони (*«Національна федерація асоціацій та спілок спортсменів (FNASS) та інші проти Франції» (National Federation of Sportspersons' Associations and unions (FNASS) and Others v. France)*, 2018, § 160; *«Горлов та інші проти Росії» (Gorlov and Others v. Russia)*, 2019, § 89), а також нормативні акти, прийняті професійними регуляторними органами на підставі незалежних повноважень щодо нормотворення, делегованих їм Парламентом (*«Парішек проти Чеської Республіки» (Paříšek v. the Czech Republic)*, § 43). Судова практика також є джерелом «права» в розумінні Конвенції: Суд неодноразово зазначав у різних контекстах, що в будь-якій правовій системі неминуче присутній елемент судового тлумачення і завжди існуватиме потреба у роз'ясненні сумнівних моментів та адаптації до мінливих обставин: саме національні органи, зокрема суди, покликані тлумачити та застосовувати національне право (див., до прикладу, *«Фортум Ойл енд Гас Ой проти Фінляндії» (Fortum Oil And Gas Oy v. Finland)* (ухв.), 2002). Отже, «закон» — це чинне положення у тому тлумаченні, яке йому надали компетентні суди (*«Парішек проти Чеської Республіки» (Paříšek v. the Czech Republic)*, 2023, § 43).

39. Тлумачення національного законодавства є, насамперед, завданням національних судів; наглядові повноваження Суду в цьому відношенні є обмеженими. Як Суд неодноразово зазначав, тлумачення та застосування національного законодавства належить насамперед до компетенції національних органів влади, зокрема судів: Суд не переглядає тлумачення національного законодавства національним судом, якщо воно не є «довільним або явно необґрунтованим» (див., до прикладу, справу *«Центр демократії та верховенства права проти України» (Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine)*, 2020, § 108). Однак важливо, щоб національні суди пояснювали правові підстави своїх рішень. Так, у справі *«Ходорковський і Лебедєв проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia)*, 2013, несплачені

корпоративні податки були стягнуті з керівників компанії, визнаних винними в ухиленні від сплати податків. Суд зазначив, що хоча «проникнення за корпоративну вуаль» у таких випадках не є недопустимим *per se* (§ 877), воно повинно мати правову підставу, а в цій справі така підстава була нечіткою: ані законодавство, ані судова практика чітко не передбачали відповідальності керівників компанії за несплачені податкові борги компанії. Крім того, висновок національного суду щодо цивільного позову на суму понад 500 млн євро містив лише кілька рядків і не містив ані посилань на правові норми, ані зрозумілого розрахунку збитків. Це змусило Суд дійти висновку, що цей захід був незаконним (див. §§ 874–885). У справі *«Раделіч проти Хорватії» (Radelić v. Croatia)*, 2025, Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу, оскільки національне законодавство було витлумачено та застосовано за аналогією таким чином, що воно дозволяло конфіскацію доходів від злочину — отриманих компанією — у фізичної особи, яка була її акціонером та директором, але не отримала ні прямої, ні опосередкованої вигоди від цих злочинів, §§ 53–63. Аналізуючи якість національного законодавства, Суд іноді може посилатися на висновки інших судових органів, таких як Суд справедливості Європейського Союзу (Суд справедливості ЄС) (наприклад, див. *«Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії» [ВП] (Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, § 151; див. також *«С.А. Данжевіль проти Франції» (S.A. Dangeville v. France)*, 2002, §§ 46–48).

40. Перевірка законності в контексті позитивних зобов'язань. Зазвичай, коли Суд розглядає питання дотримання Державою своїх позитивних зобов'язань щодо регулювання приватних відносин, він не аналізує «законність» бездіяльності Уряду. Як зазначив Суд у справі *«Фадєєва проти Росії» (Fadeyeva v. Russia)*, 2005, у випадках, коли Держава зобов'язана вживати позитивних заходів, вибір засобів залишається в межах її свободи розсуду, і навіть якщо Держава не застосувала той чи інший конкретний захід, передбачений національним законодавством, вона все одно може виконати своє позитивне зобов'язання іншими засобами. Отже, у таких випадках критерій «відповідно до закону» в рамках тесту на обґрунтованість не може застосовуватися так само, як у випадках прямого втручання Держави (§ 96).

41. Гарантії проти свавілля як елемент вимоги «законності». Процесуальні гарантії проти зловживання дискреційними повноваженнями, наданими виконавчій владі законодавчою владою, розглядалися Судом або як складова вимоги «законності» (наприклад, у контексті статті 10, *«Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії» [ВП] (Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, щодо відсутності чіткості в законодавстві, яке регулює видачу ліцензій на телерадіомовлення, §§ 156–158. Див. також *«Феррієрі та Бонассіса проти Італії» (Ferrieri and Bonassisa v. Italy)*, 2026, щодо отримання податковими органами фінансової інформації про заявника без судового або іншого незалежного перегляду таких заходів, що є порушенням вимоги щодо законності, передбаченої пунктом 2 статті 8 Конвенції (§ 105)).⁴

В. Законна мета

42. Критерій, який використовується рідко. Було небагато справ, у яких Суд або висловлював сумніви щодо наявності законної мети, залишаючи це питання відкритим (див., до прикладу, справу *«Дроздик та Мікула проти України» (Drozdyk and Mikula v. Ukraine)*, 2024, § 47) або вважав, що втручання не відповідало цьому критерію (див., до прикладу, справу *«ТОВ Мемо проти Росії» (ООО Мемо v. Russia)*, 2022, § 47, де Суд вирішив, що позов про дифамацію, поданий регіональною адміністрацією від власного імені, не переслідував законної мети «захисту репутації... інших осіб», оскільки, по суті, державний орган не мав «репутації», яку

⁴ Утім, гарантії від зловживань також розглядалися як один із елементів критерію «необхідності/пропорційності/справедливого балансу» — див. розділ **«Аналіз необхідності /»** нижче для додаткової інформації.

можна було б захищати такими засобами). Проте Суд віддає перевагу широкому тлумаченню поняття «законні цілі», що означає: на практиці майже завжди можна пов'язати оскаржуваний захід принаймні з однією з цілей, перелічених у відповідному положенні Конвенції. У таких справах Суд переходить до наступного етапу свого аналізу — «необхідність в демократичному суспільстві». Навіть коли Суд має сумніви щодо того, чи переслідував захід законну мету, він часто виходить із припущення, що це було так, якщо, у будь-якому разі, цей захід був непропорційним (див., до прикладу, справу *«Гаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia)*, 2007, § 43, в контексті справи, що розглядається відповідно до статті 1 Першого протоколу; див. також *«Компанія Google та інші проти Росії» (Google LLC and Others v. Russia)*, 2025, §§ 71-73).

43. **Можливість одночасного розгляду питань щодо «законної мети» та «необхідності».** Хоча зазвичай висновок про те, що конкретний захід не переслідував законної мети, унеможливорює необхідність будь-якого подальшого аналізу (наприклад, *«Ткачеві проти Росії» (Tkachev v. Russia)*, 2012, § 50) у поодиноких справах Суд розглядав як питання законної мети, так і питання пропорційності (див., до прикладу, у контексті спору щодо відшкодування незаконно стягнутого ПДВ, *«С.А. Данжевіль проти Франції» (S.A. Dangeville v. France)*, 2002, § 58 та § 61).

С. Аналіз необхідності / пропорційності / справедливого балансу

44. **Необхідність та інші подібні поняття.** При цьому поняття «необхідності» виражається по-різному залежно від конкретної статті. Так, найчастіше в контексті статті 1 Першого протоколу Суд наголошує, що «втручання у мирне користування майном має забезпечувати «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи (*«Яан та інші проти Німеччини» (Jahn and Others v. Germany)* [ВП], 2005, § 93).

45. **Елементи критерію необхідності.** Хоча Суд і не сформулював структурованого та вичерпного визначення поняття «необхідність», деякі елементи критерію необхідності можна вивести з судової практики Суду.

- Оскаржуваний захід повинен бути здатним забезпечити досягнення поставленої мети: наприклад, у справі *«Видавництво «Плон» проти Франції» (Éditions Plon v. France)*, 2004, § 53, Суд дійшов висновку, що збереження заборони на публікацію книги, яка містить медичні таємниці про колишнього президента Франції, є неефективним засобом їхнього захисту, оскільки ця інформація вже була опублікована в Інтернеті;
- Суд може порівняти обраний захід з іншими аби встановити, чи існують інші заходи, які могли б бути настільки ж ефективними, але менш інтрузивними (див., наприклад, *Консультативний висновок щодо того, чи може бути відмовлено особі в дозволі на роботу охоронцем через її близькість або належність до релігійного руху (Advisory Opinion as to whether an individual may be denied authorisation to work as a security guard or officer on account of being close to or belonging to a religious movement (request no. P16-2023-001))*, 2023, § 114, щодо відкликання дозволу на роботу на підставі потенційної нелояльності). Однак Суд неодноразово наголошував, що Держава не зобов'язана доводити, що без оскаржуваного заходу законна мета не була б досягнута: натомість Суд має переконатися, що вжитий захід залишався в межах свободи розсуду (*«Національний союз працівників залізничного, морського та іншого транспорту проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014, § 103, щодо заборони вторинних страйків). Щодо «свободи розсуду» див. цей самий розділ на декілька пунктів нижче;
- Найпростіше, перевірка пропорційності полягає у порівнянні суворості заходу з важливістю мети, яку прагнуть досягти: наприклад, у справі *«Джиніч проти Хорватії» (Džinić v. Croatia)*, 2016, §§ 67-81, заявника підозрювали у скоєнні тяжких економічних злочинів, і його майно було арештовано з метою можливої конфіскації. Суд визнав, що

арешт його майна переслідував законну мету, але встановив порушення, оскільки вартість арештованого майна майже вдсятеро перевищувала суму потенційної грошової вигоди від стверджуваної незаконної діяльності. Суд іноді порівнює відносну важливість інтересів, які намагаються захистити: у справі *«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (Eweida and Others v. the United Kingdom)*, 2013, Суд розглянув політику, яка забороняє працівникам носити показові релігійні символи. Хоча така політика була виправданою стосовно медсестер (з міркувань охорони здоров'я та безпеки у відділенні лікарні), вона не була виправданою стосовно бортпровідників, де протилежним інтересом було бажання роботодавця створити певний корпоративний імідж (§§ 89–101). Суд також застосовує більш цілісний підхід до оцінки необхідності, аналізуючи низку факторів; у контексті статті 1 Першого протоколу Суд описує це наступним чином: «характер втручання, переслідувана мета, природа майнових прав, у які відбувається втручання, а також поведінка заявника та державних органів, що здійснюють втручання, є одними з основних факторів, що мають значення для оцінки того, чи дотримується оскаржуваний захід необхідного справедливого балансу і, зокрема, чи накладає він непропорційний тягар на заявників» (*«Формінстер Ентерпрайзис Лімітед» проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic)*, 2008, § 75 *in fine*).

46. Процесуальні гарантії та необхідність. Гарантії від зловживань розглядалися Судом або як складова вимоги «законності» (див. розділ «Втручання має бути **ЗАКОННИМ**» вище) або як елемент критерію «необхідності/пропорційності/справедливого балансу». Що стосується останнього, див. справу *«Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» (Société Colas Est and Others v. France)*, 2002, у якій Суд розглянув обшуки, проведені в приміщеннях компанії в рамках розслідування, пов'язаного з питаннями конкуренції. Визнаючи, що оскаржувані обшуки не були пропорційними до переслідуваних законних цілей, Суд звернув увагу на той факт, що слідчі повноваження інспекторів надавали їм виключну компетенцію щодо визначення доцільності, кількості, тривалості та обсягу перевірок без будь-якого попереднього судового дозволу (§ 49). Крім того, у справі *«Науменко та CIA Рікс Шіппінг проти Латвії» (Naumenko and SIA Rix Shipping v. Latvia)*, 2022, §§ 56 і далі, Суд виявив певні недоліки в процедурі надання дозволу судом на здійснення операції з обшуку та вилучення майна у приміщеннях компанії-заявника, однак дійшов висновку, що ці недоліки не проявилися під час оскаржуваної операції та були урівноважені іншими процесуальними гарантіями.

47. Свобода розсуду. Свобода розсуду визначає ступінь поваги Суду до рішень національних органів влади у питаннях, пов'язаних із аспектом необхідності. Хоча в деяких розділах нижче описується застосування свободи розсуду, виявляються певні фактори, спільні для більшості положень Конвенції.

- **Європейський консенсус та міжнародне право.** У справі *«Друкарня та видавництво і Понсон проти Франції» (Société de conception de presse et d'édition and Ponson v. France)*, 2009, Суд зазначив, що існує європейський консенсус щодо необхідності суворого регулювання реклами тютюнових виробів, а також загальносвітова тенденція, спрямована на те саме. Суд дійшов висновку, що йому не потрібно враховувати фактичний вплив заборони реклами (включно з непрямою рекламою) на споживання тютюнових виробів: той факт, що публікації, які порушували законодавство, вважалися такими, що можуть спонукати людей, зокрема молодь, до споживання такої продукції, був для Суду «релевантною» та «достатньою» підставою для виправдання втручання. (§§ 57–58). Різноманітність практики в європейських Державах свідчить на користь ширшої свободи розсуду (див. справу *«Касадо Кока проти Іспанії» (Casado Coca v. Spain)*, 1994, § 55, щодо заборони реклами послуг адвокатів, або справу *«Національний союз працівників залізничного, морського та транспортного секторів проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail,*

- Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*), 2014, § 91 та 92 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142192>, щодо заборони на вторинні страйки, або справу «М.А. та інші проти Франції» (*M.A. and Others v. France*), 2025, §§ 150-153, щодо регулювання індустрії сексуальних послуг).
- **Якість процесу прийняття рішень на національному рівні.** Суд підтверджує, що його завданням не є переоцінка доказів та перегляд фактів, а також надання нового тлумачення національного законодавства (див., серед багатьох інших рішень, справи «СА-Кепітал Ой» проти Фінляндії» (*SA-Capital Oy v. Finland*), 2019, §§ 73-74, «БЕНет Прага, спол. с.р.о.в. проти Чеської Республіки» (*BENet Praha, spol. s r. o. v. the Czech Republic*), 2011, § 97, «БТС Холдінг, а.с. проти Словаччини» (*BTS Holding, a.s. v. Slovakia*), 2022, § 65) за винятком випадків, коли вважається, що національні органи влади не змогли належним чином встановити обставини справи, розглянути ключові та суттєві питання, порушені заявником, або провести належне урівноваження (див., в контексті статті 6, «Компанія Google та інші проти Росії» (*Google LLC and Others v. Russia*), 2025, §§ 102-107; в контексті статті 10, «Терентьев проти Росії» (*Terentyev v. Russia*), 2017, § 24; та в контексті статті 1 Першого протоколу, «Megadat.com СРЛ проти Молдови» (*Megadat.com SRL v. Moldova*), 2008, §§ 62-79). У тих випадках, коли національні суди проводять належне урівноваження, застосовуючи принципи, що відповідають практиці Суду, вважається, що вони не вийшли за межі своєї свободи розсуду (див., до прикладу, справу «Флоріндо де Алмейда Васконселос Грамаксо проти Португалії» (*Florindo de Almeida Vasconcelos Gramacho v. Portugal*), 2022, § 124, у контексті статті 8, що стосується спостереження за працівниками з боку їхніх роботодавців). У випадках, що стосуються загальних законодавчих заходів, Суд може враховувати якість парламентського та судового контролю за необхідністю такого заходу (див. «Енімал Дефендерз Інтернешнл проти Сполученого Королівства» (*Animal Defenders International v. the United Kingdom*) [ВП], 2013, §§ 114-116). В принципі, чим переконливішими є загальні обґрунтування загального заходу, тим менше значення Суд надавав його впливу в конкретній справі («Огневенко проти Росії» (*Ognevenko v. Russia*), 2018, § 69, з подальшими посиланнями).
 - **Відносна важливість конкуруючих державних та приватних інтересів.** Деякі цілі або сфери політики вимагають ширшої свободи розсуду і, відповідно, менш суворого контролю з боку Суду — наприклад, у сфері захисту національної безпеки (див. «Компанії «УАБ АмберКор ДС» і «УАБ Аркус Новус» проти Литви» (*UAB AmberCore DC and UAB Arcus Novus v. Lithuania*), 2023, § 116, щодо відмови влади надати дозвіл на будівництво центру обробки даних), боротьба з мафією (див. «Раймондо проти Італії» (*Raimondo v. Italy*), 1994, § 30, щодо конфіскації активів, які, ймовірно, мають злочинне походження), що регулюють придбання сексуальних послуг (див., до прикладу, справу «М.А. та інші проти Франції» (*M.A. and Others v. France*), 2025, § 47, де Суд розглянув кримінально-правову заборону на придбання сексуальних послуг у рамках комплексного законодавчого підходу до боротьби з проституцією та торгівлею людьми) або впровадження політики контролю над обігом зброї (див. «Ян Едгар (Ліверпуль) Лімітед проти Сполученого Королівства» (*Ian Edgar (Liverpool) Limited v. the United Kingdom*) (ухв.), 2000). Однак, у певних справах приватні права заявників мають перевагу над цими суспільними інтересами: знесення незаконно зведеної будівлі було пропорційним заходом відповідно до статті 1 Першого протоколу, але порушувало права, передбачені статтею 8, тих власників житла, які фактично проживали в цій будівлі (див. «Іванова та Черкезов проти Болгарії» (*Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria*), 2016, та порівняйте обґрунтування Суду щодо статті 1 Першого протоколу та статті 8, §§ 49-62 та 68-76).

48. Роль комерційного аспекту справи в аналізі пропорційності. У деяких випадках Суд визнавав, що в рамках загального зважування інтересів комерційні інтереси — а саме ті, що

мають переважно економічний характер — можуть мати дещо менш важливе значення порівняно з іншими конкуруючими інтересами. Наприклад, у справах за статтю 6, що стосуються застосування антимонопольного законодавства, Суд зазначав, що такі справи «зазвичай пов'язані зі складними й часто широкомасштабними економічними питаннями та пов'язаними з ними фактичними обставинами, а це означає, що відповідні елементи доказів також будуть багатогранними», що «як правило, фінансові санкції, що застосовуються в цій сфері, накладаються не на фізичних осіб, а на юридичних осіб, розмір яких визначається на основі шкідливих наслідків антиконкурентної поведінки та з урахуванням ділового обороту таких юридичних осіб» (див. *«SA-Capital Oy» проти Фінляндії» (SA-Capital Oy v. Finland)*, 2019, § 78). У справах, що підпадають під дію статті 8 і стосуються обшуків у комерційних приміщеннях, Суд визнав, що «той факт, що цей захід був спрямований проти юридичних осіб, означав, що можна було застосувати ширші межі свободи розсуду, ніж це було б у випадку, якби він стосувався фізичної особи» (*«Берн Ларсен Голдинг АС та інші проти Норвегії» (Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway)*, 2013, § 159; див. також *«Асоціація угорських провайдерів контенту та Index.hu Зрт проти Угорщини» (Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary)*, 2016, § 84). У справах, розглянутих відповідно до статті 10, Суд зазначив, що у сфері конкуренції Держави мають широкі дискреційні повноваження, і що комерційні висловлювання — заяви, зроблені з метою конкуренції, такі як реклама, — «не входять до основного ядра, що захищається свободою вираження поглядів, і користуються нижчим рівнем захисту, ніж інші «ідеї» чи «інформація»» (*«Маркт Інтерн Верлаг ГмбХ» та Клаус Беерман проти Німеччини» (Markt Intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany)*, 1989, § 32). На той факт, що оператор новинної платформи мав економічний інтерес у розміщенні коментарів користувачів, деякі з яких мали образливий характер, посилався Суд у справі *«Делфі АС проти Естонії» (Delfi AS v. Estonia)* [ВП], 2015, де Суд дійшов висновку, що власник новинного порталу мав обов'язок здійснювати модерацію цих коментарів (порівняйте зі справою *«Асоціація угорських провайдерів контенту та Index.hu Зрт проти Угорщини» (Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary)*, 2016, у якій Суд розмежував комерційні та неприбуткові медіаплатформи, § 64). Крім того, як зазначалося вище, бізнес повинен діяти з підвищеною обережністю та ретельно оцінювати потенційні ризики: у справі *«О'Сулліван МакКармї Массел Девелопмент Лтд проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland)*, 2018, яка стосувалася тимчасової заборони комерційного вилову мідій з екологічних міркувань, Суд зазначив, що компанія-заявник протягом багатьох років займалася виловом мідій — діяльністю, яка підлягала суворому регулюванню, а її продовження було предметом отримання щорічних дозволів; компанія мала передбачити відповідні зміни в законодавстві у сфері охорони навколишнього середовища, від неї очікувалося дотримання високого рівня обережності у своїй діяльності, і вона не повинна була інвестувати в нове обладнання, коли законодавча база мала зазнати змін (див. §§ 117 і далі). Розглядаючи питання про пропорційність відмови приватній телевізійній компанії транслювати телевізійну рекламу, Суд дійшов висновку, що свобода розсуду є особливо важливою саме в комерційних та рекламних питаннях (див. *«ФауґеТе Ферайн ґеген Тірфабрікен проти Швейцарії» (VgT Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland)*, 2001, § 69). Зрештою, розглядаючи питання щодо нібито несправедливості договірних та законодавчих положень, що забезпечують виконання кредитного договору у випадку прострочення, Суд у справі *«Ніна Дімітрова проти Болгарії» (Nina Dimitrova v. Bulgaria)*, 2024, § 142, підкреслив, що заявники у цій справі були приватними споживачами, а не професійними бізнесменами, які, як вважається, повинні брати на себе більші ризики під час початку бізнес-діяльності (порівняйте зі справою *«СІК - Незалежна компанія з комунікацій, S.A. проти Португалії (№ 2)» (SIC - Sociedade Independente de Comunicação, S.A v. Portugal (no. 2))*, 2026, § 44, де Суд наголосив, що інтереси компанії щодо трансляції певного відео мали переважно комерційний характер, або, виходячи з тих самих міркувань, *«Шарабідзе та інші проти Грузії» (Sharabidze and Others v. Georgia)* (ухв.), 2026, у якому Суд зазначив, що заявник не був приватним споживачем, а «комерційною організацією, що діяла через свого

єдиного власника, який займався бізнес-діяльністю та, як було встановлено національними судами, був поінформований про пов'язані з нею ризики», § 35).

49. Захист бізнес-інтересів може бути обумовлений загальними інтересами суспільства. За захистом або навіть просуванням бізнес-інтересів може стояти важливий суспільний інтерес. Так, у справі *«Ф.Дж.М. проти Сполученого Королівства» (F.J.M. v. the United Kingdom)* (ухв.), 2018, Суд зазначив, що повне виконання угод, укладених між орендарями та приватними власниками житла, забезпечує стабільність договорів та захищає приватний ринок оренди: він наголосив, що збалансування інтересів приватних власників та приватних орендарів було здійснено на законодавчому рівні під час прийняття відповідних положень. У таких умовах суди не були зобов'язані самостійно проводити урівноваження інтересів і могли просто забезпечити виконання договірних зобов'язань. У справі *«Гале проти Люксембургу» (Halet v. Luxembourg)* [ВП], 2023, § 147, Суд зазначив, що несанкціоноване розголошення конфіденційної інформації працівником не лише завдає шкоди бізнес-інтересам роботодавця, а й спричиняє «інші шкідливі наслідки, одночасно зачіпаючи суспільні інтереси, зокрема загальне економічне благо, захист власності, збереження охоронюваної таємниці, такої як конфіденційність у податкових справах або професійна таємниця, а також довіру громадян до справедливості та правосуддя фіскальної політики Держав».

IV. Захист майна (Стаття 1 Першого протоколу)

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції

1. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.
2. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

50. Юридичні особи безпосередньо згадуються. Згідно зі статтею 1 Першого протоколу «кожна фізична або юридична особа має право на мирне володіння своїм майном». Відповідно, захист власності, передбачений статтею 1 Першого протоколу, є єдиним правом у Конвенції та її Протоколах, яке прямо поширюється на юридичних осіб (юридичні особи можуть подавати заяви на підставі інших положень Конвенції відповідно до статті 34).

А. Що є «майном», захищеним статтею 1 Першого протоколу?⁵

51. Однозначні справи проти тих, у яких існування «майна» викликає сумніви. У більшості справ існування «майна» та право власності заявника на нього не заперечуються, а втручання є очевидним (наприклад, рішення у справі *«Босфорус Хава Йоллари Туризм ве Тікарет Анонім Шіркети» проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], § 140, у якій заявник — компанія, що надає послуги чартерних авіаперевезень, — оскаржувала рішення ірландських органів влади про арешт її літака; або справа *«Унія» ТОВ та «Belcourt Trading Company» проти Росії» (Uniya OOO and Belcourt Trading Company v. Russia)*, 2014, §§ 272-309, щодо вилучення та знищення імпортованих товарів митними органами; див. також *«Форначі Марцо '88 С.р.А. проти Італії» (Fornaci Marzo '88 S.p.A. v. Italy)*, 2026, § 27). Однак Суд часто стикається з заявами, що стосуються спорів щодо самого права власності, або у випадках,

⁵ Більш детальну судову практику щодо поняття «майна» в цілому див. в [Посібнику зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини](#).

коли предметом спору є саме існування «майна», його обсяг чи економічна вартість. При вирішенні таких справ Суд, з одного боку, самотійно тлумачить поняття «майно», але, водночас, має враховувати національну правову базу.

52. Автономне значення поняття «майно». Суд неодноразово зазначав, що поняття «майно» у статті 1 Першого протоколу має автономне значення, а саме — не залежить від формальних класифікацій у національному законодавстві (*«Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary)* [ВП], 2016, § 73; *«Сагінадзе та інші проти Грузії» (Saghinadze and Others v. Georgia)*, 2010, § 103). Воно поширюється як на існуюче майно чи активи, так і на «законні очікування» щодо отримання певного майна чи активів. Водночас не кожна майнова вимога, претензія тощо користується захистом, передбаченим статтею 1 Першого протоколу. Суд розглядає як «майно» лише ті вимоги, які «достатньо обґрунтовані для їхнього примусового виконання», що становить «право, яке можна вимагати відповідно до національного законодавства» та відповідає «правовим умовам, встановленим у національному законодавстві» (див. огляд відповідної судової практики у справі *«Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary)* [ВП], 2016, §§ 75 і далі; див. також *«Радомілья та інші проти Хорватії» (Radomilja and Others v. Croatia)* [ВП], 2018, §§ 142-43). Стаття 1 Першого протоколу не гарантує права на набуття власності (*«Копецький проти Словаччини» (Kopcský v. Slovakia)* [ВП], 2004, § 35). Іншими словами, хоча Суд визнає, що поняття «майно» має самотійне значення, він також визнає, що для того, щоб вимога заявника розглядалася як «майно», вона мала б мати певне підґрунтя у національному законодавстві. У випадках, коли існування майна є спірним, Суд застосовує цілісний підхід, беручи до уваги як правові норми, так і факти, і в кожному конкретному випадку вирішує, чи надавали обставини справи, розглянуті в сукупності, заявнику право на суттєвий інтерес, захищений статтею 1 Першого протоколу (*«Фабрі проти Франції» (Fabris v. France)* [ВП], 2013, § 51). Отже, ретроактивне скасування права власності на нерухоме майно не означає, що заявник не мав «майна», особливо якщо Держава раніше зареєструвала це право власності і якщо Держава розглядала компанію-заявника як власника такого майна (*«Фонд «Батьківська турбота» проти України» (Batkivska Turbota Foundation v. Ukraine)*, 2018, § 55; див. також справу *«Національне та регіональне будівельне товариство, товариство постійної забудови Лідса та Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom)*, 1997, §§ 62-70, у якому законодавство, що має зворотну силу, позбавило заявників права вимоги, та справу *«Насков та інші проти Північної Македонії» (Naskov and Others v. North Macedonia)*, 2023, §§ 69-79, щодо скасування зареєстрованого права власності на земельну ділянку).

53. Умовні вимоги та права. Не існує «майна» у значенні статті 1 Першого протоколу, якщо вимога заявника не може бути задоволена через те, що вона не відповідає всім умовам, які національне законодавство встановлює для реалізації прав або отримання бажаних пільг. Отже, не існує обґрунтованих очікувань щодо отримання фінансової допомоги на підставі національного законодавства, яке чітко пов'язувало «право» на таку допомогу з наявністю достатніх коштів у фонді надзвичайних ситуацій та не передбачало жодних правил щодо розмірів допомоги, що має бути надана, або щодо розподілу обмежених фінансових ресурсів цього фонду (див. *«Траїна Берто і Альфонсетті проти Італії» (Traina Berto and Alfonsetti v. Italy)* (ухв.), 2022, §§ 45-46). У справі *«Компанія «Еоліка де С. Жуліан, Лда» проти Португалії» (Eólica de S. Julião, Lda v. Portugal)* (ухв.), 2024, §§ 94-95, Суд встановив, що видача ліцензії на експлуатацію вітрових турбін була пов'язана з умовою надання результатів дослідження впливу шуму. Компанія-заявник не виконала цю умову, а отже, не мала законних очікувань щодо отримання ліцензії і, відповідно, не мала «майна» у значенні статті 1 Першого протоколу. У тому ж ключі у справі *«Галаквошчіус проти Литви» (Galakvoščius v. Lithuania)* (ухв.), 2020, §§ 56-61, від заявника, кандидата на місцевих виборах, вимагали повернути грошову заставу за участь у виборах: Суд дійшов висновку, що заявник, який не мав права на повернення застави згідно з чинними на той час правилами, не мав «майна» у значенні статті 1 Першого протоколу. У справі

«*Жарре проти Франції*» (*Jarre v. France*), 2024, §§ 48-49, Суд дійшов висновку, що заявник мав «майно» стосовно своєї вимоги щодо спадщини, оскільки він виконав чотири умови, передбачені законом, що надавали йому право претендувати на частку у спадщині померлого (§§ 48 та 49). Аналогічно, умовні вимоги, які втрачають чинність внаслідок невиконання необхідної умови, також не вважаються «майном» («*Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії*» [ВП] (*Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy*) [ВП], 2012, § 172). У справі, в якій надання державної допомоги підприємствам, що зазнали збитків внаслідок стихійного лиха, було пов'язано з наявністю коштів у державному бюджеті, Суд дійшов висновку, що вимога заявника щодо отримання цих коштів не може вважатися «майном» («*Траїна Берто і Альфонсетті проти Італії*» (*Traina Berto and Alfonsetti v. Italy*) (ухв.), 2022, § 47). Суд, зокрема, зазначив, що згідно з чинними нормативно-правовими актами на підтримку негайного відновлення господарської діяльності виділялися лише обмежені ресурси, та уточнив, що розмір будь-якої допомоги визначатиметься в межах ресурсів, наданих фондом надзвичайних ситуацій, а також будь-яких додаткових міністерських асигнувань у майбутньому. Отже, відповідне національне законодавство чітко пов'язувало «право» на отримання фінансової допомоги з наявністю достатніх коштів. За цих обставин Суд дійшов висновку, що вимога заявників щодо отримання фінансової допомоги з фонду надзвичайних ситуацій не може вважатися такою, що має достатню правову основу в національному законодавстві для того, щоб її розглядати як «актив» (*там само*, § 45).

54. Надія на отримання активів. Сама лише надія на визнання права власності або вимоги не може вважатися «майном». Таким чином, у низці справ щодо реституції майна, конфіскованого попереднім комуністичним режимом, Суд зазначив, що надія на відновлення давно втраченого права власності, не захищається статтею 1 Першого протоколу. Наприклад, у справі «*Фон Мальцан та інші проти Німеччини*» (*Von Maltzan and Others v. Germany*) (ухв.) [ВП], 2005, §§ 74-114, заявники були спадкоємцями власників земельних ділянок або будівель, які були експропрійовані радянськими окупаційними силами в період з 1945 по 1949 рік, а згодом — владою Німецької Демократичної Республіки (НДР). Що стосується самого акту експропріації, Суд зазначив, що він виходив за межі його часової та суб'єктної юрисдикції (*ratione temporis* та *ratione personae*): сучасна Федеративна Республіка Німеччина не несе жодної відповідальності за дії, вчинені під час радянської окупації або здійснені НДР щодо своїх власних громадян (*там само*, § 81). Що стосується тих правових зобов'язань, які Німеччина взяла на себе після возз'єднання, то вони були чітко визначені в Законі про відшкодування та компенсацію 1994 року, і Держава повністю виконала ці зобов'язання. Попередні політичні заяви щодо питання компенсації або судова практика Конституційного Суду не створювали жодних конкретних вимог, на виконання яких заявник міг би розраховувати (див. також «*Грацінгер і Грацінгерова проти Чеської Республіки*» (*Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic*) (ухв.) [ВП], 2002, §§ 73-74).

55. Права, які втратили чинність до набрання чинності Конвенцією. У справі «*Молнар Габор проти Сербії*» (*Molnar Gabor v. Serbia*), 2009, §§ 43-51, заявники мали вклади в державному банку. Оскільки банк не повернув ці вклади, заявники подали позов проти банку і в 1993 році отримали на свою користь судові рішення, що підлягало примусовому виконанню. Однак відповідно до закону 1998 року борги банку мали бути погашені лише у 2012 році. Що стосується початкових вкладів та будь-яких пов'язаних з ними правових вимог, то вони були офіційно анульовані у 1998 році. Інший закон, прийнятий у 2002 році, переніс термін погашення боргів на 2016 рік та перетворив ці вклади на державні облігації. Суд дійшов висновку, що законодавство знівелювало наслідки зазначеного остаточного судового рішення задовго до ратифікації Конвенції Державою-відповідачем. Отже, «наразі не можна стверджувати, що заявник має триваюче право на виконання рішення, якого він намагається домогтися». Щодо подальшої реструктуризації державного боргу, Суд визнав, що «з огляду на скрутне становище сербської економіки на той час» та широкий простір для розсуду, наданий Державам у питаннях, що стосуються економічної політики, поступове відшкодування коштів забезпечило справедливий

баланс між загальними інтересами суспільства та триваючим законним правом заявника на його початкові заощадження» (*«Грацінгер і Грацінгерова проти Чеської Республіки» (Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic)* (ухв.) [ВП], 2002, § 50). Порівняйте із справою *«Броньовські проти Польщі» (Broniowski v. Poland)* [ВП], 2004, §§ 129-133, яка стосувалася вимог про відшкодування, пов'язаних із втратою земельних ділянок внаслідок зміни кордонів після Другої світової війни: схема відшкодування, запроваджена польським законодавством, та вимоги, що впливали з неї, були охарактеризовані Судом як «майно». Див. також *«Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонія» (Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2014, у якому Суд дійшов висновку, що вклади, розміщені в банках колишньої Югославії, не були «погашені» внаслідок розпаду Югославії, і що вимоги, що виникли внаслідок невиконання державними банками зобов'язань щодо повернення цих вкладів, продовжували існувати на момент набрання чинності Конвенцією стосовно Сербії та Словенії, яким належали ці банки (§§ 74-80).

56. Поняття «законного очікування». На відміну від «простої надії» щодо набуття майна, певні вимоги можуть розглядатися як «законні очікування», що захищаються статтею 1 Першого протоколу (*«Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium)*, 1995, § 31). Поняття «законних очікувань» було сформульовано в справі *«Пайн Веллей Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland)*, 1991, § 51: У цій справі Суд дійшов висновку, що «законні очікування» виникли після надання дозволу на планування будівництва, спираючись на який компанії-заявники придбали земельну ділянку з метою її забудови, що було їхнім основним видом діяльності. Дозвіл на будівництво, який не міг бути скасований органом планування, був «невід'ємною частиною майна компаній-заявників». Див. також справу *«Стретч проти Сполученого Королівства» (Stretch v. the United Kingdom)*, 2003, §§ 34-35, щодо реалізації опціону на продовження довгострокової оренди з метою зведення будівель промислового призначення. У справі *«Бела Немет проти Угорщини» (Béla Németh v. Hungary)*, 2020, § 27, Суд впровадив поняття «очікуваний актив», а саме — право переможця аукціону придбати нерухоме майно, яке ще не було офіційно зареєстровано на його ім'я.

57. Майновий інтерес повинен мати достатню правову основу, щоб підлягати захисту відповідно до статті 1 Першого протоколу. Те, чи є очікування щодо отримання або збереження чогось, що має економічну цінність, «законним», визначається насамперед з урахуванням національного законодавства. Для вимоги має існувати «достатня підстава» (наприклад, усталена судово-практика національних судів, що підтверджує її існування). Натомість, якщо існує спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства, а вимога заявника згодом відхиляється національними судами як необґрунтована, «законне очікування» не виникає (див. *«Копецький проти Словаччини» (Kopecký v. Slovakia)* [ВП], 2004, §§ 49-52, та *«Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії» [ВП] (Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, § 173). Суд не бажає не погоджуватися з національними судами щодо їхнього тлумачення національного законодавства: як часто підкреслює Суд, «його завданням не є заміщати національні суди; його роль полягає скоріше в тому, щоб гарантувати, що їхні рішення не містять ознак свавілля або не є явно необґрунтованими» (див., до прикладу, *«Замойський-Бріссон проти Польщі» (Zamoyski-Brisson v. Poland)* (ухв.), 2017, § 82, у контексті спору про наявність права на відшкодування за майно, конфісковане в 1944 році; або *«Жигалев проти Росії» (Zhigalev v. Russia)*, 2006, §§ 144-145, у контексті суперечки щодо приватизації державних сільськогосподарських підприємств).

58. Стаття 1 Першого протоколу може застосовуватися у разі виникнення спору щодо дійсності права власності на певне майно. У справі *«Рибальство Тршебонь» А.С. та «Рибальство Тршебонь Хлд.» А.С. проти Чеської Республіки» (Rybářství Třeboň a.s. and Rybářství Třeboň Hld. a.s. v. the Czech Republic)*, 2024, компанія-заявник на початку 1990-х років у рамках

державної програми приватизації отримала певні земельні ділянки. Пізніше їй було пред'явлено вимогу повернути ці земельні ділянки, оскільки раніше вони належали Церкві, а згідно із законом землі, конфісковані у Церкви колишнім комуністичним режимом, не підлягали приватизації. Хоча право власності компанії на це майно було визнано недійсним з самого початку, Суд, тим не менш, дійшов висновку, що стаття 1 Першого протоколу є застосовною у контексті поняття «позбавлення» (*там само*, § 83), хоча в підсумку порушення цього положення встановлено не було. (Порівняйте із справою *«Atima Limited» проти України» (Atima Limited v. Ukraine)*, 2021, у якій Суд встановив, що компанія-заявниця була незаконно позбавлена свого «майна», і це незважаючи на те, що національні суди визнали право власності компанії-заявниці на спірне майно недійсним з самого початку, §§ 34-44).

59. «Законне очікування» може бути створене усталеною судовою практикою. У справі *«Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium)*, 1995, § 31, Суд зазначив, що заявники мали «законне очікування», ґрунтуючись на низці рішень Касаційного Суду, щодо того, що їхні вимоги, пов'язані з судноплавними аваріями, будуть розглядатися відповідно до загального деліктного права, згідно з яким такі вимоги виникають одразу після настання шкоди. «Законне очікування» у цій справі стосувалося того, як вимога («актив») буде розглядатися відповідно до національного законодавства. (Порівняйте із справою *«Компанія «БКР Банк пентру локуінте С.А.» проти Румунії» (BCR Banca pentru locuințe S.A. v. Romania)* (ухв.), 2023, § 135, де наявність певної судової практики, що підтверджує тлумачення закону заявником, не створювала законного зобов'язання, оскільки національні судові органи в кінцевому підсумку віддали перевагу іншому, але водночас не необґрунтованому тлумаченню закону у справі заявника).

60. Політичні заяви чи обіцянки не створюють «законного очікування». За відсутності будь-яких правових підстав заявник не може посилається на законні очікування, що ґрунтуються на політичних заявах окремих членів уряду, які є сприятливими для його вимог щодо реституції (*«Бата проти Чеської Республіки» (Bata v. Czech Republic)* (ухв.), 2008, § 77). Утім, у справі *«Зеленчук і Цицюра проти України» (Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine)*, 2018, §§ 122-147, Суд розглянув історію запровадження мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення в Україні та дійшов висновку, що влада обіцяла поступово скасувати цей мораторій, але потім не дотрималася цієї обіцянки і, не надавши жодних вагомих підстав, кілька разів продовжувала його дію. Таке невиконання владою «поставлених ними самими цілей та термінів» призвело до тривалого періоду невизначеності для заявників, які не могли повною мірою користуватися своєю власністю, що становило порушення статті 1 Першого протоколу (§ 147).

61. «Законне очікування» може виникнути внаслідок тривалого статус-кво. Навіть якщо не існувало правових підстав для вимоги про надання заявнику права власності, яке він намагався, але не зміг довести в ході національного провадження, сплив часу може іноді спонукати Суд дійти висновку, що інтерес особи у збереженні існуючого стану речей набув достатньо усталеного характеру для застосування статті 1 Першого протоколу. Так, у справі *«Онерйїлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], 2004, § 129, Суд визнав, що заявник мав майновий інтерес щодо свого несанкціонованого житла, хоча з точки зору національного законодавства заявник не мав встановленого права на це житло. Однак терпиме ставлення органів влади до певної ситуації не обов'язково робить очікування заявника «законними», особливо якщо заявник з самого початку знав, що його правові підстави були хиткими. Суд має вирішити, чи поведінка органів влади давала заявнику обґрунтовану надію на те, що певний статус-кво буде збережено (див. справи *«Компанія «БКР Банк пентру локуінте С.А.» проти Румунії» (BCR Banca pentru locuințe S.A. v. Romania)* (ухв.), 2023, § 129 та §§ 131-138, щодо зобов'язання фінансової установи повернути Державі певні премії, які вона виплатила своїм споживачам, та *«Депаль проти Франції» (Depalle v. France)* [ВП], 2010, §§ 77-93, щодо знесення будинків, зведених на земельних ділянках, які належать до категорії загальнодержавної власності у морській зоні. Див.

також справу *«Оклешен та «Похоронні послуги Леопольд Оклешен» (S.P.) проти Словенії»* (*Oklešen and Pokopališko Pogrebne Storitve Leopold Oklešen S.P. v. Slovenia*), 2010, § 62, щодо фактичної націоналізації похоронного бізнесу, з яким компанія-заявник раніше мала справу).

62. А якщо національне законодавство не є чітким? У справі *«Альбу та інші проти Румунії»* (*Albu and Others v. Romania*), 2012, § 47, Суд зазначив, що «суди надавали різні і навіть суперечливі тлумачення відповідних правових положень, що призвело до тривалої розбіжності в судовій практиці з цього питання». За таких умов Суд дійшов висновку, що вимоги заявника щодо отримання зазначених заборгованих сум не мали характеру «майна» у значенні статті 1 Першого протоколу. Натомість, у справі *«Алієва та інші проти Азербайджану»* (*Aliyeva and Others v. Azerbaijan*), 2021, §§ 109-111, Верховний Суд відступив від своєї попередньої судової практики щодо експропріації для державних потреб і не присудив додаткової компенсації, передбаченої законом, заявникам, майно яких було експропрійовано для розширення автомагістралі. Суд дійшов висновку, що заявники мали законне очікування щодо отримання такої компенсації на підставі достатньо усталеної та чітко визначеної лінії судової практики Верховного Суду. Таким чином, у ситуації тривалої невизначеності в судовій практиці Суд не може визнати, що заявник мав «майно», тоді як у ситуації раптової зміни усталеної судової практики підхід Суду може бути іншим.

63. Існування «законного очікування» — це, зрештою, питання тлумачення фактів та національного законодавства. Суд, як правило, покладається на національні органи влади, а зокрема на суди, у питаннях тлумачення доказів, обставин та національного законодавства. Суд іноді зазначав, що «не можна стверджувати про наявність «законного очікування» у випадках, коли існує спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства, а аргументи заявника згодом відхиляються національними судами» (див., до прикладу, справу *«Компанія «БКР Банк пентру локуінте С.А.» проти Румунії»* (*BCR Banca pentru locuințe S.A. v. Romania*) (ухв.), 2023, § 121). У справі *«ТОВ «Хабаровська паливна компанія» проти Росії»* (*ООО Хабаровская Топливная Компания v. Russia*) (ухв.), 2017, §§ 57-76, компанія-заявник намагалася отримати відшкодування ПДВ. Позов компанії-заявника було відхилено з кількох причин: зокрема, суди не були переконані в тому, що господарські операції, на які посилалася компанія-заявник, були реальними, а також у тому, що товари були фактично отримані компаніями-партнерами та що їм було здійснено оплату; крім того, суди вважали, що частина інформації, наданої компанією-заявником, була неправдивою. Суд погодився з висновками національних судів щодо відсутності реальних операцій та визнав, що компанія-заявник вказала неправдиву інформацію у своїх рахунках-фактурах, а також що аргументація національних судів, яка призвела до відхилення вимог компанії-заявника, не була явно необґрунтованою чи довільною. Не існувало усталеної судової практики, яка б підтверджувала тлумачення компанії-заявниці, і, у будь-якому разі, у більшості подібних справ реальність господарських операцій не ставилася під сумнів. Отже, вимога компанії-заявниці не була визнана достатньо обґрунтованою, щоб вважатися «майном» (щодо аналогічного підходу Суду див. справу *«Імморекс Македонія» Д.о.о., Скоп'є проти Північної Македонії»* (*Immoreks Makedonija Doo Skopje v. North Macedonia*) (ухв.), 2024, §§ 31-41). Однак у випадках, коли право компанії-заявника на подання певних податкових декларацій не оскаржується (див., до прикладу, справу *«Буффало С.р.л. у процесі ліквідації проти Італії»* (*Buffalo S.r.l. in liquidation v. Italy*), 2003, § 28) Суд визнає, що «майно» заявника зазнало шкоди (для того, щоб встановити, що висновки національних судів були явно необґрунтованими або довільними (див. *«Центр демократії та верховенства права проти України»* (*Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine*), 2020, § 108; *NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova* [ВП], 2022, § 160).

64. Чи належать майнові об'єкти, що є предметом спору, заявнику? У деяких справах також виникають питання щодо фактичних обставин. Так, у справі *«Унія» ТОВ та «Belcourt Trading Company» проти Росії»* (*Uniya OOO and Belcourt Trading Company v. Russia*), 2014, дві компанії-заявники імпортували алкоголь з Європи до Росії. Митні органи вилучили кілька партій цього

алкоголю, а потім, як стверджується, знищили його. Уряд стверджував, що компанії-заявниці не довели, кому саме належав алкоголь на момент вилучення. Однак Суд відхилив цей аргумент, зазначивши, що протягом багатьох років перша компанія-заявник розглядалася національними органами влади як власник вантажу і була зобов'язана сплачувати мито за імпортування алкоголю. Навіть припускаючи, що перша компанія-заявник була лише зберігачем, Суд зауважив, що згідно з договором друга компанія-заявник була «відправником», а перша — «одержувачем». Отже, Суду не довелося визначати точне право власності на алкоголь, але він дійшов висновку, що за відсутності інших потенційних власників та з огляду на обставини імпорту алкоголь фактично належав другій компанії-заявнику (§§ 302-303).

65. Навіть якби право власності заявника не було визнано, у заявника все одно може бути економічний інтерес, який можна розглядати як «майно». Як правило, Суд не визнає наявності «законного очікування» у випадках, коли існував спір щодо того, як слід тлумачити та застосовувати національне законодавство, і коли аргументи заявника з цього приводу були в кінцевому підсумку відхилені національними судами. Однак Суд визнав, що «той факт, що національне законодавство Держави не визнає певний інтерес як «право», не завжди є вирішальним» (*«Компанія «БКР Банк пентру локуінте С.А.» проти Румунії» (BCR Banca pentru locuințe S.A. v. Romania)* (ухв.), 2023, § 129). Дійсно, Суд визнав, що заявники мали «майно», хоча національні суди дійшли іншого висновку. У цьому контексті висновок Суду про те, що заявник мав певний майновий інтерес, який може підлягати захисту відповідно до статті 1 Першого протоколу, слід відрізнити від конкретного права власності або конкретної вимоги, яку заявник намагався захистити, але не зміг цього зробити. У справі *«Фенер Рум Еркек Лісесі Вакфі проти Туреччини» (Fener Rum Erkek Lisesi Vakfi v. Turkey)*, 2007, §§ 50-60, Казначейство подало позов про визнання недійсним права власності фонду-заявника на земельну ділянку, посилаючись на рішення Касаційного Суду від 1974 року та стверджуючи, що фонд не мав права на придбання такого майна. Хоча на національному рівні турецькі суди визнали право власності фонду-заявника недійсним, Суд зазначив, що заявник протягом понад 30 років користувався своїм майном як законний власник і сплачував різні податки на нерухомість щодо нього, тому визнання права власності недійсним рівнозначне позбавленню його майна. У справі *«Ятпрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece)* [ВП], 1999, § 54, заявник керував кінотеатром під відкритим небом у період з 1978 по 1989 рік. Право власності на земельну ділянку, на якій було збудовано цей кінотеатр, було предметом спору між Державою та деякими приватними особами. Однак, як зазначив Суд, «до того, як заявника виселили, він протягом одинадцяти років керував кінотеатром на підставі формально дійсного договору оренди без будь-якого втручання з боку органів влади, завдяки чому він сформував клієнтську базу, яка становила актив», що становило майнове право. Справа *«Анхойзер-Бусш Інк. проти Португалії» (Anheuser-Busch Inc. v. Portugal)* [ВП], 2007, §§ 62-87, стосувалася використання торгової марки «Budweiser» у Португалії. Хоча суди спочатку ухвалили рішення на користь американської компанії-заявника (визнавши, що «Budweiser» не є найменуванням місця походження товару), Верховний Суд дійшов висновку, що найменування походження дійсно захищене на підставі двосторонньої угоди між урядами Чехії та Португалії. Хоча право компанії-заявника на торговельну марку «Budweiser» не було остаточно підтверджено португальськими судами і незважаючи на те, що права на торговельну марку мали умовний характер, заявка на реєстрацію торговельної марки за даних обставин «породила інтереси майнового характеру» (§ 78).

66. Деякі законні права, з огляду на їхній характер, можуть змінюватися і не створюють «законних очікувань» щодо майбутнього. У справі *«Енерджіворкс Картахена С.Л. проти Іспанії» (Energyworks Cartagena S.L. v. Spain)* (ухв.), 2024, §§ 48-49, Суд дійшов висновку, що заявник не мав законного очікування щодо того, що субсидії для його об'єкта з відновлюваної енергетики залишаться незмінними в майбутньому, оскільки національні суди послідовно підтверджували повноваження уряду щодо регулювання та зміни розміру субсидій в енергетичному секторі. Таким чином, змінене положення стосувалося лише майбутніх доходів, які не мали достатньої правової основи у національному законодавстві для того, щоб

кваліфікуватися як «майно» у значенні статті 1 Першого протоколу (Порівняйте із справою *«Національне та регіональне будівельне товариство, товариство постійної забудови Лідса та Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom)*, 1997, § 69, у якій Суд висловив сумніви щодо того, чи було достатньо обґрунтованою вимога заявника, з огляду на законодавчі зміни, що скасували попередню судову практику (сприятливу для осіб, які перебувають у ситуації заявника), та в якій Суд виходив із припущення, що компанії-заявники мали «закріплене законом право на реституцію», § 70).

67. Втручання у вигляді знецінення «майна» заявника. Суд може дійти висновку, що було втручання у «майно», навіть якщо заявник зберіг право власності на майно, але не може отримувати від нього жодної вигоди або якщо економічна вартість майна зменшилася. У справі *«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary)*, 2022, §§ 41-59, Суд визнав «майном» втрату комерційних можливостей, пов'язану із законодавчим заходом, що обмежував певну рекламну діяльність. Рекламні компанії-заявники володіли «майном» у вигляді придорожніх рекламних щитів, спеціально призначених для розміщення вздовж доріг. Вилучення цих активів відповідно до нового законодавства становило законодавче втручання у «майно» заявників, що вилилося у втрату ринкових можливостей. Хоча зазначені активи — рекламні щити — фізично не були конфісковані та їх все ще можна було продати на запчастини, вони втратили свою економічну цінність з точки зору свого основного призначення, що спонукало Суд дійти висновку про наявність втручання у права компаній-заявників, передбачені статтею 1 Першого протоколу (*там само*, §§ 45-46).

68. «Незрілі» законні права з невизначеним обсягом. Хоча політичні заяви, як правило, не створюють «законних очікувань», Суд визнає майнові права у випадках, коли Держава на законодавчому рівні визнала існування загального правового зобов'язання, наприклад, щодо повернення майна та відшкодування певних збитків. Це підтверджується судовою практикою Суду щодо радянських «сировинних облігацій». В справах *«Грищенко проти Росії» (Grishchenko v. Russia)* (ухв.), 2004, та *«Малиш та інші проти Росії» (Malysh and Others v. Russia)*, 2010, Суд розглянув питання регулювання погашення «сировинних облігацій» СРСР. Рамковий закон 1995 року визнавав, що ці облігації є частиною «внутрішнього боргу» Росії, однак сам закон не передбачав жодного конкретного механізму реструктуризації цього боргу на підзаконному рівні та не виділяв коштів на погашення цих облігацій. У справі *«Грищенко проти Росії» (Grishchenko v. Russia)* (ухв.), 2004, Суд зазначив, що «фактичний обсяг зобов'язань Держави та, що ще важливіше, порядок їх виконання не були визначені у законі 1995 року. Відповідно, ця вимога не становила «майно» у значенні статті 1 Першого протоколу. У 2000 році Уряд ухвалив відповідні нормативні акти, запровадив механізм погашення, і заявник отримав компенсацію за свої облігації, розраховану відповідно до цього механізму. Суд дійшов висновку, що скарга заявника була явно необґрунтованою. Натомість у справі *«Малиш та інші проти Росії» (Malysh and Others v. Russia)*, 2010, Суд розглянув ще одну категорію облігацій, на які поширюється дія рамкового закону 1995 року; щодо цих облігацій підзаконні акти були прийняті лише у 2010 році. Суд дійшов висновку, що рамковий закон створював «право на отримання певної форми компенсації або погашення» облігацій, хоча це право «було створено у своєрідній незавершеній формі, оскільки його реалізація залежала від прийняття імплементаційного законодавства» (§ 71). Оскільки очікування заявників не були — і не могли бути, за відсутності механізму погашення — кількісно визначені, Суд розглядав не недостатність компенсації за радянські облігації, а тривалу ситуацію невизначеності щодо механізму та розміру компенсації (§§ 69-71).

69. Обтяжене майно та сумнівні права власності. Хоча права власності на майно можуть бути обумовленими або обтяженими, їх все одно можна розглядати як «майно» у значенні статті 1 Першого протоколу, хоча цей фактор матиме значну вагу в аналізі Суду щодо пропорційності будь-якого втручання у ці права. До прикладу, у справі *«Депаль проти Франції» (Depalle v. France)* [ВП], 2010, §§ 77-93, заявники проживали в будинках, зведених на земельних ділянках,

що належали до категорії загальнодержавної власності морського фонду. Протягом багатьох років органи влади терпимо ставилися до будинків, зведених у цій зоні, тимчасово дозволяючи їхнє заселення та навіть намагалися домовитися з власниками про можливе узаконення цих будинків за певних умов. Однак заявник завжди знав, що рішення про дозвіл на заселення були тимчасовими та могли бути скасовані, тому не можна вважати, що органи влади сприяли збереженню невизначеності щодо правового статусу майна. Суд зазначив, що така терпимість не могла призвести до легалізації *ex post facto* незаконного статусу-кво, і, хоча будинок заявника становив його «майно», він мав передбачити, що одного дня йому доведеться його знести.

70. Питання про існування «майна» можна розглядати разом із питанням про виправдання втручання. У справі *«Національне та регіональне будівельне товариство, товариство постійної забудови Лідса та Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom)*, 1997, Суд висловив сумніви щодо того, чи було твердження заявників достатньо обґрунтовано в національному законодавстві, а потім зазначив, що питання про наявність «майна» «невіддільно пов'язане з їхніми скаргами на те, що їх безпідставно позбавили цього майна» (§ 70).

71. Погіршення економічних умов не може тягнути за собою відповідальність Держави відповідно до статті 1 Першого протоколу, якщо Уряд не допустив явного невиконання своїх функцій. У справі *«Туннель Репорт Лімітед проти Франції» (Tunnel Report Limited v. France)*, 2010, компанія-заявник займалася бізнесом з перевезення, пов'язаним з експлуатацією підводного тунелю між Великою Британією та Францією. Численні інциденти, пов'язані з нелегальними мігрантами, які використовували тунель аби потрапити до Великої Британії, змусили головного партнера компанії-заявника скоротити пасажиропотік через тунель, що призвело до втрати компанією бізнесу та, зрештою, до її банкрутства. Компанія-заявник пов'язувала своє банкрутство з тим, що Французька Держава не змогла запобігти спробам мігрантів використовувати тунель для перетину кордону. Суд не прийняв цей аргумент, дійшовши висновку, що в довгостроковій перспективі банкрутство компанії-заявника не можна пояснити відсутністю втручання французької поліції, навіть незважаючи на окремі випадки, коли тунель закривали через наплив мігрантів (§ 46).

72. «Майно» має бути приватним, щоб підлягати захисту. Як впливає зі справи *«Колишній король Греції та інші проти Греції» (Former King of Greece and Others v. Greece)* [ВП], 2000, §§ 61-65, «майно», яке має статус державного або має особливий (*sui generis*) та квазідержавний характер, не може підпадати під захист статті 1 Першого протоколу (хоча в цій справі Суд дійшов висновку, що, оскільки Грецька Держава розглядала майно колишнього монарха як приватне, стаття 1 Першого протоколу була застосовною).⁶

В. Особливі форми «майна», пов'язані з діловими операціями

73. Земля, гроші, товари, транспорт, промислове обладнання тощо. Оскільки будь-який актив, що має певну економічну цінність, може розглядатися як «майно», Суд не робить різниці між «майном» фізичних осіб та «майном» суб'єктів господарювання: земля та нерухоме майно (див. *«Пайн Веллей Девелопментс Лтд» та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland)*, 1991, § 51; *«Ді Марко проти Італії» (Di Marco v. Italy)*, 2011, §§ 45-53; *«Магаррамов проти Азербайджану» (Maharramov v. Azerbaijan)*, 2017, § 54); засоби транспорту або виробництва (див. *«Плешков проти Румунії» (Pleshkov v. Romania)*, 2014, щодо конфіскації рибальського судна); а також конфісковані кошти готівкою та накладення зобов'язань щодо сплати податків, адміністративних штрафів, відшкодування шкоди тощо (*«Лавречов проти*

⁶ Щодо того, чи можуть компанії, які частково перебувають у державній власності, виступати заявниками в Суді, див. розділ «Поняття “неурядова організація”».

Чеської Республіки» (*Lavrechov v. the Czech Republic*), 2013, та «Коста Сантос проти Португалії» (*Costa Santos v. Portugal*) (ухв.), 2023) Судом розглядалися як «майно».

74. Державні облигації та інші фінансові інструменти. Стаття 1 Першого протоколу може застосовуватися до облигацій, які торгуються на ринку капіталу та передаються від одного власника до іншого (хоча ринкова вартість таких інструментів може коливатися залежно від низки факторів, «*Маматас та інші проти Греції*» (*Mamatas and Others v. Greece*), 2016, § 90). Власники облигацій, в принципі, мають «законне очікування» щодо задоволення своїх вимог відповідно до договірних положень щодо номінальної вартості (*там само*), хоча облигації, які не мають економічної цінності через неплатоспроможність банку, що їх випустив, можуть не кваліфікуватися як «майно» («*Пінтар та інші проти Словенії*» (*Pintar and Others v. Slovenia*), 2021, § 92). З одного боку, у справі «*Фрейре Лопес проти Португалії*» (*Freire Lopes v. Portugal*) (ухв.), 2023, Суд дійшов висновку, що угода банку про купівлю акцій заявника за певною ціною була достатньо визначеним фінансовим інструментом (подібним до облигацій), щоб вважатися майном (§ 78). З іншого боку, оскільки стаття 1 Першого протоколу охоплює існуюче майно і не поширюється на право на придбання майна, державна облигація «спеціального призначення» або «товарна», яка спочатку передбачала право на отримання автомобіля в натуральній формі, не передбачала права, передбаченого Конвенцією, стати власником конкретного автомобіля, тому пропозиція Держави щодо відшкодування за стандартними цінами на автомобілі відповідала статті 1 Першого протоколу (див. «*Грищенко проти Росії*» (*Grishchenko v. Russia*) (ухв.), 2004). Навіть якщо кредитор мав достатньо конкретне обґрунтоване очікування, це не означає, що Держава зобов'язана виконувати свої зобов'язання в повному обсязі та за будь-яких умов — питання про існування майна слід відокремлювати від питання про обґрунтованість втручання (див. справу «*Маматас та інші проти Греції*» (*Mamatas and Others v. Greece*), 2016, яка стосувалася реструктуризації державного боргу під час фінансової кризи, що, серед іншого, призвело до зниження номінальної вартості облигацій, випущених Державою, § 117).

75. Акції компанії як «майно». Більшість акцій торгуються на ринку (на регульованій фондовій біржі чи в інший спосіб) і, отже, мають певну вартість, хоча вона й залежить від стану економіки Держави та фінансового становища конкретної компанії. Хоча певні заходи, вжиті владою, можуть впливати на вартість акцій, як правило, це не надає акціонерам права звертатися до Суду.⁷ Однак якщо акції вилучаються у акціонера або якщо «сукупність прав», якою володіє акціонер, якимось чином обмежується, це може розглядатися як втручання в майно акціонера (наприклад, справа «*Брамелід і Мальмстрьом проти Швеції*» (*Bramelid and Malmström v. Sweden*), рішення Комісії, 1982, стор. 82-83, щодо примусового викупу акцій у міноритарних акціонерів; «*Олчак проти Польщі*» (*Olczak v. Poland*) (ухв.), 2002, де анулювання акцій банку рішенням наглядової ради, призначеної Національним банком Польщі замість існуючих органів управління, призвело до зменшення частки заявника в компанії з 45 % до 0,4 %; у справі «*Шесті Май Ендженіринг ООД та інші проти Болгарії*» (*Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria*), 2011, втручання полягало у довільній заміні керівництва компанії та подальшому збільшенні її статутного капіталу, що призвело до повної втрати контролю над компанією групою її акціонерів, § 77; та «*Формінстер Ентерпрайзес Лімітед проти Чеської Республіки*» (*Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic*), 2008, § 63, яка стосувалася накладення арешту на акції, що належали компанії, в рамках кримінального провадження: це було розцінено як «контроль за користуванням» майном заявника. Див. також справу «*Себелева та інші проти Росії*» (*Sebeleva and Others v. Russia*), 2022. Це справедливо незалежно від того, наскільки великим є пакет акцій заявника («*Рейснер проти Туреччини*» (*Reisner v. Turkey*), 2015, §§ 44-45), хоча міноритарні акціонери компанії, як правило, не можуть оскаржувати заходи,

⁷ Щодо правоздатності порушувати справу від імені компанії, див. розділ «Акціонери та керівники як заявники та “корпоративна вуаль”» вище, де йдеться про статус потерпілого та проникнення за корпоративну завісу.

спрямовані проти самої компанії, на відміну від прав власності на акції або прав, що впливають з акцій (див., до прикладу, *«Ерол Аксой проти Туреччини» (Erol Aksoy v. Türkiye)*, 2026, де Суд, щоб дійти висновку про те, що скарга акціонера була несумісною *ratione personae*, звернув увагу на мінімальну частку прямої акціонерної участі в компанії, на яку безпосередньо впливала ця ситуація (§ 112), та зазначив, що сам лише факт визнання національними судами процесуальної правоздатності заявника як «позивача» сам по собі не надавав йому статусу потерпілого відповідно до Конвенції (*там само*).⁸

76. Акції як «сукупність прав». Суд неодноразово зазначав, що «акція в компанії є складним об'єктом. Вона засвідчує, що її власник володіє часткою в компанії разом із відповідними правами» (*«Рейснер проти Туреччини» (Reisner v. Turkey)*, 2015, § 45). Ці права включають не лише опосередковане право на активи компанії, а й інші права, зокрема право голосу та право впливати на діяльність компанії, які можуть впливати з володіння акціями (*«Маріні проти Албанії» (Marini v. Albania)*, 2007, § 165). Отже, втручання у право власності може виражатися у повній втраті акцій (як у справі *«Рейснер проти Туреччини» (Reisner v. Turkey)*, 2015), зменшення частки заявника в капіталі компанії при незмінній номінальній кількості акцій (як у справі *«Шесті Май Ендженіринг ООД та інші проти Болгарії» (Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria)*, 2011), або неможливості заявника скористатися деякими «відповідними правами» акціонера в рамках структури управління компанією (як у справі *«Формінстер Ентерпрайзис Лімітед» проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic)*, 2008).

77. Коливання ринкової вартості акцій. Лише акції, що мають певну економічну цінність, можна розглядати як «майно» (*«Совтрансавто-Холдинг проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine)*, 2002, § 91). У справі *«Пінтар та інші проти Словенії» (Pintar and Others v. Slovenia)*, 2021, § 91, Суд дійшов висновку, що стаття 1 Першого протоколу застосовується до анулювання акцій заявників незалежно від того, чи мали ці акції суперечливу економічну цінність.

78. Необхідно розрізняти втручання у майнові права компанії та втручання у права акціонерів. У більшості випадків майно компанії не вважається одночасно майном акціонерів, тому акціонери компанії не мають права представляти інтереси компанії, якщо порушуються інтереси компанії, однак у даному випадку не було прямого втручання в акції або відповідні права акціонерів, див. *«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary)* [ВП], 2020, §§ 124, 157-166.⁹

79. Ліцензії та концесії. Ліцензія на ведення господарської діяльності є «майном»: її анулювання становить втручання у права, гарантовані статтею 1 Першого протоколу (*«Megadat.com СРЛ проти Молдови» (Megadat.com SRL v. Moldova)*, 2008, § 65 – ліцензія на надання послуг з підключення до Інтернету; *«Корпоративна Тарговська Банка АД» проти Болгарії» (Korporativna Targovska Banka AD v. Bulgaria)*, 2002, § 184 – банківська ліцензія; *«Фредін проти Швеції (№ 1)» (Fredin v. Sweden (no. 1))*, 1991, § 40 – ліцензія на експлуатацію гравійного кар'єру, *«Розенцвейг та Бондед Вархаус Лтд проти Польщі» (Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd v. Poland)*, 2005, § 49, ліцензія на експлуатацію митного складу, *«Рола проти Словенії» (Rola v. Slovenia)*, 2019, § 72, ліцензія банкрутного ліквідатора). Відкликання ліцензії чи іншого адміністративного дозволу може розглядатися як втручання у «майно» навіть у тому випадку, коли заявник міг би — принаймні теоретично — продовжувати свою господарську діяльність іншими засобами (див. *«Бімер С.А. проти Молдови» (Bimer S.A. v. Moldova)*, 2007, § 49, позбавлення ліцензії на проведення виставки товарів безмитної торгівлі; *«О'Сулліван МакКарті Массел Девелопмент Лтд проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland)*, 2018, § 89 де дозвіл на вилов мальків мідій, пов'язаний із звичайною діяльністю заявника у сфері аквакультури, був визнаний Судом «майном», а тимчасова заборона на вилов мальків мідій — втручанням у це

⁸ Щодо питання стосовно «проникнення за корпоративну вуаль», див. розділ «Акціонери та керівники як заявники та “корпоративна вуаль”» вище.

⁹ Більш детально, див. розділ «Акціонери та керівники як заявники та “корпоративна вуаль”» вище.

майно; та *«Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії»* [ВП] (*Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy*) [ВП], 2012, §§ 175-179, щодо ліцензії на загальнонаціональне наземне телевізійне мовлення, яка породила обґрунтоване очікування щодо виділення частот для мовлення, що було достатньою основою для визнання «майном».

80. Права інтелектуальної власності. Патенти та авторські права кваліфікуються як «майно» відповідно до статті 1 Першого протоколу (щодо патентів, див. *«Сміс Клайн і Френч Лабораторієс Лтд проти Нідерландів»* (*Smith Kline and French Laboratories Ltd v. the Netherlands*), рішення Комісії 1990, стор. 89; щодо авторських прав, див. *«Мельничук проти України»* (*Melnychuk v. Ukraine*) (ухв.), 2005). Сама подача заявки на реєстрацію торговельної марки може, до моменту реєстрації, породжувати інтерес майнового характеру, і навіть якщо реєстрація торговельної марки є умовною та може набутися остаточного характеру лише за умови, що вона не порушує законних прав третіх осіб, заявника можна вважати власником майнових прав відповідно до національного законодавства (*«Анхойзер-Буш Інк. проти Португалії»* (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*) [ВП], 2007, § 78).

81. Втрата майбутніх прибутків, ділових можливостей або вигідних контрактів. Як правило, майбутні доходи не вважаються «майном», якщо вони ще не отримані або їх виплата не є остаточно гарантованою (*«Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії»* [ВП] (*Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy*) [ВП], 2012, § 172, особливо якщо це підтверджено судовим рішенням, що підлягає примусовому виконанню). Слід розрізняти суми, які вже були зароблені або які однозначно підлягають виплаті, та ті, що не підлягають. Таким чином, обсяг бізнесу, яким займається представник вільної професії — без фіксованого доходу та гарантованого обороту — і який піддається ризикам економічного життя, не є «майном» (*«Грецька федерація митників, Гіалоуріс та інші проти Греції»* (*Greek Federation of Customs Officers, Gialouris and Others v. Greece*), рішення Комісії, 1995, що стосувалася втрати доходів митними службовцями внаслідок приєднання Греції до єдиного ринку та скасування митного оформлення товарів, вироблених у ЄС). Однак якщо існує впевненість у тому, що певні суми мали бути виплачені, якби не відбулися подальші оскаржувані події, такі суми можуть розглядатися як «майно». Так, у справі *«Курбан проти Туреччини»* (*Kurban v. Turkey*), 2020, заявник уклав договір про державні закупівлі щодо будівельного проєкту, однак цей договір згодом було анульовано на тій підставі, що проти заявника було порушено кримінальну справу за правопорушення, пов'язані з попередніми державними закупівлями. Суд вважав, що анулювання договору про закупівлі органами влади є втручанням у його «майно». У справі *«Бімер С.А. проти Молдови»* (*Bimer S.A. v. Moldova*), 2007, § 51, Суд зазначив, що, хоча анулювання ліцензії на ведення діяльності магазину безмитної торгівлі й не заважало компанії-заявнику займатися іншими видами роздрібної торгівлі, воно, тим не менш, унеможлиблювало ведення нею бізнесу безмитної торгівлі в конкретному місці, що становило втручання в її майно (див. також *«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини»* (*Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary*), 2022, §§ 41-59, щодо неможливості для заявників отримувати дохід від свого майна через прийняття нового законодавства про придорожню рекламу).

82. Професійна діяльність, клієнтська база та ділова репутація. Стаття 1 Першого протоколу поширюється на професійну діяльність, клієнтуру та ділову репутацію, оскільки ці елементи мають певну цінність і в багатьох аспектах носять характер приватних прав, а отже, становлять «майно» (див. *«Ван Марле та інші проти Нідерландів»* (*Van Marle and Others v. the Netherlands*), 1986, § 41, щодо діяльності бухгалтерів; *«Дорінг проти Німеччини»* (*Döring v. Germany*) (ухв.), 1999, щодо позбавлення адвоката права на заняття адвокатською діяльністю). Суд, зокрема, постановив, що заявник мав існуюче майно щодо своєї професійної діяльності з надання похоронних послуг у той період, коли це була діяльність на умовах вільного ринку, і аж до того моменту, коли такі похоронні послуги були визначені як комунальні послуги, що мають надаватися муніципалітетами (*«Оклешен та «Похоронні послуги Леопольд Оклешен» (С.Р.) проти Словенії»* (*Oklešen and Pokopališko Pogrebne Storitve Leopold Oklešen S.P. v. Slovenia*), 2010,

§§ 57-58). У справі *«Кьонув-Тар Кфт» та інші проти Угорщини» (Könyv-Tár Kft and Others v. Hungary)*, 2018, §§ 31-32 наведено вичерпний огляд судової практики. Компанії-заявники займалися розповсюдженням підручників і протягом багатьох років налагодили тісні стосунки зі школами, розташованими в їхньому регіоні: їхня клієнтура була важливою основою їхнього усталеного бізнесу і, у багатьох аспектах, мала характер приватного права, а отже, становила «майно», яке було знищено внаслідок створення державної монополії у 2011 та 2012 роках. У справі *«Ятпідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece)* [ВП], 1999, § 54, Суд постановив, що експлуатація кінотеатру протягом одинадцяти років без втручання органів влади призвела до формування клієнтури, яка становила актив, навіть попри те, що дійсність договору оренди землі, на якій було побудовано кінотеатр, була предметом спору. Аналогічно, ділова репутація підприємства, яка має значення для рішення клієнтів обирати саме це підприємство, а не інші, кваліфікується як майно (*«Тре Тракторер АБ» проти Швеції» (Tre Traktörer AB v. Sweden)*, 1989, §§ 43 та 53, щодо клієнтури ресторану; *«Малік проти Сполученого Королівства» (Malik v. the United Kingdom)*, 2012, § 99, щодо клієнтури лікарів; *«Ян Едгар (Ліверпуль) Лімітед проти Сполученого Королівства» (Ian Edgar (Liverpool) Limited v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000, щодо втрати клієнтури продавцем зброї після запровадження у Сполученому Королівстві суворого законодавства про контроль над зброєю; та *«Міковський проти Північної Македонії» (Mickovski v. North Macedonia)*, 2022, §§ 32-33, щодо втрати ділової репутації та клієнтури приватним судовим виконавцем). Аргумент щодо потенційної «втрати клієнтури» лежав в основі справи *«М.А. та інші проти Франції» (M.A. and Others v. France)*, nos. 63664/19 та 4 інших, 2025. Ця справа була порушена французькими секс-працівницями і стосувалася законодавства, яке передбачало кримінальне покарання для клієнтів повій. Хоча справа розглядалася на підставі статті 8 (оскільки заявниці, всі з яких були професійними повіями, стверджували, що законодавство порушувало їхню особисту автономію, сексуальну свободу та безпеку), аргументи заявників та обґрунтування Суду мали економічний аспект (див., зокрема, § 154), оскільки оскаржуваний захід впливав на основне джерело доходів заявниць; Суд також зазначив, що, регулюючи секс-індустрію, яка пов'язана зі складними моральними питаннями, Держава має широку свободу розсуду.

83. Судові рішення про стягнення грошових сум. Судовий борг, який є достатньо встановленим для примусового виконання, є «майном» (*«Грецькі нафтопереробні заводи «Стрен» та Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece)*, 1994, § 64; *«Бурдов проти Росії» (Burdov v. Russia)*, 2002, § 40; *«Катона і Заварський проти Словаччини» (Katona and Závorský v. Slovakia)*, 2023, § 52). Суд також вважає остаточні та обов'язкові арбітражні рішення достатньо обґрунтованими, щоб вважатися «майном», включаючи арбітражні рішення, ухвалені міжнародними арбітражними судами (*«БТС Холдінг, а.с. проти Словаччини» (BTS Holding, a.s. v. Slovakia)*, 2022, § 53). Існують дві великі категорії справ, що стосуються судових рішень: ті, в яких рішення не були виконані (взагалі або протягом певного розумного строку) через бездіяльність або упущення державних органів (див. *«Бурдов проти Росії» (Burdov v. Russia)*, 2002, § 40), та ті, в яких судові рішення було скасовано внаслідок свавільного поновлення провадження та анулювання остаточного рішення, що порушило принцип *res judicata* (у справі *«Мальцева проти Росії» (Maltseva v. Russia)*, 2008, § 40, Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу, оскільки національний суд поновив розгляд справи на підставі рішення Верховного Суду, яке він розцінив як «нововиявлену обставину». Див. також *«Брумареску проти Румунії» (Brumărescu v. Romania)* [ВП], 1999, § 77).

84. Судові борги Держави проти судових боргів приватних суб'єктів господарювання. Обсяг зобов'язань Держави залежить від того, чи є боржником Держава, державна установа чи приватна особа. Підхід Суду було узагальнено в *«Фоменко та інші проти Росії» (Fomenko and Others v. Russia)* (ухв.), 2019, § 171: «У разі, коли заявник скаржить на неможливість виконання судового рішення на свою користь, обсяг зобов'язань Держави згідно зі статтею 6 та статтею 1 Першого протоколу різниться в залежності від боржника у конкретній справі. Якщо судові рішення прийнято проти Держави, остання повинна взяти на себе ініціативу щодо його повного

та своєчасного виконання. На відміну від зобов'язання Високої Договірної Сторони оперативно виконувати судові рішення, прийняті проти неї, у сфері виконання остаточного та обов'язкового судового рішення проти приватної особи зобов'язання Держави обмежуються наданням кредиторі необхідної правової допомоги та забезпеченням ефективного функціонування процедури».

85. Щоб бути визнаним «майном» судові рішення повинно мати майновий характер, навіть якщо його вартість є невизначеною. Не кожне остаточне судове рішення на користь заявника можна розглядати як підтвердження його майнового права, захищеного статтею 1 Першого протоколу. Однак у тих випадках, коли судове рішення має очевидну економічну цінність для сторони, яка виграла справу, Суд може дійти висновку, що воно прирівнюється до майна (навіть якщо його вартість неможливо точно визначити). Так, у справі *«CK Parmalat Spa та CK Parmalat Romania SA проти Румунії» (SC Parmalat Spa et SC Parmalat Romania SA v. Romania)*, 2008, компанії-заявники домоглися ухвалення рішення на їхню користь щодо незаконного використання їхнього товарного знака іншою компанією, яким їм було присуджено відшкодування збитків та зобов'язано компанії-відповідачі «припинити виробництво, просування та збут продукції під [відповідною торговельною маркою], а також опублікувати резолютивну частину рішення у засобах масової інформації» (§ 9). Уряд заперечував, що лише грошова частина присудженої суми становила «майно»: Суд відхилив цей аргумент, зазначивши, що заборона на використання оскаржуваної торговельної марки, спрямована на іншу компанію, має розглядатися як інтерес, що захищається статтею 1 Першого протоколу (§ 26).

86. Вимоги на підставі деліктного права, які ще не підтверджені судовим рішенням. У справі *«Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium)*, 1995, заявники — страхові компанії — оскаржили законодавство, яке з ретроактивною силою звільняло судових лоцманів від відповідальності за певні аварії. Суд відхилив аргумент Уряду про те, що для визнання вимоги «майном» вона має бути визнана та вирішена обов'язковим судовим рішенням: законні очікування заявників щодо розгляду їхніх вимог відповідно до загальних норм деліктного права стали неможливими внаслідок нового законодавства, що може розглядатися як втручання у «майно» заявників (§§ 31–34).

87. Державні пільги, субсидії та виплати як «майно». Деякі справи стосуються виплати допомоги на користь бізнесу (див., до прикладу, *«Траїна Берто і Альфонсетті проти Італії» (Traina Berto and Alfonsetti v. Italy)* (ухв.), 2022, щодо спеціальних фондів відновлення, призначених для компенсації бізнесу збитків, спричинених стихійним лихом), причому основне питання в таких справах часто є подібним до справ, що стосуються індивідуальних отримувачів: чи було очікування бенефіціара щодо отримання коштів від Держави достатньо встановленим, щоб кваліфікуватися як «майно». Якщо законодавство передбачає соціальну допомогу як право, таке законодавство слід розглядати як таке, що створює майновий інтерес, який підпадає під сферу застосування статті 1 Першого протоколу для осіб, які відповідають його вимогам (*«Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom)* [ВП] (ухв.), 2005, § 54). Хоча це справедливо щодо пільг, які вже були нараховані на підставі чинного законодавства, не кожна майнова пільга чи право на виплату (навіть у визначеному розмірі та навіть така, що виплачується регулярно відповідно до чинного законодавства) створює безстрокове «законне очікування» на майбутнє, оскільки законодавчі норми щодо пенсій можуть змінюватися (див. *«Грудіч проти Сербії» (Grudić v. Serbia)*, 2012, § 75, щодо прав на пенсію за віком, де Суд підкреслив, що «у сфері соціального законодавства [...] Держави мають широку свободу розсуду, що [...] може законно спонукати їх коригувати, обмежувати або навіть зменшувати розмір пенсій, які зазвичай виплачуються населенню, що має на це право». Див. також справи *«Вальверде Дігон проти Іспанії» (Valverde Digon v. Spain)*, 2023, §§ 52, 61; та *«Хонякіна проти Грузії» (Khoniakina v. Georgia)*, 2012, § 72). Відповідно, у справі *«Карачаліос проти Греції» (Karachalios v. Greece)* (ухв.), 2017, заявник — керівник компанії, що належить Державі, та спочатку призначений на п'ятирічний термін, — був звільнений до спливу цього

терміну після прийняття закону, який передбачав автоматичне припинення трудових відносин з певною категорією посадових осіб. Він безрезультатно подав позов проти Держави, вимагаючи виплати суми заробітної плати, яку він отримав би до закінчення терміну дії свого первісного контракту. Суд дійшов висновку, що заявник не мав фактичного володіння щодо сум невиключеної заробітної плати, а отже, його твердження щодо нової законодавчої бази та втрати доходів не було достатньо обґрунтованим, щоб розглядатися як законне очікування (§§ 43 і далі.)¹⁰

88. Очікування податкового кредиту або аналогічних податкових пільг. Достатньо обґрунтовані вимоги щодо податкових пільг або відшкодування ПДВ є «майном», особливо у випадках, коли право заявника на такі пільги не було серйозно оскаржено в ході національного провадження (див., до прикладу, *«Буффало С.р.л. у процесі ліквідації проти Італії» (Buffalo S.r.l. in liquidation v. Italy)*, 2003, § 28, або *«Інтерсплав проти України» (Intersplav v. Ukraine)*, 2007, § 31), національні суди мають найбільше підстав для встановлення того, чи відповідає вимога заявника умовам, передбаченим національним законодавством (див., до прикладу, справу *«Імморекс Македонія» Д.о.о., Скоп'є проти Північної Македонії» (Immoreks Makedonija Doo Skopje v. North Macedonia)* (ухв.), 2024, §§ 32-35, що стосувалася невиконання компанією-заявником обов'язку довести, що ПДВ було сплачено партнерами компанії в рамках операцій, щодо яких було подано заявку на відшкодування ПДВ).¹¹

89. Обов'язок сплатити може розглядатися як втручання у «володіння». У разі, якщо від заявника вимагається сплатити певну суму або передати майно Державі чи іншій приватній особі, таке зобов'язання також може бути кваліфіковане як «втручання» в «майно» заявника (див., до прикладу, *«Чакаревич проти Хорватії» (Čakarević v. Croatia)*, 2018, щодо зобов'язання заявника повернути неправомірно виплачені соціальні виплати. Порівняйте із справами *«Енерджіворкс Картагена С.Л. проти Іспанії» (Energyworks Cartagena S.L. v. Spain)* (ухв.), 2024, § 44, щодо випадку, коли нова нормативно-правова база, яка регулює систему винагороди електроенергетичних компаній, містила конкретні запобіжники, що унеможливлювали відшкодування субсидій, отриманих до її прийняття; та *«Геракл С.А. Джeneral Сement Кампані проти Греції» (Heracles S.A. General Cement Company v. Greece)* (ухв.), 2016, §§ 63-70, щодо повернення незаконно отриманої державної допомоги разом із нарахованими відсотками).

90. Чи можуть незаконні товари вважатися «майном»? Як зазначалося вище, навіть у тих випадках, коли вимога заявника щодо юридичного права власності оскаржується, заявник може мати майновий інтерес, що становить «майно» (див., до прикладу, справу *«Онеруїлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], 2004, § 129, щодо майнового інтересу в несанкціонованих житлових приміщеннях, або *«Броссет-Трибуле та інші проти Франції» (Brosset-Triboulet and Others v. France)* [ВП], 2010, §§ 80-96, щодо зобов'язання власників знести за власний рахунок і без компенсації будинок, який вони законно придбали на державній землі морського фонду). У справі *«АГОСІ проти Сполученого Королівства» (AGOSI v. the United Kingdom)*, 1986, § 51, Суд визначив вилучення золотих монет, ввезених до країни контрабандою, як «контроль за користуванням». У справі *«Фонд Дж. Пола Гетті та інші проти Італії» (The J. Paul Getty Trust and Others v. Italy)*, 2024, §§ 272-280) італійським органам влади вдалося домогтися визнання їхніх прав власності на античну бронзову статую, яку у 1977 році придбав фонд «Дж. Пол Гетті» (J. Paul Getty Trust) і яка зберігалася в музеї «Гетті-Вілла» у США. Італійські суди встановили, що статуя перебуває під захистом італійського законодавства про культурну спадщину та митного законодавства, була незаконно вивезена з Італії, а потім недбало придбана фондом. Хоча право власності на статую оскаржувалося, Суд визнав, що існування певних майнових прав фонду щодо

¹⁰ Більш детальну інформацію див. у розділі «Справи щодо соціального забезпечення» в [Посібнику зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини](#), а також наскрізну тему [Посібник щодо соціальних прав](#).

¹¹ Більш детальну інформацію див. в [Посібнику зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини](#).

статуту було встановлено: італійські органи влади визнали, що Фонд володів цією статуєю протягом дуже тривалого часу, що надало Фонду майновий інтерес у мирному користуванні статуєю, який був достатньо встановлений та вагомий, щоб вважатися «майном» у значенні статті 1 Першого протоколу (щодо конфіскації незаконних доходів див., до прикладу, *«Тодоров та інші проти Болгарії» (Todorov and Others v. Bulgaria)*, 2021, § 180).

91. **Звичаєві права корінних громад.** Колишня Комісія та Суд розглянули низку заяв корінних громад Північної Європи, які намагалися відстояти свої традиційні права на полювання, риболовлю та випас худоби на певній території, однак зіткнулися з опором з боку землевласників. Наразі такі заяви здебільшого не мали успіху (див. *«Саамське селище Хандельсдален та інші проти Швеції» (Handölsdalen Sami Village and Others v. Sweden)* (ухв.), 2009; *«Йохтти Сапмелаккати та інші проти Фінляндії» (Johtti Sapmelaccat r.y. and Others v. Finland)* (ухв.), 2005, *«Г. та Е. проти Норвегії» (G. and E. v. Norway)* (ухв.), 1983).¹²

С. Втручання в «майно»: експропріація, контроль за користуванням, та загальний принцип мирного користування майном

92. Встановивши, що заявник мав «майно» у значенні статті 1 Першого протоколу, Суд аналізує справу відповідно до одного з «трьох правил»:

1. **Перше правило** охоплює загальний принцип, а саме принцип **мирного володіння майном** (перше речення першого пункту статті 1 Першого протоколу).
2. **Друге правило** стосується конкретного винятку із загального принципу. У ньому визначено умови, за яких допускається **«позбавлення»** майна (друге речення першого пункту).
3. **Третє правило** визначає ще один виняток із загального принципу та визнає право Держави **здійснювати контроль за користуванням майном** з метою досягнення певних цілей («загального інтересу» та сплати податків, інших зборів або штрафів (другий пункт статті 1 Першого протоколу).

93. **Позбавлення та подібні ситуації.** Якщо майнові права заявника були припинені відповідно до національного законодавства де-юре або де-факто, Суд зазвичай розглядає цю справу як позбавлення «майна». Хоча поняття «позбавлення майна» охоплює цілий ряд ситуацій, найочевиднішим прикладом є експропріація, коли Держава вилучає майно для власного використання або в інтересах суспільства (див. *«Бельведере Альбергієра С.р.л. Проти Італії» (Belvedere Alberghiera S.r.l. v. Italy)*, 2000, § 54, вилучення земель для будівництва доріг); але фактичний стан речей також може становити позбавлення (справа *«Катона і Заварський проти Словаччини» (Katona and Závarský v. Slovakia)*, 2023, § 54-56, стосувалася списання боргу, яке, як було встановлено, є абсолютною перешкодою для задоволення обґрунтованих вимог кредиторів до боржника в рамках процедури банкрутства або будь-якого іншого виду судового розгляду; та *«Замміт і Вассалло проти Мальти» (Zammit and Vassallo v. Malta)*, 2019, § 54, у якій Суд постановив, що знесення будівлі є фактичною експропріацією).

94. **«Контроль за користуванням».** Заходи, що є менш інвазивними, ніж позбавлення, можуть кваліфікуватися як «контроль за користуванням майном». Контроль за користуванням охоплює цілий спектр ситуацій. До нього належать, наприклад, комерційні збитки, що виникають внаслідок загальних обмежень на продаж певного товару або внаслідок анулювання індивідуальної ліцензії (див. *«Тре Тракторер АБ» проти Швеції» (Tre Traktörer AB v. Sweden)*, 1989, §§ 54-55, щодо анулювання ліцензії на продаж алкогольних напоїв у ресторані; *«Компанія «Pinnacle Meat Processors» та інші проти Сполученого Королівства» (Pinnacle Meat Processors*

¹² Детальніше див. наскрізну тему [Посібник щодо права меншин](#).

Company and Others v. the United Kingdom) (ухв.), 1998, у зв'язку з втратою бізнесу з переробки м'яса внаслідок обмежень, накладених на використання певної сировини великої рогатої худоби; та «Ян Едгар (Ліверпуль) Лімітед проти Сполученого Королівства» (*Ian Edgar (Liverpool) Limited v. the United Kingdom*) (ухв.), 2000, у зв'язку з втратою бізнесу внаслідок введення нових правил щодо пістолетів). Контроль за користуванням також охоплює випадки, коли компанія-заявник, втративши можливості на ринку, зазнала зниження вартості компанії («Кьонув-Тар Кфт» та інші проти Угорщини) (*Könyv-Tár Kft and Others v. Hungary*), 2018, § 43, у зв'язку зі зниженням вартості власного капіталу внаслідок створення державної монополії на ринку розповсюдження підручників; та «Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (*Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary*), 2022, §§ 44 та 46, у зв'язку з втратою ділових можливостей рекламною компанією внаслідок запровадження нових правил щодо придорожніх рекламних щитів). Нарешті, арешт майна в рамках судового провадження, який не позбавляє власника його майна, а лише тимчасово обмежує його право на користування ним та розпоряджання ним, зазвичай пов'язаний із контролем за користування майном («East/West Alliance Limited» проти України) (*East West Alliance Limited v. Ukraine*), 2014, § 185).

95. Вилучення та конфіскація як форми «контролю за користуванням». Не кожна втрата права власності на майно автоматично кваліфікується як «експропріація». Таким чином, Суд розглядав вилучення та конфіскацію майна заявника як контроль за користуванням, незважаючи на те, що ці заходи фактично позбавили заявника його «майна» (до прикладу, «АГОСІ проти Сполученого Королівства» (*AGOSI v. the United Kingdom*), 1986, § 51, щодо вилучення товарів, заборонених до ввезення; «Раймондо проти Італії» (*Raimondo v. Italy*), 1994, § 29, щодо тимчасового арешту майна заявника, яке, як стверджується, було набуто в результаті мафіозної діяльності; «Гонекер та інші проти Німеччини» (*Honecker and Others v. Germany*) (ухв.), 2001, щодо відмови у конвертації коштів, що належали колишнім високопосадовцям Німецької Демократичної Республіки, у німецькі марки після возз'єднання Німеччини; «Імері проти Хорватії» (*Imeri v. Croatia*), 2021, § 66, щодо конфіскації незадекларованої на кордоні готівки, та «Сілікієне проти Литви» (*Silickienė v. Lithuania*), 2012, § 62, щодо конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом).

96. Вилучення ділових документів як форма «контролю за користуванням». У справі «East/West Alliance Limited» проти України (*East West Alliance Limited v. Ukraine*), 2014, податкова поліція вилучила та утримала оригінали документів, що підтверджують право власності компанії-заявника на повітряне судно, що обмежило можливість компанії користуватися цим майном: Суд визнав, що це становило захід контролю за користуванням майном (§ 174).

97. Законне зобов'язання надавати послуги безкоштовно. У справі «ПАТ «Кіровоградобленерго» проти України» (*Kirovogradoblenergo, PAT v. Ukraine*), 2013, §§ 32-43, Закон зобов'язував заявника — електроенергетичну компанію — постачати електроенергію суддям із 50-відсотковою знижкою. Хоча наміром законодавця було компенсувати збитки компанії-заявника (пов'язані з постачанням електроенергії за півціни), закон не передбачав такого механізму компенсації та не виділяв на це жодних фінансових ресурсів. Суд визнав, що втручання у майно заявника було незаконним.

98. Загальний принцип мирного володіння майном (всеосяжне «перше правило»). У деяких випадках Суд не кваліфікує втручання відповідно до другого чи третього правила і застосовує перше правило. У справі «Грецькі нафтопереробні заводи «Стрен» та Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), 1994, §§ 62 та 68, Суд розглянув законодавче втручання, яким арбітражне рішення було визнано недійсним та таким, що не підлягає виконанню, відповідно до загального правила, і встановив порушення права заявників на власність. Подібно, у справі «БТС Холдінг, а.с. проти Словаччини» (*BTS Holding, a.s. v. Slovakia*), 2022, §§ 64 та 71, Суд спирався на загальне правило для розгляду питання про відмову у виконанні остаточного та обов'язкового арбітражного рішення щодо Держави-

відповідача відповідно до арбітражних правил Міжнародної торгової палати (див. також справу *Папаміхалопулос та інші проти Греції*) (*Paramichalopoulos and Others v. Greece*), 1993, § 46, щодо захоплення земельних ділянок заявників Військово-морським флотом без офіційної експропріації; *Айгун проти Туреччини*) (*Aygün v. Turkey*), 2011, § 39, у якій Суд визнав, що втрата вартості земельних ділянок у поєднанні з частковою втратою фізичного доступу до землі внаслідок будівництва греблі становила втручання у майнові права заявників навіть без офіційної експропріації; *Лавречов проти Чеської Республіки*) (*Lavrechov v. the Czech Republic*), 2013, § 43; *Денісова і Моїсєєва проти Росії*) (*Denisova and Moiseyeva v. Russia*), 2010, § 55, щодо конфіскації майна в рамках кримінального провадження проти одного з подружжя; *Унспед Пакет Сервісі СаН. Ве ТіК. А.С. проти Болгарії*) (*Ünsped Paket Servisi SaN. Ve TiC. A.Ş. v. Bulgaria*), 2015, §§ 39-40, щодо конфіскації вантажівки, яка використовувалася для перевезення наркотиків через кордон; та *Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонія*) (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia*) [ВП], 2014, § 99, де Суд зазначив, що замороження депозитів заявників на 20 років у банках колишньої Югославії, з огляду на складність правових та фактичних питань, пов'язаних із цією справою, не може бути віднесено до якоїсь конкретної категорії і має аналізуватися у світлі загального принципу, викладеного у першому правилі статті 1 Першого протоколу.

99. Чи застосовує Суд різні критерії та різні стандарти перегляду щодо трьох правил статті 1 Першого протоколу? Застосовний тест залишається в основному незмінним незалежно від того, яке правило застосовується (втручання має бути спрямованим на досягнення законної мети, бути законним та пропорційним), хоча підхід Суду до питання пропорційності втручання може відрізнятися: наприклад, шляхом застосування ширшої свободи розсуду в справах, що стосуються контролю за користуванням майном (наприклад, у справі *«Формінстер Ентерпрайзес Лімітед» проти Чеської Республіки*) (*Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic*), 2008, § 75), застосовуючи інший підхід до присудження компенсації, щоб судова практика щодо компенсації за позбавлення майна не застосовувалася безпосередньо до справ, що стосуються контролю за користуванням (див. *«Джей А. Пай (Оксфорд) Лтд і Джей А. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд проти Сполученого Королівства»*) (*J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom*) [ВП], 2007, § 79, з подальшими посиланнями на справу *«АГОСІ проти Сполученого Королівства»*) (*AGOSI v. the United Kingdom*), 1986, та на *«Ейр Канада проти Сполученого Королівства»*) (*Air Canada v. the United Kingdom*), 1995, §§ 27-48). Однак, як ще раз наголосив Суд, друге та третє правила слід тлумачити з урахуванням загального принципу, викладеного в першому правилі (*«Імобіліаре Саффі проти Італії»*) (*Immobiliare Saffi v. Italy*) [ВП], 1999, § 44). Тому на практиці Суд часто віддає перевагу цілісному підходу до розгляду втручання відповідно до «загального правила», не кваліфікуючи таке втручання як «позбавлення» чи «контроль за користуванням» і не визначаючи заздалегідь, який стандарт перегляду він застосовуватиме (див., до прикладу, справу *«Лекіч проти Словенії»*) (*Lekić v. Slovenia*) [ВП], 2018, § 93, що стосується цивільної відповідальності власника товариства з обмеженою відповідальністю за його борги; та *«Совтрансавто-Холдинг проти України»*) (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), 2002, § 93, щодо спору між акціонерами компанії, пов'язаного з розмиванням їхньої частки акцій внаслідок зміни корпоративної структури).

D. Спори між приватними сторонами¹³

100. Суто приватні відносини як такі не підпадають під дію статті 1 Першого протоколу. Основною метою статті 1 Першого протоколу є запобігання необґрунтованому втручанням Держави у «майно». Програш у цивільному судовому процесі проти приватної особи сам по собі не тягне за собою відповідальності Держави, якщо в національному судовому розгляді не було

¹³ Більш детальну інформацію щодо позитивних зобов'язань Держав-членів див. у відповідному розділі судової практики *Посібника зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини*.

допущено свавілля (див. безпосередньо нижче). Таким чином, як правило, якщо спір стосувався виключно відносин договірному характеру між приватними сторонами, стаття 1 Першого протоколу не застосовується («*Густафссон проти Швеції*» (*Gustafsson v. Sweden*), 1996, §§ 58-60). Те саме стосувалося б і спору щодо авторських прав між приватними особами (див. «*Гюльсум Айдин та інші проти Туреччини*» (*Gülsüm Aydin and Others v. Türkiye*) (ухв.), 2023, §§ 70-74), або майновий спір між заявником та державною компанією, в якому остання діяла в приватній якості (див. «*Дабіч проти колишньої югославської республіки Македонія*» (*Dabić v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) (ухв.), 2001). Приватні інвестиції та підприємницька діяльність завжди пов'язані з невизначеністю — отже, Суд визнав, що, розмістивши свої кошти в приватному банку, заявниця взяла на себе ризики, пов'язані з неналежним управлінням і навіть шахрайством («*Герарді Мартірі проти Сан-Марино*» (*Gherardi Martiri v. San Marino*), 2022, § 109). Будь-яка комерційна діяльність за своєю суттю пов'язана з певним ризиком («*Шарабідзе та інші проти Грузії*» (*Sharabidze and Others v. Georgia*) (ухв.), 2026, § 35). Це, однак, не виключає того, що Держава може мати певні позитивні зобов'язання щодо регулювання та вирішення приватних спорів (див. детальніше нижче): отже, якщо неможливість сплатити приватний борг є наслідком дій державного органу, який наклав ембарго на такі платежі з метою збереження фінансової стабільності та захисту інтересів кредиторів суб'єкта-боржника, такі заходи можуть спричинити відповідальність Держави (див. «*Фрейре Лопес проти Португалії*» (*Freire Lopes v. Portugal*) (ухв.), 2023, §§ 75-101, щодо аналогічних заходів, вжитих стосовно неплатоспроможного банку, які, однак, на думку Суду, не порушували прав заявника).¹⁴

101. Сам по собі той факт, що спір був розглянутий судом Держави, не тягне за собою її відповідальності. Сам лише той факт, що Держава через свою судову систему надала майданчик для вирішення спору з приватного права, не є підставою для визнання втручання Держави у майнові права відповідно до статті 1 Першого протоколу, навіть якщо за змістом судового рішення настає втрата певного «майна» (див. рішення Комісії «*Кухар і Стіс проти Чеської Республіки*» (*Kuchař and Štis v. the Czech Republic*), 1998, у справі щодо спору в рамках господарського товариства стосовно інвестиційних зобов'язань учасників товариства). Так само судові вирішення спору між акціонерами щодо права власності на телерадіокомпанію не можна розглядати як «втручання» («*Руставі 2 Бродкастинг Компані Лтд та інші проти Грузії*» (*Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia*), 2019, §§ 308-312). Однак у контексті приватних спорів Держава може мати певні позитивні зобов'язання (викладені нижче).

102. Правова база, що регулює приватні відносини, повинна забезпечувати справедливий баланс. Позитивні зобов'язання, передбачені статтею 1 Першого протоколу, стосуються, зокрема, створення належної законодавчої бази, що регулює приватні відносини. У справі «*Джей А. Пай (Оксфорд) Лтд і Джей А. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд проти Сполученого Королівства*» (*J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom*) [ВП], 2007, §§ 58-63, компанії-заявники — девелопери — втратили право власності на земельну ділянку в результаті спору з фермером, який тривалий час користувався цією ділянкою, а потім, посилаючись на набуття права власності за давністю володіння, заявив про своє право власності на неї. У справі «*Геррманн проти Німеччини*» (*Herrmann v. Germany*) [ВП], 2012, §§ 72-94, Суд розглянув, відповідно до статті 1 Першого протоколу, норму національного законодавства, яка зобов'язувала заявника — землевласника — толерувати полювання на його землі. У справі «*Фрейре Лопес проти Португалії*» (*Freire Lopes v. Portugal*) (ухв.), 2023, §§ 75-101, Суд розглянув питання про пропорційність заходів, вжитих Центральним банком Португалії щодо приватного банку, якому загрожував крах, які полягали у забороні, накладеній на банк, здійснювати певні операції, що унеможливило виконання банком своїх договірних зобов'язань перед заявником (див. аналогічну ситуацію, розглянуту у справі «*Катона і Заварський проти Словаччини*» (*Katona and Závorský v. Slovakia*), 2023). У справі «*Н.М. та інші проти Франції*» (*N.M. and Others v. France*), 2022, §§ 49-50, Суд розглянув питання, чи може Держава ретроактивно змінити правила щодо

¹⁴ Див. детальніше також розділ «**Error! Reference source not found.**» нижче.

деліктної відповідальності за медичні помилки, що призвело б до втрати частини компенсації, на яку заявники могли б претендувати за раніше чинними правилами. Подібне положення було в центрі уваги в справі *«Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium)*, 1995, де заявники — страхові компанії — скаржилися на законодавство, яке зворотно звільняло судових лоцманів від відповідальності за певні аварії. У справі *«Лекіч проти Словенії» (Lekič v. Slovenia)* [ВП], 2018, заявник, головний акціонер компанії, що припинила свою діяльність, оскаржував норму, яка дозволяла «проникнути за корпоративну вуаль» та, за певних обставин, покладала на нього особисту цивільну відповідальність за борги компанії. У справі *«Гладишева проти Росії» (Gladysheva v. Russia)*, 2011, Суд розглянув застосування норми щодо захисту майнових прав, набутих добросовісним покупцем у особи, яка отримала майно шляхом шахрайства (див. також *«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia)* [ВП], 2012, що стосується нормативно-правової бази захисту кредиторів банку від потенційних зловживань з боку ліквідаторів банку).

103. Несправедливі умови в приватних договорах. У справі *«Антонопулу проти Греції» (Antonopoulou v. Greece)* (ухв.), 2021, заявниця взяла іпотечний кредит у швейцарських франках, щоб скористатися вигідним обмінним курсом. У договорі було передбачено, що щомісячний платіж за кредитом має здійснюватися на основі обмінного курсу на момент погашення, а не на момент отримання кредиту. Згодом заявниця не змогла погасити кредит через зміцнення швейцарського франка, що призвело до збільшення суми кредиту приблизно на 60 %. Заявниця безрезультатно доводила в національних судах, що умова щодо погашення була зловмисною. Суд зазначив, що національне законодавство надавало заявниці адекватні засоби правового захисту для відстоювання своїх прав, пов'язаних із володінням майном, зокрема можливість подати позов про визнання її зобов'язань за договором недійсними, а також можливість домогтися перегляду умов або навіть розірвання договору (*там само*, § 82). Крім того, заявниця могла в будь-який час звернутися до банку з проханням перевести валюту позики в євро або застрахуватися від ризику збільшення щомісячних виплат (*там само*). Суд дійшов висновку, що правова система, створена Державою, надавала заявниці механізм, який дозволяв їй забезпечити дотримання її прав, гарантованих статтею 1 Першого протоколу, і що, отже, Держава виконала свої позитивні зобов'язання за цією статтею (*там само*, § 84). Див. також *«Кар ZRT та інші проти Угорщини» (Car ZRT and Others v. Hungary)* (ухв.), 2018, яке стосувалося законодавства, що змінювало умови певних кредитних договорів у контексті фінансової кризи, тим самим полегшуючи фінансове навантаження на боржників.

104. Позитивне зобов'язання Держави щодо забезпечення судової платформи та належного судового розгляду. Окрім мінімальної законодавчої бази, що регулює приватні правовідносини, Держава повинна створити належну інстанцію, яка б давала змогу особам відстоювати свої майнові права та забезпечувати їх виконання. Не зробивши цього, Держава не виконає свого зобов'язання щодо захисту верховенства права та запобігання свавіллям (*«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia)* [ВП], 2012, § 117). Цей обов'язок містить невід'ємний елемент «справедливості»: у справі *«Совтрансавто-Холдинг проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine)*, 2002, Суд постановив, що відповідно до статті 1 Першого протоколу «Держави зобов'язані забезпечити судові процедури, які надають необхідні процесуальні гарантії і, отже, дають змогу національним судам та трибуналам ефективно та справедливо вирішувати будь-які спори між приватними особами» (§ 96). Крім того, Суд зазначив, що «втручання у права, передбачені статтею 1 Першого протоколу, не може [...] мати жодної легітимності за відсутності змагального судового розгляду, який би відповідав принципу рівності сторін та дозволяв обговорювати аспекти, що мають важливе значення для результату справи» (див., до прикладу, *«Г.І.Е.М. С.р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M. S.r.L. and Others v. Italy)* [ВП], 2018, §§ 300 та 302, з подальшими посиланнями). Так, у справі *«Шарабідзе та інші проти Грузії» (Sharabidze and Others v. Georgia)* (ухв.), 2026, що стосувалася спору щодо банківського кредиту, Суд дійшов висновку, що національне законодавство надавало заявникам адекватні засоби правового захисту для відстоювання їхніх прав, пов'язаних із захистом їхньої власності: вони мали

можливість оскаржити нібито зловмисний, шахрайський та/або несправедливий характер договорів у цивільних судах, чим вони й скористалися; вони також мали можливість оскаржити виконавчі написи нотаріуса, чим вони також належним чином скористалися; і процедури, розглянуті в цілому, надавали їм розумну можливість викласти свою справу перед компетентними органами з метою встановлення справедливого балансу між суперечливими інтересами, що стоять на кону у приватному спорі (§ 37).

105. Від Держави може навіть вимагатися забезпечення засобів правового захисту у сфері кримінального права для захисту майнових прав. У справі *«Ніколай Костадінов проти Болгарії» (Nikolay Kostadinov v. Bulgaria)*, 2022, заявник став жертвою шахрайства, пов'язаного з його акціями в компанії, вчиненого приватними особами: внаслідок низки операцій він втратив право власності на велику земельну ділянку, яку згодом зловмисник продав третій особі. Суд зазначив, що на Державу покладається додатковий позитивний обов'язок у випадках, коли втручання у майнові права, вчинене приватними особами, має кримінальний характер: цей обов'язок вимагає від органів влади проведення ефективного кримінального розслідування на додаток до будь-яких цивільно-правових засобів захисту. Суд підкреслив, що цей обов'язок є «обов'язком щодо засобів, а не щодо результату», і що багато злочинів залишаються нерозкритими або непокараними, незважаючи на розумні зусилля державних органів (§ 55). У цій справі недоліки кримінального розслідування, а також відмова суду оперативно вжити тимчасових заходів щодо операцій з акціями компанії призвели до того, що заявник не мав можливості повернути майно компанії. Однак висновки Суду були б іншими, якби кримінальне розслідування виявилось невдалим через власну поведінку заявника. Так, у справі *«Герарді Мартірі проти Сан-Маріно» (Gherardi Martiri v. San Marino)*, 2022, §§ 103-119, заявник став жертвою шахрайства, вчиненого співробітниками приватного банку. Кримінальне провадження щодо шахрайських дій керівництва банку тривало одинадцять років, і справу зрештою було припинено через сплив строку давності: однак це стало наслідком несвоечасного подання заявником кримінальної скарги, а щодо цивільного провадження, порушеного заявником, Суд зазначив, що його невдача також була зумовлена власними упущеннями та вибором заявника, і що цивільні засоби правового захисту були або й досі залишаються доступними для нього. Суд дійшов висновку, що Держава виконала свої позитивні зобов'язання.

106. Відсутнє чітке розмежування між негативними та позитивними зобов'язаннями Держави. Суд ще раз наголосив, що межі між позитивними та негативними зобов'язаннями Держави згідно зі статтею 1 Першого протоколу не піддаються точному визначенню. Відповідно, дуже часто Суд вважає за непотрібне класифікувати справу як таку, що стосується позитивних або негативних зобов'язань Держав-відповідачів (див., до прикладу, *«Фрейре Лопес проти Португалії» (Freire Lopes v. Portugal)* (ухв.), 2023, § 90) оскільки в будь-якому разі принципи, що застосовуються до негативних та позитивних зобов'язань, є подібними. В обох контекстах: необхідно враховувати необхідність встановлення справедливого балансу між суперечливими інтересами особи та суспільства в цілому; законні цілі, зазначені у статті, можуть мати значення при оцінці того, чи було досягнуто балансу між вимогами відповідного суспільного інтересу та основоположним правом заявника на власність; а також Держава користується певною свободою розсуду при визначенні заходів, які необхідно вжити для забезпечення дотримання Конвенції (*«Броньовські проти Польщі» (Broniowski v. Poland)* (ухв.) [ВП], 2004, § 144; *«Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» (Hatton and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2003, §§ 98; *«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia)* [ВП], 2012, § 110).

107. Держава не несе відповідальності за приватні борги або за дії інших Держав. Позитивні зобов'язання Держави не поширюються на покриття боргів приватних осіб (*«Фрейре Лопес проти Португалії» (Freire Lopes v. Portugal)* (ухв.), 2023, § 96) або на забезпечення повернення активів, втрачених в іншій Державі (див. *«Рибальське акціонерне товариство «Селга і Васілевська», що підлягає ліквідації, проти Латвії» (Likvidējamā zvejnīku paju sabiedrība Selga and Vasilevska v. Latvia)* (ухв.), 2013, щодо коштів на рахунках колишнього радянського

банку, які були заморожені після розпаду Радянського Союзу: заявники стверджували, що латвійські органи влади мали забезпечити повернення їхніх заморожених активів з Росії або компенсувати їм збитки, а Суд дійшов висновку, що позитивні зобов'язання Латвії не сягають так далеко).

Е. Виправдання втручання за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції

108. Хоча стаття 1 Першого протоколу сформульована не зовсім так само, як статті 8–11, Суд застосовує, загалом, той самий трискладовий критерій. Отже, щоб втручання було сумісним зі статтею 1 Першого протоколу, воно повинно бути передбачене законом, відповідати «загальним/суспільним інтересам» та забезпечувати «справедливий баланс» між вимогами цих загальних інтересів та вимогами щодо захисту основоположних прав особи (*«Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary)* [ВП], §§ 112-113 та 115; *«Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy)* [ВП], 2000, §§ 107-108).

1. Вимога «законності» в контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції¹⁵

109. **«Законність» як питання застосовності та суті справи.** Стаття 1 Першого протоколу передбачає, що позбавлення майна має відбуватися «на умовах, передбачених законом», а в другому пункті визнається, що Держави мають право здійснювати контроль за користуванням майном шляхом введення в дію «законів». Висновок про незаконність втручання є достатнім для встановлення порушення статті 1 Першого протоколу, і Суд, як правило, не має потреби проводити аналіз пропорційності (*«Ятρίдіс проти Греції» (Iatridis v. Greece)* [ВП], 1999, § 62). Це особливо стосується випадків, коли незаконність підтверджується рішеннями національних судів (див., наприклад, *«Бельведере Альбергієра С.р.л. Проти Італії» (Belvedere Alberghiera S.r.l. v. Italy)*, 2000, § 62). Питання «законності» може також виникати в контексті застосовності статті 1 Першого протоколу: отже, заявник повинен довести, що його/її майнова вимога мала достатню правову підставу, щоб кваліфікуватися як «майно»¹⁶. Ці два аспекти «законності» Суд може розглядати окремо (див., до прикладу, справу *«Лей Лей Компані Лімітед» проти Мальти» (Lay Lay Company Limited v. Malta)*, 2013, §§ 77-89, щодо відмови органів влади видати дозвіл на будівництво власнику земельної ділянки).

110. **Взаємозв'язок між вимогою «законності» та процесуальними гарантіями, передбаченими статтею 1 Першого протоколу.** Стаття 1 Першого протоколу вимагає впровадження певних процесуальних гарантій (*«Лекіч проти Словенії» (Lekič v. Slovenia)* [ВП], 2018, § 95). У деяких справах ці гарантії аналізуються з точки зору «законності» (див., до прикладу, *«Капітал банк АД проти Болгарії» (Capital Bank AD v. Bulgaria)*, 2005, § 139, та *«Формінстер Ентерпрайзес Лімітед» проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic)*, 2008, § 65) а також з огляду на принцип пропорційності (у справі *«Рейснер проти Туреччини» (Reisner v. Turkey)*, 2015, §§ 49-50, Суд у рамках аналізу пропорційності спочатку розглянув питання законності втручання у майно заявника (акції банку), а потім окремо — чи мав заявник процесуальні гарантії для захисту своїх інтересів. У справі *«Маріні проти Албанії» (Marini v. Albania)*, 2007, Суд дійшов висновку, що відсутність судового захисту прав заявника — а саме тривалість судового розгляду та нездатність органів влади забезпечити виконання рішень на користь заявника проти Держави (яка була партнером заявника у

¹⁵ Щодо загальної методології оцінки законності див. розділ II В (2) *Посібника зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини*; див. також загальне обговорення принципу «законності» Конвенції у розділі «Втручання має бути “законним”» вище.

¹⁶ Щодо наявності «законних очікувань» отримати право власності див. розділ «Що є «майном», захищеним статтею 1 Першого протоколу?» вище.

спільному підприємстві) — порушила «справедливий баланс» між його інтересами та вимогами суспільного інтересу (§ 174). Див. також *«Вуйович та Ліпа Д.О.О.» проти Чорногорії (№ 2) (Vujović and Lipa D.O.O. v. Montenegro (no. 2))*, 2025, §§ 106-110.

111. Повага до рішень національних судів щодо тлумачення національного законодавства. Коли Суд має перевірити, чи правильно було тлумачено та застосовано національне законодавство, він визнає втручання у захист права власності лише в тому випадку, якщо рішення національних судів є довільними або в інший спосіб явно необґрунтованими (*«Анхойзер-Буш Інк. проти Португалії» (Anheuser-Busch Inc. v. Portugal)* [ВП], 2007, §§ 83-87). Як зазначалося вище, Держава може бути притягнута до відповідальності за заподіяні збитки, якщо рішення національних судів визнаються «довільними або явно необґрунтованими» як у випадку позбавлення приватної особи власності на користь самої Держави, так і на користь іншої приватної особи (у зв'язку з вилученням майна на користь фізичної особи див., до прикладу, *«Брамелід і Мальмстрьом проти Швеції» (Bramelid and Malmström v. Sweden)*, рішення Комісії, 1982, стор. 82-83; *«Дабіч проти колишньої югославської республіки Македонія» (Dabić v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* (ухв.), 2001; та порівняйте зі справами *«Басюк проти України» (Basyuk v. Ukraine)*, 2025, §§ 42-45, та *«Тартамелла та інші проти Італії» (Tartamella and Others v. Italy)*, 2025, § 114).

112. Передбачуваність законодавства в контексті бізнес-операцій. Суд не намагається точно кількісно визначити ступінь «передбачуваності», якої вимагає закон. Цей ступінь залежить від контексту і, зокрема, від предмета нормативно-правових актів та правових наслідків для осіб, яких вони стосуються, а також від загального політичного контексту (див. *«Велікові та інші проти Болгарії» (Velikovi and Others v. Bulgaria)*, 2007, § 166). Як пояснює Суд, «закон може відповідати вимозі передбачуваності навіть у тому випадку, якщо відповідна особа має звернутися за відповідною юридичною консультацією, щоб оцінити, у міру, що є обґрунтованою за даних обставин, наслідки, до яких може призвести певна дія. Це особливо стосується осіб, які здійснюють професійну діяльність і які звикли дотримуватися високого рівня обережності під час виконання своїх професійних обов'язків. З огляду на це від них можна очікувати, що вони проявлятимуть особливу обережність при оцінці ризиків, пов'язаних із такою діяльністю. Те саме можна сказати й про осіб, які займаються підприємницькою діяльністю» (*«Фонд Дж. Пола Гетті та інші проти Італії» (The J. Paul Getty Trust and Others v. Italy)*, 2024, § 296).

113. Існуючі правові норми загального застосування проти індивідуальних заходів, передбачених законом. Хоча «принцип верховенства права вимагає, щоб будь-яке втручання ґрунтувалося на нормативному акті загального застосування», тобто на раніше існуючих нормах, Суд готовий у виняткових випадках визнавати існування спеціальних законів, що встановлюють конкретні умови, які застосовуються до однієї або кількох конкретно зазначених осіб. Справа *«Колишній король Греції та інші проти Греції» (Former King of Greece and Others v. Greece)* [ВП], 2000, § 82, стосувалася експропріації колишніх королівських маєтків: ця експропріація була передбачена безпосередньо законодавством; конституційність цього законодавства була перевірена та підтверджена Конституційним Судом; і Суд дійшов висновку, що цей захід, отже, був «законним» у значенні статті 1 Першого протоколу.

114. Законодавство, що має зворотну силу, може бути винятково виправданим. Суд ще раз наголосив, що цивільне законодавство, яке має зворотну силу, прямо не заборонено Конвенцією і за певних обставин може бути виправданим (див. *«Лей Лей Компані Лімітед» проти Мальти» (Lay Lay Company Limited v. Malta)*, 2013, § 86, щодо відмови органів влади видати дозвіл на будівництво власнику земельної ділянки). Однак застосування закону з ретроактивною силою в тих випадках, коли це не передбачалося законодавцем, є неприпустимим (див. *«Кечко проти України» (Kechko v. Ukraine)*, 2005, § 26). У податковій сфері Суд прямо визнав можливість застосування ретроактивних «податків на несподівані прибутки» або ретроактивного оподаткування, що застосовуються, по суті, для усунення технічних недоліків законодавства, за умови, що такий захід в кінцевому рахунку обґрунтований

міркуваннями суспільного інтересу. Зокрема, Суд постановив, що існує очевидний і вагомий суспільний інтерес у тому, щоб приватні суб'єкти не отримували вигоди від несподіваних прибутків під час переходу до нової системи оподаткування (*«Н.К.М. проти Угорщини» (N.K.M. v. Hungary)*, 2013, § 51).

115. Критерій законності у податкових питаннях. Загальновизнано, що в рамках критерію законності Державам може бути надано певний рівень додаткової поваги та свободи дій у здійсненні їхніх фіскальних функцій (див. *«Національне та регіональне будівельне товариство, товариство постійної забудови Лідса та Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom)*, 1997, §§ 75-83; *«BAT Нафтова компанія Юкос проти Росії» (OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia)*, 2011, § 559) а також те, що, з огляду на складність відповідної сфери регулювання, юридичні особи, на відміну від фізичних осіб-платників податків, можуть бути зобов'язані діяти з особливою обережністю та ретельністю, звертаючись за консультацією до компетентних фахівців у цій галузі (*«Шпачек, с.р.о. проти Чеської Республіки» (Špaček, s.r.o., v. the Czech Republic)*, 1999, § 59; та *«BAT Нафтова компанія Юкос проти Росії» (OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia)*, 2011, § 559).

2. Законна мета в контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції¹⁷

116. У статті 1 Першого протоколу конкретні законні цілі детально не визначені. Законною метою може бути «інтерес суспільства» (перший пункт статті 1 Першого протоколу), або «загальний» інтерес, або «забезпечення сплати податків, інших зборів чи штрафів» (другий пункт статті 1 Першого протоколу). На відміну від статей 8–11, перелік цілей, що дозволяють втручання в інтересах суспільства, не визначений самою Конвенцією, але поняття суспільного інтересу «є обов'язково широким» (*«Колишній король Греції та інші проти Греції» (Former King of Greece and Others v. Greece)* [ВП], 2000, § 87): наприклад, безпека дорожнього руху (*«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary)*, 2022, § 48), необхідність забезпечення фінансової стабільності банківського сектору (*«Берент та інші проти Туреччини» (Berent and Others v. Turkey)* [Комітет], 2021, § 39); а також необхідність запобігання несанкціонованому продажу акцизних товарів (*«Мікроінтелект ООД проти Болгарії» (Microintellect OOD v. Bulgaria)*, 2014, § 40) були визнані такими, що відповідають суспільним інтересам.

117. Найчастіше Суд визнає, що оскаржуваний захід мав на меті досягнення законної мети. Хоча Суд може ухвалити рішення у справі на підставі висновку про те, що мета не була законною (див., як рідкісний приклад, *«Ткачеву проти Росії» (Tkachevy v. Russia)*, 2012, де нерухоме майно заявників було експропрійовано з міркувань «безпеки» та, як стверджувалося, з метою перетворення його на нежитлове майно, причому Суд дійшов висновку, що це було просто прихованим переданням майна від одного приватного суб'єкта до іншого (§§ 38-50), у деяких випадках Суд залишав це питання відкритим (див., до прикладу, справу *«Марія Божич проти Хорватії» (Marija Božić v. Croatia)*, 2014, § 58, у якому Суд висловив сумніви щодо того, чи переслідувала тривала невиплата пенсії заявнику якусь законну мету або чи переслідували органи влади приховану мету; див. також *«Megadat.com СРЛ проти Молдови» (Megadat.com SRL v. Moldova)*, 2008, § 67) або, що трапляється частіше, виходив із припущення, що цей захід чи політика переслідували одну з «законних» цілей. Як неодноразово зазначав Суд, «завдяки безпосередньому знанню свого суспільства та його потреб національні органи влади, як правило, мають кращі можливості, ніж міжнародний суддя, для визначення того, що є «в інтересах суспільства»» (*«Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary)* [ВП], 2016,

¹⁷ Щодо загальної методології визначення законної мети див. розділ II В (3) щодо «суспільного інтересу» Посібника зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини; див. також загальне обговорення щодо «**Законна мета**» вище.

§ 113). Питання щодо законної мети та пропорційності іноді розглядаються разом (див. *«С.А. Данжевіль проти Франції» (S.A. Dangeville v. France)*, 2002, §§ 53-58, та *«Вассалло проти Мальти» (Vassallo v. Malta)*, 2011, § 43).

118. Суд може самостійно визначити, що становить суспільний або загальний інтерес, навіть якщо його позиція не збігається з позицією Уряду. Для Суду достатньо того, що втручання відповідає інтересу суспільства, навіть якщо він відрізняється від того, на що посилається Уряд (*«Колишній король Греції та інші проти Греції» (Former King of Greece and Others v. Greece)* [ВП], 2000, § 87; та *«Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy)* [ВП], 2000, §§ 112-113). У деяких випадках Суд самостійно визначав мету або не погоджувався з органами влади щодо характеру «інтересу суспільства», про який йшлося (*«Амбруосі проти Італії» (Ambruosi v. Italy)*, 2000, § 28; *«Марія Божиц проти Хорватії» (Marija Božić v. Croatia)*, 2014, § 58, *«Катона і Заварський проти Словаччини» (Katona and Závarský v. Slovakia)*, 2023, § 59).

3. Справедливий баланс, необхідність, пропорційність та суміжні поняття¹⁸

119. Принцип «справедливого балансу» не сформульований прямо, але є імпліцитним. На відміну від статей 8–11, стаття 1 Першого протоколу не вимагає, щоб втручання у «майно» було «необхідним у демократичному суспільстві». Однак Суд, як правило, оцінює втручання з точки зору «справедливого балансу» між конкуруючими інтересами, що поставлені на карту (див. *«Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden)*, 1982, § 69, де Суд зазначив, що «пошук цього балансу є невід'ємною частиною всієї Конвенції й також відображається у структурі статті 1»), при цьому Суд також використовував інші терміни в цьому контексті («необхідність», «пропорційність», «обґрунтування»). У цьому розділі як узагальнюючий термін буде використовуватися поняття «справедливий баланс».

120. **Фактори, що впливають на свободу розсуду Держави.** Ширина свободи розсуду, наданої Державі, є важливим фактором у критерії справедливого балансу і залежить від фактичних, соціальних, економічних та інших аспектів оскаржуваного заходу. У деяких ситуаціях свобода розсуду Держави є ширшою:

- значний політичний перехід (*«Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary)* [ВП], 2016, §§ 114; *«Формінстер Ентерпрайзес Лімітед» проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic)*, 2008, § 75; *«Валков та інші проти Болгарії» (Valkov and Others v. Bulgaria)*, 2011, § 91; *«Яан та інші проти Німеччини» (Jahn and Others v. Germany)* [ВП], 2005, § 113);
- де не вдається виявити жодного європейського консенсусу (див. *«АГОСІ проти Сполученого Королівства» (AGOSI v. the United Kingdom)*, 1986, § 51, щодо вилучення контрабандних товарів);
- політика у сфері оподаткування та захисту державних фінансів у період економічної кризи (див. *«Н.К.М. проти Угорщини» (N.K.M. v. Hungary)*, 2013, §§ 49 та 61, щодо виняткового оподаткування вихідної допомоги для певних категорій державних службовців; *«Савіцкас та інші проти Литви» (Savickas and Others v. Lithuania)* (ухв.), 2013, §§ 90-94, щодо зменшення заробітної плати суддів; *«Коуфакі та Адеді проти Греції» (Koufaki and Adedy v. Greece)* (ухв.), 2013, §§ 37 та 39; щодо впливу заходів економії на розмір соціальних виплат пенсіонерам-державним службовцям; *«Бела Немет проти Угорщини» (Béla Németh v. Hungary)*, 2020, § 49, щодо заходів, вжитих Урядом з метою запобігання масовим випадкам невиконання зобов'язань за

¹⁸ Щодо загальної методології оцінки пропорційності див. також розділ II В (4) *Посібника зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини*; див. також загальне обговорення щодо **«Аналіз необхідності /»** вище.

іпотечними іноземними кредитами та уникнення масових виселень у контексті фінансової кризи 2008 року).

- політика у сфері міського та регіонального планування (*«Вістінш і Перепьолкінс проти Латвії» (Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia)* [ВП], 2012, § 98);
- законодавство, що стосується соціальної політики, зокрема соціальних виплат (див. *«Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary)* [ВП], 2016, § 113, щодо змін у критеріях отримання соціальних виплат;
- *«Папачела та Амазон С.А. проти Греції» (Papachela and Amazon S.A. v. Greece)*, 2020, § 56, щодо виселення самовільних мешканців з приміщень компанії-заявника; *«Грудіч проти Сербії» (Grudić v. Serbia)*, 2012, § 75, щодо пенсії за віком) або житлової політики (*«Бела Немет проти Угорщини» (Béla Németh v. Hungary)*, 2020, § 34);
- політика закупівель для задоволення суспільних потреб (див. *«Курбан проти Туреччини» (Kurban v. Turkey)*, 2020, § 81, у якому Суд розглянув підхід до оцінки кандидатів у рамках державних закупівель).

121. Контекст конкретної країни має значення. Розглядаючи питання «справедливого балансу», Суд часто бере до уваги конкретні національні обставини чи ситуацію, навіть не посилаючись прямо на «свободу розсуду» (наприклад, у справах щодо конфіскації майна, стосовно якого є припущення про злочинне походження, Суд приділяє особливу увагу необхідності боротьби з мафіозними угрупованнями в Італії) (див. *«Раймондо проти Італії» (Raimondo v. Italy)*, 1994, § 30. Див. також справу *«Яан та інші проти Німеччини» (Jahn and Others v. Germany)* [ВП], 2005 щодо земельної реформи, де Суд посилався на «унікальний контекст возз'єднання Німеччини», § 117)).

122. Оскаржуваний захід не обов'язково має бути найкращим із можливих рішень. За умови, що органи влади не виходять за межі своєї свободи розсуду, Суд не має права вирішувати, чи оскаржуваний захід був найкращим або кращим рішенням для вирішення проблеми, а також чи слід було органам влади реалізувати свою дискрецію іншим чином (див. *«Джей А. Пай (Оксфорд) Лтд і Джей А. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд проти Сполученого Королівства» (J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom)*, 2005, §§ 43-45; див. також *«Золотас проти Греції (№ 2)» (Zolotas v. Greece (no. 2))*, 2013, § 44).

123. Критерій «засобу для досягнення мети». Під час визначення «справедливого балансу» Суд вимагає наявності «розумного зв'язку пропорційності» між застосованими засобами та результатом, якого прагнули досягти органи влади (*«Катона і Заварський проти Словаччини» (Katona and Závarský v. Slovakia)*, 2023, § 60). У справі *«Розенцвейг та Бондед Вархаус Лтд проти Польщі» (Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd v. Poland)*, 2005, § 56, Суд погодився, що Держава має право контролювати переміщення товарів, що ввозяться до країни та вивозяться з неї, зокрема з метою забезпечення надходжень від відповідних митних зборів, однак не був переконаний у тому, що єдиною альтернативою, доступною для органів влади, були б заходи, вжиті стосовно заявників, а саме повне анулювання ліцензій на ведення діяльності компанії, що унеможливило продовження її діяльності. У справі *«Ян Едгар (Ліверпуль) Лімітед проти Сполученого Королівства» (Ian Edgar (Liverpool) Limited v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000, Суд порівняв мету забезпечення громадської безпеки з «труднощами, яких зазнала компанія-заявник», що займалася торгівлею зброєю та зазнала негативного впливу від нових законодавчих обмежень щодо цієї діяльності.

124. Основні елементи аналізу «справедливого балансу». Хоча аналіз «справедливого балансу» передбачає розгляд усіх відповідних аспектів справи, найчастіше до таких елементів належать «характер втручання, переслідувана мета, природа майнових прав, щодо яких відбулося втручання, а також поведінка заявника та державних органів, що здійснили втручання» (*«Формінстер Ентерпрайзис Лімітед» проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic)*, 2008, § 75). У випадках, коли втручання потребує

компенсації, її розмір та умови також матимуть істотне значення для оцінки (*«Марія Аззопарді проти Мальти» (Maria Azzopardi v. Malta)*, 2022, § 54).

125. Заходи, що фактично припиняють господарську діяльність заявника. Той факт, що оскаржуваний захід призводить до припинення господарської діяльності заявника, має велике значення при оцінці Судом пропорційності. У справі *«Кьонув-Тар Кфт та інші проти Угорщини» (Könyv-Tár Kft and Others v. Hungary)*, 2018, компанія-заявник скаржилася на нову систему розподілу підручників, яка запровадила монополію на користь державної некомерційної компанії з розповсюдження підручників. Суд визнав цей захід непропорційним, відзначивши, зокрема, «факт того, що компанії-заявники не мали можливості продовжувати або відновлювати свою діяльність поза сферою розповсюдження підручників» (§ 59). Порівняйте із справою *«О'Сулліван МакКармі Массел Девелопмент Лтд проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland)*, 2018, § 130, де Суд «взяв до уваги той факт, що компанія-заявник не була зобов'язана повністю припинити свою діяльність у 2008 році, а також те, що у 2009 році вона змогла відновити звичний рівень господарської діяльності», незважаючи на нормативні акти, що обмежували діяльність у галузі вирощування мідій у певній зоні. Див. також *«Донпрут» С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (Donprut S.R.L. v. the Republic of Moldova)*, 2015, § 25, та порівняйте із *«С.К. Зоріна Інтернешнл С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Zorina International S.R.L. v. Romania)*, 2023, §§ 53-54, у якому Суд дійшов висновку, що «обмежувальні заходи, застосовані до компанії-заявниці, не були ані заборонними, ані репресивними, ані в інший спосіб непропорційними».

126. Поняття «індивідуальний та надмірний тягар». Як неодноразово зазначав Суд, справедливий баланс не буде досягнуто, «якщо відповідна особа змушена була нести надмірний індивідуальний тягар» (див., до прикладу, *«Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden)*, 1982, § 73). Так, наприклад, у випадку, коли масштабна фінансова криза призвела до різкого зростання вартості банківських кредитів для позичальників, Суд постановив, що «Держава повинна вжити заходів, щоб запобігти тому, щоб тисячі людей, які взяли іпотечні кредити, не змушені були, не з власної вини, нести непропорційний надмірний тягар під загрозою втрати свого майна» (*«Антонопулу проти Греції» (Antonopoulou v. Greece)* (ухв.), 2021, § 76).

127. Кількісна оцінка відносної ваги конкуруючих інтересів. Непропорційний характер оскаржуваного заходу іноді можна продемонструвати у кількісному вираженні. У справі *«Урбарська Обеч Тренч'янське Біскупіче проти Словаччини» (Urbárska Obec Trenčianske Biskupice v. Slovakia)*, 2007, членам асоціації-заявника було відновлено право власності на землю, яка за попереднього режиму була надана членам садівничих кооперативів. Згідно з новим законодавством члени кооперативів стали орендарями, які сплачували орендну плату, встановлену Державою, але розмір цієї орендної плати був явно мізерним: вона розраховувалася за ставкою 0,3 крони за кв. м, у той час як податок на нерухомість, що стягувався з цієї землі, становив 0,44 крони за кв. м. Вже сам цей факт свідчив про особливо низьку компенсацію, яку асоціація-заявник отримала за здачу своєї землі в оренду садівникам. Крім того, приватна компанія заявила, що землю в цьому районі можна здавати в оренду щонайменше за 20 крон за кв. м на рік. Суд не знайшов жодних підстав для виправдання такого низького рівня орендної плати, який не мав жодного відношення до фактичної вартості землі. Суд констатував порушення у справі *«Джиніч проти Хорватії» (Džinić v. Croatia)*, 2016, яка стосувалася арешту майна, що належало бізнесмену, обвинуваченому в економічних злочинах, — арешт було здійснено з метою забезпечення можливої конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом. Суд зазначив, що заявника підозрювали в отриманні грошової вигоди в розмірі приблизно 1 мільйона євро в результаті вчинення злочинів, тоді як національні суди, не встановивши вартість майна, задовольнили клопотання прокуратури про арешт усього майна, вартість якого, за деякими оцінками, становила майже 10 мільйонів. Не стверджувалося, що це майно було набуто в результаті злочину або що його походження можна було пов'язати зі

злочиним; крім того, термін дії постанови про арешт становив понад два з половиною роки. У справі *«Пердігао проти Португалії» (Perdigão v. Portugal)* [ВП], 2010, землю заявників було експропрійовано Державою. Після тривалого національного судового розгляду, що включав різні апеляції та клопотання, заявникам було присуджено 197 236,25 євро компенсації за експропріацію. Однак через значну суму судових витрат вони нічого не отримали і, більше того, були змушені сплатити Державі додаткові 15 000 євро, навіть після того, як сума судових витрат була суттєво зменшена. Суд дійшов висновку, що судові витрати становили «надмірний тягар» для заявника (§ 78).

128. Регуляторні заходи, що впливають на господарську діяльність, можуть вимагати запровадження перехідних положень. Непередбачувані та раптові заходи Державі важче обґрунтувати. Таким чином, при визначенні пропорційності втручання у справах, щодо втрати клієнтури та здійснення професійної діяльності, Суд, серед іншого, враховував: (i) наявність нормативних актів, що застосовуються до господарської діяльності заявника; (ii) характер таких нормативних актів (наприклад, чи галузь, з огляду на її специфіку, традиційно підлягала обмеженням); та (iii) наявність перехідних заходів (див. *«Кьонув-Тар Кфт» та інші проти Угорщини» (Könyv-Tár Kft and Others v. Hungary)*, 2018, § 49, з подальшими посиланнями – та порівняйте зі справою *«О'Сулліван МакКармї Массел Девелопмент Лтд проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland)*, 2018, § 117, де Суд наголосив на обов'язку компанії-заявника бути в курсі змін у законодавстві, які можуть вплинути на її господарську діяльність). Радикальна зміна раніше стабільних норм без попереднього попередження або перехідного періоду може призвести до порушення статті 1 Першого протоколу. У справі *«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary)*, 2022, §§ 41-59, компанія-заявник займалася бізнесом з розміщення придорожньої реклами. З міркувань безпеки дорожнього руху Уряд вирішив заборонити всі придорожні рекламні щити, що серйозно вплинуло на діяльність компанії-заявника та змусило її розірвати договори з клієнтами й оплатити демонтаж рекламних щитів. Суд зазначив у цій справі, що бізнес з розміщення придорожньої реклами функціонував у правових рамках, які залишалися в основному стабільними протягом понад десяти років, і що перехідний період у кілька місяців був недостатнім. Суд порівняв цю справу зі справою *«Ян Едгар (Ліверпуль) Лімітед проти Сполученого Королівства» (Ian Edgar (Liverpool) Limited v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000, та *«С.А. Зрт.» та «Т.Р.» проти Угорщини» (C.A. Zrt. and T.R. v. Hungary)* [Комітет], 2020, де законодавство, яке протягом тривалого періоду ставало дедалі більш обмежувальним, передбачало можливість введення заборони. Суд визнав у цій справі порушення, зокрема, з огляду на «частково ретроактивний характер оскаржуваного заходу, його несподіваність, короткий перехідний період, відсутність будь-якої компенсаційної схеми та важливість припиненої господарської діяльності для компаній-заявників» (§ 58).

129. Деякі види господарської діяльності підпадають під більш суворі нормативні вимоги. У справі *«Ян Едгар (Ліверпуль) Лімітед проти Сполученого Королівства» (Ian Edgar (Liverpool) Limited v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000, компанія-заявник займалася оптовою торгівлею вогнепальною зброєю і зазнала серйозного впливу від нового законодавства щодо контролю над короткоствольною зброєю, введенного в 1997 році. Суд зазначив, що компанія завжди мала діяти в рамках системи контролю за торгівлею вогнепальною зброєю, яка існує у Великій Британії з 1920 року і яка з часом ставала дедалі більш обмежувальною. Він дійшов висновку, що компанія-заявник не мала законного очікування щодо можливості продовжувати торгівлю будь-яким конкретним видом вогнепальної зброї, включаючи пістолети. Розглянувши інші аспекти ситуації компанії (зокрема, наслідки заборони та розмір компенсації), Суд дійшов висновку, що заява була явно необґрунтованою (див. також, у контексті регулювання ринку фінансових послуг, *«Компанія «БКР Банк пентру локуінте С.А.» проти Румунії» (BCR Banca pentru locuințe S.A. v. Romania)* (ухв.), 2023, §§ 125-139).

130. **Прагнення монополізувати ринок.** У справі *«Кьонув-Тар Кфт» та інші проти Угорщини»* (*Könyv-Tár Kft and Others v. Hungary*), 2018, Суд розглянув законодавчий захід, який призвів до монополізації ринку розповсюдження підручників державною некомерційною компанією з розповсюдження книг. В результаті компанія-заявник втратила свій бізнес. Суд, оцінюючи пропорційність цього заходу, зазначив, що, хоча «ринок підручників дійсно мав певні особливі характеристики, вони не створювали для компаній-заявників жодних особливих або привілейованих ринкових умов, які самі по собі могли б виправдати втручання Держави, що оскаржується у цій справі» (§ 58).

131. **Принцип належного врядування та питання про те, чи повинні органи влади нести відповідальність за свої помилки.** Оцінюючи пропорційність втручання, Суд враховує, чи діяли органи влади з належною ретельністю та відповідно до принципів належного врядування. Як зазначив Суд у справі *«Megadat.com СПЛ проти Молдови»* (*Megadat.com SRL v. Moldova*), 2008, що стосувалася анулювання ліцензії, яке призвело до банкрутства компанії-заявника, державні регуляторні органи повинні «діяти своєчасно, належним чином та з максимальною послідовністю» (§ 72). У цій справі Суд зазначив, що органи влади знали про зміну адреси компанії-заявника, проте все ж видали їй ліцензію, в якій вказувалася її стара адреса, на підставі чого ліцензія була анульована, а також дали компанії підстави вважати, що вона може продовжувати свою діяльність. «Помилки чи прорахунки державних органів влади повинні слугувати на користь осіб, яких це стосується, особливо коли на кону немає іншого суперечливого приватного інтересу» (*«Гаші проти Хорватії»* (*Gashi v. Croatia*), 2007, § 40; *«Фонд «Батьківська турбота» проти України»* (*Batkivska Turbota Foundation v. Ukraine*), 2018, § 61). Тривале мовчазне схвалення владою певного статусу-кво може бути на користь заявника (див. *«Оклешен та «Похоронні послуги Леопольд Оклешен» (S.P.) проти Словенії»* (*Oklešen and Pokopališko Pogrebne Storitve Leopold Oklešen S.P. v. Slovenia*), 2010, § 61, де Суд порівнює обставини цієї справи із справою *«Онерйїлдиз проти Туреччини»* (*Öneryıldız v. Turkey*) [ВП], 2004, §§127-129, та *«Беєлер проти Італії»* (*Beyeler v. Italy*) [ВП], 2000, § 121, «де влада значною мірою сприяла виникненню невизначеності щодо долі майна заявників»). У справі *«КІПС ДОО і Дрекаловіч проти Чорногорії»* (*KIPS DOO and Drekalović v. Montenegro*), 2018, заявники скаржилися на відмову органів влади видати дозвіл на будівництво через те, що заявники не виконали дві умови: (а) придбати сусідню земельну ділянку; та (б) сплатити комунальні платежі. Проте Суд зазначив, що державні органи не вжили заходів вчасно, належним чином та з максимальною послідовністю, що унеможливило виконання заявниками зазначених умов: зокрема, вони протягом тривалого часу не могли розрахувати суму комунальних платежів, яку слід було сплатити для виконання однієї з умов отримання дозволу на будівництво (§ 87). У справі *«Вод Баур Імпекс С.Р.Л. проти Румунії»* (*Vod Baur Impex S.R.L. v. Romania*), 2022, Суд постановив, що «ризик будь-якої помилки з боку державного органу — наприклад, як у цій справі, продажу компанії-заявниці нерухомості, яка їй не належала, — має нести Держава, і що такі помилки не повинні виправлятися за рахунок відповідної особи» (§ 72). У справі *«Дроздик та Мікула проти України»* (*Drozdyk and Mikula v. Ukraine*), 2024, § 48, Суд зазначив, що «в контексті скасування права власності, наданого помилково, принцип «належного врядування», як його розвинув Суд, може не лише покладати на органи влади обов'язок вжити оперативних заходів для виправлення своєї помилки, а й вимагати виплати адекватної компенсації або іншого виду відповідного відшкодування колишньому добросовісному володільцю» (ця справа стосувалася скасування прав заявників на земельну ділянку через те, що вона належала до охоронної зони залізниці). Протилежні позиції органів влади та їхня нездатність дотримуватися власних висновків щодо фактів і права також можуть бути важливим фактором (див. *«Насков та інші проти Північної Македонії»* (*Naskov and Others v. North Macedonia*), 2023, § 74, у якому Суд зазначив, що Вищий адміністративний суд проігнорував його попередні міркування з цього питання, не пояснивши при цьому причин такого рішення).

132. **«Законні очікування», утворені адміністративним актом.** Особа, в принципі, повинна мати право покладатися на чинність остаточного або такого, що підлягає примусовому

виконанню, адміністративного рішення на її користь, а також на вже вжиті заходи щодо його виконання, за умови, що ані сама особа, яка отримала перевагу, ані будь-хто від її імені не сприяв тому, що таке рішення було прийнято або реалізовано неправильно. Таким чином, хоча адміністративне рішення може бути скасоване в майбутньому, очікування того, що воно не має бути поставлено під сумнів ретроактивно, зазвичай слід визнавати законним, принаймні за відсутності вагомих підстав, що свідчать про протилежне, у загальних інтересах або в інтересах третіх осіб (див. у контексті соціальних виплат, *«Чакаревич проти Хорватії» (Čakarević v. Croatia)*, 2018, § 56, та порівняйте із *«Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium)*, 1995, §§ 34 та 39). Однак Суд визнав, що компанія-заявник не мала обґрунтованих очікувань щодо збереження незаконно отриманих, розподілених та виплачених державних премій, які компанія, в рамках своєї бізнес-моделі, накопичила від імені своїх споживачів (*«Компанія «БКР Банк пентру локуінте С.А.» проти Румунії» (BCR Banca pentru locuințe S.A. v. Romania)* (ухв.), 2023, §§ 131-138). Незважаючи на те, що Держава протягом семи років не реагувала на господарську діяльність заявника, пов'язану з отриманням таких державних премій, заявник не міг розраховувати на те, що наглядові адміністративні органи утримаються від стягнення таких премій та накладення штрафних санкцій у разі, якщо вони встановлять, що премії були отримані незаконно (*ibid.*, §§ 134-136).

133. Винятки з принципу, згідно з яким органи влади повинні нести витрати, пов'язані з власними помилками. У справі *«Рибальство Тршебонь» А.С. та «Рибальство Тршебонь Хлд.» А.С. проти Чеської Республіки» (Rybářství Třeboň a.s. and Rybářství Třeboň Hld. a.s. v. the Czech Republic)*, 2024, незаконна приватизація землі відбулася з відома державного органу з питань приватизації (§ 96). Суд зазначив, що, хоча органи влади діяли недбало, це не змінює того факту, що передача землі була недійсною з самого початку і що заявник діяв недобросовісно під час придбання цієї землі. Одна й та сама особа підписала угоду про приватизацію від імені державного підприємства, новоствореної приватної компанії та державного регуляторного органу, який здійснював нагляд за угодою (див. § 95), що додало до цієї справи елемент «недобросовісності». У справі *«Курбан проти Туреччини» (Kurban v. Turkey)*, 2020, § 81, Суд зазначив, що «не слід перешкоджати органам влади виправляти свої помилки, навіть ті, що виникли внаслідок їхньої власної недбалості, оскільки протилежне тлумачення суперечило б доктрині безпідставного збагачення» (орган, відповідальний за проведення закупівель, вжив заходів, спрямованих на виправлення своїх помилок в інтересах суспільства, § 82), хоча Суд і встановив порушення статті 1 Першого протоколу, оскільки вони анулювали з моменту укладення договір про закупівлю, який виграв заявник. Справа *«УАБ «Профарма» та УАБ «Бона Діагнозис» проти Литви» (UAB Profarma and UAB Bona Diagnosis v. Lithuania)*, 2025, стосувалася розірвання договорів між приватними компаніями-заявниками та Державою щодо закупівлі тестів на COVID-19, а також повернення компаніями значної частини отриманої суми, яка була надміру сплачена Державою: важливим фактором для Суду стала недобросовісність компаній-заявників, які намагалися скористатися надзвичайною ситуацією у сфері охорони здоров'я з метою отримання надмірного прибутку. Крім того, Суд визнав, що в окремих випадках від заявників може вимагатися порушення окремого судового провадження з метою отримання компенсації за майно, втрачене внаслідок помилки органів влади, якщо цього вимагають положення національного законодавства — за умови, звичайно, що такий засіб правового захисту є ефективним (див. *«Лідія Нікіміна проти Росії» (Lidiya Nikitina v. Russia)*, 2022, §§ 36-40).

134. Поведінка заявника. У справі *«Галтієрі проти Італії» (Galtieri v. Italy)* (ухв.), 2006, заявник оскаржував рішення органів влади про віднесення певної території до складу національного парку, що завадило йому звести будівлю на своїй ділянці, яка спочатку була придатною для забудови. Суд зазначив, що сам заявник протягом багатьох років не намагався доопрацювати свій будівельний проект та отримати дозвіл: таким тривалим зволіканням заявник продемонстрував відсутність зацікавленості та сприяв несприятливому результату, оскільки знав, що статус цієї ділянки з часом може змінитися. У справі *«Лей Лей Компані Лімітед» проти Мальти» (Lay Lay Company Limited v. Malta)*, 2013, компанія-заявник подала скаргу на відмову

органів влади видати їй дозвіл на будівництво. Однак Суд зазначив, що компанія «вчасно не вжила необхідних заходів для захисту своїх інтересів та оперативного вирішення цього питання» і проявила «бездіяльність та відсутність старанності у просуванні своєї заявки про видачу дозволу на будівництво» (§ 88). Важливе значення має також добросовісність заявника (див. *«Вістінш і Перепьолкінс проти Латвії» (Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia)* [ВП], 2012, § 120; див. також *«Томіна та інші проти Росії» (Tomina and Others v. Russia)*, 2016, § 39). Отже, у справах щодо повернення майна, незаконно конфіскованого комуністичним режимом у колишніх власників, Суд у своєму аналізі спирався на той факт, що особи, які набули це майно добросовісно, не повинні нести тягар відповідальності, який справедливо покладений на Державу, що колись конфіскувала це майно (*«Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincová and Pinc v. the Czech Republic)*, 2002, § 58). Суд дійшов іншого висновку у справі *«Рибальство Тршебонь» А.С. та «Рибальство Тршебонь Хлд.» А.С. проти Чеської Республіки» (Rybářství Třeboň a.s. and Rybářství Třeboň Hld. a.s. v. the Czech Republic)*, 2024, коли компанія набула земельну ділянку в результаті приватизації, незважаючи на те, що ця ділянка раніше належала Церкві, яка була конфіскована у неї колишнім комуністичним режимом і, згідно з чинним законодавством, не підлягала приватизації. Суд не встановив порушення у зв'язку з визнанням права власності компанії-заявниці на цю землю недійсним *ab initio*, зазначивши, зокрема, що керівництво компанії на момент приватизації знало, що діє з порушенням закону, і, отже, діяло недобросовісно. У справі *«Мікроінтелект ООД проти Болгарії» (Microintellect OOD v. Bulgaria)*, 2014, що стосувалася вилучення алкоголю, який належав компанії-заявнику, у третьої сторони, яка займалася торгівлею цим алкоголем без відповідної ліцензії, Суд зазначив, що він «не повністю переконаний у тому, що компанія-заявник проявила належну старанність у веденні своїх бізнесових справ, зважаючи на те, що вона, мабуть, знала, що на момент, про який йдеться, для продажу алкоголю була необхідна ліцензія, але, незважаючи на це, уклала угоду з приватними підприємцями, не перевірявши, чи отримали вони такі ліцензії» (§ 43). У справі *«Антонопулу проти Греції» (Antonopoulou v. Greece)* (ухв.), 2021, щодо раптового та різкого збільшення суми іпотечного кредиту, номінованого у швейцарських франках, Суд вирішив, що заявниця мала достатньо можливостей, відповідно до національного законодавства, домогтися примусового перегляду умов договору, перевести кредит у євро або укласти страховку, яка захистила б її від такого розвитку подій, однак вона цього не зробила, що дало Суду підстави зробити висновок про те, що її права не були порушені (§§ 76-85).

135. Неприйняття Державою відповідних нормативних актів та триваюча правова невизначеність. Як зазначив Суд у справі *«Бела Немет проти Угорщини» (Béla Németh v. Hungary)*, 2020, § 36, «невизначеність — чи то законодавча, адміністративна, чи така, що впливає з практики, яку застосовують органи влади, — є фактором, який слід враховувати при оцінці поведінки Держави». Навіть якщо вимоги заявника неможливо точно оцінити в грошовому вираженні, тривале й необґрунтоване ухилення Держави від їхньої кількісної оцінки може стати підставою для порушення статті 1 Першого протоколу. У справі *«Малиш та інші проти Росії» (Malysh and Others v. Russia)*, 2010, §§ 65-86, Суд розглянув «сировинні» облігації радянських часів, які на підставі рамкового закону 1995 року були визнані частиною внутрішнього боргу Російської Федерації. Однак цей рамковий закон не встановлював жодного механізму погашення цих облігацій, а також не визначав розмір компенсації, залишивши ці питання для врегулювання підзаконними актами, які були прийняті лише у 2010 році. Хоча рамковий закон і створив право на отримання певної форми компенсації за облігації, навіть у дещо незавершеному вигляді, встановлене порушення ґрунтувалося на тривалій ситуації невизначеності щодо механізму та розміру компенсації (§§ 69–71). Суд також встановив, що Уряд не виконав свою обіцянку врегулювати питання щодо *«Зеленчук і Цицюра проти України» (Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine)*, 2018, яка стосувалася заборони на продаж сільськогосподарських земель в Україні. Після приватизації сільськогосподарських земель, що перебували у державній власності, заявники успадкували кілька земельних ділянок. Однак у 2001 році було введено заборону, відому як «земельний мораторій», на вільний обіг земель

сільськогосподарського призначення до прийняття законодавства, необхідного для створення ефективно функціонуючого ринку продажу землі. Ця заборона кілька разів продовжувалася і залишалася чинною у 2018 році, що не давало заявникам можливості продати землю (вони могли лише здавати її в оренду). Суд дійшов висновку, що тривалий мораторій втратив свою актуальність, став де-факто безстроковим, а умови його скасування були невизначеними, внаслідок чого держава де-факто відмовилася від початкової мети політики щодо поступового запровадження ринку купівлі-продажу землі. Заборона кілька разів продовжувалася і залишалася чинною у 2018 році, що не давало заявнику можливості продати цю земельну ділянку (проте він міг її здавати в оренду). Суд дійшов висновку, що тривалий мораторій втратив свою актуальність, фактично ставши безстроковим, а умови його скасування залишалися невизначеними, внаслідок чого Держава фактично відмовилася від початкової мети політики щодо поступового запровадження ринку купівлі-продажу землі. Найголовніше, Суд вважав, що: «не можна стверджувати, що заявники мали з самого початку знати, що вони набувають обтяжене майно, яке залишатиметься таким, за винятком можливого, але невизначеного майбутнього розвитку подій» (§ 116). У справі *«Інтерсплав проти України» (Intersplav v. Ukraine)*, 2007, § 39, Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу у зв'язку з «ситуацією хронічної невизначеності» щодо відшкодування ПДВ компанії-заявниці, що виникла внаслідок відмови податкової адміністрації, без будь-яких вагомих причин, підтвердити розрахунки суми ПДВ, яка мала бути повернена компанії з державного бюджету, що призвело до значних затримок у відшкодуванні цих сум.

136. Очікування, що виникають внаслідок адміністративних актів або дій органів влади. У справі *«Чакаревич проти Хорватії» (Čakarević v. Croatia)*, 2018, Суд зазначив, що особа, в принципі, повинна мати право покладатися на чинність остаточного (або такого, що підлягає примусовому виконанню) адміністративного рішення на її користь, а також на виконавчі заходи, вже вжиті на його виконання, за умови, що ані сама особа, яка отримує вигоду, ані будь-хто від її імені не сприяв тому, що таке рішення було прийнято або реалізовано неправильно. Таким чином, хоча адміністративне рішення може бути скасоване з майбутнім ефектом (ex nunc), очікування того, що воно не має бути поставлено під сумнів з ретроспективним ефектом (ex tunc), зазвичай слід визнавати законним, якщо тільки не існують вагомі протилежні підстави, що впливають із загального інтересу або інтересу третіх осіб (§ 56). У цій справі заявник, який отримував соціальні виплати, був зобов'язаний повернути суму виплат, помилково отриманих протягом кількох років, на додаток до штрафу, через «безпідставне збагачення». Суд зазначив, що заявник жодним чином не сприяв виникненню оскаржуваної ситуації. Крім того, ці виплати покривали найнеобхідніші життєві потреби заявника. Хоча Суд визнав, що державним органам не слід перешкоджати виправляти свої помилки, навіть ті, що є наслідком їхньої власної недбалості, за конкретних обставин справи, а саме з огляду на наслідки, які повернення неправомірно отриманих сум може мати для і без того скрутного фінансового становища заявника, Суд дійшов висновку, що було порушення статті 1 Першого протоколу. Судова практика також свідчить про те, що очікування можуть формуватися й у результаті поведінки органів влади: у справі *«Скучай проти Литви» (Skučiai v. Lithuania)*, 2025, заявники скаржилися, що їхні позови про відшкодування збитків проти Уряду, пов'язані зі скасуванням їхнього права власності на будинок, збудований у природоохоронній зоні, були визнані такими, щодо яких спливає строк позовної давності: Суд зазначив, що заявник пропустив встановлені законом строки, оскільки Уряд вів з ним переговори про дружнє врегулювання, і що конкретні кроки, зроблені Урядом, «становили вагому підставу для заявника вважати, що Держава мала щирий намір вирішити ситуацію таким чином, який не вимагав би знесення його будинку, і що він, отже, мав утриматися від будь-яких дій, які могли б поставити під загрозу триваючі переговори» (§ 132) (на відміну від справи *«Компанія «БКР Банк пентру локуінте С.А.» проти Румунії» (BCR Banca pentru locuințe S.A. v. Romania)* (ухв.), 2023, § 135, де Суд зазначив, що тривале терпиме ставлення з боку органів влади до незаконних дій компанії-заявника не створювало

обґрунтованого очікування щодо того, що надміру виплачені суми ніколи не будуть стягнуті з неї).

137. Держава може захищати споживачів від несправедливих умов договорів, які нав'язують домінуючі учасники ринку. У справі *««Кар ZRT та інші проти Угорщини»» (Car ZRT and Others v. Hungary)* (ухв.), 2018, угорські органи влади прийняли законодавство, яке передбачало компенсацію за надміру сплачені боржниками фінансовим установам проценти за кредитами. Розмір процентів був встановлений у кредитних договорах, укладених між споживачами та банками, які передбачали можливість одностороннього перегляду банками процентних ставок. Під час фінансової кризи 2008 року компанії-заявники скористалися цим положенням, тим самим суттєво підвищивши процентні ставки для боржників. Суд вирішив, що ретроактивне скасування несправедливих умов кредитних договорів не порушувало прав компаній-заявників, передбачених Конвенцією.

138. Значення попередньої обізнаності власника щодо можливих обмежень. У справі *«Фредін проти Швеції (№ 1)» (Fredin v. Sweden (no. 1))*, 1991, заявник інвестував у експлуатацію гравійного кар'єру на своїй землі. Первісний дозвіл на видобуток гравію було скасовано на підставі закону про охорону навколишнього середовища, який передбачав скасування ліцензії на видобуток без компенсації після закінчення десятирічного терміну. Цей закон уже діяв кілька років, коли заявник розпочав інвестицію. Отже, заявник не міг мати обґрунтованого очікування щодо можливості продовжувати роботу в кар'єрі протягом тривалого часу. Суд дійшов висновку (з урахуванням також чотирирічного періоду на згортання діяльності, наданого заявнику), що рішення про скасування не було непропорційним. Натомість, у справі *«Верра Натурштайн ГмбХ і Ко Кг проти Німеччини» (Werra Naturstein GmbH & Co Kg v. Germany)*, 2017, компанія-заявник отримала ліцензію на експлуатацію вапнякового кар'єру, побудувала інфраструктуру та встановила необхідне обладнання; однак земельна ділянка, на якій мав працювати кар'єр, була вилучена Державою для будівництва автомагістралі. Хоча Держава видала 25-річну ліцензію на експлуатацію кар'єру, на момент, коли тривало планування будівництва автомагістралі, цей фактор не міг виправдати повну відсутність компенсації за інвестиції, пов'язані з облаштуванням ділянки (§§ 50-52). У справі *«Анонімос Туристіки Етайрія Ксенодочеїа Критіс проти Греції» (Anonymos Touristiki Etairia Xenodocheia Kritis v. Greece)*, 2008, у якій компанія-заявник скаржилася на те, що її земельна ділянка, яка спочатку була визначена як «придатна для забудови» і на якій вона планувала звести готель, була перекваліфікована з заборонаю будівництва з екологічних міркувань. Хоча Уряд стверджував, що неможливість будівництва готелю мала бути очевидною для заявника з огляду на те, що ця земельна ділянка розташована на позаміській території, Суд зазначив, що, якби це було так, у влади не було б потреби вживати адміністративних заходів, що забороняють будь-яке будівництво на цій ділянці (§ 48). У справі *«О'Сулліван МакКармї Массел Девелопмент Лтд проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland)*, 2018, Суд зазначив, що від компанії-заявника, як від професійного учасника ринку, «можна очікувати прояву високого рівня обережності під час здійснення своєї діяльності та особливої уважності при оцінці ризиків, які можуть бути пов'язані з цією діяльністю» (§ 117).

139. Майно, набуте в результаті «несподіваного прибутку». Справа *«Яан та інші проти Німеччини» (Jahn and Others v. Germany)* [ВП], 2005, відповідна земельна ділянка, виділена заявнику на підставі закону, прийнятого парламентом Німецької Демократичної Республіки (НДР) незадовго до возз'єднання Німеччини. Земля, перерозподілена цим законом, раніше була зайнята радянськими військовими силами і стала вільною після їхнього виведення. Влада об'єднаної Німеччини вважала, що перерозподіл цієї землі згідно із законом НДР був несправедливим і становив «несподіваний прибуток»: отже, ця земля була експропрійована без компенсації. Суд дійшов висновку, що за цих виняткових обставин ані експропріація, ані відсутність компенсації не становили порушення статті 1 Першого протоколу: закон НДР був ухвалений парламентом, який не був демократично обраний, у перехідний період, що

характеризувався потрясіннями та невизначеністю. За таких обставин «навіть якби заявники набули формального права власності, вони не могли бути впевнені, що їхнє правове становище збережеться». Суд також зазначив, що німецький законодавчий орган вжив заходів у розумний строк для виправлення несправедливих наслідків закону НДР (§§ 116.; див. також *«УАБ «Профарма» та УАБ «Бона Діагнозис» проти Литви» (UAB Profarma and UAB Bona Diagnosis v. Lithuania)*, 2025, в якому приватні компанії-заявники значною мірою скористалися ситуацією, що склалася внаслідок надзвичайного стану, пов'язаного з COVID-19, для укладення договорів про державні закупівлі).

140. Значення неекономічних інтересів у справах, пов'язаних з майном. Хоча стаття 1 Першого протоколу, по суті, захищає майнові інтереси, Суд також приділяє увагу моральним та етичним міркуванням. Так, у справі *«Геррманн проти Німеччини» (Herrmann v. Germany)* [ВП], 2012, заявник, власник земельної ділянки, був змушений терпіти полювання на своїй землі відповідно до положень німецького Закону про полювання. Суд зазначив, що, хоча власникам земельних ділянок, які використовувалися для полювання, виплачувалася компенсація, закон не враховував етичних переконань власників, які виступали проти полювання, у зв'язку з чим Суд констатував порушення статті 1 Першого протоколу (§ 92). У справі *«Козаджиоглу проти Туреччини» (Kozacıoğlu v. Turkey)* [ВП], 2009, §§ 47-55 і, особливо, §§ 63-73, що стосувалася розміру компенсації за культурну цінність, експропрійовану Державою, Суд висловив критику на адресу органів влади за те, що при визначенні розміру компенсації вони не врахували рідкісність експропрійованої будівлі та її архітектурно-історичні особливості. Складна соціальна та фінансова ситуація власників будинку, який було експропрійовано Державою, на думку Суду, була фактором, який слід було врахувати при визначенні розміру компенсації, що мала бути їм виплачена (*«Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincová and Pinc v. the Czech Republic)*, 2002, § 62; див. також *«Гаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia)*, 2007, § 42).

141. Ступінь суворості санкції. Оцінюючи пропорційність втручання, що полягає у накладенні штрафу або іншого покарання, Суд часто бере до уваги розмір такого покарання. Так, у справі *«Коста Сантос проти Португалії» (Costa Santos v. Portugal)* (ухв.), 2023, заявник організував фінансову схему, яка дозволила йому та його дружині, відкривши майже сто банківських рахунків на ім'я третіх осіб, придбати акції кількох публічних компаній, що перебували в процесі приватизації, у кількості, що перевищувала максимальний обсяг акцій, який дозволялося придбати згідно з чинними нормативно-правовими актами. Згодом заявник перепродав ці акції, отримавши значний прибуток. Органи з регулювання ринку подали позов проти заявника за порушення ринкових правил, і в результаті він був визнаний винним та зобов'язаний сплатити штраф у розмірі 50 000 євро та додаткове покарання у розмірі понад 425 000 євро, що відповідало його чистому прибутку від цієї операції. З огляду на масштаб фінансових операцій заявника, значну свободу розсуду, якою користуються Держави у питаннях економічної політики, а також той факт, що більша частина суми додаткового штрафу так і не була стягнута з заявника і що цей борг став простроченим, Суд дійшов висновку, що ця санкція не була непропорційною. Питання надмірних санкцій за порушення нормативних вимог також порушувалося у справі *«Стоян Ніколов проти Болгарії» (Stoyan Nikolov v. Bulgaria)*, 2021, § 63 (порівняйте із справою *«Карапетян проти Грузії» (Karapetyan v. Georgia)*, 2020, § 40, та *«С.К. Зоріна Інтернешнл С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Zorina International S.R.L. v. Romania)*, 2023, § 54).

142. Штрафи за порушення формальних правил, що не спричиняють кількісно вимірюваної істотної шкоди суспільним інтересам. У разі, якщо заявник порушив формальні правила, що не вплинуло на жодні істотні суспільні інтереси, Суд не буде схильним погодитися із суворим покаранням. У справі *«Імері проти Хорватії» (Imeri v. Croatia)*, 2021, заявник не задекларував значну суму готівки під час перетину кордону Хорватії. Вся сума була конфіскована на підставі санкції за адміністративне правопорушення у вигляді недекларування. Суд зазначив, що ввезення готівки до Хорватії не є незаконним, і що захід у вигляді 100-відсоткової конфіскації був застосований виключно як санкція за недекларування. Заявник не ухилявся від сплати митних

платежів чи будь-яких інших зборів і не завдав Державі жодної іншої майнової шкоди, а на той час він не підозрювався у відмиванні грошей чи будь-якій злочинній діяльності. Суд дійшов висновку, що конфіскація була непропорційним заходом, який порушував статтю 1 Першого протоколу. Аналогічна логіка була застосована у справі *«Акміва ДОО проти Сербії» (Aktiva DOO v. Serbia)*, 2021, §§ 84-85, у якій Суд зазначив, що застосування конфіскації всіх товарів як заходу у відповідь на те, що компанія не вела їх належного обліку, було непропорційним. У справі *«Megadat.com СРЛ проти Молдови» (Megadat.com SRL v. Moldova)*, 2008, §§ 62-79, у заявника — найбільшого інтернет-провайдера в країні — було анульовано ліцензію через нібито незазначення нової адреси. Цей захід швидко призвів до банкрутства компанії. Суд, зокрема, зазначив, що навіть якщо в тексті ліцензій була вказана стара адреса компанії, що суперечило чинним нормам, це упущення, з практичної точки зору, не зачіпало жодних суспільних інтересів або інтересів клієнтів та партнерів компанії. Компанія не намагалася ухилитися від сплати податків. Крім того, Суд звернув увагу на суворість санкції, застосованої до компанії-заявниці, а також на той факт, що багато інших компаній, які перебували в аналогічній ситуації, отримали більш м'які санкції за подібні порушення (див. також справу *«Стоян Ніколов проти Болгарії» (Stoyan Nikolov v. Bulgaria)*, 2021, та порівняйте із справою *«Карапетян проти Грузії» (Karapetyan v. Georgia)*, 2020, § 40). Компанію не можна позбавляти ліцензії за недотримання формальних правил, якщо дотриматися їх вчасно було складно, а то й неможливо (див. *«Донпрут» С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (Donprut S.R.L. v. the Republic of Moldova)*, 2015, § 24).

143. Необхідно враховувати стримуючий ефект санкції. Розглядаючи питання про пропорційність санкції, Суд може також враховувати її загальний стримуючий ефект. Так, у справі *«С.К. Зоріна Інтернешнл С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Zorina International S.R.L. v. Romania)*, 2023, компанія-заявник була зобов'язана сплатити штраф за невидачу квитанцій про продаж, а її діяльність була тимчасово зупинена на підставі судового рішення. Хоча фактичний збиток, заподіяний Державі, становив приблизно 3 RON, правопорушення, вчинене компанією-заявником, було частиною проблеми ухилення від сплати податків на національному рівні, що перешкоджало належному та ефективному функціонуванню економіки. Суд зазначив, що свобода розсуду Держави в цьому контексті є широкою, і дійшов висновку, що санкції, накладені на компанію, не були «репресивними або іншим чином непропорційними» (§ 54).

144. Перекладення тягаря доказування у випадках, коли активи, ймовірно, мають незаконне походження. Як правило, Суд погоджується з конфіскацією незаконно набутого майна, якщо незаконність його набуття була доведена у національних судах: *«Гонекер та інші проти Німеччини» (Honecker and Others v. Germany)* (ухв.), 2001, стосувалася відмови в обміні коштів, що належали колишнім високопосадовцям НДР, на німецькі марки (Deutsche Mark) після возз'єднання Німеччини; також у справі *«Сілікієне проти Литви» (Silickienė v. Lithuania)*, 2012, Суд зазначив, спираючись на висновки національних судів, що заявниця свідомо брала участь у злочинній діяльності свого чоловіка та розуміла, що його майно було набуто незаконним шляхом). У деяких випадках незаконне походження грошей або інших активів може вважатися доведеним, і обов'язок довести протилежне покладається на власника. Таке перекладання тягаря доказування було розглянуто у справі *«Батлер проти Сполученого Королівства» (Butler v. the United Kingdom)* (ухв.), 2002, у справі, де на кордоні було конфісковано значну суму готівки, яка, як стверджувалося, належала заявнику і яку перевозив його родич, як «гроші від продажу наркотиків». Суді, розглядаючи питання про конфіскацію, на основі балансу ймовірностей та з посиланням на непрямі докази (наприклад, сліди канабісу, виявлені на банкнотах) вирішили, що конфіскація була обґрунтованою. Суд зазначив, що припущення, на які спирався суд, не виходили за межі розумного; при цьому заявник мав можливість надати докази, щоб переконати національні суди в законності мети його поїздки до Іспанії, причин вивезення великої суми грошей з країни у багажнику автомобіля та їх походження. Суді утрималися від будь-якого автоматичного посилання на презумпції, встановлені у відповідних положеннях

законодавства. Відповідно, заява заявника за статтею 1 Першого протоколу була визнана явно необґрунтованою.¹⁹

4. Притаманні процесуальні вимоги

145. Вимоги до належного процесу, притаманні статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Як неодноразово зазначав Суд, хоча стаття 1 Першого протоколу до Конвенції не містить прямо виражених процесуальних вимог, вона все ж передбачає, що національне законодавство має забезпечувати правовий захист від свавільного втручання органів державної влади і що будь-яке втручання у мирне володіння майном має супроводжуватися певними процесуальними гарантіями (див. *«Кепітал Банк АД» проти Болгарії» (Capital Bank AD v. Bulgaria)*, 2005, § 134). Процесуальні вимоги статті 1 Першого протоколу до Конвенції набувають значення або в контексті прямого втручання з боку органу державної влади, або в контексті позитивного обов'язку Держави забезпечити майданчик для вирішення приватноправових спорів.

146. Чи мають «процесуальні гарантії проти свавілля» завжди передбачати судовий засіб правового захисту? Справи, в яких заявники скаржилися на відсутність доступу до суду зі своїми вимогами, пов'язаними з втручанням у їхнє майно, Суд розглядав або за статтею 6, яка гарантує доступ до суду (див., наприклад, *«Фьорст Софія Коммодіміз ЕООД і Параг проти Болгарії» (First Sofia Commodities EOOD and Paragh v. Bulgaria)* (ухв.), 2011), або крізь призму статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яка передбачає процесуальні обов'язки Держави, або ж за обома положеннями. Так, у справі *«Мікроінтелект ООД проти Болгарії» (Microintellect OOD v. Bulgaria)*, 2014, компанія-заявник передала свій товар (алкогольні напої) третім особам, у яких він був конфіскований податковими органами, оскільки ці особи здійснювали роздрібну торгівлю цим алкоголем без відповідної ліцензії. Компанія-заявник не мала змоги оскаржити вилучення від власного імені, що дало Суду підстави дійти висновку, що відсутність такого перегляду «поставила компанію-заявника в становище, за якого вона не мала жодних гарантій, здатних захистити її від невинуватого втручання» (§ 47). У цій справі Уряд не стверджував, що компанія-заявник могла б отримати відшкодування від третьої особи, яка здійснювала незаконний продаж алкоголю, що призвів до його конфіскації. У справі *«Корпоративна Тарговська Банка АД проти Болгарії» (Korporativna Targovska Banka AD v. Bulgaria)*, 2022, заявниками були колишні топменеджери банку, який був переданий під спеціальне управління органом банківського нагляду, позбавлений ліцензії та зрештою ліквідований. Заявники безуспішно намагалися оскаржити цей захід, і, хоча болгарське законодавство передбачало можливість вимагати судового перегляду рішення про відкликання ліцензії банку, повноваження діяти від імені банку були покладені на його спеціальних управителів, призначених регуляторним органом і підзвітних йому, а процесуальний статус колишніх керівників і акціонерів банку національні суди не визнали. Отже, банк опинився в ситуації, коли не було жодної особи, яка мала б водночас процесуальний статус та інтерес у тому, щоб вимагати судового перегляду рішення про відкликання його ліцензії. Це дало Суду підстави для висновку про порушення пункту 1 статті 6 через відсутність «доступу до суду». Суд також установив порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції: попри те, що обсяг притаманної процесуальної гарантії за цим положенням не є тотожним гарантії «доступу до суду» за статтею 6 (§ 173), заявники не мали змоги домогтися судового перегляду рішення про відкликання ліцензії банку, а також були відсутні будь-які інші процесуальні гарантії щодо цього рішення та не було можливості оскаржити рішення регуляторного органу до позасудового органу.

147. Обов'язок національних органів влади і, зокрема, судів здійснити збалансування інтересів. У справі *«Megadat.com СРЛ проти Молдови» (Megadat.com SRL v. Moldova)*, 2008, §§ 62-79, заявник — найбільший інтернет-провайдер у країні — був позбавлений ліцензії через стверджувані формальні недоліки в офіційних документах. Суд зазначив, що необхідні

¹⁹ Див. також [Ключову тему щодо конфіскації / арешту майна](#).

процесуальні гарантії також були відсутні, оскільки компанії-заявнику не було надано можливості належним чином викласти свою позицію, а розгляд справи національними органами влади був надмірно формалізованим, без жодних спроб здійснити збалансування конкуруючих інтересів.

148. Обсяг перегляду, що здійснюється національними судами. У справі *«Пінтар та інші проти Словенії» (Pintar and Others v. Slovenia)*, 2021, заявники, акціонери трьох приватних банків, скаржилися на надзвичайні заходи, вжиті Банком Словенії щодо банків, які зазнали фінансових труднощів, унаслідок чого їхній акціонерний капітал було зведено до нуля. Хоча рішення Банку Словенії ґрунтувалося на національному законодавстві, заявники не мали змоги ефективно оскаржити оскаржувані заходи: колишні акціонери не були в змозі дієво заперечити підстави, на яких ґрунтувалися рішення Банку Словенії, оскільки вони не мали доступу до ключової інформації, як-от звітів про оцінку якості активів і результатів стрес-тестів (відсутність процесуальних гарантії проти свавілля розглядалася в межах критерію «законності» втручання, § 110). Так само у справі *«Литвиненко проти Росії» (Litvinenko v. Russia)*, 2020, майно заявниці було арештовано в межах кримінального провадження, в якому їй було надано статус потерпілої. Органи прокуратури стверджували, що її було викрадено іншою особою, яка нею маніпулювала. Отже, на думку органів прокуратури, арешт був необхідним для захисту її власних інтересів. Сама заявниця через адвоката наполягала, що її не викрадали, а вона просто не бажає повертатися до Росії, і просила суди зняти арешт з її активів. Суди дійшли висновку, що вони не мають компетенції переглядати обвинувачення у викраденні та знімати арешт. Суд зазначив, що органи влади жодного разу не спробували з'ясувати, чи справді заявниця була жертвою викрадення, та не розглянули її доводів, а лише послалися на те, що слідчий діяв у межах своєї компетенції (§ 51). Суд дійшов висновку, що арешт майна заявниці був незаконним (див. також *«Амерісок Центр С.Р.Л. проти Люксембургу» (Amerisoc Center S.R.L. v. Luxembourg)*, 2024, щодо відсутності засобу правового захисту, який дозволяв би дієво оскаржити арешт банківських активів компанії-заявника в Люксембурзі, накладений на виконання міжнародного запиту про правову допомогу, що був надісланий органами влади Перу в межах провадження щодо відмивання коштів, розпочатого в Перу).

149. Процесуальні гарантії можуть розглядатися окремо або як частина оцінки пропорційності. У справі *«Гентрих проти Франції» (Hentrich v. France)*, 1994, Суд розглянув механізм примусового набуття податковими органами нерухомого майна, виставленого на продаж. Суд дійшов висновку про порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, зокрема через відсутність ефективних гарантії проти свавілля: певний час національне законодавство дозволяло Державі здійснювати переважне право купівлі без зазначення фактичних і правових підстав свого рішення, а національні суди не були зобов'язані досліджувати ці підстави (див. §§ 46-49). Проте Суд також дослідив інші складові цього механізму переважного права купівлі, зокрема його наслідки для заявника та відсутність адекватного відшкодування у зв'язку з цим.

150. Ефективність національних засобів правового захисту. Навіть якщо суб'єктові господарювання вдалося захистити свої інтереси в національних судах, він усе одно може виявитися неспроможним скористатися результатом — чи то з об'єктивних причин, чи то через неефективність використаних ним засобів правового захисту. Так, у справі *«Шести Май Інжиніринг ООД та інші проти Болгарії» (Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria)*, 2011, заявники скаржилися на «вороже поглинання» компанії, у якій їм належало майже 50 % акцій. Поглинання розпочалося із судового рішення, яким було зобов'язано внести до офіційного реєстру компаній новий склад ради директорів цієї компанії. Заявник ініціював судове провадження та домогся ухвалення рішення на свою користь, однак на той час заявники вже втратили контроль над компанією внаслідок рішень, ухвалених її новим нелегітимним керівництвом. Як зауважив Суд у § 86, теоретично заявники могли б спробувати оскаржити всі рішення нелегітимної ради або вимагати відшкодування шкоди, завданої діями членів цієї нелегітимної ради. Проте будь-який такий позов, за всієї ймовірності, було б зупинено до

вирішення провадження щодо початкового рішення, а отже, його розгляд тривав би багато років, що, можливо, дало б раді достатньо часу, щоб убезпечити себе від відповідальності. По-друге, заявники були б змушені подавати окремі скарги на численні рішення, ухвалені цією радою упродовж значного періоду, протягом якого ця рада все ще сприймалася зовнішнім світом, зокрема й судами, як сформована належним чином з огляду на її внесення до реєстру компаній. Спроби заявників домогтися невідкладних забезпечувальних заходів не мали успіху, а їхні «основні» позови, замість пришвидшеного розгляду, розглядалися протягом кількох років у звичайному порядку в трьох судових інстанціях. Суд дійшов висновку, що «вороже поглинання» компанії вимагало значно оперативнішого реагування з боку судів, за відсутності якого заявники не мали змоги дієво протидіяти численним крокам, здійсненим шахрайськими директорами, і запобігти шкідливому впливу на їхні частки в компанії (§ 89). У незначній кількості справ Суд визнавав, що реагування Держави на порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції має передбачати кримінально-правові засоби правового захисту (див., наприклад, *«Коротюк проти України» (Korotyuk v. Ukraine)*, 2023, щодо порушення авторських прав, яке кваліфікується як злочин, за відсутності ефективних цивільно-правових засобів правового захисту).

5. Відшкодування за втрату активів або доходів

151. **Відшкодування є важливим чинником, але не те, без чого неможливо (*sine qua non*)**. Не всі види втручання у право на майно вимагають виплати індивідуалізованого відшкодування постраждалій особі. Якщо Суд розцінює захід або сукупність заходів як експропріацію, це зазвичай тягне за собою обов'язок Держави присудити адекватне відшкодування. Якщо законність втручання та міркування суспільного інтересу, що стоять за цим заходом, не є спірними, розмір відшкодування може стати вирішальним чинником у мотивуванні Суду (див. *«Брамелід і Мальмстрем проти Швеції» (Bramelid and Malmström v. Sweden)*, рішення Комісії від 1982 року, сс. 82-83, щодо примусового викупу акцій у міноритарних акціонерів). У ситуації, коли йдеться про захід, який здійснює контроль над користуванням майном, відсутність відшкодування є чинником, який слід брати до уваги під час визначення того, чи було досягнуто справедливого балансу (*«Депаль проти Франції» (Depalle v. France)* [ВП], 2010, § 91; див. також *«Анонімос Туристіки Етайрія Ксенодохея Кримиц проти Греції» (Anonymos Touristiki Etairia Xenodocheia Kritis v. Greece)*, 2008, § 45). Аналогічні міркування застосовуються, коли йдеться про загальне правило статті 1 Першого протоколу до Конвенції (*«Спорронг і Лённрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden)*, 1982, § 69).

152. **Повне відшкодування гарантується не завжди**. Суд неодноразово зазначав, що «стаття 1 Першого протоколу до Конвенції не гарантує права на повне відшкодування за будь-яких обставин», тоді як «повна відсутність відшкодування може вважатися виправданою лише за виняткових обставин». Легітимні цілі «суспільного інтересу», такі як ті, що переслідуються заходами економічної реформи або заходами, спрямованими на досягнення більшої соціальної справедливості, можуть вимагати відшкодування в розмірі, меншому за повну ринкову вартість (*«Вістіньш і Перепьолкінс проти Латвії» (Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia)* [ВП], 2012, § 112; *«Папахелас проти Греції» (Papachelas v. Greece)* [ВП], 1999, § 48; *«Святі монастирі проти Греції» (The Holy Monasteries v. Greece)*, 1994, §§ 70-71; *«Дж. А. Пай (Оксфорд) Лтд і Дж. А. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд проти Сполученого Королівства» (J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom)* [ВП], 2007, § 54; *«Урбарська громада Тренчанські Біскупице проти Словаччини» (Urbárska Obec Trenčianske Biskupice v. Slovakia)*, 2007, § 115; *«Палка та інші проти Чеської Республіки» (Pálka and Others v. the Czech Republic)*, 2022, § 49; *«Марія Аццопарді проти Мальти» (Maria Azzopardi v. Malta)*, 2022, § 54). У справах про експропріацію майна для суспільних потреб відшкодування має «розумно співвідноситися з його вартістю» (*«Колишній король Греції та інші проти Греції» (Former King of Greece and Others v. Greece)* (справедлива сатисфакція) [ВП], 2002, § 89). Те, що є «розумним», залежатиме від обставин конкретної справи,

однак при визначенні розміру відшкодування застосовними є широкі межі свободи розсуду (*«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (James and Others v. the United Kingdom)*, 1986, § 54). Суд поважатиме оцінку законодавця щодо відшкодування за експропріацію, якщо тільки вона не є «явно позбавленою розумного підґрунтя» (*«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom)*, 1986, § 122). У контексті пандемії COVID-19 Суд зазначив, що санітарні заходи, які вплинули на діяльність окремих підприємств, не були як такі єдиним чинником, що позначився на господарській діяльності заявників, і що розмір збитків, завданих упродовж дії таких заходів, слід оцінювати за триваліший період: як це буває при звичайному перебігу господарської діяльності, збитки одного періоду можуть бути компенсовані прибутками іншого (*«Шеффер та інші проти Словаччини» (Scheffer and Others v. Slovakia)* (ухв.), 2025, §§ 90-91).

153. Відшкодування у зв'язку із заходами націоналізації. Якщо експропріація стала наслідком широких економічних реформ або заходів, спрямованих на досягнення більшої соціальної справедливості, — таких як націоналізація цілої галузі промисловості, — широкі межі свободи розсуду, надані Державі, зазвичай поширюватимуться і на визначення розміру відшкодування. Рішення ухвалити законодавство про націоналізацію цілої галузі промисловості зазвичай передбачає розгляд різноманітних питань, щодо яких думки в демократичному суспільстві можуть розумно й суттєво різнитися. З огляду на безпосереднє знання суспільства, його потреб і ресурсів національні органи влади в принципі перебувають у кращому становищі, ніж міжнародний суддя, щоб оцінити, які заходи є доречними у цій сфері, а отже, свобода розсуду під час вирішення питання про позбавлення власника його майна та встановлення умов відшкодування має бути широкою. Так, у справі *«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom)*, 1986, Суд розглянув питання адекватності відшкодування, виплаченого колишнім власникам компаній, які були експропрійовані в межах програми націоналізації авіабудівної та суднобудівної промисловості. Суд дослідив різні аспекти відшкодування: воно ґрунтувалося на вартості акцій, а не на вартості майна, що стояло за ними; застосовувало гіпотетичний метод оцінювання за біржовим котируванням щодо акцій, які не котирувалися; фіксувало базовий період оцінювання, що передував даті переходу права власності; не враховувало економічного зростання та інфляції в проміжку між базовим періодом і фактичним переходом права власності; не брало до уваги додаткової вартості, яку становив великий або контрольний пакет акцій. Суд дійшов висновку, що ці елементи обчислення відшкодування залишалися в межах свободи розсуду Держави, і особливо наголосив на потребі підтримувати юридичну визначеність та поважати суспільні очікування, породжені початковим вибором формули відшкодування (§ 142).

154. Експропріація «непередбаченого прибутку» або несправедливо набутого майна не обов'язково потребує відшкодування. У справі *«Ян та інші проти Німеччини» (Jahn and Others v. Germany)* [ВП], 2005, заявники були змушені повернути землю, яку вони раніше отримали на підставі закону (так званого «закону Модрова»), ухваленого парламентом НДР до об'єднання Німеччини. Суд розглянув цю ситуацію у світлі унікального контексту об'єднання Німеччини: закон Модрова був ухвалений нелегітимним парламентом у перехідний період, позначений потрясіннями та невизначеністю, вважався несправедливим і призвів до «непередбаченого прибутку», яким заявники, безперечно, скористалися. Суд зауважив, що, навіть якщо заявники набули формального права власності, вони не могли бути впевненими у збереженні свого правового становища, а тому рішення органів влади виправити наслідки закону Модрова з міркувань соціальної справедливості не було непропорційним (§§ 100-117). Порівняйте зі справою *«Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece)*, 1994: ця справа стосувалася виконання договорів, які передбачали промислове освоєння певних земельних ділянок і які були підписані Грецією за режиму військової хунти. Після відновлення демократії Уряд дійшов висновку, що договір, за яким компанія-заявник отримала землю від Держави, завдавав шкоди національній економіці, і розірвав цей договір. Компанія-заявник ініціювала провадження проти Держави в

судах загальної юрисдикції, однак Держава заперечила, стверджуючи, що спір має розглядатися арбітражним судом відповідно до арбітражного застереження договору. В арбітражному провадженні компанія-заявник виграла справу: арбітражний суд зобов'язав Державу відшкодувати шкоду, завдану компанії-заявнику, яка вклала значні кошти в проєкт. Тоді Греція ухвалила закон, яким арбітражне застереження в первісних договорах було оголошено недійсним, що зрештою призвело до скасування цього арбітражного рішення касаційним судом. Суд дійшов висновку, що, зробивши арбітражне рішення непридатним до виконання, Держава втрутилася в право компанії на майно. Суд визнав слушним аргумент Уряду про те, що вимога компанії-заявника походила з пільгового договору, який завдавав шкоди національній економіці та підтримував диктаторський режим (§ 72). Проте Суд не вважав, що Держава мала право скасувати арбітражне застереження, яке було автономним щодо основного договору і на яке сама Держава посилалася: отже, на Державі лежав обов'язок виплатити заявникам суми, присуджені проти неї за результатами арбітражної процедури (§ 74).

155. Ринкова вартість «майна» в контексті націоналізації. Якщо відшкодування вимагається на підставі статті 1 Першого протоколу до Конвенції, його розмір має бути розумно співвідносним із «ринковою вартістю» майна, визначеною на момент експропріації. Так, у справі *«Пінкова і Пінк проти Чеської Республіки» (Pincová and Pinc v. the Czech Republic)*, 2002, Держава приписала повернути першим власникам майно, конфісковане комуністичною владою. Нові власники, які добросовісно набули це майно в 1967 році, отримали відшкодування, яке, однак, було обчислене на основі цін 1967 року. Суд зазначив, що купівельна ціна, сплачена в 1967 році та повернута заявникам, не могла бути розумно співвідотною з вартістю майна через тридцять років, коли відбулася експропріація (§ 61). У справі *«Гвізо-Галлісай проти Італії» (Guiso-Gallisay v. Italy)* (справедлива сатисфакція) [ВП], 2009, Суд підтвердив, що для цілей обчислення вимог про справедливую сатисфакцію значення має саме ринкова вартість майна на момент його експропріації: та обставина, що після експропріації освоєння землі новим власником збільшило її ринкову вартість, є нерелевантною, принаймні в контексті вимог за статтею 41 (див. § 105).

156. Відшкодування має враховувати втрату доходів і допоміжних активів. У справі *«Верра Натурштайн ГмБХ енд Ко КГ проти Німеччини» (Werra Naturstein GmbH & Co KG v. Germany)*, 2017, компанія-заявник отримала ліцензію на експлуатацію вапнякового кар'єру, звела інфраструктуру та завезла необхідне обладнання, проте земельну ділянку, на якій мав працювати кар'єр, було експропрійовано Державою для будівництва дороги. Компанії-заявнику виплатили відшкодування за експропріацію землі, однак його розмір був обчислений на основі вартості землі й не враховував ні фактичної втрати компанією-заявником її ліцензії на видобуток (яка втратила сенс без кар'єру), ні втручання в решту її видобувної діяльності (§ 49). Втрата основного джерела доходу внаслідок експропріації може означати, що на заявника був покладений надмірний індивідуальний тягар, якщо органи влади не розглянули питання про те, чи покривало б надане відшкодування реальні збитки, спричинені позбавленням засобів до існування, або хоча б чи було б його достатньо для придбання рівноцінної земельної ділянки в місцевості, де проживав заявник (*«Османян і Амрагян проти Вірменії» (Osmanyan and Amiraghyan v. Armenia)*, 2018, § 70). Проте Суд може бути поблажливішим до неврахування Державою потенційної втрати допоміжних активів, якщо захід ужито в межах масштабнішої програми націоналізації, а програма відшкодування є особливо складною, має враховувати різноманітні економічні чинники, а також залишатися стабільною та передбачуваною для широкого загалу (див. *«Лімгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom)*, 1986, § 142).

157. Необґрунтована затримка у виплаті відшкодування є релевантним чинником, особливо за високої інфляції. Суд ухвалив рішення не на користь Держави у справі, де органи державної влади, визначаючи розмір відшкодування, не взяли до уваги ту обставину, що до моменту отримання заявником будь-якого відшкодування минуло понад двадцять років (*«Шембрі та інші проти Мальти» (Schembri and Others v. Malta)*, 2009, § 43; див. також *«Малама проти*

Греції» (Malama v. Greece), 2001, § 51; *«Алмейда Гаррет, Маскареньяш Фалькан та інші проти Португалії» (Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão and Others v. Portugal)*, 2000, § 54). Суд також визнав, що аномально тривалі затримки у виплаті відшкодування за експропріацію в умовах гіперінфляції призводили до збільшення фінансових втрат особи, чию землю було експропрійовано, ставлячи її в становище невизначеності (*«Аккуш проти Туреччини» (Akkuş v. Turkey)*, 1997, § 29). Водночас у контексті складної реформи, як-от націоналізація цілої галузі промисловості, схема відшкодування не обов'язково має передбачати коригування на інфляцію, оскільки до уваги можуть братися й інші чинники (див. *«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom)*, 1986, §§ 144-147).

158. Визначення розміру відшкодування має забезпечувати належну правову процедуру. У справі *«Азас проти Греції» (Azas v. Greece)*, 2002, Суд зазначив, що «якщо майно особи експропрійовується, має існувати процедура, яка забезпечує загальну оцінку наслідків експропріації, а саме присудження відшкодування, що співвідноситься з вартістю експропрійованого майна, визначення осіб, які мають право на відшкодування, та вирішення будь-яких інших питань, пов'язаних з експропріацією, зокрема й судових витрат» (§ 48, неофіційний переклад).

159. Виплата відшкодування не обов'язково звільняє Державу від відповідальності за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. У справі *«Велоччі проти Італії» (Velocci v. Italy)*, 2008, земельну ділянку заявників було de facto експропрійовано муніципалітетом для будівництва дороги в обхід звичайних правил експропріації. Хоча заявникам у цій справі національні суди присудили відшкодування, Суд установив порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції — не через недостатність відшкодування за експропрійовану землю, а через незаконність самої експропріації.

160. Законність адміністративного акта, що лежить в основі втручання, не виключає потреби у виплаті відшкодування. У справі *«Анджей Ручинський проти Польщі» (Andrzej Ruciński v. Poland)*, 2023, до заявника, підприємця у сфері торгівлі сигаретами, податкові органи подали позов у зв'язку зі стверджуваною несплатою акцизного податку. Під час провадження було накладено арешт на його рахунки, рухоме та нерухоме майно, що паралізувало його господарську діяльність. Податкове провадження завершилося на користь заявника, однак його вимогу про відшкодування Державою шкоди, завданої тривалим арештом його майна, було відхилено. Польські суди виснували, що, хоча податкове провадження проти заявника ґрунтувалося на помилці в застосуванні права, ця помилка не мала явного характеру, а цивільна відповідальність Держави може виникати лише за кваліфіковані, фундаментальні та очевидні помилки. Суд, однак, зазначив, що оскаржувана «помилка» стала наслідком розбіжної практики органів державної влади щодо порядку сплати акцизного податку і що «сама Держава має нести відповідальність за помилки або упущення, спричинені її діями» (§§ 90-91).

Г. Дія загальних принципів в окремих сферах господарської діяльності

1. Держава як приватний актор: обов'язки приватних компаній, що контролюються Державою

161. Як зазначено вище в розділі «Спори між приватними особами», існує розмежування між обов'язками Держави, коли спір є суто приватним або суто публічним, хоча інколи межа між ними не є чіткою. Крім того, не завжди очевидно, чи Держава не виконала своїх обов'язків суто у приватній якості чи використовуючи свою прерогативу суверена. Справа *«Гладишева проти Росії» (Gladysheva v. Russia)*, 2011, §§ 55-59, стосувалася визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири між заявницею та іншою приватною особою і подальшого повернення

квартири первісному власникові (муніципалітету). Суд зазначає, що «він не може охарактеризувати цей спір як суто цивільний» і що він був пов'язаний з неналежною реєстрацією первинного права, що явно є питанням адміністративного права. Так само у справі *«Курбан проти Туреччини» (Kurban v. Turkey)*, 2020, §§ 62-65, Суд зазначив, що втрата договору про публічну закупівлю, укладеного з державним органом, стала наслідком застосування імперативного припису національного законодавства (пов'язаного з тим, що заявника було притягнуто до кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері закупівель, що тягнуло за собою припинення всіх таких договорів). У справі *«Маріні проти Албанії» (Marini v. Albania)*, 2007, заявник уклав із Державою договір про спільне підприємство, вклавши значну суму коштів у державний завод і отримавши 50 % частки у спільному підприємстві. У певний момент державний орган приватизації розпорядився частиною активів, що належали підприємству. Заявник успішно позивався до Держави та отримав виконавчий лист на свою користь. Однак цей виконавчий лист так і не було виконано. Суд кваліфікував невиконання рішення, ухваленого на користь заявника, як порушення позитивних обов'язків Держави (§ 174). Натомість у справі *«БТС Холдинг, а.с. проти Словаччини» (BTS Holding, a.s. v. Slovakia)*, 2022, невиконання арбітражного рішення, ухваленого на користь приватної компанії щодо національного пенсійного фонду, було кваліфіковано як пряме втручання (§ 64).

162. Держава інколи може бути притягнута до відповідальності за борги підприємств, якими вона володіє або які контролює. Суд неодноразово зазначав, що Держава не несе відповідальності за невиконання приватних боргових зобов'язань, якщо боржник — приватне підприємство — є банкрутом (див. *«Міхайлеску проти Румунії» (Mihăilescu v. Romania)* (ухв.), 2003). Проте Суд визнавав, що Держава може нести відповідальність за борги державної компанії — коли ці борги є достатньо встановленими — навіть якщо така компанія є окремою юридичною особою, за умови, що вона не має достатньої інституційної та операційної незалежності від Держави. Критерії покладення відповідальності на Державу було розроблено у справі *«Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонія» (Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2014, §§ 114-115, і вони є такими: правовий статус компанії (за публічним чи приватним правом); характер її діяльності (публічна функція чи звичайна комерційна діяльність); контекст її функціонування (наприклад, монополія або суворо регульована сфера); її інституційна незалежність (обсяг державної власності); та її операційна незалежність (обсяг державного нагляду й контролю). До додаткових чинників, які слід брати до уваги, належать, зокрема, такі: чи була Держава безпосередньо відповідальною за фінансові труднощі компанії, чи виводила вона корпоративні кошти на шкоду компанії та її стейкхолдерам, чи не забезпечила вона незалежних відносин із компанією або чи діяла в інший спосіб зі зловживанням корпоративною формою (див. також *«Анохін проти Росії» (Anokhin v. Russia)* (ухв.), 2007, і *«Хачатрян проти Вірменії» (Khachatryan v. Armenia)*, 2009, §§ 51-55). Сферу, у якій діє компанія, Суд вважає релевантною (порівняйте *«Михайленки та інші проти України» (Mykhaylenko and Others v. Ukraine)*, 2005, § 45, і *«Фоменко та інші проти Росії» (Fomenko and others v. Russia)* (ухв.), 2019, § 178. Щодо застосування цих критеріїв див. *«Кооператива Азрікола Слобозія-Ханесей проти Молдови» (Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei v. Moldova)*, 2007, §§ 19 і 20: Суд поклав на Державу відповідальність за борги, яких зазнало підприємство, з огляду на «делегування підприємству певних державних функцій» і «значний контроль над активами [компанії-відповідача]», що полягав у списанні частини боргів цього підприємства перед Державою. Цю справу можна порівняти зі справою *«Токель проти Туреччини» (Tokel v. Turkey)*, 2021, у якій Суд розглянув з погляду статті 1 Першого протоколу до Конвенції незаконне використання патенту заявника державною компанією: за конкретних обставин цієї справи Суд визнав, що практика, сформована щодо встановлених боргів державних компаній, застосовується також до інших дій і бездіяльності цих компаній, як-от використання запатентованого винаходу (§ 58).

163. **Борги комунальних підприємств.** Оскільки в деяких Державах органи місцевого самоврядування розглядаються як окрема гілка державної влади, яка безпосередньо не підпорядкована Державі, постає питання про те, якою мірою Держава має нести відповідальність за дії таких муніципальних органів. У справі *«Лісейцева і Малов проти Росії»* (*Liseytseva and Malov v. Russia*), 2014, Уряд-відповідач заперечував відповідальність за борги, накопичені неплатоспроможними державними компаніями. Суд провів розмежування між «класичними» приватними компаніями та особливим типом державних компаній, у яких працювали заявники, — «муніципальними унітарними підприємствами», які не мали достатнього ступеня операційної та інституційної незалежності від місцевої адміністрації: щодо останніх Суд дійшов висновку, що Держава несе пряму відповідальність за борги, яких вони зазнали перед заявниками (§ 214).

164. **Держава зв'язана умовами договору, який вона підписала.** Договірні зобов'язання, узяті на себе Державою, за загальним правилом мають виконуватися, попри публічну прерогативу, яку Держава як сторона договору може мати. Справа *«Консор Ріше і Ле Бер проти Франції»* (*Consorts Richet and Le Ber v. France*), 2010, стосувалася договору купівлі-продажу Францією приватної землі на острові. Власники острова погодилися на продаж за ціною, нижчою за ринкову вартість, в обмін на можливість зберегти та забудувати кілька земельних ділянок. Через зміну містобудівних правил будь-яке будівництво на цих ділянках стало неможливим. Суд дійшов висновку, що право на будівництво, надане власникам на підставі укладеного ними з Державою договору, є їхнім (та їхніх спадкоємців) «майном». Суд визнав, що на момент, коли договір купівлі-продажу обговорювався, малося на увазі, що майбутні зміни містобудівних правил не вплинуть на право на забудову, і, якщо Держава передбачала таку зміну, вона мала б відповідно поінформувати власників (§§ 95-96). Отже, зміна містобудівних правил, що суперечила договірним зобов'язанням Держави, було втручанням у право заявників на майно. Суд ухвалив рішення на користь заявників: він наголосив, що органи влади найвищого рівня усвідомлювали свої договірні зобов'язання, їхній обсяг та їхній вплив на довкілля острова, однак не спромоглися віднайти компромісного рішення, яке узгодило б відповідні інтереси, а саме дотримання прав заявників на забудову й охорону острова (§§ 121-122).

165. **Реструктуризація боргу Держави може бути можливою.** Як зазначив Суд у справі *«Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції»* (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), 1994, § 72, «згідно з практикою міжнародних судів і арбітражних трибуналів будь-яка Держава має суверенне повноваження змінити або навіть припинити договір, укладений з приватними особами, за умови, наприклад, виплати відшкодування». Отже, у виняткових випадках Держава може в односторонньому порядку реструктуризувати власний борг і змінити обсяг та умови виконання своїх зобов'язань, не обов'язково порушуючи при цьому статтю 1 Першого протоколу до Конвенції. Однак умови, за яких це може бути можливим, мають бути справді винятковими: Суд визнав прийнятною реструктуризацію державного боргу в контексті глибокої фінансової кризи, що вразила Грецію у 2009-2011 роках (див. *«Маматас та інші проти Греції»* (*Mamatas and Others v. Greece*), 2016, §§ 106-120).

166. **Бюджетні труднощі не є переконливим аргументом для виправдання несплати боргу за судовим рішенням.** У контексті невиплати певних соціальних допомог Держава-відповідач (Росія) посилялася на брак коштів, передбачених на ці цілі в державному бюджеті. Унаслідок цього судові рішення, ухвалені на користь заявників проти місцевого органу соціального забезпечення, залишалися невиконаними. Суд у тій справі зазначив, що «державний орган не може посилаватися на брак коштів як для виправдання невиконання боргу за судовим рішенням» (*«Бурдов проти Росії»* (*Burdov v. Russia*), 2002, § 35), при цьому наявність боргу в тій справі (перед індивідуальним отримувачем соціальних виплат) була підтверджена остаточним судовим рішенням, що мало силу *res judicata*. Суд установив порушення пункту 1 статті 6 (у контексті «права на суд» — див. розділ «Захист майна» нижче) та статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

2. Арешт майна, заморожування активів, конфіскація²⁰

167. **Арешт і конфіскація активів, які ймовірно мають злочинне походження.** Як демонструє справа *«Раймондо проти Італії» (Raimondo v. Italy)*, 1994, у контексті державної політики боротьби з організованою злочинністю та мафіозними об'єднаннями тимчасовий арешт активів, які ймовірно мають злочинне походження, не порушує справедливого балансу. У цій справі Суд переконався, що «[існували] достатні непрямі докази того, що арештоване майно було доходом від незаконної діяльності або його реінвестування» (§ 27). Рішення про конфіскацію активів злочинного походження можна ухвалювати навіть до остаточного засудження обвинуваченого у відповідному кримінальному провадженні, а «злочинне походження» не обов'язково має доводитися за кримінально-правовим стандартом «поза розумним сумнівом», а на основі «переваги доказів», які свідчать, що законних доходів відповідачів не могло бути достатньо для набуття відповідного майна, — і це стосується конфіскації не лише в осіб, яким безпосередньо пред'явлено обвинувачення у вчиненні правопорушень, а й у тих, хто, як припускається, неформально володіє та розпоряджається незаконно набутим майном від імені підозрюваних правопорушників або хто в інший спосіб не має необхідного статусу *bona fide* (*«Гогітідзе та інші проти Грузії» (Gogitidze and Others v. Georgia)*, 2015, § 107). Наприклад, у справі *«Сіліцкене проти Литви» (Silickienė v. Lithuania)*, 2012, §§ 60-70, провадження завершилося конфіскацією активів, зареєстрованих на ім'я вдови корумпованого посадовця. Правова підстава для таких конфіскацій має бути достатньо чіткою та передбачуваною (*«Епіскопо та Бассані проти Італії» (Episcopo and Bassani v. Italy)*, 2024, §§ 147-158).

168. **Арешт транспортного засобу, використаного для контрабанди.** Справа *«Ейр Канада проти Сполученого Королівства» (Air Canada v. the United Kingdom)*, 1995, §§ 44-47, стосувалася вилучення літака, використаного для контрабанди наркотиків. Літак було вилучено тимчасово та того ж дня повернуто авіакомпанії після сплати нею 50 000 фунтів стерлінгів, при цьому не було встановлено вини чи недбалість з боку компанії-заявника (яка володіла повітряним судном, але не мала жодного стосунку до вантажу). Оцінюючи розумність застосованого заходу, англійські суди мали дослідити лише «незаконність, нерозумність та процесуальну некоректність» оскаржуваного заходу, а не його пропорційність *stricto sensu*. Суд визнав, що такий стандарт перегляду забезпечував компанії-заявнику достатній рівень захисту від свавілля. Суд також зазначив, що органи влади раніше попереджали авіакомпанії, зокрема й компанію-заявника, про те, що їхні літаки використовуються для незаконного обігу наркотиків через відсутність належного контролю за вмістом вантажу. З огляду на те, що спірний вантаж містив кілька сотень кілограмів канабісу, стягнення, сплачене компанією за повернення повітряного судна, не було визнане непропорційним. У справі *«Б.К.М. Лоджистик Ташимаджилік Тіджарет Лімітед Ширкеті проти Словенії» (B.K.M. Lojistik Tasimacilik Ticaret Limited Sirketi v. Slovenia)*, 2017, Суд установив порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з вилученням вантажівки, у якій перевозився героїн. Суд зазначив, що не було жодних вказівок на те, що компанія-заявник була причетна до контрабанди, що вона знала про незаконну діяльність свого водія або що вона не здійснювала регулярних перевірок транспортного засобу, а вантажівку було конфісковано остаточно, причому така обов'язкова конфіскація не підлягала перегляду з будь-яких підстав (§§ 39-52).

169. **Арешт майна з метою можливої конфіскації має загалом відповідати вартості майна, яке може бути конфісковано.** У справі *«Джинич проти Хорватії» (Džinić v. Croatia)*, 2016, §§ 76-80, на майно заявника було накладено тимчасовий арешт з метою забезпечення можливої конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом (заявник був підприємцем, якого обвинувачували в економічних злочинах). Суд визнав, що арешт було здійснено в «інтересах суспільства», однак зазначив, що при цьому не було дотримано вимоги «справедливого

²⁰ Щодо арешту та заморожування активів, застосованих на підставі міжнародних санкцій, введених у дію наднаціональними органами, див. розділ «Конвенція та інші джерела міжнародного права» нижче.

балансу»: хоча заявника підозрювали в одержанні майнової вигоди на суму приблизно один мільйон євро, вартість арештованого майна, вочевидь, майже вдесятеро перевищувала цю суму, а національні суди не оцінили цього аспекту справи.

170. Значення тривалості арешту майна. У справі *«Формінстер Ентерпрайзиз Лімітед проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic)*, 2008, компанія-заявник придбала акції компанії KOTVA у продавця, компанії КНВ. Невдовзі після цього органи прокуратури розпочали кримінальне провадження проти Х., одного з директорів КНВ, за підозрою у шахрайстві, пов'язаному з операціями з акціями та іншими цінними паперами. У межах цього кримінального провадження на акції KOTVA, що належали компанії-заявнику, було накладено арешт з метою забезпечення потенційного позову про відшкодування шкоди, поданого потерпілими від шахрайських дій Х. Суд визнав важливість розслідування підозр у вчиненні тяжких економічних злочинів, однак, беручи до уваги тривалість арешту акцій, що належали компанії-заявнику (понад дванадцять років), і значну вартість цих активів (що позбавило заявника права голосу в компанії KOTVA), Суд установив порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (§ 77). Так само тривалість заморожування активів заявника після накладення арешту була чинником, який Суд оцінив у справі *«Джинич проти Хорватії» (Džinić v. Croatia)*, 2016: Суд зазначив, зокрема, що ця ситуація тривала понад два з половиною роки, причому конкретні доводи заявника про диспропорцію між вартістю арештованого майна та нібито незаконно одержаною майновою вигодою так і не були розглянуті (§ 79). У справі *«ДжГК Статиба Лтд і Гусельніковас проти Литви» (JGK Statyba Ltd and Guselnikovas v. Lithuania)*, 2013, §§ 143-144, Суд визнав, що накладення арешту на майно компанії-заявника упродовж майже десяти років у контексті суто приватного спору порушило справедливий баланс. Проте навіть значна тривалість арешту сама собою може не призводити до висновку про порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції: як зазначив Суд у справі *«Карахасаноглу проти Туреччини» (Karahasanoğlu v. Turkey)*, 2021, «у попередніх справах, де тривалі заходи забезпечення спричинили порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, висновок про порушення ґрунтувався на сукупності чинників. Хоча тривалість періоду, упродовж якого обмеження залишалися чинними, є ключовою складовою оцінки Суду, обсяг і характер обмежень, а також наявність або відсутність процесуальних гарантій є не менш значущими» (§ 151). У справі *«Узан та інші проти Туреччини» (Uzan and Others v. Turkey)*, 2019, §§ 212-215, Суд зауважив, що, хоча спочатку заморожування можна було вважати пропорційним, з плином часу воно перестало бути таким, та наголосив, що при цьому заявник не скористався жодним індивідуальним переглядом цих заходів і не міг дієво їх оскаржити, а також що в матеріалах справи не було доказів, які вказували б на причетність самих заявників до вчинення правопорушень, що спричинили заморожування їхніх активів (див. також *«Карахасаноглу проти Туреччини» (Karahasanoğlu v. Turkey)*, 2021, § 153, де Суд, застосувавши той самий критерій, дійшов висновку, що тривале заморожування активів заявника не було непропорційним, і *«Бела Немет проти Угорщини» (Béla Németh v. Hungary)*, 2020, § 53, де Суд визнав, що зупинення на сім місяців виконання рішень про виселення під час фінансової кризи 2008 року не було непропорційним).

171. Вилучення документів може перешкоджати господарській діяльності й тому становити «контроль за користуванням майном». У справі *«East/West Alliance Limited проти України» (East West Alliance Limited v. Ukraine)*, 2014, Суд розглянув факт вилучення документів, що підтверджували право власності на повітряні судна. Хоча Суд детально не розкрив, як це вплинуло на економічні інтереси, пов'язані з використанням повітряних суден, він усе ж кваліфікував таке вилучення як «контроль за користуванням майном» (§§ 173-176).

172. Органи влади відповідають за збереження арештованого майна. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції сама собою не породжує права на відшкодування будь-яких збитків, яких нібито було завдано внаслідок вилучення майна під час кримінального провадження: Держава має право визначати умови отримання відшкодування такої шкоди. Хоча порядок

реалізації компенсаційного засобу правового захисту не повинен покладати на заявника «надмірний тягар», вимога про відшкодування лише у випадку «незаконного діяння» органів влади не є нерозумною (*«Столковський проти Польщі» (Stożkowski v. Poland)*, 2021, § 78). Проте органи державної влади, які відповідальні за зберігання вилучених активів, мають діяти з належною сумлінністю, необхідною для збереження їхньої вартості (*«Тендам проти Іспанії» (Tendam v. Spain)*, 2010, § 51): у цій справі (§ 54) Суд зазначив, що тягар доказування щодо умов, у яких зберігалися активи заявника, покладалася на національні органи влади, які були відповідальні за їх вилучення. У справі *«Кредит Європа Лізинг Іфн С.А. проти Румунії» (Credit Europe Leasing Ifn S.A. v. Romania)*, 2020, § 87, Суд визнав, що відсутність засобів правового захисту, які дозволяли б компанії-заявнику отримати відшкодування у зв'язку з тривалим арештом її активів, що призвів до втрати їхньої вартості, була порушенням статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

3. Податки та збори

173. **Особливий режим.** Другий абзац статті 1 Першого протоколу до Конвенції прямо згадує оподаткування та інші збори або штрафи. Оподаткування «в принципі є втручанням у право, гарантоване першим абзацом статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки воно позбавляє відповідну особу майна, а саме суми коштів, яка має бути сплачена» (*«Буффало С.р.л.», у процесі ліквідації, проти Італії» (Buffalo S.r.l. in liquidation v. Italy)*, 2003, § 32). Хоча «таке втручання загалом є обґрунтованим за другим абзацом цієї статті, який прямо передбачає виняток щодо сплати податків або інших зборів», Суд вважає, що «це питання ... усе ж перебуває під контролем Суду, оскільки правильне застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції підпадає під його нагляд» (*«Бурден проти Сполученого Королівства» (Burden v. the United Kingdom)* [ВП], 2008, § 59). Водночас, як зазначено у справі *«Газус Дозір- унд Фордертехнік ГмБХ проти Нідерландів» (Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands)*, 1995, § 59, «про значення, яке автори Конвенції надавали цьому аспекту другого абзацу статті 1, можна судити з того, що на етапі, коли запропонований текст ще не містив такого прямого посилання на податки, вже малося на увазі, що він зберігає за Державами повноваження приймати будь-які податкові закони, які вони вважатимуть за доцільні, за умови, що заходи в цій сфері не будуть свавільною конфіскацією».

174. **Про які податки та збори йдеться?** Податки на прибуток (*«Р.Сз. проти Угорщини» (R.Sz. v. Hungary)*, 2013, щодо стягнення податку за ставкою 98 % з частини вихідної допомоги заявника), податки на майно та на спадщину (*«Бурден проти Сполученого Королівства» (Burden v. the United Kingdom)* [ВП], 2008, § 59, щодо вимоги до особи, яка пережила іншу особу, сплатити податок з майна, успадкованого від тієї, що померла першою), ПДВ і мита (*«С.А. Данжевіль проти Франції» (S.A. Dangeville v. France)*, 2002, щодо відшкодування ПДВ) — усі вони охоплюються другим абзацом статті 1 Першого протоколу до Конвенції. За цим положенням може розглядатися не лише сплата податків, а й повернення надміру сплачених сум (*«С.А. Данжевіль проти Франції» (S.A. Dangeville v. France)*, 2002), а також відсутність будь-якої компенсації за несвоєчасну виплату сум, належних із державного бюджету (див. *«Еко-Елда АВЕЕ проти Греції» (Eko-Elda AVEE v. Greece)*, 2006, щодо несвоєчасного повернення податкового кредиту, де ця ситуація розглядалася за загальним «першим правилом», хоч і з посиланням на практику у податкових справах). Щодо поняття «зборів» у другому абзаці статті 1 Першого протоколу до Конвенції Суд витлумачив його як таке, що охоплює судовий збір (*«Пердіжао проти Португалії» (Perdigão v. Portugal)* [ВП], 2010, § 61). Проте в окремих справах податкові зобов'язання аналізувалися за загальним правилом статті 1 Першого протоколу до Конвенції (наприклад, у справі *«Ходорковський і Лебедев проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia)*, 2013, § 873, де несплачені податки компанії було стягнуто з її керівників, визнаних винними в ухиленні від сплати податків).

175. Свобода розсуду у податкових питаннях і мінімальний стандарт «розумного підґрунтя». Суд визнавав, що Договірні Держави, зокрема при формуванні та реалізації політики у сфері оподаткування, користуються широкою свободою розсуду, і Суд поважатиме оцінку законодавця в таких питаннях, якщо тільки вона не є «позбавленою розумного підґрунтя» (*«Булвес» АД проти Болгарії» ("Bulves" AD v. Bulgaria)*, 2009, § 63; *«Газус Дозір- унд Фордерттехнік ГмбХ проти Нідерландів» (Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands)*, 1995, § 60; *«С.К. Зоріна Інтернешнл С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Zorina International S.R.L. v. Romania)*, 2023, § 41).

176. Додаткова свобода дій Держав при тлумаченні свого законодавства, особливо щодо корпоративних податків. Усталеною є позиція Суду, що Державам може надаватися додаткова повага й свобода дій під час здійснення ними фіскальних функцій у межах критерію законності і що з огляду на складність відповідної сфери регулювання від юридичних осіб, на відміну від індивідуальних платників податків, може вимагатися діяти з додатковою обачністю та сумлінністю, звертаючись по консультації до компетентних фахівців у цій сфері (див. *«БАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» (OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia)*, 2011, § 559). Отже, Держава користується широкими межами свободи розсуду як щодо встановлення законодавчої політики, так і щодо застосування закону в конкретній справі. Наприклад, у справі *«Іофіл АЕ проти Греції» (Iofil AE v. Greece)* (ухв.), 2021, компанія-заявник продала належні їй цінні папери членам своєї ради директорів, а наступного дня викупила їх назад із прибутком. Компанія-заявник стверджувала, що вона здійснила цю операцію виключно з бухгалтерською метою, щоб виконати формальний обов'язок з відображення реальної вартості своїх активів, однак відповідні національні суди кваліфікували цей правочин як реальний, що породжує оподатковуваний прибуток. Суд визнав, що тлумачення національними судами національних правил бухгалтерського обліку не було «явно нерозумним або свавільним» (§ 45). Натомість у справі *«Ходорковський і Лебедев проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia)*, 2013, несплачені податки компанії було стягнуто з її керівників, визнаних винними в ухиленні від сплати податків. Суд зазначив, що, хоча «проникнення під корпоративну вуаль» у таких справах не є *per se* неприпустимим (§ 877), воно має мати правову підставу, а в тій справі така підстава була нечіткою; окрім того, висновок національного суду щодо цивільного позову на суму понад 500 мільйонів євро займав кілька рядків і не містив ані посилання на правові норми, ані будь-якого зрозумілого розрахунку шкоди. Це дало Суду підстави дійти висновку про незаконність цього заходу (див. §§ 874-885).

177. Хоча вплив оподаткування та штрафів має оцінюватися, питання виникає лише при надмірному оподаткуванні. Оцінюючи пропорційність податкового тягара, Суд не втручатиметься, якщо тільки цей тягар не буде визнано явно надмірним, а таке відбувається, коли наслідки від податку «фундаментально впливають на фінансове становище особи» (*«Азієнда Агрікола Сільверфунгі С.а.с. та інші проти Італії» (Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy)*, 2014, § 102). Так, у справі *«Іофіл АЕ проти Греції» (Iofil AE v. Greece)* (ухв.), 2021, Суд визнав прийнятним нарахування податку з операції, яку сама компанія-платник податків вважала неоподатковуваною бухгалтерською операцією, попри те, що цей податок складав 2/3 інших сплачених компанією податків. Суд зазначив, що не було доказів того, що стягнення такої суми фундаментально послабило фінансове становище компанії-заявника (§ 48). У справі *«Християнська релігійна організація Свідків Єгови проти Вірменії» (Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia)* (ухв.), 2020, § 53, Суд розглянув оподаткування на пожертвування релігійної літератури, зазначивши, що ПДВ у розмірі до 30 % не був «надмірним» і що фінансове становище організації-заявника не було «фундаментально ослаблене». Справа *«Оріон Бржецлав с.р.о. проти Чеської Республіки» (Orion Břeclav s.r.o. v. the Czech Republic)* (ухв.), 2004, стосувалася додаткового місцевого податку на експлуатацію гральних автоматів. Компанія-заявник, якій належали ці автомати та яка їх експлуатувала, стверджувала, що цей податок був надмірним і робив експлуатацію гральних автоматів у відповідних муніципалітетах абсолютно збитковою діяльністю. Суд, однак, відхилив цю скаргу як явно необґрунтовану,

зазначивши, що компанія-заявник не втратила права власності на самі автомати, що вона могла перемістити автомати до іншого муніципалітету і що її діяльність залишалася прибутковою навіть після запровадження нових податків. У справі *«Імбер де Тремйоль проти Франції» (Imbert de Trémolles v. France)* (ухв.), 2008, заявникам належало нерухоме майно вартістю 9,5 мільйона євро і вони мали сплатити 107 000 євро податку на майно (так званий податок «солідарності», що стягується з майна певного розміру), тоді як їхній сукупний чистий дохід складав 120 000 євро на рік. Вони вважали, що розмір податку на майно є «конфіскаційним», і їм доведеться продати частину свого майна, щоб сплатити цей податок. Однак Суд відхилив цю скаргу як явно необґрунтовану, спираючись, зокрема, на висновки національних судів про те, що закон установив верхню межу податку «солідарності» на майно і що, попри це оподаткування, загальна вартість майна заявників продовжувала зростати.

178. Податки на непередбачуваний прибуток. Справа *«Товариство взаємного страхування життя «Васа Ліф», страхова компанія «Пенсійний фонд Валанд» та група з приблизно 15 000 осіб проти Швеції» (Wasa Liv Ömsesidigt, Försäkringsbolaget Valands Pensionsstiftelse and a group of approximately 15,000 individuals v. Sweden)*, рішення Комісії від 1988 року, стосувалася одноразового податку (у розмірі 7 % від активів, що перевищували 10 мільйонів шведських крон), який шведські органи влади запровадили ретроактивно щодо компаній, що займалися страхуванням життя, які скористалися особливо сприятливим економічним середовищем і чинним на той час регулюванням, що призвело до надзвичайних прибутків. Комісія зазначила, що ситуація в усьому секторі страхування життя була на той час унікальною, він користувався сприятливим режимом оподаткування загалом, бюджетні заходи та скорочення бюджетного дефіциту були легітимними цілями податкової політики.

179. Стримувальний ефект стягнення має братися до уваги. У справі *«С.К. Зоріна Інтернешнл С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Zorina International S.R.L. v. Romania)*, 2023, на компанію-заявника було накладено штраф за невідачу розрахункових документів на проданий товар. Компанія стверджувала, що фактична шкода, завдана Державі невідачею розрахункового документа за конкретною операцією, була мінімальною. Проте Суд зауважив, що правопорушення, вчинене компанією-заявником, було частиною повторюваної проблеми на національному рівні, яка перешкоджала належному та ефективному функціонуванню економіки. Суд визнав, що відповідне законодавство переслідувало цілі, які є частиною ширшого контексту боротьби з ухиленням від сплати податків, і мало на меті сприяти більшій дисциплінованості та відповідальності у сфері підприємництва й бухгалтерського обліку (§§ 48 та 50).

180. Заходи, що вживаються для примусового стягнення податків. Суд може також оцінити спосіб, у який забезпечується виконання податкового обов'язку, і будь-який захід, який може бути вжито для забезпечення стягнення податків (дуже часто розглядаючи їх як «контроль за користуванням майном»: див., наприклад, *«Анджей Ручинський проти Польщі» (Andrzej Ruciński v. Poland)*, 2023, § 84). У справі *«Газус Дозір- унд Фордертехнік ГмБХ проти Нідерландів» (Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands)*, 1995, яка стосувалася конфіскації обладнання, поставленого німецькою фірмою її нідерландському комерційному партнерові, який мав непогашений податковий борг, Суд дійшов висновку, що надання податковим органам повноваження стягувати податкові борги за рахунок майна, яке належить певним третім особам (у цій справі — німецькій компанії), може бути допустимим (§ 66). У справі *«"Булвес" АД проти Болгарії» ("Bulves" AD v. Bulgaria)*, 2009, податкові органи, обчислюючи суму ПДВ, належну до сплати компанією-заявником, відмовилися врахувати ПДВ, сплачений нею своєму постачальникові, через несвоєчасне виконання постачальником власних обов'язків із податкової звітності з ПДВ. Розглядаючи питання «загального інтересу», Суд зазначив, що «спроби зловживання системою оподаткування ПДВ мають припинитися і що для національного законодавства може бути розумним вимагати особливої сумлінності від осіб, зареєстрованих платниками ПДВ, з метою запобігання такому зловживанню» (§ 65). Проте Суд зазначив, що постачальник не ухилявся від сплати ПДВ, а лише із запізненням відобразив відповідну

операцію; отже, негативного впливу на державний бюджет не було. Суд зазначив, що компанія-заявник не мала жодної можливості відстежувати, контролювати чи забезпечувати виконання її постачальником обов'язків щодо звітування, подання декларацій та сплати ПДВ, і дійшов висновку, що покладення на компанію-заявника обов'язку сплатити ПДВ «за відсутності будь-яких вказівок на пряму причетність [її] до шахрайського зловживання в ланцюгу постачання з ПДВ або на її обізнаність щодо цього» було непропорційним (§§ 68-70). У справі *«Гентрих проти Франції» (Hentrich v. France)*, 1994, Суд розглянув механізм примусового набуття податковими органами нерухомого майна, виставленого на продаж, з огляду на те, що ціна продажу була нижчою за ринкову. Суд зазначив, що переважне право купівлі застосовувалося лише інколи й не було достатньо передбачуваним. Держава мала інші придатні способи стримування ухилення від сплати податків, а заявниця не могла дієво оскаржити вжитий щодо неї захід (певний час національне законодавство дозволяло Державі скористатися своїм переважним правом купівлі без зазначення фактичних і правових підстав свого рішення, див. §§ 46-50).

181. Ретроактивне оподаткування. Суд підтвердив, що податкові закони зі зворотною дією в часі можуть відповідати вимозі законності. Справа *«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022 (розглянута за статтею 6), стосувалася законодавчого втручання, наслідком якого стало нарахування додаткового податку в адміністративному провадженні. Поки справа перебувала на розгляді в національних судах, законодавець змінив податкове законодавство, щоб змінити позицію, вироблену в практиці національних судів. Це законодавство мало застосовуватися ретроактивно. Суд наголосив, що лише вагомі підстави загального інтересу можуть виправдати втручання законодавця у здійснення правосуддя з метою вплинути на судові вирішення спору, що триває. У цій справі Суд визнав, що такі вагомі підстави загального інтересу, які виправдовували законодавче втручання, справді існували (§§ 92-124). Проте застосування законів зі зворотною дією в часі не слід плутати з ретроактивним повторним тлумаченням закону після відновлення розгляду справ, вирішених на користь платника податків: так, Суд визнав порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції у справі *«Стере та інші проти Румунії» (Stere and Others v. Romania)*, 2006, де остаточне рішення, ухвалене на користь заявників та вже виконане, було згодом скасоване, а заявників зобов'язали повернути безпідставно отримані суми (§§ 52-57), навіть попри те, що Суд не заперечував, що на першому етапі провадження, яке завершилося на користь заявників, закон було застосовано неправильно (див. § 49). Окрім того, ретроактивне застосування закону може суперечити статті 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо таке застосування стало можливим через те, що самі органи влади не діяли з належною сумлінністю й обачністю (див. *«Ді Бельмонте проти Італії» (Di Belmonte v. Italy)*, 2010, де Суд дійшов висновку, що затримка у виплаті заявникові відшкодування уможливила ретроактивне застосування органами влади нового режиму оподаткування до цієї виплати, § 45. Див. також *«Національне та регіональне будівельне товариство, Товариство постійної забудови Лідса і Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom)*, 1997, щодо законодавства зі зворотною дією в часі, яке вплинуло на результат судового спору, що тривав, і *«Х'ютсон проти Сполученого Королівства» (Huitson v. the United Kingdom)* (ухв.), 2015, щодо ретроактивного усунення прогалин у податковому законодавстві, які призводили до уникнення оподаткування).

182. Заходи, пов'язані з оподаткуванням, можуть зачіпати інші права за Конвенцією. Аналіз Судом податків або заходів, що вживаються для їх стягнення, може змінюватися, якщо виникає загроза для інших конвенційних прав. Так, у справі *«Рінер проти Болгарії» (Riener v. Bulgaria)*, 2006, заявниця, підприємниця, не могла виїхати з Болгарії через накладену на неї заборону виїзду у зв'язку з несплаченими податками. Розглядаючи справу за статтею 2 Протоколу № 4, Суд визнав, що заборона виїзду мала законну підставу й переслідувала інтерес суспільства в контексті стягнення несплаченого податку. Проте така заборона може бути виправданою лише допоки вона слугує меті стягнення податкового боргу, і не повинна перетворюватися на *de facto*

покарання за неспроможність сплатити. Фіскальні органи Болгарії не вживали активних заходів для стягнення боргу, не дослідили ставлення заявниці, її ресурси, перспективи стягнення та залишили поза увагою ту обставину, що заявниця мала сім'ю за кордоном. Такий «автоматичний» характер заборони виїзду суперечив статті 2 Протоколу № 4 (§§ 126-128). У справі *«Спампінато проти Італії» (Spampinato v. Italy)* (ухв.), 2007, Суд розглянув за статтею 9 (свобода віросповідання) особливий механізм, який дозволяв платникові податків спрямувати частину податку на користь однієї з релігійних конфесій. У справі *«Бусуттіль проти Мальти» (Busuttil v. Malta)*, 2021, Суд розглянув за пунктом 2 статті 6 (презумпція невинуватості) засудження заявника, директора компанії, за ухилення від сплати податків на підставі «об'єктивної відповідальності».

183. Можливість взаємозаліку податкових платежів у рахунок сум, які винна Держава. У справі *«Радобулжач проти Хорватії (№ 2)» (Radobuljac v. Croatia (no. 2))*, 2025, органи влади відмовилися погасити податковий борг заявника шляхом взаємозаліку його вимог до Держави, які підлягали примусовому виконанню та не були пов'язані з оподаткуванням. Пославшись на широку свободу розсуду Держави у сфері оподаткування, на те, що борг Держави перед заявником зрештою був сплачений, а також на незначний розмір штрафних санкцій, застосованих внаслідок затримки сплати податків, Суд визнав відмову органів державної влади погасити податковий борг заявника обґрунтованою за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

4. Банки та інші фінансові установи

184. Держава має широку свободу розсуду в регулюванні фінансового сектору. Оцінюючи пропорційність заходів, ужитих щодо фінансових установ, Суд бере до уваги їхню особливу роль в економіці та вплив, який їхня діяльність може мати на фінансову стабільність країни. Як зазначив Суд у справі *«Карахасаноглу проти Туреччини» (Karahasanoğlu v. Turkey)*, 2021, § 150, «стабільність банків та інтереси їхніх вкладників і кредиторів заслуговують на посилений захист, а національні органи влади користуються широкою свободою розсуду при виборі способу вирішення таких питань». Так само у справі *«Меркантіл Кар ЗРТ та інші проти Угорщини» (Merkantil Car ZRT and Others v. Hungary)* (ухв.), 2018, Суд зазначив, що «ця справа стосується сфери регулювання банківського сектору та потреби реагувати на фінансові кризи, що зачіпають велику групу осіб. Тож, з огляду на делікатний характер соціальних і фінансових питань, пов'язаних із досягненням належного балансу між відповідними інтересами банків, споживачів і національної економіки, слід вважати, що Держава користується широкою свободою розсуду» (§ 100). Справа *«Ольчак проти Польщі» (Olczak v. Poland)* (ухв.), 2002, стосувалася реструктуризації капіталу приватного банку, проведеної на вимогу колегії тимчасових адміністраторів, які були призначені Національним банком Польщі, що призвело до різкого зменшення частки заявника в банку. Не встановивши порушення, Суд зазначив, зокрема, що банком багато років керували неналежним чином, що він зазнав значних фінансових збитків, які перевищували його капітальні ресурси, а його основного акціонера було заарештовано й екстрадовано за фінансове шахрайство. Суд зазначив, зокрема, що «банк був установою публічної довіри, яка користувалася активами приватних осіб і компаній», і що попереднє керівництво банку не «приділяло належної уваги інтересам клієнтів банку та безпеці їхніх вкладів» (§ 80). Лише за день до того, як мало бути запроваджено примусове управління, компанія заявника отримала від банку значний кредит. Національний банк Польщі намагався поліпшити фінансове становище банку іншими засобами, однак безуспішно. Заходи, вжиті Національним банком, були спрямовані на захист інтересів клієнтів банку та уникнення найгіршого (банкрутства).

185. Реструктуризація Державою активів державного банку може тягнути за собою відповідальність Держави за повернення вкладів. У справі *«Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонія»*

(*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia*) [ВП], 2014, заявники, громадяни Боснії, скаржилися на неможливість зняти свої вклади з рахунків у боснійській філії банку LBL. Ці кошти стали недоступними після розпаду колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ) та подальшої фрагментації її банківської системи. Суд зазначив, що Словенія володіла банком LBL і контролювала його, а також передала більшість його активів новому банку на шкоду стейкхолдерам боснійських банків. Отже, Словенія розпоряджалася активами банку LBL на власний розсуд. Щодо становища іншого заявника, який мав вклад у банку Investbanka, Суд установив, що цей банк перебував у державній власності Сербії і що остання вимагала від банку списати його значні борги перед державними та колективними підприємствами, що завдало шкоди банку та його стейкхолдерам. За таких обставин і Словенія, і Сербія несли відповідальність за борги відповідних банків перед заявниками. Однак Суд наголосив, що обидва банки перебували або в державній, або в колективній власності і що його підхід міг би бути іншим у випадку санації неплатоспроможного приватного банку (див. § 118; порівняйте з *«Ольчак проти Польщі» (Olczak v. Poland)* (ухв.), 2022).

5. Банкрутство та інші корпоративні спори

186. Держава не несе відповідальності за борги приватних осіб. Якщо майнова вимога спрямована до приватної компанії, яка не є ані афілійованою з Державою чи підконтрольною їй, ані такою, що виконує будь-які публічні функції, і якщо ця вимога не може бути реалізована або примусово виконана через процедуру банкрутства боржника, відповідальність Держави за Конвенцією не настає. У справі *«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia)* [ВП], 2012, § 90, Суд зазначив, що позитивні обов'язки Держави «обмежуються наданням кредиторів необхідного сприяння у виконанні відповідних судових рішень, наприклад через судових виконавців або процедуру банкрутства» (див. також *«Шестаков проти Росії» (Shestakov v. Russia)* (ухв.), 2002, щодо виконавчого провадження проти приватного банку, і порівняйте з *«Рейнбах проти Росії» (Reynbakh v. Russia)*, 2005).

187. Невиконання судового рішення, ухваленого на користь заявника. Слід розмежовувати ситуації, де невиконання судового рішення може бути пов'язане з діями або бездіяльністю органів державної влади, та ті випадки, коли неможливість стягнути борг за судовим рішенням була радше зумовлена об'єктивними причинами. Так, у справі *«Катона і Заварський проти Словаччини» (Katona and Závarský v. Slovakia)*, 2023, заявники домоглися ухвалення судових рішень проти приватної особи, яка згодом збанкрутувала. Вимоги заявників мали приватноправовий характер і були спрямовані проти боржника-приватної особи. Проте в основі тієї справи лежала не об'єктивна неспроможність боржника сплатити борг, а радше зміни до законодавства про банкрутство, які позбавляли кредиторів можливості вимагати погашення боргу через процедуру банкрутства чи через будь-яке інше провадження. Суд визнав, що «складне соціально-економічне явище банкрутства фізичних осіб потребує реагування з боку Держави, що може в інтересах суспільства набувати форми спеціальних механізмів у провадженнях про банкрутство», та Держави можуть ухвалювати законодавство, яке віддає перевагу задоволенню основної суми первісного боргу перед акцесорними чи паралельними боргами (§ 59). Проте за обставин тієї справи невиконання судового рішення стало наслідком законодавчого втручання Держави. Справа *«Кесян проти Росії» (Kesyán v. Russia)*, 2006, стосувалася тривалої пасивності судового виконавця, що унеможливила виконання судового рішення стосовно приватного боржника. Отже, ключовим питанням у справах про невиконання судового рішення є те, чи залишилося остаточне судове рішення невиконаним через об'єктивні чинники, як-от неплатоспроможність відповідача, чи через бездіяльність державних органів, відповідальних за виконання, таких як судові виконавці (див., зокрема, мотивування Суду у справі *«Анохін проти Росії» (Anokhin v. Russia)* (ухв.), 2007, і порівняйте зі справою *«Фуклев проти України» (Fuklev v. Ukraine)*, 2005, §§ 84 і 93). Відповідальність за тривале невиконання

може бути й змішаною: так, у справі *«ЕВТ Компані проти Сербії» (EVT Company v. Serbia)*, 2007, §§ 52-54, Суд визнав, що Держава не забезпечила виконання судового рішення щодо приватної компанії. У цій справі судові рішення не було виконане частково через бездіяльність судових виконавців, а частково через те, що працівники компанії-боржника перешкоджали поліції вилучити активи компанії. Суд дійшов висновку, що органи влади не спромоглися «ефективно провести відповідне виконавче провадження» (§ 54).

188. Держава може нести відповідальність, якщо законодавство про банкрутство не забезпечує справедливого балансу. У справі *«Катона і Заварський проти Словаччини» (Katona and Závorský v. Slovakia)*, 2023, заявники домоглися ухвалення судових рішень проти приватної особи, яка згодом збанкрутувала. Вимоги заявників мали приватноправовий характер і були спрямовані проти боржника-приватної особи. Законодавство про банкрутство позбавляло кредиторів можливості вимагати погашення боргу. Суд визнав, що Держави можуть ухвалювати законодавство, яке віддає перевагу задоволенню основної суми первісного боргу перед акцесорними чи паралельними боргами (§ 59). Проте встановлена законодавством загальна заборона стягнення таких видів боргів, яка не допускала жодної індивідуалізованої оцінки зі збалансуванням різних міркувань, становила порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див. § 62).

189. Відповідальність акціонерів за борги компанії. Справа *«Лекич проти Словенії» (Lekić v. Slovenia)* [ВП], 2018, стосувалася явища «сплячих збанкрутих компаній», створених за попереднього режиму. Для розв'язання цієї проблеми було ухвалено нове законодавство, яке запровадило автоматичну процедуру виключення таких компаній з реєстру. Воно також покладало на акціонерів особисту відповідальність їхнім власним майном, якщо вони не зверталися із заявою про ліквідацію цих компаній у визначений строк. Заявник був акціонером і останнім керуючим директором товариства з обмеженою відповідальністю, яке було автоматично виключено з реєстру у 2001 році, а у 2007 році його зобов'язали сплатити понад тридцять тисяч євро основному кредиторі компанії.

190. Відповідальність ліквідаторів, розпорядників майна, довірчих управителів тощо. Справу *«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia)* [ВП], 2012, було ініційовано кредитором неплатоспроможного приватного банку: заявник скаржився на те, що ліквідатор у справі про банкрутство свавільно розподілив активи банку. Суд зазначив, що структура управління неплатоспроможною компанією, зокрема компетенція комітету кредиторів і ліквідатора, була визначена законодавством: призначення ліквідатора відбувалося під наглядом суду, а суди мали право перевіряти законність дій ліквідатора. Проте цих чинників було недостатньо, щоб приписати дії ліквідатора безпосередньо Державі: він був приватною особою, обраною зі списку акредитованих ліквідаторів у справах про банкрутство комітетом кредиторів, що був приватним і заінтересованим у власній вигоді; ліквідатор користувався значною операційною та інституційною незалежністю від органів державної влади, які не могли давати йому вказівок чи втручатися в процедуру банкрутства. Отже, регуляторна й наглядова роль Держави у процесі ліквідації була недостатньою для визнання прямої відповідальності Держави в цій справі (§§ 99-108). Це не завадило Великій Палаті розглянути цю справу крізь призму позитивних зобов'язань і дійти висновку, що Держава створила належні законодавчі (і практичні) рамки для захисту кредиторів від зловживань з боку (приватних) ліквідаторів (§§ 116-133). Статус і роль ліквідатора банку у справі *«Котов» (Kotov)* можна протиставити справі *«Ольчак проти Польщі» (Olczak v. Poland)* (ухв.), 2002, яка стосувалася рішень, ухвалених колегією розпорядників майна, призначеною Національним банком Польщі для управління діяльністю приватного банку, що перебував на межі краху. У цій справі Суд не досліджував це питання окремо, а просто виходив із того, що дії колегії розпорядників майна, призначених Головою Національного банку та таких, що діяли в інтересах кредиторів банку, безпосередньо приписуються Державі.

191. Втручання в корпоративну структуру, вороже поглинання. Спори між акціонерами щодо контролю над компанією найчастіше розглядалися з точки зору статті 1 Першого протоколу до

Конвенції. Наприклад, у справі *«Шести Май Інжинірінг ООД та інші проти Болгарії» (Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria)*, 2011, заявники скаржилися на «вороже поглинання» компанії, у якій їм належало майже 50 % акцій. Їх було позбавлено права взяти участь у загальних зборах акціонерів, на яких було збільшено акціонерний капітал і розмито частку заявників у ньому, і зрештою заявники втратили контроль над компанією. Цю справу Суд розглянув за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції: дії органів влади було кваліфіковано як втручання у «майно» заявників. Водночас окремих акціонерів не слід автоматично ототожнювати з їхніми компаніями, і вони, за загальним правилом, не можуть скаржитися на заходи, що запроваджують нагляд регуляторного органу за діяльністю компанії (див. *«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary)* [ВП], 2020, §§ 146-169).

V. Інші конвенційні права, релевантні в контексті господарської діяльності

A. Процесуальні права (статті 6 і 13)

Стаття 6 Конвенції

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, - одержувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 13 Конвенції

Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

1. Які положення Конвенції гарантують процесуальні права?²¹

192. **Право на справедливий суд за статтею 6.** Цей розділ стосуватиметься переважно справ, які є найбільш релевантними для господарської діяльності: договірних зобов'язань, деліктного права, трудових відносин, ліцензування, містобудування, податкових проваджень, інших

²¹ Загальну інформацію щодо судової практики з процесуальних прав див. у Посібниках зі [статті 6 \(цивільний аспект\)](#), [статті 6 \(кримінальний аспект\)](#) та [статті 13](#).

адміністративних питань тощо — найчастіше такі справи розглядаються за цивільним аспектом пункту 1 статті 6, однак в окремих випадках Суд визнавав застосовним кримінальний аспект.

193. Справедливість у цивільному та кримінальному провадженнях. Те, що складає справедливий судовий розгляд, не може бути предметом єдиного незмінного правила, а має залежати від обставин конкретної справи (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 250) — оцінка справедливості вимагає дослідження різних аспектів судового розгляду. Вимоги справедливого розгляду є суворішими у сфері кримінального права, ніж за цивільним аспектом статті 6 (*«Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2))* [ВП], 2017, § 67; *«Кармель Саліба проти Мальти» (Carmel Saliba v. Malta)*, 2016, § 67; *«Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів» (Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands)*, 1993, §§ 32-33), хоча Суд може також надихатися своїм підходом в кримінально-правових питаннях і при розгляді цивільних справ (*«Діліпак і Каракая проти Туреччини» (Dilipak and Karakaya v. Turkey)*, 2014, § 80).

194. Процесуальний та інституційний аспекти статті 6. Пункт 1 статті 6 встановлює також інституційні вимоги щодо суду, зокрема поняття «суду, встановленого законом», поряд із поняттями «незалежності» та «безсторонності» суду (див. *«Едванс Фарма сп. з о.о. проти Польщі» (Advance Pharma sp. z o.o v. Poland)*, 2022, § 298; *«Гудмундур Андрі Астрадссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 233).²²

195. Право на ефективний засіб правового захисту. Пункт 1 статті 6 є *lex specialis* щодо статті 13: гарантії статті 6 є суворішими за гарантії статті 13 і поглинають їх (*«Спорронг і Лённрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden)*, 1982, § 88). Стаття 13 може набувати значення тоді, коли стаття 6 не застосовується, оскільки захист, наданий статтею 13, не сягає так далеко, щоб вимагати якоїсь конкретної форми засобу правового захисту, а Договірним Державам надається свобода розсуду при виконанні їхніх зобов'язань за статтею 13 (*«Шархі та інші проти Албанії» (Sharxhi and Others v. Albania)*, 2018, § 82).

196. Процесуальні гарантії в інших положеннях Конвенції. Певні процесуальні гарантії було виведено з інших — матеріальних — статей Конвенції, як-от статті 8 і статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Ці «імпліцитні процесуальні гарантії», які певною мірою перетинаються з прямо вираженими процесуальними гарантіями статей 6 і 13, розглядаються в тих розділах цього Посібника, які присвячені відповідним матеріальним статтям.

2. Застосовність статті 6

а. Застосовність статті 6 в «цивільному» аспекті

197. Загальні умови застосовності пункту 1 статті 6 в межах цивільного аспекту. Більшість спорів у сфері господарської діяльності стосуватимуться «цивільних прав» заявника, хоча це не завжди так. Для застосовності пункту 1 статті 6 за його цивільним аспектом має існувати спір (франц. *«contestation»*), який підлягає вирішенню у відповідному національному провадженні. Спір має стосуватися небезпідставного цивільного «права» або «обов'язку», визнаного в національному праві (не обов'язково права, захищеного матеріальними статтями Конвенції), а результат провадження має бути безпосередньо вирішальним для відповідного цивільного права чи обов'язку (*«Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)* [ВП], 2012, § 90).

198. Цивільне «право» має існувати — принаймні небезпідставно — у національному праві. Пункт 1 статті 6 має на меті не створення нових матеріальних прав, які не мають правової підстави в законодавстві Договірної Держави, а забезпечення процесуального захисту прав, уже визнаних національним правом (*«Пості та Рахко проти Фінляндії» (Posti and Rahko v. Finland)*,

²² Більш детальний аналіз інституційних гарантій дивіться у Посібниках зі [статті 6 \(цивільний аспект\)](#) та зі [статті 6 \(кримінальний аспект\)](#).

2002, § 51). Щоб вирішити, чи справді відповідне «право» має підґрунтя в національному праві, відправною точкою мають бути положення національного законодавства та їх тлумачення національними судами (*«Аль-Дулімі та «Монтана Менеджмент Інк.» проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland)* [ВП], 2016, § 97. Порівняйте з висновком Суду про відсутність «права» у справі *«Карой Надь проти Угорщини» (Károly Nagy v. Hungary)* [ВП], 2017, § 77, щодо звільнення священника з церковної посади). Водночас поняття «права» є автономним і не може тлумачитися виключно з посиланням на національне право (*«Пості та Рахко проти Фінляндії» (Posti and Rahko v. Finland)*, 2002, § 51; те саме стосується поняття «кримінального обвинувачення» — див. *«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, § 67). Якщо економічний інтерес, якого домагається особа, не може розглядатися у світлі національного права як право, що підлягає захисту, а є лише привілеєм чи перевагою, яку можна (або не можна) отримати суто на дискреційній основі, Суд може дійти висновку про відсутність права, що підлягає захисту. У контексті державних тендерів Суд визнав, що за відсутності відповідної правової підстави в національному законодавстві не існує права на визнання переможцем тендера або на визначення переможця за певним методом (див. *«І.Т.С. Лтд проти Мальти» (I.T.C. Ltd v. Malta)* (ухв.), 2007, і порівняйте з *«Інститут миру проти Словенії» (Mirovni Inštitut v. Slovenia)*, 2018, § 29, де Суд наголосив, що, хоча заявник, можливо, і не мав матеріального права виграти тендер, існувало процесуальне право на «законний та правильний розгляд тендерних пропозицій»). Водночас та обставина, що національні суди відхилили вимогу заявника, не виключає того, що право, яке підлягає захисту, могло існувати принаймні на «небезпідставній основі» (*«Мустафа та Мустафова проти Болгарії» (Mustafa and Mustafova v. Bulgaria)*, 2025, § 38; і див. *«НДІ СОПОТ С.А. проти Північної Македонії» (NDI SOPOT S.A v. North Macedonia)*, 2024, § 77, у контексті визнання арбітражного рішення). Існування небезпідставного права може бути встановлене з посиланням на конституційні норми вищої юридичної сили: наприклад, в екологічному контексті Суд визнав існування цивільного права, оскільки національне право визнає індивідуальне право на охорону довкілля, коли під загрозою опиняються права на життя, на фізичну недоторканність і на власність (*«Ферейн КлімаСеніоріннен Швейц та інші проти Швейцарії» (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland)* [ВП], 2024, § 600, та *«Джангі та інші проти Туреччини» (Cangi and Others v. Türkiye)*, 2023, § 35).

199. Провадження має бути «вирішальним» для справи заявника. Стаття 6 у її цивільному аспекті застосовується до проваджень, у яких вирішується *основний спір* про права чи обов'язки заявника. Хоча стаття 6 загалом не застосовується до попередніх проваджень, рішень про вжиття забезпечувальних заходів та подібних актів, які не вирішують основного спору, у справі *«Мікаллеф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, §§ 78-86, Суд визнав, що деякі попередні провадження можуть бути вирішальними для цивільного права. У справі *«Шаркхі та інші проти Албанії» (Sharxhi and Others v. Albania)*, 2018, §§ 92-97, Суд дійшов висновку, що стаття 6 була застосовною до рішення про вжиття забезпечувального заходу — остаточної та обов'язкової заборони, застосованої національним судом, яка не дозволяла органам влади знести будівлю заявників. Органи влади проігнорували цей забезпечувальний захід і знесли будівлю заявників, унаслідок чого основне провадження втратило сенс. За таких виняткових обставин Суд визнав статтю 6 застосовною (і встановив порушення пункту 1 статті 6 через невиконання цього рішення; див. також *«Корпорація розвитку Центрального Середземномор'я проти Мальти (№ 2)» (Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta (no. 2))*, 2011, §§ 21-23).

200. Право має бути «цивільним». Судові провадження щодо договірних зобов'язань (*«Сексінп Груп СРЛ проти Республіки Молдова» (Seksimp Group SRL v. the Republic of Moldova)*, 2025; *«Корпорація розвитку Центрального Середземномор'я проти Мальти (№ 2)» (Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta (no. 2))*, 2011), деліктні позови (*«Мустафа та Мустафова проти Болгарії» (Mustafa and Mustafova v. Bulgaria)*, 2025; *«Агро Фріго Оод проти Болгарії» (Agro Frigo Ood v. Bulgaria)*, 2019), майнові спори між приватними

особами («Айхан Ахундов проти Азербайджану» (*Ay Khan Akhundov v. Azerbaijan*), 2023; «Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*) [ВП], 2016), корпоративні спори («Кольгофер і Мінарік проти Чеської Республіки» (*Kohlhofer and Minarik v. the Czech Republic*), 2009) чи провадження про банкрутство («Кепітал Банк АД» проти Болгарії» (*Capital Bank AD v. Bulgaria*), 2005, § 86) є найбільш типовими прикладами спорів, які стосуються «цивільних» прав. Трудові спори, що ґрунтуються на положеннях трудового договору, також породжують цивільні обов'язки для обох сторін і підпадають під дію статті 6 («Регнер проти Чеської Республіки» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 106; див. також «Бухгольц проти Німеччини» (*Buchholz v. Germany*), 1981, § 46). Спори, пов'язані з функціонуванням системи соціального забезпечення, також можуть зачіпати «цивільні» права роботодавця (див. «Етерніт проти Франції» (*Eternit v. France*) (ухв.), 2012, § 32). Інші провадження, які в національному правопорядку кваліфікуються як «адміністративні», можуть розглядатися як такі, що стосуються «цивільного права», як-от процедури ліцензування («Тре Тракторер АБ проти Швеції» (*Tre Traktörer AB v. Sweden*), 1989, § 43. Див. також у контексті природоохоронного законодавства «Джангі та інші проти Туреччини» (*Cangi and Others v. Türkiye*), 2023, § 35). Проте не всі спори, які мають майновий елемент, є «цивільними» (наприклад, звичайні податкові провадження — див. нижче).

201. Провадження щодо публічних закупівель. Участь у публічних закупівлях може стосуватися «цивільних прав», а отже, учасники мають користуватися процесуальними гарантіями за пунктом 1 статті 6 («Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії» (*Marina Aucanada Group S.L. v. Spain*), 2022, § 33; «Інститут миру проти Словенії» (*Mirovni Inštitut v. Slovenia*), 2018, § 29; «Тіннеллі енд Санз Лтд та інші і Макелдафф та інші проти Сполученого Королівства» (*Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom*), 1998, § 63). Справа «Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії» (*Marina Aucanada Group S.L. v. Spain*), 2022, стосувалася адміністративного спору між двома органами публічної влади щодо того, чи слід визнати нікчемним рішення про оголошення тендера. Суд визнав статтю 6 застосовною, навіть попри те, що компанія-заявник не була стороною відповідного провадження, оскільки вона мала в ньому інтерес і згодом набула законного інтересу оскаржити рішення національного суду, оскільки її тендерну пропозицію було прийнято до розгляду органом публічної влади та визнано найвигіднішою (§§ 31-33).

202. Відкликання ліцензії, необхідної для ведення господарської діяльності. У справі «Кепітал Банк АД» проти Болгарії» (*Capital Bank AD v. Bulgaria*), 2005, Суд розглянув справу банку-заявника, ліцензія якого дозволяла йому здійснювати певні банківські операції за умови його платоспроможності. Закон зобов'язував Національний банк Болгарії (НББ) відкликати цю ліцензію в разі неплатоспроможності, що без будь-якої дискреції тягнуло за собою рішення про ліквідацію. Суд визнав, що банк міг стверджувати про наявність у нього права здійснювати діяльність допоки він є платоспроможним, що вказувало на існування серйозного спору щодо цього права. Відкликання ліцензії та подальше рішення про ліквідацію суттєво позначилися на здатності банку функціонувати й вести свої справи, що зрештою призвело до його виключення з реєстру компаній і припинення його існування як юридичної особи. Отже, цей спір підпадав під захист пункту 1 статті 6 у його цивільному аспекті (§§ 87-88). Суд також визнав, що провадження щодо запровадження в банку тимчасової адміністрації також охоплюються пунктом 1 статті 6 («Кредитний і промисловий банк проти Чеської Республіки» (*Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic*), 2003, §§ 64-67).

203. Заява про перевірку законності ліцензій, виданих компанії-конкуренту. У справі «Сіне Цаггаракіс А.Е.Е. проти Греції» (*Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece*), 2019, Суд визнав, що клопотання про перевірку законності ліцензій, виданих компанії-конкуренту на будівництво та експлуатацію подібного бізнесу в сусідньому районі, є цивільним спором, оскільки видача зазначеної ліцензії пов'язана із втратою клієнтів через дії конкурента і, отже, стосується «майнового інтересу» компанії-заявника, що підпадає під дію пункту 1 статті 6 (§§ 39-42).

204. **Виконання та скасування арбітражних рішень.** Стаття 6 застосовується до виконання арбітражного рішення (*«НДІ СОПОТ С.А. проти Північної Македонії» (NDI SOPOT S.A. v. North Macedonia)*, 2024, §§ 76-78). Невиконання арбітражного рішення може призвести до порушення пункту 1 статті 6 (*«Остапенко проти України» (Ostapenko v. Ukraine)*, 2007, §§ 40-42; *«Маріні проти Албанії» (Marini v. Albania)*, 2007, §§ 130-135; *«Компанія «Регент» проти України» (Regent Company v. Ukraine)*, 2008, §§ 59-60). Пункт 1 статті 6 застосовується також до проваджень про скасування арбітражних рішень (*«Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece)*, 1994, § 40; див. також *«Ксав'є Люка проти Франції» (Xavier Lucas v. France)*, 2022, §§ 30-32).

205. **Застосовність статті 6 у її цивільному аспекті до податкових проваджень і пов'язаних питань.** Спори, пов'язані зі сплатою податків або їх розміром, — попри виразний «майновий елемент» — розглядаються як такі, що належать до прерогатив публічної влади, причому публічний характер відносин між платником податків і суспільством залишається переважним, а це означає, що пункт 1 статті 6 не є застосовним до звичайних податкових проваджень (*«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, § 66). Провадження щодо розрахунку митних платежів або зборів також вважаються такими, що не охоплюються статтею 6 (*«Емеса Шугар Н.В. проти Нідерландів» (Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands)* (ухв.), 2005). Проте певні види проваджень, пов'язаних із процесом стягнення податків, можуть розглядатися Судом як такі, що стосуються «цивільного права», — залежно від того, чи переважає в них публічно-правовий елемент, чи ні. Так, у справі *«С.К. Гепардул С.р.л. проти Румунії» (S.C. Ghepardul S.r.l. v. Romania)*, 2009, §§ 45-46, Суд визнав, що стаття 6 не була застосовною до провадження, в якому компанія-заявник просила зарахувати свій несплачений податковий борг в рахунок коштів, які Держава була винна їй за договорами про виконання громадських робіт. З іншого боку, у справі *«Латорре Атансе проти Іспанії» (Latorre Atance v. Spain)*, 2025, Суд виснував, що адміністративні процедури не усували цивільного характеру основного зобов'язання, оскільки справа стосувалася не звичайного визначення власного податкового обов'язку, а радше покладення особистої цивільної відповідальності за податкові борги третьої особи. Відповідно, характер і наслідки визначення цивільної відповідальності мали ознаки провадження про цивільну відповідальність, попри те, що справу було ініційовано податковими органами і вона регулювалася податковим законодавством, відповідно справа не зберігала переважно публічного характеру (§§ 39-40). Так само у справі *«Равон та інші проти Франції» (Ravon and Others v. France)*, 2008, § 24, Суд дійшов висновку, що провадження, ініційовані заявниками, платниками податків, у яких вони оскаржували проведені податковими органами обшуки та вилучення, охоплювалися статтею 6. Крім того, суворі стягнення у фіскальній сфері можуть розглядатися як такі, що переводять спір у «кримінальний» аспект статті 6 (див. нижче).

б. Застосовність статті 6 в «кримінальному» аспекті

206. **Кримінальні провадження за участю суб'єктів господарювання.** Само собою зрозуміло, що в принципі стаття 6 застосовується до юридичних осіб так само, як і до фізичних: компанія може вважатися такою, яка «обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення» (див. *«Об'єднання товариств взаємного страхування «Монсо» проти Франції» (Union des Mutuelles d'Assurances Monceau v. France)* (ухв.), 2024, §§ 42-43; *«Фортум Ойл Енд Гас Ой проти Фінляндії» (Fortum Oil And Gas Oy v. Finland)* (ухв.), 2002), за умови, що правопорушення є «кримінальним» у розумінні Конвенції. Оскільки поняття «кримінального обвинувачення» в пункті 1 статті 6 є автономним, навіть ті спори, які в національному правопорядку не кваліфікуються як «кримінальні», можуть розглядатися Судом за пунктами 1, 2 і 3 статті 6 Конвенції. Вирішуючи, чи є «кримінальний аспект» застосовним до конкретного спору, Суд послуговується так званими критеріями «Енгеля», а саме: правова кваліфікація правопорушення за національним правом, характер правопорушення, а також суворість і характер покарання, яке загрожує відповідній особі (*«Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and Others v. the Netherlands)*, 1976, § 82. Щодо

застосування кримінального аспекту див. *«Гестур Йонссон і Рагнар Галлдоур Галль проти Ісландії» (Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland)* [ВП], 2020, § 75, у контексті дисциплінарних стягнень, накладених на адвокатів за непрофесійну поведінку; *«Дюбюс С.А. проти Франції» (Dubus S.A. v. France)*, 2009, §§ 37-38, щодо адміністративного зауваження, з урахуванням, зокрема, репутаційного впливу на ділові відносини компанії-заявника; *«Міленович проти Словенії» (Milenović v. Slovenia)*, 2013, §§ 31-34, і *«Ділек Генч проти Туреччини» (Dilek Genç v. Türkiye)*, 2025, § 33, щодо адміністративного штрафу, накладеного на заявників за порушення правил щодо годин роботи бару та концертної зали).

207. Застосовність кримінального аспекту статті 6 до проваджень щодо податкових донарахувань. Звичайні податкові провадження зазвичай не мають «кримінальної конотації», яка дозволяла б віднести їх до кримінального аспекту статті 6 (*«Ферразіні проти Італії» (Ferrazzini v. Italy)* [ВП], 2001, § 20). Проте статтю 6 було визнано застосовною до деяких (не всіх) проваджень щодо додаткового податку (*«Юссіла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, § 38; *«Мельгарехо Мартінес де Абельяноса проти Іспанії» (Melgarejo Martinez de Abellanos v. Spain)*, 2021, § 25). Так, у справі *«Юссіла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, до заявника був застосований додатковий податок в розмірі 10 % від його перерахованого податкового зобов'язання: Суд зауважив щодо стримувального та карального характеру норми, яка встановлювала ці додаткові податки, і це означало, що податкове правопорушення було «кримінального» характеру (див. також *«Яношевич проти Швеції» (Janosevic v. Sweden)*, 2002, §§ 64-71; *«Георгіу проти Сполученого Королівства» (Georgiou v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000, і *«Стреґ Датат'єнстер АБ проти Швеції» (Sträg Datatjänster AB v. Sweden)* (ухв.), 2005). Проте, коли оскаржувані заходи стосуються не накладення податкових штрафів чи додаткових податків, а обов'язку сплатити перераховані зобов'язання з ПДВ, провадження не вважається «кримінальним» (*«Італмоді Маріано Превіті та інші проти Нідерландів» (Italmoda Mariano Previti and Others v. the Netherlands)* (ухв.), 2025, §§ 89, 94). Однак Суд визнав, що, оскільки податкові стягнення відрізняються від традиційних категорій кримінального права, «гарантії статті 6 не обов'язково застосовуються з усією суворістю» (*«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, § 76).

208. Деякі адміністративні провадження вважаються «кримінальними» за своїм характером. Стаття 6 є застосовною в її кримінальному аспекті: до адміністративних правопорушень за Кодексом про ринок цінних паперів, пов'язаних із незаконним придбанням акцій державних підприємств (*«Коста Сантос проти Португалії» (Costa Santos v. Portugal)*, 2016, §§ 60-63); до багатомільйонного адміністративного штрафу за порушення антимонопольних правил (*«А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії» (A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy)*, 2011, §§ 38-45); а також часто до справ, пов'язаних із застосуванням антимонопольного законодавства (див., наприклад, *«Ліллі Франс С.А. проти Франції» (Lilly France S.A. v. France)* (ухв.), 2002; *«СА-Кепітал Ой проти Фінляндії» (SA-Capital Oy v. Finland)*, 2019, § 65; і *«Гранде Стівенс та інші проти Італії» (Grande Stevens and Others v. Italy)*, 2014, §§ 99-101).

3. Доступ до суду (право на суд)

209. Імплицитне право доступу до суду. У справі *«Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. the United Kingdom)*, 1975, Суд зазначив, що гарантія «справедливого судового розгляду» за пунктом 1 статті 6 була б неефективною без імплицитного «права на суд» — права на вирішення спору судовим органом (*«Аль-Дулімі та «Монтана Менеджмент Інк.» проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland)* [ВП], 2016, § 126). Інакше кажучи, пункт 1 статті 6 вимагає, щоб учасники судового процесу мали ефективний судовий засіб правового захисту, який дозволяв би їм відстоювати свої цивільні права (*«Зубац проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, §§ 76-78; *«Лойер Партнерз А.С. проти Словаччини» (Lawyer Partners A.S. v. Slovakia)*, 2009, § 52; *«Кредитний і промисловий банк проти Чеської Республіки» (Credit and Industrial Bank v. The Czech Republic)*, 2003, § 73). Гарантія доступу до суду

застосовується з однаковою силою як до приватних спорів, так і до проваджень за участю органів державної влади, хоча ці чинники можуть впливати на оцінку пропорційності оскаржуваного заходу (*«Чоліч проти Хорватії» (Čolić v. Croatia)*, 2021, § 53).

210. Право на доступ не є абсолютним, пропорційні обмеження є допустимими. Право на доступ до суду може підлягати обмеженням. Такі обмеження не повинні звужувати цей доступ у такий спосіб або такою мірою, що це порушувало саму сутність права (*«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Naït-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, § 113; *«Аль-Дулімі та «Монтана Менеджмент Інк.» проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland)* [ВП], 2016, § 129); вони мають переслідувати легітимну мету та бути пропорційними (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 89; *«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Naït-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, § 115; *«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, § 133). Наприклад, сама по собі обставина, що національний суд визнав вимогу неприйнятною через відсутність законного інтересу або *locus standi*, не є відмовою в доступі до суду, якщо доводи позивача було належним чином досліджено (*«Конкурентен.но АС проти Норвегії» (Konkurrenten.no AS v. Norway)* (ухв.), 2019, § 46).

211. De jure і de facto бар'єри в доступі до суду. В одних справах заявники не мали доступу до суду взагалі, тоді як в інших вони мали такий доступ теоретично, однак на практиці він був суттєво обмежений через дію різних процесуальних правил. Щодо першої ситуації: у справі *«Кольгофер і Мінарік проти Чеської Республіки» (Kohlhofer and Minarik v. the Czech Republic)*, 2009, заявники зіткнулися з обмеженнями в оскарженні законності рішення про ліквідацію компанії та передачі всіх активів акціонерів, якому належало понад 90 % акцій. Суди загальної юрисдикції були позбавлені можливості перевіряти законність цих рішень після того, як передачу було внесено до комерційного реєстру. Як міноритарні акціонери, заявники не мали процесуального статусу для участі у провадженнях перед судовими органами, що були відповідальними за ведення реєстрів. Суд визнав, що обмеження доступу заявників до суду не було пропорційним легітимній меті, яка переслідувалася (§§ 105-106). Щодо другої ситуації: у справі *«Налбант та інші проти Туреччини» (Nalbant and Others v. Turkey)*, 2022, Суд установив порушення пункту 1 статті 6, оскільки національні суди відмовилися зробити будь-який виняток для сторони провадження, яка мала внести дуже значну суму судового збору: Суд дійшов висновку, що Держава-відповідач не забезпечила справедливого балансу між, з одного боку, своїм інтересом у відшкодуванні судових витрат і, з іншого, інтересом заявників у розгляді їхніх вимог судами (§ 47).

212. Право на оскарження та доступ до вищих інстанцій. Пункт 1 статті 6 не зобов'язує Державу створювати апеляційні чи касаційні суди. Проте, якщо процедури оскарження існують, ті самі основоположні гарантії статті 6 застосовуються й до судів апеляційної інстанції (*«Пайкар Єв Гхтанак Лтд проти Вірменії» (Paykar Yev Haghtanak Ltd v. Armenia)*, 2007, § 45), хоча спосіб застосування пункту 1 статті 6 до судів апеляційної чи касаційної інстанції залежатиме від особливостей відповідного провадження. Так, умови прийнятності касаційної скарги можуть бути суворішими, ніж для апеляційної скарги. У справі *«Леваж Престасьон Сервісез проти Франції» (Levages Prestations Services v. France)*, 1996, § 45, компанія-заявник скаржилася на визнання французьким касаційним судом неприйнятною її касаційної скарги в цивільній справі. Касаційний суд визнав скаргу неприйнятною, оскільки заявник не надав раніше ухваленого рішення, яке мало бути додане до оскаржуваного рішення. Суд дійшов висновку, що процесуальні вимоги були чіткими й доступними, а право заявника на доступ до суду не було порушено.

а. Процесуальні бар'єри: судові збори, строки, формальності тощо

213. Позовна давність за майновими вимогами, строки подання скарг. Майже в усіх правопорядках можливість звернення до суду з метою відшкодування шкоди, завданої

приватними особами або органами державної влади, обмежена в часі, і, за загальним правилом, це сумісно зі статтею 6 («*Санові Пастер проти Франції*» (*Sanofi Pasteur v. France*), 2020, § 50). Так само правила, що регулюють строки на оскарження, покликані забезпечити належне здійснення правосуддя та зберегти юридичну визначеність (див. «*Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства*» (*Stubbings and Others v. the United Kingdom*), 1996, § 51, або, у контексті господарської діяльності, «*Маркт інтерн' Ферлаг ГмБХ проти Німеччини*» (*Markt intern' Verlag GmbH v. Germany*) (ухв.), Комітет, 2009, §§ 31-32). Суди не повинні затягувати вручення своїх рішень, щоб значно скоротити час для особи на подання апеляційної скарги або навіть унеможливити будь-яке оскарження — див. «*Мірагалль Есколано та інші проти Іспанії*» (*Miragall Escolano and Others v. Spain*), 2000, §§ 36-38). Проте такі строки все ж мають відповідати критерію пропорційності: так, у справі «*Варніма Корпорейшн Інтернешенел С.А. проти Греції*» (*Varnima Corporation International S.A. v. Greece*), 2009, Суд встановив порушення пункту 1 статті 6, оскільки строк позовної давності для заявника-компанії був у 20 разів коротшим, ніж для відповідача-державної установи (§§ 34-35). Держава уклала договір не *jure imperii*, у порядку здійснення своєї суверенної влади (що теоретично могло б виправдати певну різницю в поводженні), а *jure gestionis*, у приватному (управлінському) контексті. Сам факт зв'язку з державною структурою не був достатнім для того, щоб зробити легітимним за будь-яких обставин застосування державних привілеїв (§ 33).

214. Повідомлення про судовий розгляд та обов'язок сторін бути сумлінними. Існує чимала практика щодо невиклику судами однієї зі сторін у судові засідання та щодо потенційного впливу цього на змагальний характер провадження та його справедливості (див., наприклад, «*Бакаксиз проти Туреччини*» (*Bacaksiz v. Turkey*), 2019, §§ 52-57, та/або, з новішого, «*Сексїмп Груп СРЛ проти Республіки Молдова*» (*Seksimp Group SRL v. the Republic of Moldova*), 2025, §§ 38-40). Хоча повідомлення про судовий розгляд не може бути повністю залишене на розсуд протилежної сторони (щодо узагальнення практики див. «*Шмідт проти Латвії*» (*Schmidt v. Latvia*), 2017, §§ 86-90, 92 і 94-95), від професійних учасників ринку очікується підвищена сумлінність. У справі «*Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії*» (*Marina Aucanada Group S.L. v. Spain*), 2022, поставало питання про те, чи була публікація офіційного повідомлення в Офіційному Віснику достатньою, щоб поінформувати заінтересованих осіб про судові провадження щодо публічного тендера. Суд наголосив, що заявник може значною мірою — через власну бездіяльність і брак сумлінності — спричинити оскаржувану ситуацію, якій він міг би запобігти; тому дійшов висновку, що компанія-заявник могла об'єктивно знати про існування провадження, додавши, що від компаній, які беруть участь у публічних закупівлях, можна очікувати, що вони з власної ініціативи регулярно цікавитимуться оголошенням тендерів і перебігом тендерних процедур (§ 48, §§ 51-52).

215. Надмірні судові збори. Вимога сплатити судовий збір для того, щоб мати змогу подати позов, сама собою не є несумісною з пунктом 1 статті 6, за умови, що такий збір не є надмірним. У справі «*Налбант та інші проти Туреччини*» (*Nalbant and Others v. Turkey*), 2022, § 39, центральним було питання про те, чи були судові збори у провадженні (яке було ініційоване банком щодо кредиту на фінансування комерційного торговельного центру) настільки високими, що зводили нанівець право заявників на суд. Національний суд вирішив справу на користь банку, поклавши на заявників судові збори в розмірі приблизно 15 679 987 євро, обчислені як відсоток від допустимої ціни спору. У відповідь заявники подали апеляційну скаргу на це рішення та просили звільнити їх від сплати судових зборів, зазначивши, що під час подання скарги вони мали внести чверть загальної суми. Національні суди відмовили компаніям-заявникам у задоволенні клопотання про звільнення, пославшись на відсутність у національному законодавстві будь-якого положення, яке дозволяло б надавати юридичну допомогу комерційним юридичним особам. Суд установив порушення пункту 1 статті 6, оскільки Держава-відповідач не забезпечила справедливого балансу між, з одного боку, своїм інтересом у відшкодуванні судових витрат і, з іншого, інтересом заявників у розгляді їхніх вимог судами (§ 47). Загалом загальна заборона звільняти комерційні юридичні особи від сплати судового

збору сама собою порушує пункт 1 статті 6 (*«Пайкар Єв Гахтанак Лтд проти Вірменії» (Paykar Yev Haghtanak Ltd v. Armenia)*, 2007, § 49; *«Тудор-Комерт проти Молдови» (Tudor-Comert v. Moldova)*, 2008, § 38).

216. Мета судового збору та обов'язок судів брати до уваги фінансове становище позивача. У справі *«Подбельські та ППУ Полпуре проти Польщі» (Podbielski and PPU Polpure v. Poland)*, 2005, заявник був змушений відмовитися від продовження розгляду своєї справи в апеляційному суді, оскільки його компанія не змогла сплатити судовий збір у розмірі 10 000 польських злотих. Ця сума була зовеликою для компанії, яка перебувала на межі банкрутства, постійно зазнавала збитків, майно якої було арештоване, а рахунки – заморожені. Хоча Суд не виключив можливості обчислення судового збору у відсотках від загальної ціни позову, «обмеження, які мають суто фінансовий характер і які, як у цій справі, абсолютно не пов'язані із суттю скарги чи з перспективами її успіху, мають підлягати особливо ретельній перевірці з погляду інтересів правосуддя» (§ 65). У цій справі судовий збір не слугував інтересам захисту протилежної сторони від невідшкодованих судових витрат і не був бар'єром, що захищає систему правосуддя від безпідставних скарг. Такі збори були просто ще одним джерелом доходу Держави. Хоча заявник просив дозволити йому сплатити збір частинами, національні суди не розглянули цього варіанта, наполягаючи, що, хоч би яким складним було становище компанії, саме компанія-заявник мала знайти кошти для продовження провадження. Суд дійшов висновку, що таке негнучке застосування національних правил про судові збори, без урахування скрутного фінансового становища компанії-заявника, було непропорційним обмеженням права заявника на доступ до суду, що суперечило пункту 1 статті 6 (§§ 69-70). Щодо надмірних судових зборів і потреби досліджувати фінансове становище позивача — в ухвалі *«Центрум Хандлове Агора СП. З О.О. проти Польщі» (Centrum Handlowe Agora SP. Z O.O. v. Poland)* (ухв.), 2024, §§ 19-24, Суд сформулював критерії оцінювання клопотань про звільнення від сплати судових зборів.

217. Якщо компанія — сторона провадження — прагне звільнення від сплати судових зборів, вона має діяти з належною сумлінністю. У справі *«Центрум Хандлове Агора СП. З О.О. проти Польщі» (Centrum Handlowe Agora SP. Z O.O. v. Poland)* (ухв.), 2024, компанія-заявник мала обґрунтувати свою тривалу неспроможність сплатити судові збори, однак не зробила цього (вона не сформулювала експліцитно доводу щодо арешту своїх рахунків). Хоча документи, що підтверджували арешт, були додані до клопотання компанії-заявника про звільнення, за відсутності будь-якого прямо висловленого доводу з цього приводу не можна було очікувати, що національні суди здійснюватимуть додаткові з'ясування. Фактично компанія-заявник, не діючи з належною сумлінністю, позбавила національні суди можливості всебічно оцінити її фінансове становище (§ 32).

218. Процесуальні правила мають застосовуватися без «надмірного формалізму». Призначенням процесуальних бар'єрів є, *inter alia*: забезпечення ефективного здійснення судового провадження, уникнення необґрунтованих вимог і забезпечення юридичної визначеності (*«Маркт інтерн' Ферлаг ГмбХ проти Німеччини» (Markt intern' Verlag GmbH v. Germany)* (ухв.), 2014, § 32). Тому незначні процесуальні недоліки (особливо якщо вони можуть бути пов'язані з недбалістю самих державних органів (*«Сотіріс і Нікос Кутрас АТТЕЕ проти Греції» (Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece)*, 2000, § 21), які не ставлять під загрозу жодного важливого суспільного інтересу, не повинні перешкоджати доступу сторони до суду або до процедури оскарження (наприклад, *«Жюстін проти Франції» (Justine v. France)*, 2024, де скаргу заявника було відхилено через те, що адвокат заявника додав до скарги копію іншого рішення (у пов'язаній справі) замість копії оскаржуваного рішення. Цю помилку було виправлено упродовж одного дня, однак скаргу було відхилено як таку, що була подана із запізненням. Суд установив у цій справі порушення статті 6, зазначивши, що формальна помилка не мала жодного значення для належного здійснення правосуддя (§§ 45-51). Проте формальні вимоги для доступу до вищих судових інстанцій можуть бути суворішими (*«Турізм д'еффер проти Франції» (Tourisme d'affaires v. France)*, 2012, § 27 в кінці). Щодо використання конкретних електронних

способів подання процесуальних документів див. *«Ксав'є Лука проти Франції» (Xavier Lucas v. France)*, 2022, §§ 45-57.

219. Правосуб'єктність. Хоча більшість правопорядків мають правила щодо правосуб'єктності для звернення до суду, такі правила не повинні непропорційно обмежувати можливість захистити свої цивільні права. Так, у справі *«Кольгофер і Мінарік проти Чеської Республіки» (Kohlhofer and Minarik v. the Czech Republic)*, 2009, заявники, міноритарні акціонери компанії, зіткнулися з обмеженнями при оскарженні законності рішення про ліквідацію компанії та передачу всіх її активів акціонераві, якому належало понад 90 % акцій. Суди загальної юрисдикції були позбавлені можливості перевіряти законність цих рішень після того, як відповідна передача активів була внесена до комерційного реєстру. Як міноритарні акціонери, заявники не мали правосуб'єктності для участі у провадженнях перед судовими органами, відповідальними за ведення реєстрів. Суд визнав, що обмеження доступу заявників до суду не було пропорційним легітимній меті, яка переслідувалася (§§ 104-106).

б. Імунітет Держави, можливість судового розгляду, оскарження законодавства

220. Неможливість оскаржити рішення, пов'язані із зовнішньою політикою держав, імунітет Держав і дипломатичний імунітет тощо. Право на суд може бути обмежене принципами конституційного ладу Держави, які виключають певні акти виконавчої влади з-під судового перегляду, зокрема у сфері зовнішньої політики (див., наприклад, *«Тамазунт та інші проти Франції» (Tamazount and others v. France)*, 2024, §§ 112-127, у якій розглядається неможливість оскаржити у французьких судах «акти уряду»), або принципами міжнародного права, які не дозволяють судам однієї Держави здійснювати юрисдикцію щодо суверенних актів іншої Держави чи посадових осіб цієї Держави. Щодо останнього — ухвала *«Зедельмаєр проти Німеччини» (Sedelmayer v. Germany)* (ухв.), 2009, стосувалася неможливості виконати в Німеччині арбітражне рішення проти Російської Федерації. Німецькі суди відмовилися виконати це рішення шляхом накладення стягнення на активи, що слугували забезпеченню функцій дипломатичних представництв (як-от вимоги Російської Федерації до Німеччини щодо відшкодування ПДВ і вимоги, що виникли на суверенній території Російської Федерації, наприклад, плата за аеронавігаційне обслуговування, яку компанія Lufthansa мала сплатити Російській Державі). У справі *«Аль-Адсані проти Сполученого Королівства» (Al-Adsani v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 54, Суд зазначив, що визнання суверенного імунітету Держави в цивільному провадженні переслідувало «легітимну мету» дотримання міжнародного права задля сприяння ввічливості та добрим відносинам між Державами, і таке обмеження «в принципі не може вважатися непропорційним обмеженням права доступу до суду, закріпленого в пункті 1 статті 6», а «як право доступу до суду є невід'ємною частиною гарантії справедливого суду [...], так само й певні обмеження доступу мають вважатися невід'ємними».

221. Оскарження законодавства чи постанов уряду. Стаття 6 не гарантує права доступу до суду з метою визнання недійсними чи скасування законодавчих актів. Проте існують винятки для заходів, які суттєво впливають на «цивільні права» чи «обов'язки» фізичних або юридичних осіб (*«Пості та Рахко проти Фінляндії» (Posti and Rahko v. Finland)*, 2002, §§ 52-53). У справі *«Проект-Трейд д.о.о. проти Хорватії» (Project-Trade d.o.o. v. Croatia)*, 2020, § 68, Суд роз'яснив, що коли підзаконний нормативний акт, як-от постанова уряду, встановлює норму не загального застосування, а спрямовану на конкретну особу чи групу осіб, пункт 1 статті 6 може вимагати, щоб така постанова підлягала перегляду судами. Ця справа стосувалася неможливості для заявника — акціонера приватного банку — оскаржити як рішення уряду про те, що приватний банк потребував санації, так і те, чи були дотримані встановлені законом умови для реструктуризації його капіталу.

222. **Перегляд рішень, ухвалених міжнародними організаціями.** Суд визнав, що стаття 6 передбачає обов'язок національного суду переглядати майнові санкції, накладені на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, навіть якщо обсяг такого перегляду може бути обмеженим (див. *«Аль-Дулімі та «Монтана Менеджмент Інк.» проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland)* [ВП], 2016, §§ 150-155).²³

с. Ефективний доступ до суду: обсяг судового перегляду, остаточність судових рішень, їх виконання

223. **Щоб право на доступ до суду було ефективним, суди повинні мати повну юрисдикцію та бути здатними втрутитися оперативно.** За загальним правилом пункт 1 статті 6 вимагає, щоб суд або трибунал мав «повну юрисдикцію» досліджувати всі питання факту й права, що є релевантними для спору, який він розглядає (див., наприклад, *«Сігма Радіо Телевізжн Лтд проти Кіпру» (Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus)*, 2011, §§ 151-157). Окрім того, важливо, щоб судовий перегляд міг відбутися вчасно, перш ніж наслідки адміністративного акта безповоротно погіршать фінансове становище заявника (див. *«Яношевич проти Швеції» (Janosevic v. Sweden)*, 2002, §§ 83-90). Недостатній обсяг судового перегляду адміністративного рішення може також аналізуватися крізь призму імпліцитних процесуальних гарантій інших статей Конвенції або статті 13, яка гарантує «ефективний засіб правового захисту» (див., наприклад, справу *«Глас Надєжда ЕООД та Анатолій Єленков проти Болгарії» (Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov v. Bulgaria)*, 2007, у якій Суд розкритикував за статтями 10 і 13 відмову адміністративних судів дослідити відхилення органом регулювання у сфері медіа заяви про видачу ліцензії на мовлення).

224. **Обсяг судового перегляду в адміністративних справах за скаргами.** Гарантія «доступу до суду» не означає, що суди мають повністю переглядати рішення адміністрації по суті. У справі *«А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії» (A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy)*, 2011, італійський незалежний регуляторний орган у сфері конкуренції наклав на компанію-заявника штраф за недобросовісну конкуренцію на ринку тестів для діабетиків. Розмір штрафу було визначено так, щоб він мав стримувальний вплив на всі фармацевтичні компанії. Суд визнав адекватним перегляд національними адміністративними судами скарги компанії-заявника на цей штраф. Хоча за національним законодавством суддя не мав підміняти своєю думкою думку адміністративного органу, він усе ж міг перевірити, чи належним чином антимонопольний орган скористався своїми повноваженнями, чи було його рішення обґрунтованим і пропорційним та чи відповідало стягнення правопорушенню; за потреби суддя міг його змінити (§§ 63-67). Необхідний обсяг судового перегляду залежить від низки чинників, зокрема характеру спору, мети відповідної політики, змісту скарги та процесуальних гарантій, доступних у провадженні перед адміністративним органом. Застосовні загальні принципи викладено у справі *«Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, §§ 176-186. «Недостатній обсяг перегляду» може також розглядатися за іншими положеннями Конвенції (див. за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції *«Амерісок Центр С.Р.Л. проти Люксембургу» (Americos Center S.R.L. v. Luxembourg)*, 2024, §§ 55-58, і за статтею 10 *«ТОВ Флавус та інші проти Росії» (ООО Flavus and Others v. Russia)*, 2020, §§ 39-43).

225. **Судове провадження має завершуватися рішенням, яке вирішує спір.** У справі *«Маріні проти Албанії» (Marini v. Albania)*, 2007, заявник, діючи як управитель компанії, що перебувала в ліквідації, подав скаргу до Конституційного Суду на рішення суду загальної юрисдикції про призначення ліквідатора та ліквідацію компанії. Проте Конституційний Суд у складі семи суддів відхилив скаргу заявника, зазначивши, що голоси розділилися порівну і що суд не зміг досягти

²³ Детальніше про взаємозв'язок між обов'язком Держави дотримуватися Конвенції та її зобов'язаннями, що впливають з інших міжнародно-правових документів, див. розділ «Юрисдикція Суду. Інші міжнародно-правові режими» нижче.

більшості щодо жодного із запропонованих рішень. Суд установив порушення пункту 1 статті 6 на тій підставі, що «в албанській правовій системі рівний розподіл голосів у Конституційному Суді має наслідком ухвалення рішення, яке формально не вирішує оскаржуваного питання. Окрім того, у такому разі не наводиться жодних підстав для відхилення скарги, крім тієї, що голоси розділилися порівну». Отже, заявникові було відмовлено у «праві на суд» (§ 123). У справі *«Мелі та Свінкельс Фемілі Брюерс Н.В. проти Албанії» (Meli and Swinkels Family Brewers N.V v. Albania)*, 2024, Суд дійшов висновку про відсутність порушення права заявників на доступ до суду у зв'язку з неможливістю для Конституційного Суду вирішити скаргу заявників, оскільки «за національним правом наслідки рівного розподілу голосів для результату спору є достатньо зрозумілими та конкретними» (§ 60).

226. Остаточні судові рішення не повинні свавільно скасовуватися. Принцип юридичної визначеності є імпліцитним для всіх статей Конвенції. Юридична визначеність вимагає, зокрема, щоб у разі остаточного вирішення судами певного питання їхнє рішення не ставилося під сумнів (див. *«Брумареску проти Румунії» (Brumărescu v. Romania)* [ВП], 1999, § 61; див. також *«Едванс Фарма сп. з о.о. проти Польщі» (Advance Pharma sp. z o.o v. Poland)*, 2022, § 331) — принцип дотримання *res judicata*. Так, Суд засудив механізм «перегляду в порядку нагляду»: у деяких пострадянських правопорядках судді або прокурори вищих рівнів мали право вимагати перегляду остаточного рішення, що набрало законної сили, причому це повноваження могло здійснюватися без будь-якого обмеження в часі, а отже, інколи і через багато років після набрання рішенням законної сили, та на дискреційній основі (див. *«Совтрансавто-Холдинг» проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine)*, 2002; *«Трегубенко проти України» (Tregubenko v. Ukraine)*, 2004). Практика Суду щодо принципу *res judicata* охоплює три тісно пов'язані, але відмінні ситуації: перегляд остаточного й обов'язкового рішення через екстраординарний засіб правового захисту (*«Трегуєт проти Росії» (Treguet v. Russia)*, 2022, §§ 30-35; *«Трегубенко проти України» (Tregubenko v. Ukraine)*, 2004, §§ 34-38); перегляд за нововиявленими обставинами (наприклад, *«Праведная проти Росії» (Pravednaya v. Russia)*, 2004, §§ 27-33); і поновлення строку на використання звичайного засобу правового захисту (*«Магомедов та інші проти Росії» (Magomedov and Others v. Russia)*, 2017, §§ 87-89). У справі *«Агрокомплекс проти України» (Agrokompleks v. Ukraine)*, 2011, Суд дійшов висновку, що відновлення розгляду остаточного вирішеного арбітражного спору ґрунтувалося лише на незгоді з ним органів державної влади, що було замасковано під нововиявлену обставину, і визнав, що відновлення провадження було кричущим порушенням принципу юридичної визначеності, закріпленого в пункті 1 статті 6 (§ 151). Такі «замасковані оскарження» слід, однак, відрізняти від легітимних спроб виправити судову помилку. Те, чи є відновлення провадження замаскованим оскарженням, залежить від низки чинників, зокрема від впливу відновлення на становище заявника, від того, хто ініціював клопотання про відновлення, від підстав скасування остаточного рішення, від дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а також від існування та дієвості процесуальних гарантій проти зловживання процедурою відновлення (див. *«КОМПКАР, с.р.о. проти Словаччини» (COMPCAR, s.r.o. v. Slovakia)*, 2015, § 63). Принцип юридичної визначеності не порушується, якщо обов'язкове судові рішення, ухвалені на користь заявника та таке, що підлягає виконанню, не може бути оскаржене безстроково, а лише один раз до вищої судової інстанції за клопотанням сторони відповідача з обмежених підстав і в чітко визначений та обмежений строк (*«ТОВ «Лінк Ойл СПБ» проти Росії» (ООО Link Oil SPB v. Russia)* (ухв.), 2009. Див. також *«Балан проти Республіки Молдова (№ 2)» (Balan v. the Republic of Moldova (no. 2))*, 2022, де виконання остаточного рішення перешкоджало зловживання національною процедурою «роз'яснення» остаточного рішення (§§ 24-31)).

227. Законодавче втручання, що змінює результат судової справи. Законодавець, за загальним правилом, не повинен зазіхати на прерогативу судді вирішувати спори, однак Суд визнавав, що законодавство зі зворотною дією в часі, яке впливає на результат судового провадження, що розглядається, може у виняткових випадках бути виправданим вагомими підставами загального інтересу (див. *«Національне та регіональне будівельне товариство, Товариство постійної*

забудови Лідса і Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom*), 1997, §§ 107, 110, 112-113). Ці вагомні підстави мають досліджуватися *ad hoc*, щоб забезпечити дотримання принципу верховенства права і, відповідно, юридичної визначеності. У справі «Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (*Vegotex International S.A. v. Belgium*) [ВП], 2022, заявник був стороною спору з податковими органами. Оскаржуючи рішення суду першої інстанції, компанія-заявник очікувала, що строк давності за її податковим боргом спливе відповідно до попередньої практики касаційного суду. Тим часом парламент ухвалив закон, який ретроспективно передбачав переривання перебігу цього строку. Унаслідок цього апеляційний суд підтвердив існування податкового боргу. Суд дійшов висновку, що з огляду на передбачуваність такого втручання дії законодавця Бельгії були виправдані переслідуваною метою, а отже, порушення статті 6 не було (§§ 153-158). У справі «Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), 1994, Суд установив порушення статті 6 у зв'язку із скасуванням законодавчим актом арбітражного рішення, ухваленого проти Греції (§§ 42-50). Оцінюючи прийнятність законодавчого втручання, може бути важливим дослідити, на якій стадії провадження втрутився законодавець (див. «ОГІС-Інститут Станіслав, ОГЕК Сент-П'є і Бланш де Кастіль та інші проти Франції» (*OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X and Blanche de Castille and Others v. France*), 2004, § 71).

228. Рішення національних судів мають виконуватися. Виконання остаточного рішення суду має розглядатися як невід'ємна частина «судового розгляду» для цілей статті 6 Конвенції. Наприклад, у справі «ЗІТ Компані проти Сербії» (*ZIT Company v. Serbia*), 2007, Суд визнав, що тривале невиконання судових рішень було порушенням права на справедливий суд і права на мирне володіння майном (§ 61). Аналогічних висновків Суд дійшов у справі «ЕВТ Компані проти Сербії» (*EVT Company v. Serbia*), 2007, §§ 52-54. Як зауважено в останній справі, не має значення, чи є боржник державною, чи приватною компанією: навіть щодо суто приватних боргів «Держава має обов'язок організувати систему виконання судових рішень, яка є ефективною і в праві, і на практиці та забезпечує їх виконання без невинуватеної затримки» (§ 52). У таких справах висновок про порушення статті 6 часто поєднується з висновком про порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (борг за судовим рішенням кваліфікується як «майно»). Принцип юридичної визначеності в деяких ситуаціях поширюється й на виконання проміжних рішень (тобто тих, які не визначають предмета спору остаточно, але залишаються чинними до завершення провадження, як-от судова заборона зносити будівлю, яку було проігноровано, — див. «Шаркхі та інші проти Албанії» (*Sharxhi and Others v. Albania*), 2018, §§ 92-96; див. також «Садомський проти Польщі» (*Sadomski v. Poland*), 2025, § 90). Стаття 6 застосовується також до виконання арбітражного рішення, тож невиконання арбітражного рішення може призвести до порушення пункту 1 статті 6 («Компанія «Регент» проти України» (*Regent Company v. Ukraine*), 2008, §§ 59-60).

229. Виконання іноземних судових рішень. Суд встановлював порушення пункту 1 статті 6 у справах, де національні суди перед визнанням іноземних судових рішень не переконалися належним чином у тому, що судовий розгляд в іноземній Державі був справедливим («Доленц проти Словенії» (*Dolenc v. Slovenia*), 2022, § 76; див. також «Амерісок Центр С.Р.Л. проти Люксембургу» (*Amerisoc Center S.R.L. v. Luxembourg*), 2024, щодо заморожування банківських рахунків на підставі іноземного судового запиту). Проте необхідна інтенсивність перевірки рішення іноземного суду залежить від характеру справи. У справі «Авотіньш проти Латвії» (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], 2016, Суд повторив, що суд, який розглядає клопотання про визнання та виконання іноземного судового рішення, не може задовольнити таке клопотання, попередньо не здійснивши певної перевірки цього рішення у світлі гарантій справедливого судового розгляду (§ 98). У тій справі заявник стверджував, що не знав про провадження, яке здійснювалося на Кіпрі та за результатами якого проти нього було ухвалено рішення, яке згодом було надіслане латвійським судам для виконання. Проте Суд дійшов висновку, що згідно із

законодавством Кіпру заявник після того, як дізнався про існування цього рішення, мав достатні можливості оскаржити його та домогтися його скасування з обґрунтованих підстав. Однак він нічого не зробив. Суд зазначив, що заявник, який був інвестиційним консультантом, мав би усвідомлювати свої зобов'язання перед кіпрською компанією та відповідно до правового регулювання на Кіпрі (§ 124). За таких обставин перевірка чинності первісного рішення, здійснена латвійськими судами, була достатньою, і пункт 1 статті 6 не було порушено.

4. Інституційні вимоги: незалежний і безсторонній суд, встановлений законом

230. Хоча більша частина пункту 1 статті 6 стосується процесуальних гарантій, він також установлює певні інституційні вимоги до органу, який розглядає цивільний спір або кримінальне обвинувачення. Ці гарантії охоплюють поняття «суду, встановленого законом», поряд із поняттями «незалежності» та «безсторонності» суду. Хоча кожна з них слугує власним цілям як окрема гарантія справедливого суду, всі вони підпорядковані меті утвердження основоположних принципів верховенства права та поділу влади (*«Гудмундур Андрі Астрадссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 233; *«Едванс Фарма сп. з о.о.» проти Польщі» (Advance Pharma sp. z o.o v. Poland)*, 2022, § 298). Короткий виклад загальних принципів практики щодо безсторонності та незалежності суду, див., наприклад, у справі *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, §§ 60-65. Загалом особиста безсторонність судді презюмується, тож тягар доказування протилежного покладається на заявника (*«Ле Комт, Ван Льовен та Де Меєр проти Бельгії» (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium)*, 1981, § 58 в кінці; *«Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], 2015, § 74).

231. **«Незалежність»** означає відсутність ієрархічної підпорядкованості судді одній зі сторін або законодавчій чи виконавчій владі, а також наявність достатніх гарантій, що захищають суддю від зовнішнього тиску. Щоб установити, чи є суд незалежним, Суд досліджує «порядок призначення членів органу, строк їхніх повноважень, існування гарантій проти зовнішнього тиску та питання, чи створює орган видимість незалежного» (*«Клейн та інші проти Нідерландів» (Kleyn and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2003, § 190; див. також у кримінальному контексті *«Мактуф та Дамьянович проти Боснії і Герцеговини» (Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina)* [ВП], § 49).²⁴

232. **Суб'єктивна та об'єктивна безсторонність.** Суб'єктивна безсторонність судді може бути поставлена під сумнів, якщо він/вона висловилися в такий спосіб, який може вказувати на їхню упередженість (*«Корпорація розвитку Центрального Середземномор'я проти Мальти (№ 2)» (Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta (no. 2))*, 2011, § 29). «Об'єктивна» безсторонність стосується питання про те, чи існують обставини — як-от зв'язок з однією із сторін або з предметом спору чи інший конфлікт інтересів, — які можуть розумно вважатися такими, що ставлять під сумнів безсторонність судді (*«Космос Мерітайм Трейдинг енд Шиппінг Ейдженсі проти України» (Cosmos Maritime Trading and Shipping Agency v. Ukraine)*, 2019, § 71). Щодо викладу загальних принципів див. *«Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, §§ 144-150.

233. **Особисті зв'язки судді з однією із сторін.** У справі *«Хорватська федерація гольфу проти Хорватії» (Croatian Golf Federation v. Croatia)*, 2020, асоціації-заявнику загрожувала ліквідація у зв'язку з неплатоспроможністю. Асоціація звернулася з конституційною скаргою на рішення адміністративних органів про її ліквідацію. Одним із суддів, які розглядали цю скаргу, був президент гольф-клубу, проти якого асоціація-заявник ініціювала виконавче провадження з метою стягнення несплачених членських внесків. Хоча ці два провадження не були пов'язані

²⁴ Детальний аналіз інституційної вимоги щодо принципу незалежності наведено в Посібниках із судової практики зі [статті 6 \(цивільний аспект\)](#) та [статті 6 \(кримінальний аспект\)](#).

між собою своїм предметом розгляду, ліквідація асоціації-заявника була пов'язана з існуванням заборгованості гольф-клубу: у разі ліквідації асоціації-заявника ця заборгованість була б погашена. Суд зазначив, що видимість упередженості може мати певне значення і що побоювання асоціації-заявника щодо безсторонності судді були об'єктивно обґрунтованими. Суд виснував, що було порушення пункту 1 статті 6 (§§ 126-133) (Див. також *«Цулуکیدзе та Русулашвілі проти Грузії» (Tsulukidze and Rusulashvili v. Georgia)*, 2024, де Суд установив порушення статті 6 у зв'язку з тим, що до складу колегії з трьох суддів Верховного Суду, які відхилили відповідні вимоги заявників, входив суддя, у якого помічником була донька адвоката, який захищав інтереси компанії-відповідача (§§ 58-59).

234. Безсторонність судді може бути поставлена під сумнів через його участь у фінансовій операції з однією із сторін. У справі *«Космос Мерітайм Трейдинг енд Шіппінг Ейдженсі проти України» (Cosmos Maritime Trading and Shipping Agency v. Ukraine)*, 2019, господарський суд, який розглядав справу про банкрутство компанії-заявника, незадовго до початку провадження у справі про банкрутство придбав нове приміщення в одного з боржників заявника. Передання було завершено вже під час розгляду провадження. Суд визнав, що сприйняття компанією-заявником того, що суд, який розглядав її справу, з цієї причини не був безстороннім, не було явно позбавленим підстав, а тому національний суд був зобов'язаний дослідити, чи може він і надалі вважатися «безстороннім». Проте суддя першої інстанції лише зазначила, що передання майна суду не вплинуло на неї особисто, не розглянувши питання про сприйману безсторонність суду в цілому, а апеляційні суди не дослідили це питання належним чином. З огляду на довіру, яку суди мають вселяти особам, що перебувають під їхньою юрисдикцією, Суд визнав порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (§§ 77-82).

235. Незалежність/безсторонність, що досліджуються у світлі провадження в цілому. Відсутність безсторонності суду нижчої інстанції може бути виправлена, якщо його рішення підлягало подальшому контролю з боку судового органу, який мав повну юрисдикцію та розглянув заперечення заявників щодо незалежності й безсторонності судді (див. *«Руставі 2 Бродкастинг Компані Лтд» та інші проти Грузії» (Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia)*, 2019, § 345, щодо стверджуваної упередженості судді суду першої інстанції, дружина якого коментувала провадження у Facebook; див. також у тому ж контексті *«Проседо Кепітал Корпорейшн проти Норвегії» (Procedo Capital Corporation v. Norway)*, 2009, і *«Сігма Радіо Телевіжн Лтд проти Кіпру» (Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus)*, 2011, де Суд досліджував, чи підлягало рішення органу регулювання у сфері медіа адекватному судовому перегляду).

236. Органи, що здійснюють адміністративні функції та вирішують спори. У справі *«Дюбюс С.А. проти Франції» (Dubus S.A. v. France)*, 2009, Суд зазначив, що Банківська комісія мала дві основні функції: контрольну (зокрема адміністративний нагляд і повноваження видавати приписи) та дисциплінарну (діючи як «адміністративна юрисдикція»). Чіткого розмежування між обвинувальною, розслідувальною та судовою функціями не було. Завданням Суду було встановити, чи була Банківська комісія здатна ухвалити рішення про дисциплінарне стягнення без «наперед сформованої позиції», з огляду на дії, які вона вчиняла в ході провадження. Суд визнав, що заявник міг мати об'єктивно обґрунтовані сумніви щодо незалежності та безсторонності Комісії через відсутність чіткого розмежування між її функціями (§§ 55-62). У справі *«Сігма Радіо Телевіжн Лтд проти Кіпру» (Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus)*, 2011, Суд виснував, що орган регулювання у сфері медіа, який наділений повноваженням вирішувати спори, не може вважатися незалежним і безсторонним судом, зокрема через те, що кошти від штрафів, які він сам накладав за порушення застосовних правил, залишалися в його власному розпорядженні (§ 150).

237. Передання справи іншому судді. У справі *«Міракл Юроп КФТ проти Угорщини» (Miracle Europe KFT v. Hungary)*, 2016, Суд розглянув ситуацію, коли голова суду мав дискреційне повноваження передати справу іншому судді, однак правила щодо такого передання не були

чітко визначені. Конституційний Суд визнав неконституційними законодавчі положення, на підставі яких справу заявника було передано, однак цей висновок не мав жодних правових наслідків у справі заявника, через що Суд дійшов висновку, що справу заявника не було розглянуто «судом, встановленим законом» (§§ 65-66).

238. Незалежність і безсторонність органів, які вирішують спори, пов'язані із здійсненням регульованих професій. Спир може розглядатися спеціальним органом, наділеним повноваженнями вирішувати спори, який не в усіх аспектах відповідає вимогам статті 6, — за умови, що сторонам доступний подальший перегляд незалежним і безстороннім судом (див. *«Ле Комт, Ван Льовен та Де Меєр проти Бельгії» (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium)*, 1981, § 51, щодо спору, розглянутого професійним органом Медичної асоціації, стосовно дисциплінарного стягнення, накладеного на лікарів за порушення правил професійної дисципліни; див. також *«Еспіріту Санту Сілва Салгаду проти Португалії» (Espírito Santo Silva Salgado v. Portugal)*, 2024, § 69, де Центральний банк Португалії наклав адміністративне стягнення на заявника, голову ради директорів комерційного банку). Ключовим питанням у таких справах є ширина обсягу дослідження справи, який забезпечує суд, що здійснює перегляд (*«СА-Кепітал Ой проти Фінляндії» (SA-Capital Oy v. Finland)*, 2019, §§ 72, 76; *«А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії» (A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy)*, 2011, §§ 57-61).

239. Комерційний арбітраж. У справі *«Таббане проти Швейцарії (Tabbane v. Switzerland)* (ухв.), 2016, Суд чітко зазначив, що право доступу до суду не обов'язково передбачає право звернутися до традиційного суду, інтегрованого у звичайну судову систему країни. Орган, уповноважений вирішувати обмежене коло конкретних спорів, може вважатися судом за умови, що він забезпечує необхідні гарантії (§ 25). У цій справі сторони відмовилися від оскарження остаточного рішення арбітражного трибуналу. Місцем арбітражу була Швейцарія, а за швейцарським міжнародним приватним правом така відмова була можливою. Ця відмова також супроводжувалася мінімальними гарантіями: заявник міг обрати арбітра, а троє арбітрів разом обрали Швейцарію місцем арбітражу, унаслідок чого до справи стало застосовним швейцарське право. Окрім того, Федеральний трибунал Швейцарії належним чином вислухав усі доводи заявника й ухвалив умотивоване рішення. Суд визнав скаргу заявника щодо відмови в доступі до суду у Швейцарії з метою оскарження арбітражної процедури явно необґрунтованою (§§ 33-36). Комерційний арбітраж загалом відповідає Конвенції, однак слід розмежовувати добровільний і обов'язковий арбітраж (див. *«Бег С.п.а. проти Італії» (Beg S.p.a. v. Italy)*, 2021, § 127). Суд визнавав, що коли комерційний арбітраж було прийнято вільно, законно й недвозначно, поняття незалежності та безсторонності можуть тлумачитися гнучко, оскільки сама сутність системи арбітражу полягає в призначенні органів, які ухвалюють рішення, або принаймні їх частини, сторонами спору (*«Муту і Пехштайн проти Швейцарії» (Mutu and Pechstein v. Switzerland)*, 2018, § 146, у контексті органів спортивного арбітражу). Проте безсторонність арбітражного провадження залишається важливою, включно з принципом видимості (*«Бег С.п.а. проти Італії» (Beg S.p.a. v. Italy)*, 2021, §§ 144-153). В останній справі Суд зазначив, що заявник не міг вважатися таким, що недвозначно відмовився ані від гарантії безсторонності арбітрів, ані від гарантії судового контролю за незалежністю арбітражного трибуналу (§ 143). Один із арбітрів був вищим посадовцем і юридичним радником материнської компанії, що була опонентом для заявника в пов'язаному цивільному провадженні: Суд установив порушення статті 6 Конвенції. Крім того, коли сторони погоджуються на арбітраж, це не означає автоматично, що вони недвозначно відмовилися від усіх своїх прав за пунктом 1 статті 6 (*«Суованіємі та інші проти Фінляндії» (Suovaniemi and others v. Finland)* (ухв.), 1999). Коли ж ідеться про обов'язковий арбітраж, усі гарантії пункту 1 статті 6 застосовуються повною мірою (*«Алі Різа та інші проти Туреччини» (Ali Rıza and Others v. Turkey)*, 2020, § 174, та *«Суда проти Чеської Республіки» (Suda v. the Czech Republic)*, 2010, § 49). У справі *«Суда проти Чеської Республіки» (Suda v. Czech Republic)*, 2010, заявник був міноритарним акціонером компанії. Загальні збори компанії ухвалили більшістю голосів рішення (проти якого заявник заперечував) про закриття компанії, передання її активів основному акціонерові та викуп акцій міноритарних

акціонерів. Викупну вартість акцій, що належали міноритарним акціонерам, було визначено договором між компанією та міноритарним акціонером. Цей договір містив арбітражне застереження, що виводило спори щодо викупної вартості з-під юрисдикції судів загальної юрисдикції. Суд визнав, що заявник опинився в ситуації «обов'язкового арбітражу»: у такому разі арбітражний орган має забезпечувати всі гарантії статті 6 (у цій справі — гарантії щодо законного створення та публічності провадження), за відсутності яких може бути встановлено порушення статті 6 (§§ 50-53). Суд також визнав порушення в умовах в обов'язкового арбітражу, коли не було ні публічного розгляду, ні публічного проголошення рішення (*«Дей С.Р.О. та інші проти Чеської Республіки» (Day S.R.O. ao v. Czech Republic)*, 2012, §§ 30 та 33).

240. Участь осіб, які не є суддями, у складі спеціалізованих органів з вирішення спорів. У справі *«Шмехаунер проти Австрії» (Stechauer v. Austria)*, 2010, §§ 49-59, Суд дослідив склад Арбітражної комісії та Регіональної апеляційної комісії (органів, які розглядають спори між страховою радою та лікарями-практиками) і дійшов висновку, що присутність серед членів особи, яка не є професійним суддею, не ставила під загрозу незалежність чи безсторонність цих органів (за умови, що такі члени-не судді не були пов'язані з однією зі сторін — див. § 59).

5. Процесуальні вимоги справедливого суду: право на публічний розгляд, змагальність провадження, рівність сторін

241. Експліцитні та імпліцитні гарантії «справедливого суду». До імпліцитних гарантій статті 6 належать принципи змагальності провадження та рівності сторін: сторона має мати змогу викласти свою позицію у відкритому засіданні, мати можливість подати докази для дослідження судом («змагальність провадження») і робити це на рівних умовах із опонентом («рівність сторін»). Право на «змагальне провадження» та «рівність сторін» часто розглядаються разом: кожній стороні має бути надано розумну можливість викласти свою позицію, зокрема й свої докази, в умовах, які не ставлять її в суттєво невигідне становище порівняно з іншою стороною (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, § 146; *«Сексінп Груп СРЛ проти Республіки Молдова» (Seksimp Group SRL v. the Republic of Moldova)*, 2025, § 36). Вимога «рівності сторін» у сенсі «справедливого балансу» між сторонами застосовується в принципі як до цивільних, так і до кримінальних справ (*«Фельдбрюгге проти Нідерландів» (Feldbrugge v. the Netherlands)*, 1986, § 44; *«Натунен проти Фінляндії» (Naturanen v. Finland)*, 2009, § 39).²⁵

242. Гарантії справедливого суду за «цивільним» і «кримінальним» аспектами статті 6. З одного боку, аналізуючи цивільне провадження, Суд може надихатися своїм підходом до кримінально-правових питань (*«Діліпак і Каракая проти Туреччини» (Dilipak and Karakaya v. Turkey)*, 2014, § 80), а з іншого — коли застосовним є «кримінальний» аспект статті 6, рівень гарантій залежатиме від виду відповідного провадження (*«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, § 76). Як роз'яснив Суд у справі *«СА-Кепітал Ой проти Фінляндії» (SA-Capital Oy v. Finland)*, 2019, з огляду на те, що коло проваджень, які вважаються такими, що підпадають під кримінальний аспект статті 6, розширилося, існують «кримінальні обвинувачення» різної ваги, і, хоча вимоги справедливого розгляду є найсуворішими щодо основного ядра кримінального права, є справи, у яких, попри їх належність до кримінального аспекту, процесуальні гарантії не обов'язково застосовуються з усією суворістю (§ 71): це може бути особливо важливим у контексті квазікримінальних проваджень, пов'язаних з окремими аспектами господарської діяльності.

243. Відмова від права на публічний розгляд. Пункт 1 статті 6 не виключає вільної — прямо вираженої або мовчазної — відмови від права на публічний розгляд (*«Муту і Пехштайн проти»*

²⁵ Детальний аналіз процесуальних гарантій принципів змагальності та рівності сторін див. у Посібниках зі статті 6 (цивільний аспект) та статті 6 (кримінальний аспект).

Швейцарії» (Mutu and Pechstein v. Switzerland), 2018, §§ 180-181). Від права на публічний розгляд можна дійсно відмовитися навіть у звичайному судовому провадженні, і те саме стосується арбітражного провадження, метою якого часто є уникнення публічності ((*«Суованіємі та інші проти Фінляндії» (Suovaniemi and others v. Finland)* (ухв.), 1999). Отже, відсутність публічного розгляду в арбітражі сама собою не означає, що арбітражна процедура суперечить статті 6 (*«Клаузекер проти Німеччини» (Klaussecker v. Germany)* (ухв.), 2015, § 74; *«Колгу проти Туреччини» (Kolgu v. Turkey)* (ухв.), 2013, §§ 44-45), особливо якщо заявник обрав арбітражне провадження замість провадження в звичайних цивільних судах (*там само*, §§ 36-47).

244. Можливість підготувати захист і мати доступ до подань іншої сторони та до матеріалів справи. Поняття справедливого суду охоплює основоположне право на змагальне провадження: сторони мають бути обізнані з усіма доказами, поданими до суду, чи зауваженнями, поданими з метою вплинути на рішення суду, і мати змогу їх прокоментувати (*«Сексінп Груп СРЛ проти Республіки Молдова» (Seksimp Group SRL v. the Republic of Moldova)*, 2025, § 36; *«Іммебль Груп Коссер проти Франції» (Immeubles Groupe Kosser v. France)*, 2002, § 24). Як мінімум, сторона має бути належним чином повідомлена про судові засідання (див. *«Монт Бланк Трейдінг, Лтд» та «Антарес Тітаніум Трейдінг, Лтд» проти України» (Mont Blanc Trading Ltd and Antares Titanium Trading Ltd v. Ukraine)*, 2021, §§ 68-74): національні суди мають не лише надіслати судові повістки, а й переконатися, чи достатньо завчасно вони дійшли до учасника процесу, який був відсутній. Проте відсутність повістки, наслідком якої став розгляд справи за відсутності сторони, може бути виправлена, якщо новий змагальний розгляд відбудеться в суді з повною юрисдикцією, і справу буде повторно досліджено по суті (*«Сексінп Груп СРЛ проти Республіки Молдова» (Seksimp Group SRL v. the Republic of Moldova)*, 2025, §§ 38-41). Рівність сторін вимагає також, щоб судові документи вручалися всім учасникам провадження (див. *«Воротнікова проти Латвії» (Vorotnikova v. Latvia)*, 2021, §§ 21-22), а невиконання цього має бути обґрунтоване «дуже вагомими причинами» (*«Яначек проти Чеської Республіки» (Janáček v. the Czech Republic)*, 2023, § 53). Зауваження мають бути доведені до відома іншій стороні (див. *«Грозданоскі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Grozdanoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2007; а щодо кримінального контексту див. *«Натунен проти Фінляндії» (Natunen v. Finland)*, 2009, § 39). Часовий чинник також є важливим: у справі *«БАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» (ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia)*, 2012, Суд установив порушення пункту 1 статті 6 у кримінальному аспекті в поєднанні з підпунктом «b» пункту 3 статті 6, оскільки компанія, серед іншого, не мала достатнього часу для вивчення матеріалів справи (§§ 536-541): було надано лише чотири дні для вивчення 43 000 сторінок з метою обґрунтування позову, поданого податковими органами, тож не мало значення, скільки юристів представляли її у провадженні (§ 540. Див. також *«Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії» (Marina Aucanada Group S.L. v. Spain)*, 2022, § 41, щодо потреби належного повідомлення у випадках, коли йдеться про строк подачі апеляції).

245. Обмежений доступ до доказів. Обмежений доступ до певних доказів може бути як виняток допустимим. Справа *«УАБ Амберкор ДС та УАБ Аркус Новус проти Литви» (UAB Ambercore DC and UAB Arcus Novus v. Lithuania)*, 2023, стосувалася рішень, якими компаніям-заявникам було відмовлено в дозволі реалізувати заплановані бізнес-проекти, оскільки їх було розцінено як загрозу національній безпеці. Компанії-заявники стверджували про порушення їхнього права на змагальність провадження та рівність сторін, оскільки рішення були ухвалені на підставі доказів, які їм не відкрили, оскільки вони були засекречені. Суд визнав, що обмеження прав компаній-заявників були збалансовані іншими процесуальними гарантіями. Вони мали змогу брати ефективну участь в адміністративних провадженнях і домогтися допиту свідків; а засекречені докази не були вирішальними для справи, оскільки існували інші загальнодоступні документи, на яких і ґрунтувалося рішення (§§ 108-117). Див. також щодо нерозкриття стороні конфіденційної інформації, на яку спирався суд, у контексті відмови у видачі дозволу на вогнепальну зброю (*«Т.Г. проти Хорватії» (T.G. v. Croatia)*, 2017, §§ 60-65).

246. Право допитувати свідків. Якщо відповідне провадження кваліфікується як «кримінальне», право допитувати свідків прямо гарантується підпунктом «d» пункту 3 статті 6; у цивільних спорах питання, пов'язані з наданням показань, оцінюються з погляду критерію загальної справедливості провадження («Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, § 31). У справі «Чап Лтд проти Вірменії» (*Chap Ltd v. Armenia*), 2017, клопотання компанії-заявника про допит свідків у провадженні щодо додаткового податку було відхилено, і водночас їхні показання були використані проти заявника. Суд визнав, що показання цих свідків, хоч і не були єдиним доказом проти заявника, були покладені в основу встановлення податкового обов'язку компанії-заявника і, отже, були вирішальними для визначення додаткових податків компанії-заявника. Не існувало процесуальних гарантій, які компенсували б перешкоди, створені для компанії-заявника, і Суд дійшов висновку, що компанію-заявника було нерозумно обмежено у праві допитувати свідків, і тому було порушено пункт 1 статті 6 у поєднанні з підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції.

247. Показання з чужих слів. Не існує жорсткого правила, яке забороняло б судам у справах, пов'язаних із господарською діяльністю, використовувати показання з чужих слів. У справі «СА-Кепітал Ой проти Фінляндії» (*SA-Capital Oy v. Finland*), 2019, Суд зауважив, що провадження щодо стверджуваних порушень антимонопольного законодавства не обов'язково має розглядатися «за класичною моделлю кримінального судочинства» (§ 72). У цій справі компанію-заявника звинуватили в укладенні картельної угоди на ринку асфальту. У суді першої інстанції антимонопольний орган долучив шістдесят вісім письмових доказів і подав додаткові письмові докази під час розгляду, а також викликав п'ятнадцять свідків, серед яких були працівники відповідних компаній, тоді як решта — особи, які працювали у відповідних організаціях державного сектору, які були залучені до робіт в асфальтовій галузі. Компанії-відповідачі викликали понад тридцять свідків і подали письмові докази. Суд першої інстанції дійшов висновку, що картельна угода охоплювала лише договори з центральним урядом, але не договори з органами місцевого самоврядування. Антимонопольний орган у справах конкуренції подав апеляційну скаргу, і Верховний адміністративний суд визнав (на шкоду компанії-заявнику), що картельною угодою було охоплено всю асфальтову галузь. Дійшовши цього висновку, Верховний адміністративний суд спирався на показання трьох свідків, один з яких прямо вказував на компанію-заявника як на учасника картелю, а також на протоколи показань інших свідків, наданих у суді першої інстанції. Суд визнав, що частина показань свідків містила посилання на інформацію, отриману з чужих слів, однак такі непрямі докази не були вирішальними для результату антимонопольного провадження; компанія-заявник мала змогу їх оскаржити, зокрема шляхом перехресного допиту під час провадження, а також могла подати власні докази (§§ 92-95). Отже, Суд дійшов висновку, що те, наскільки Верховний адміністративний суд спирався на недосліджені непрямі докази, не було необґрунтованим у світлі статті 6 Конвенції.

248. Рівність сторін і відмова допитати свідка. Принцип рівності сторін («Регнер проти Чеської Республіки» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 146; «Сексінп Груп СРЛ проти Республіки Молдова» (*Seksimp Group SRL v. the Republic of Moldova*), 2025, § 36; «Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (*Vegotex International S.A. v. Belgium*) [ВП], 2022, § 139) у сенсі «справедливого балансу» між сторонами застосовується в принципі як до цивільних, так і до кримінальних справ («Фельдбрюгге проти Нідерландів» (*Feldbrugge v. the Netherlands*), 1986, § 44; «Натунен проти Фінляндії» (*Natunen v. Finland*), 2009, § 39). Необґрунтована відмова допитати свідка може розглядатися як порушення принципу рівності сторін: у справі «Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, національні суди не дозволили колишньому керуючому директорів компанії-заявника дати показання, тоді як керівник філії компанії-опонента мав змогу свідчити. Суд визнав, що компанію-заявника було поставлено в суттєво не вигідне становище порівняно з іншою стороною у справі, і дійшов висновку про порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (§§ 32-35).

249. **Відмова призначити експертизу.** В ухвалі *«Таббане проти Швейцарії» (Tabbane v. Switzerland)* (ухв.), 2016, арбітражний трибунал відмовився призначити додаткову експертизу, оскільки сторона-опонент вже надала свій фінансово-експертний висновок. Арбітражний трибунал зазначив, що заявник міг надати власному експертові доступ до тих самих бухгалтерських документів, якими послуговувався експерт сторони-опонента. Суд визнав, що це мотивування не було ні нерозумним, ні свавільним. Оскільки заявник мав доступ до спірних документів, він не був поставлений у суттєво невігідне становище порівняно зі своїм опонентом (§ 39). Стаття 6 § 1 не наділяє сторону цивільного чи кримінального провадження автоматичним правом домогтися призначення експерта або вжиття іншої слідчої дії лише тому, що таке клопотання було заявлено. Оцінювати релевантність і необхідність доказів, про які йдеться, мають, у принципі, національні суди, з урахуванням загальної справедливості провадження (див. *«Гюлагаджі проти Туреччини» (Gülağacı v. Turkey)* (ухв.), 2021, § 38).

250. **Право на безоплатну юридичну допомогу за «кримінальним» аспектом статті 6.** На право на безоплатну юридичну допомогу за підпунктом «с» пункту 3 статті 6 зазвичай посилаються фізичні особи, які є обвинуваченими у кримінальних провадженнях, та які не мають достатніх коштів, щоб оплатити послуги обраного ними захисника. Підприємці або компанії посилалися на цей пункт рідко. У справі *«Барсом і Варлі проти Швеції» (Barsom and Varli v. Sweden)* (ухв.), 2008, заявникам, власникам ресторану, було зроблено податкові донарахування: це провадження Суд кваліфікував як «кримінальне» за своїм характером. Суд зазначив, що, навіть якщо заявники не могли оплатити послуги захисника, інтереси правосуддя не вимагали надання їм юридичної допомоги — заявники були спроможні сплатити штрафи, їм не загрожувало позбавлення волі, їхні справи були порівняно зрозумілими та не порушували складних правових питань, а стосувалися лише питання факту; згідно із законодавством національні суди були зобов'язані, в разі потреби, надавати сторонам вказівки щодо доповнення матеріалів справи необхідною інформацією. Суд зазначив, що заявники вели ресторанний бізнес майже 30 років, а тому були спроможні адекватно викласти свою позицію та доводи без юридичної допомоги.

251. **Чи існує право на безоплатну юридичну допомогу за цивільним аспектом статті 6?** У контексті цивільного провадження право на безоплатну юридичну допомогу визнавалося за доволі винятковими обставинами, як-от у справі *«Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, §§ 63-72, де заявники — фізичні особи — були залучені до особливо складного й тривалого провадження про дифамацію, розпочатого проти них корпорацією McDonald's. У цій справі Суд дійшов висновку, що з огляду на великі ризики для заявників і складність справи заявники не були спроможні здійснювати ефективний захист і дієво викласти свою позицію в суді, тоді як McDonald's упродовж усього процесу представляла команда високодосвідчених юристів. Отже, право на юридичну допомогу розглядалося як похідне від принципу «рівності сторін». Натомість у справі *«ВП Діффузійон Сарль проти Франції» (VP Diffusion Sarl v. France)* (ухв.), 2008, Суд виснував, що відсутність юридичної допомоги у компаній не порушує статтю 6, навіть якщо компанія не має достатніх коштів для оплати послуг юриста.

252. **Представник сторони у судовому провадженні, який пов'язаний із протилежною стороною.** Відповідно до права на змагальне провадження та права доступу до суду учасники процесу, представлені особами, які тією чи іншою мірою залежать від іншої сторони провадження, не мають змоги захищати свої інтереси в належних умовах. У справі *«Кепітал Банк АД» проти Болгарії» (Capital Bank AD v. Bulgaria)*, 2005, § 118, у національному провадженні банк-заявник представляли спеціальні адміністратори, призначені Болгарським національним банком і підзвітні йому, який відкликав ліцензію банку-заявника, що призвело до неплатоспроможності останнього. Суд дійшов висновку, що представництво особами, які є залежними від протилежної сторони у провадженні, завадило банку викласти свою позицію та захистити свої інтереси належним чином.

6. Презумпція невинуватості та тягар доказування

253. Перенесення тягара доказування. Пункт 2 статті 6, який гарантує презумпцію невинуватості, Суд витлумачив як такий, що передбачає певний стандарт доказування та розподіл тягара доказування. Це, однак, не виключає дії фактичних або правових презумпцій на шкоду обвинуваченому: вони існують майже в кожній системі кримінального права і самі собою не суперечать Конвенції. У справі *«Салабіаку проти Франції» (Salabiaku v. France)*, 1988, Суд дослідив спростовну презумпцію французького митного права, згідно з якою будь-яка особа, у володінні якої перебуває багаж, перевезений через митний кордон, несе відповідальність за будь-які заборонені товари, що можуть бути в ньому виявлені. Так само справа *«Яношевич проти Швеції» (Janosevic v. Sweden)*, 2002, стосувалася податкового зобов'язання заявника; згідно зі шведським податковим законодавством додатковий податок нараховується на об'єктивних підставах, тобто без будь-якої вимоги щодо умислу чи недбалості платника податків. Проте пункт 2 статті 6 вимагає від Держав утримувати ці презумпції в розумних межах, які враховують важливість того, що перебуває під ризиком, і зберігають права захисту. Згідно з практикою Суду ці межі буде перевищено тоді, коли презумпція призводить до неможливості для особи бути виправданою від пред'явлених їй обвинувачень, позбавляючи її тим самим переваг пункту 2 статті 6 (*«Г.І.Е.М. С.р.л. та інші проти Італії (G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy)»* [ВП], 2018, § 243). Водночас Договірні Держави можуть за певних умов установлювати відповідальність за простий або об'єктивний факт незалежно від того, чи є він наслідком злочинного умислу, чи недбалості. У справі *«Бусуттіль проти Мальти» (Busuttill v. Malta)*, 2021, заявника-директора компанії було визнано винним у несплаті податкового боргу на підставі юридичної презумпції, що він, як директор компанії, мав знати про несплачені податки. Суд не встановив порушення пункту 2 статті 6, навіть попри те, що доступне заявникові «заперечення на підставі неможливості» могло бути на практиці складно довести. Суд наголосив, що «є розважливим, аби закон передбачав, що [заявник], беручи на себе обов'язки директора, бере на себе й обов'язок сплатити відповідний податковий борг, щоб забезпечити функціональність системи в інтересах усіх зацікавлених осіб, допоки обвинуваченому залишаються доступними певні засоби захисту» (§ 55. Див. також *«Радіо Франції та інші проти Франції» (Radio France and Others v. France)*, 2004, § 24).

254. Компанія- правонаступник та кримінальна відповідальність. Стаття 6 не забороняє накладати штраф на компанію- правонаступника за правопорушення, вчинене приєднаною до неї дочірньою компанією, якщо основну діяльність продовжує материнська компанія (*«Карфур Франція проти Франції» (Carrefour France v. France)* (ухв.), 2019, § 47, та *«Об'єднання товариств взаємного страхування «Монсо» проти Франції» (Union des Mutuelles d'Assurances Monceau v. France)* (ухв.), 2024).

255. Визнання вини, незважаючи на припинення кримінального провадження. Пункт 2 статті 6 гарантує право «вважатися невинуватим доти, доки вину не буде доведено в законному порядку», а це означає, що ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення інакше, ніж за результатами кримінального провадження. У справі (*«Епіскопо та Бассані проти Італії» (Episcopo and Bassani v. Italy)*, 2024, національні суди, застосовуючи конфіскацію, не обмежилися оцінкою незаконного походження конфіскованих активів, а прямо зазначили, що перший заявник несе кримінальну відповідальність, незважаючи на припинення кримінального провадження та за відсутності офіційного обвинувального вироку. Хоча Суд наголосив, що конфіскація без обвинувального вироку сама собою не суперечить Конвенції, у цій справі національні суди не обмежилися оцінкою незаконного походження конфіскованих активів, а прямо зазначили, що перший заявник є винним у вчиненні відповідного кримінального правопорушення та якби не припинення провадження, його було б засуджено (порівняйте з *«Г.І.Е.М. С.р.л. та інші проти Італії (G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy)»* [ВП], 2018).

7. Тривалість провадження (вимога «розумного строку»)

256. **Критерії оцінювання вимоги «розумного строку».** Розумність тривалості провадження має оцінюватися у світлі обставин справи та з урахуванням таких критеріїв: складність справи, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також те, що стояло на кону для заявника в цьому спорі (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 143; *«Вуйовіч і Ліпа Д.О.О. проти Чорногорії (№ 2)» (Vujović and Lipa D.O.O. v. Montenegro (no. 2))*, 2025, § 79). У справі *«Корпорація розвитку Центрального Середземномор'я проти Мальти (№ 2)» (Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta (no. 2))*, 2006, Суд дослідив тривалість цивільного провадження, у якому компанія-заявник намагалася витребувати з володіння приватної особи земельну ділянку: за укладеним договором фізична особа-покупець землі зобов'язався звести на цій ділянці будинок і сплачувати погоджену річну орендну плату. Покупець цього не зробив, і продавець (компанія) намагався повернути землю. Провадження, яке Суд не вважав особливо складним, тривало понад десять років у двох судових інстанціях, дванадцять разів відкладалося в першій інстанції і двадцять вісім разів – на стадії апеляційного розгляду; апеляційному судові знадобилося майже п'ять років після дати, коли сторони виклали свої остаточні доводи, щоб ухвалити рішення. Це було визнано порушенням права компанії-заявника на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку за пунктом 1 статті 6 (§§ 38-43). Аналогічного висновку Суд дійшов у справі *«Вуйовіч і Ліпа Д.О.О. проти Чорногорії (№ 2)» (Vujović and Lipa D.O.O. v. Montenegro (no. 2))*, 2025, навіть попри те, що провадження про банкрутство компанії-заявника було значно менш тривалим (шість років, два місяці й двадцять один день, упродовж яких національні суди ухвалили п'ятнадцять рішень у трьох судових інстанціях). Сукупний ефект того, що апеляційний суд чотири рази не виконав рішень Конституційного Суду, зробив тривалість провадження надмірною. Навіть якщо тривалість кожної окремої стадії провадження, узяті ізольовано, не є нерозумною, загальна тривалість усе одно може бути такою (*«Сатакуннан Марккінапюрссі Ой» та «Сатамедіа Ой» проти Фінляндії» (Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland)* [ВП], 2017, §§ 210-214).

257. **Особливі випадки: конституційні суди, арбітражні провадження, Суд ЄС.** У справі *«Проект-Трейд д.о.о. проти Хорватії» (Project-Trade d.o.o. v. Croatia)*, 2020, Суд узяв до уваги особливості провадження в Конституційному Суді і, зокрема, потребу чекати кілька років, щоб накопичити достатню кількість справ, у яких порушується відповідна проблема, щоб визначити провідну з них. Оскільки провадження в Конституційному Суді тривало ще чотири роки після завершення цього періоду очікування, Суд визнав це надмірним (§§ 100-103). Тривалість арбітражного провадження береться до уваги не лише щодо самого арбітражного провадження *per se* (*«Дезервіпе СРЛ проти Молдови» (Deservire SRL v. Moldova)*, 2009, § 48), а й під час оцінювання загальної тривалості провадження (*«Штехаунер проти Австрії» (Stechauer v. Austria)*, 2010, §§ 43-44, щодо проваджень між Арбітражною комісією та Регіональною апеляційною комісією, компетентною розглядати спори між страховою радою та лікарями-практиками; див. також *«Пухштайн проти Австрії» (Puchstein v. Austria)*, 2010, §§ 39-40). Однак час, протягом якого справа перебувала на розгляді в Суді ЄС з метою отримання преюдиційного рішення, не враховується при визначенні тривалості розгляду, що покладається на національні органи влади (*«Сатакуннан Марккінапюрссі Ой» та «Сатамедіа Ой» проти Фінляндії» (Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland)* [ВП], 2017, § 208).

8. Якість правосуддя: мотивування рішень, непослідовність практики, свавілля тощо. Зв'язок з іншими положеннями Конвенції.

258. **Доктрина «четвертої інстанції».** Оскільки пункт 1 статті 6 є передусім «процесуальним» положенням, Суд не переоцінює за цією статтею формальної прийнятності чи доказової сили доказів і не переглядає висновків щодо фактів, яких дійшли національні суди на основі наявних

у них доказів (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 90; *«Бочан проти України (№ 2)» (Bochan v. Ukraine (no. 2))* [ВП], 2015, § 61). Так само за статтею 6 Суд не вдається до повторного тлумачення національного законодавства та його застосування до обставин справи (див. серед багатьох прикладів застосування цієї доктрини *«Тібет Ментеш та інші проти Туреччини» (Tibet Mentesh and Others v. Turkey)*, 2017, § 53; *«ТОВ «Укркава» проти України» (Ukrkava, TOV v. Ukraine)*, 2025, § 43; *«SA-Capital Oy проти Фінляндії» (SA-Capital Oy v. Finland)*, 2019, § 73; *«Анхойзер-Буш Інк. проти Португалії» (Anheuser-Busch Inc. v. Portugal)* [ВП], 2007, §§ 85-86). Проте в обмеженій кількості ситуацій, описаних нижче, Суд може оцінювати зміст національних судових рішень за статтею 6 Конвенції. Окрім того, суть судових рішень може також досліджуватися за іншими положеннями Конвенції (див., наприклад, справу *«Тотал С.А. і Вітол С.А. проти Франції» (Total S.A. and Vitol S.A. v. France)*, 2023, яка стосувалася засудження компаній-заявників за вчинення правопорушення у вигляді активного підкупу іноземних посадових осіб, і в якій Суд досліджував за статтею 7 Конвенції, чи було кримінальне покарання компаній-заявників передбачуваним на час учинення оскаржуваних правопорушень).²⁶

259. Судові рішення мають бути вмотивованими. Як неодноразово зазначав Суд, стаття 6 гарантує право знати обґрунтування рішень, ухвалених національним судом (*«Компанія «Google LLC» та інші проти Росії» (Google LLC and Others v. Russia)*, 2025, § 104; *«Турізм д'аффер проти Франції» (Tourisme d'affaires v. France)*, 2012, § 26). Це не означає потреби в детальній відповіді на кожен аргумент, наведений учасником процесу. Обсяг обов'язку наводити обґрунтування може різнитися залежно від характеру відповідного рішення. Статтю 6 «не можна розуміти як таку, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент» (*«Хіро Балані проти Іспанії» (Hiro Balani v. Spain)*, 1994, § 27), однак суди мають розглянути «конкретні, доречні та важливі питання», порушені стороною (див. *«Айхан Ахундов проти Азербайджану» (Aykhan Akhundov v. Azerbaijan)*, 2023, § 87, де суди не дослідили чітко сформульованого заперечення заявника щодо позовної давності, яка мала б перешкодити позивачеві оскаржувати дійсність договору; або *«Монт Бланк Трейдинг, Лтд» та «Антарес Тітаніум Трейдинг, Лтд» проти України» (Mont Blanc Trading Ltd and Antares Titanium Trading Ltd v. Ukraine)*, 2021, § 82, де українські суди не розглянули заперечення щодо відсутності в них юрисдикції з огляду на арбітражне застереження, або *«Компанія «Google LLC» та інші проти Росії» (Google LLC and Others v. Russia)*, 2025, де було встановлено, що національні суди не навели належного мотивування щодо сумісності підходу до накладення відповідного штрафу на компанію, заснованого на її доходах (§ 105), а також щодо відкриття виконавчого провадження проти іншої компанії з окремою правосуб'єктністю та щодо визнання за собою юрисдикції у спорі, попри наявність прямо виражених застережень про юрисдикцію у відповідних договорах (§ 106). Цей загальний принцип не виключає того, що суди, зокрема суди вищих інстанцій, можуть послуговуватися стислими формулюваннями для відхилення *de plano* неприйнятних справ (див., наприклад, *«Маріні проти Албанії» (Marini v. Albania)*, 2007, § 106), однак відсутність мотивування не може бути обґрунтована у справах, де основним доводом скарги є саме брак мотивування в рішенні суду нижчої інстанції (див. *«Мелі та Свінкельс Фемілі Брюерс Н.В. проти Албанії» (Meli and Swinkels Family Brewers N.V. v. Albania)*, 2024, § 73). Відсутність мотивування може стосуватися не лише рішення в цілому, а й окремої його частини, як-от розрахунку відшкодування шкоди (див. *«Компанія «Google LLC» та інші проти Росії» (Google LLC and Others v. Russia)*).

260. Тривала непослідовність практики. Розвиток судової практики сам собою не суперечить належному здійсненню правосуддя, оскільки відмова від динамічного та еволюційного підходу перешкоджала б реформам чи вдосконаленню (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 116, пункт «с»). Водночас тривала непослідовність практики може суперечити принципам юридичної

²⁶ Про принцип «немає покарання без закону» див. більше судової практики у [Посібнику зі статті 7 до Європейської конвенції з прав людини](#).

визначеності та верховенства права (*«Хаяті Челебі та інші проти Туреччини» (Hayati Çelebi and Others v. Turkey)*, 2016, § 52, пункт «f»; *«ТОВ «Укркава» проти України» (Ukrkava, TOV v. Ukraine)*, 2025, § 44). У справі *«Сіне Цаггаракіс А.Е.Е. проти Греції» (Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece)*, 2019, заявник скаржився на ситуацію правової невизначеності у Верховному Суді, оскільки наявний на національному рівні механізм подолання розбіжностей у судовій практиці виявився неефективним. Розбіжність у цій справі стосувалася питання, чи має суд скасувати дозвіл на будівництво (виданий конкурентові компанії-заявника), виданий з порушенням природоохоронних правил, чи радше підтвердити його чинність з поваги до законних очікувань, породжених видачею (хоч і неналежною) дозволу на будівництво адміністрацією. Суд зазначив, що розбіжність у практиці між двома палатами Державної Ради (вищої адміністративної юрисдикції) зберігалася впродовж кількох років і що вона стосувалася важливого питання суспільного інтересу (§ 51). У грецькому правопорядку такі спори мав вирішувати Пленум Державної Ради та покласти край розбіжності в судовій практиці. Розглядаючи скаргу заявника, Пленум постановив, що природоохоронні правила є важливішими за «законні очікування», що з'явилися внаслідок неналежно виданого дозволу на будівництво. Таке прочитання закону було сприятливим для компанії-заявника. Проте суд нижчої інстанції після повернення справи відмовився дотримуватися вказівок Пленуму, наголосивши, що за «виняткових обставин» він мав надати пріоритет міркуванням щодо «законних очікувань», які виникли внаслідок помилки адміністрації, що видала дозвіл на будівництво конкурентові компанії-заявника. Суд дійшов висновку, що механізм подолання розбіжностей у судовій практиці не спрацював у справі заявника, що було порушенням статті 6, оскільки суперечило принципу «юридичної визначеності» (§§ 58-59). Порівняйте зі справою *«Свіленгачанін та інші проти Сербії» (Svilengacanic and Others v. Serbia)*, 2021, де первісна розбіжність у практиці завершилася рішенням Верховного Суду, яке фактично вирішило це питання (§§ 81-83), і *«Шабанович та інші проти Сербії» (Šabanović and Others v. Serbia)*, 2025, §§ 103-116. Див. також *«Епіскопо та Бассані проти Італії» (Episcopo and Bassani v. Italy)*, 2024, §§ 105-112, щодо проваджень про конфіскацію, де Суд визнав, що наявний національний механізм усунув непослідовність судової практики.

261. Свавілья, явна необґрунтованість, відмова у правосудді тощо. Проте Суд у виняткових випадках визнавав, що очевидне нехтування доказами, фактами чи застосовними правовими положеннями є порушенням статті 6, якщо висновки національних судів вважаються «свавільними або явно необґрунтованими» (*«Бочан проти України (№ 2)» (Bochan v. Ukraine (no. 2))* [ВП], 2015, § 61). У справі *«Барач та інші проти Чорногорії» (Barać and Others v. Montenegro)*, 2011, §§ 33-34, національні суди у трудовому спорі поклали в основу свого рішення єдине законодавче положення, яке раніше було визнане Конституційним судом неконституційним. Див. також справу *«Анджелкович проти Сербії» (Anđelković v. Serbia)*, 2013, яка стосувалася виплати допомог, пов'язаних із роботою, і в якій Суд кваліфікував рішення апеляційного суду, ухвалене *contra legem*, як «відмову у правосудді» (§ 27 *in fine*).

262. Зміст національних рішень може розглядатися в контексті інших статей Конвенції. Доктрина «четвертої інстанції» (з винятками, розглянутими вище) не перешкоджає Суду досліджувати зміст рішення національних судів крізь призму або пункту 2 статті 6 (тією мірою, якою відповідне провадження може бути кваліфіковане як «кримінальне»), або інших положень Конвенції. Найчастіше зміст національних рішень у справах, пов'язаних із господарською діяльністю, стосується статті 1 Першого протоколу до Конвенції.²⁷ У кримінально-правовому контексті це може бути також стаття 7, яка закріплює принцип, згідно з яким правопорушення та санкції мають бути передбачені законом, а кримінальний закон має чітко визначати правопорушення та санкції, якими вони караються, і в цьому сенсі бути доступним і передбачуваним у своїх наслідках. У справі *«Г.І.Е.М. С.р.л. та інші проти Італії (G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy)* [ВП], 2018, §§ 242-245, щодо каральної конфіскації землі, яка вважається

²⁷ Див. більше у розділі вище «Захист майна».

«незаконно забудованою», Суд установив порушення обох зазначених статей, оскільки конфіскацію було застосовано до добросовісних осіб (набувачів) без встановлення їхньої особистої відповідальності за правопорушення у вигляді незаконної забудови (див. також *«Суд Фонді С.р.л. та інші проти Італії» (Sud Fondi S.r.l. and Others v. Italy)*, 2009). Так само на пункт 1 статті 4 Протоколу № 7, який забороняє повторний розгляд кримінальної справи, що була завершена остаточним рішенням, також посилалися у справах щодо подвійного стягнення податкового боргу в податковому та кримінальному провадженнях (див. *«Руотсалайнен проти Фінляндії» (Ruotsalainen v. Finland)*, 2009, § 41).

В. Небезпечна діяльність, приватність, житло та кореспонденція (статті 2 і 8)²⁸

Стаття 2 Конвенції

1. Право кожного на життя охороняється законом. [...]

Стаття 8 Конвенції

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.
2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

1. Промислове забруднення та небезпечна діяльність

а. Екологічні справи за статтями 2 і 8²⁹

263. Промислове забруднення може створювати загрозу «життю», «приватному життю» та **позазі до «житла»**. Конвенція не гарантує права на чисте довкілля як таке. Справа *«Куртатос проти Греції» (Kyrtatos v. Greece)*, 2003, стосувалася дозволів на будівництво, що були видані на території охоронюваного болота, яке розташовувалося поряд із житлом заявників. Заявники скаржилися на забруднення довкілля, спричинене діяльністю компанії, яка здійснювала забудову, і на ризики для флори та фауни водно-болотних угідь. Суд наголосив, що Конвенція не гарантує загального права на чисте довкілля, тож порушення Конвенції може бути констатоване лише тоді, коли дія або бездіяльність, що вплинула на довкілля, водночас порушує основоположні права особи (§ 52). Статті 2 та/або 8 можуть застосовуватися, якщо промислове забруднення сягає рівнів, які створюють загрозу життю або зачіпають приватне життя чи право на користування «житлом» у розумінні статей 2 і 8 відповідно.

264. **Вимога «порогу» за статтею 8.** Для застосовності статті 8 має бути втручання у приватну сферу особи, зумовлене екологічною ситуацією, і воно має досягти мінімального рівня серйозності (*«Ферейн КлімаСеніоріннен Швейц та інші проти Швейцарії» (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland)* [ВП], 2024, § 515). Так, у справі *«Іван Атанасов проти Болгарії» (Ivan Atanasov v. Bulgaria)*, 2010, §§ 66-79, Суд виснував, що заявники не зазнали жодної реальної шкоди від забруднення, оскільки їхнє житло розташовувалося далеко від сховищ-відстійників колишньої мідної шахти, яка не створювала ризику для їхнього здоров'я. Справа *«Корделла та інші проти Італії» (Cordella and Others v. Italy)*, 2019, стосувалася стверджуваної бездіяльності Держав щодо викидів у повітря від металургійного підприємства. Оскільки *actio popularis* є неприйнятним, особи, які проживали в містах, що не були офіційно віднесені національними органами влади до зони ризику, не визнавалися потерпілими (§ 108. Див. також *«Л.Ф. та інші проти Італії» (L.F. and Others v. Italy)*, 2025, § 125). Відповідальність Держави може настати за наявності прямого й безпосереднього зв'язку між забрудненням і

²⁸ Більш детально див. [Посібник зі статті 8 до Європейської конвенції з прав людини](#).

²⁹ У підрозділі 1 («Промислове забруднення та небезпечна діяльність») буде розглянуто судову практику з екологічних питань, яка аналізувалася у контексті статей 2, 8 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції — детальніше про це див. [Посібник зі статті 2 до Європейської конвенції з прав людини](#) та посібник у наскрізній темі [«Навколишнє середовище»](#).

житлом чи приватним або сімейним життям заявника. Так, у справі *«Лопез Остра проти Іспанії» (López Ostra v. Spain)*, 1994, заявниця мешкала за дванадцять метрів від установки з перероблення рідких і твердих відходів. З огляду на медичні висновки та висновки експертів, які засвідчували, що викиди з цієї установки перевищували дозволену межу й могли створювати загрозу здоров'ю мешканців навколо, та що між цими викидами й проблемами зі здоров'ям доньки заявниці міг існувати причинний зв'язок, а також з огляду на визнання національними судами того, що відповідні незручності без серйозного ризику для здоров'я погіршували якість життя мешканців поблизу установки, Суд переконався, що стаття 8 була задіяна (§ 49. Див. також *«Гаттон та інші проти Сполученого Королівства» (Hatton and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2003, де заявники скаржилися на шумове забруднення, спричинене діяльністю приватних авіакомпаній поблизу їхніх осель, — скарга, розглянута за статтею 8 (§§ 118-119).

265. Шкідливі наслідки забруднення мають бути достатньо серйозними, щоб задіяти захист Конвенції. Як зазначено вище, вплив на права заявника має бути мінімально серйозним, щоб задіяти захист Конвенції (*«Котов та інші проти Росії» (Kotov and Others v. Russia)*, 2022, § 101, у контексті статті 8). Менш значні порушення визнавалися такими, що підпадають під дію статті 8 Конвенції:

- *«Павлов та інші проти Росії» (Pavlov and Others v. Russia)*, 2022 — заявники скаржилися на рівень концентрації шкідливих речовин у повітрі та в питній воді, який перевищував гранично допустимі норми, у зв'язку з діяльністю великих промислових підприємств (повага до приватного життя). Суд зазначив, що для досягнення порогового рівня за статтею 8 через вплив забруднення чи інші незручності здоров'я особи не обов'язково має бути безпосередньо уражене або навіть перебувати під загрозою (§ 69);
- *«Ді Сарно та інші проти Італії» (Di Sarno and Others v. Italy)*, 2012, стосувалася неналежного регулювання послуг з вивезення відходів з боку органів влади, унаслідок чого впродовж кількох місяців відходи накопичувалися на вулицях деяких муніципалітетів. Суд визнав, що накопичення відходів у місті заявників безпосередньо позначилося на особистому благополуччі мешканців (§ 108);
- *«Замміт Маємпель проти Мальти» (Zammit Maempel v. Malta)*, 2011 — заявники скаржилися на дозволи на феєрверки та спричинений ними шум упродовж двох окремих тижнів щороку. Суд визнав, що залежно від обставин поріг суворості може бути досягнутий навіть тоді, коли оскаржуване забруднення чи шум є лише епізодичними (у цій справі — кілька годин на рік, § 67).

Навіть якщо мінімальний поріг досягнуто (застосовність), Суд усе одно може взяти до уваги інтенсивність втручання під час загального аналізу пропорційності (*«Ешворт та інші проти Сполученого Королівства» (Ashworth and Others v. United Kingdom)* (ухв.), 2004, яка стосувалася шумових незручностей, спричинених діяльністю приватного аеродрому поблизу житла заявників).

266. Небезпечна промислова діяльність, що загрожує життю мешканців. Стаття 2 вимагає від Держави вживати всіх належних заходів для охорони життя шляхом запровадження законодавчих рамок та вжиття превентивних заходів незалежно від того, чи створюється небезпека державною або приватною діяльністю. Наприклад, див. *«Онєріїлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], 2004, яка стосувалася вибуху газу на муніципальному сміттєзвалищі, що спричинив руйнування будинку заявника та загибель кількох членів його сім'ї; і *«Мучібабіч проти Сербії» (Mučibabić v. Serbia)*, 2016, де син заявника загинув унаслідок нещасного випадку, спричиненого виробництвом ракетного палива на території підприємства із суспільною формою власності. Суд досліджував, чи було порушено позитивний обов'язок за статтею 2 із забезпечення того, щоб спричинена небезпечною для життя діяльністю смерть особи ефективно розслідувалася (§§ 124 і 126), хоча більшість справ про пов'язану із

забрудненням небезпеку розглядається за статтею 8 (див. *«Л.Ф. та інші проти Італії» (L.F. and Others v. Italy)*, 2025, § 108).

267. Обов'язок Держави протидіяти пов'язаним із забрудненням ризикам виникає, якщо ці ризики відомі, а Держава має певний контроль над ситуацією. Справа *«Фадєєва проти Росії» (Fadeyeva v. Russia)*, 2005, стосувалася забруднення довкілля, спричиненого сталеливарним підприємством. Заявники мешкали поблизу заводу в місцевості, де вміст токсичних речовин у повітрі перевищував допустимі норми, створюючи ризик для здоров'я та життя мешканців. Суд визнав, що Держава знала про перевищення рівнів викидів (§§ 85-86), що джерело забруднення можна було швидко ідентифікувати (§ 90) і що Держава не вжила заходів, щоб змусити завод зменшити ці викиди, або щоб переселити заявників, або в інший спосіб зменшити ризики (§ 92). Суд протиставив цю ситуацію екологічним проблемам великого міста, де складно визначити єдине основне джерело забруднення повітря (§ 91). У справі *«Дубецька та інші проти України» (Dubetska and Others v. Ukraine)*, 2011, забруднення води, повітря та ґрунту було спричинене вугільною шахтою та вуглезбагачувальною фабрикою поблизу осель заявників: ця ситуація тривала довго та була добре відомою органам влади (§ 120).

268. Як Суд оцінює наслідки промислового забруднення? У справі *«Ледяєва та інші проти Росії» (Ledyayeva and Others v. Russia)*, 2006, щодо наслідків роботи металургійного комбінату поблизу будинку заявниці Суд спирався переважно на національні норми безпеки: оскільки встановлені національним законодавством рівні концентрації токсичних речовин у повітрі серйозно й регулярно перевищувалися, Суд виходив із того, що здоров'я заявників перебувало під загрозою (§ 96). Суд визнав складність оцінювання впливу промислового забруднення на здоров'я населення через вплив інших чинників (§ 90). Тому Суд зазначив, що для оцінювання наслідків промислового забруднення він має спиратися на висновки національних судів, а в разі їх суперечливості — оцінювати докази в їх сукупності (підтверджено у справі *«Дубецька та інші проти України» (Dubetska and Others v. Ukraine)*, 2011, § 107). Проте якщо заявник не надає жодних медичних доказів чи експертних оцінок, які спростовували б висновки національних судів, що, натомість, ґрунтувалися на відповідних дослідженнях, Суд спиратиметься на висновки національних судів (див. *«Заплетал проти Чеської Республіки» (Zapletal v. Czech Republic)* (ухв.), 2010, щодо шумового забруднення, спричиненого промисловою діяльністю поблизу житла заявника; заяву було визнано неприйнятною, оскільки заявник не надав підтвердних доказів; *«Марчіс та інші проти Румунії» (Marchis and Others v. Romania)* (ухв.), 2011, § 38; та *«Смалтіні проти Італії» (Smaltini v. Italy)* (ухв.), 2015, §§ 56-57).

269. Обсяг позитивного обов'язку Держави регулювати промислове забруднення та протидіяти йому. Обов'язки Держави в екологічній сфері походять від статей 2, 8 і 10 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Ці обов'язки можуть полягати в такому:

- запровадження законодавчих рамок і певного превентивного регулювання (зокрема ліцензування та механізмів нагляду. Див. *«Брінкат та інші проти Мальти» (Brincat and Others v. Malta)*, 2014, §§ 110-111, де заявники, колишні працівники судноремонтного заводу, стверджували, що під час виконання своїх обов'язків вони постійно й інтенсивно зазнавали впливу від азбесту, що призвело до серйозних наслідків для здоров'я та смерті колеги).
- проведення оцінки впливу на довкілля перед наданням дозволу на небезпечну діяльність (див. *«Джакомеллі проти Італії» (Giacomelli v. Italy)*, 2006, яка стосувалася заводу з перероблення токсичних відходів, що працював поблизу житла заявниці. Суд зазначив, що, ухвалюючи рішення щодо бізнес-проєкту, компетентний орган має спершу провести дослідження та обстеження, щоб оцінити наслідки такого проєкту для конвенційних прав і запобігти їм, § 94; див. також *«Грінпіс Норд ік та інші проти Норвегії» (Greenpeace Nordic and Others v. Norway)*, 2025, §§ 318-319, в особливому контексті господарської діяльності, що впливає на зміну клімату).

- інформування громадськості та громадянського суспільства про екологічні ризики. У справі *«Гуерра та інші проти Італії» (Guerra and Others v. Italy)*, 1998, заявники, які мешкали поблизу промислового підприємства, що становило ризик для здоров'я населення та довкілля, стверджували, що Держава не забезпечила збирання, оброблення й поширення інформації про такі промислові ризики. Суд визнав порушенням статті 8 ненадання Державою місцевому населенню інформації про чинники ризику та про порядок дій у разі аварії на розташованому поблизу хімічному заводі (§ 60). У справі *«Каннаваччуоло та інші проти Італії» (Cannavacciuolo and Others v. Italy)*, 2025, заявники мешкали поблизу території, яка була уражена незаконним скиданням, захороненням і спалюванням небезпечних відходів. Хоча національним органам влади давно було відомо про цю ситуацію, вони залишалися здебільшого пасивними й тримали відповідну інформацію в таємниці. Суд зазначив, що гарантування права громадськості на інформацію є позитивним зобов'язанням за статтею 2 Конвенції (§ 382); див. також *«Будаєва та інші проти Росії» (Budayeva and Others v. Russia)*, 2008, § 132);³⁰
- вжиття практичних заходів із зменшення наслідків для захисту здоров'я та життя мешканців. У справі *«Коляденко та інші проти Росії» (Kolyadenko and Others v. Russia)*, 2012, Суд визнав, що неспроможність органів влади підтримувати русло річки в належному стані та вжити відповідних заходів для зменшення ризику повеней призвела до пошкодження осель і майна заявників; було порушено статті 2, 8 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу до Конвенції (§§ 166 і 215). Так само у справі *«Л.Ф. та інші проти Італії» (L.F. and Others v. Italy)*, 2025, заявники скаржилися на невжиття Державою захисних заходів для зменшення чи усунення наслідків забруднення, як стверджувалося, спричиненого подальшою роботою ливарного заводу поблизу їхнього житла. Суд зазначив, що попри відчутні результати заходів, ужитих після 2016 року з метою мінімізувати шкідливі наслідки роботи заводу, органи влади не взяли до уваги попереднього значного шкідливого впливу на місцеве населення внаслідок тривалого перебування під впливом забруднення, що спричинило порушення статті 8 Конвенції (§§ 156-172);
- вжиття заходів, які допомагають постраждалому населенню впоратися зі шкідливими наслідками забруднення. Справа *«Капа та інші проти Польщі» (Kapa and Others v. Poland)*, 2021, стосувалася перенаправлення Державою на період понад два роки вантажного транспорту з автомагістралі на національну автомобільну дорогу загального користування поблизу будинку заявників під час будівництва автомагістралі. За твердженням заявників, наслідком такого перенаправлення стало те, що вони зазнали серйозних незручностей: надмірного шуму, вібрації та вихлопних газів. Хоча національні органи влади вжили заходів (як-от установа шумозахисних екранів), щоб полегшити життя мешканців на час перенаправлення руху (§§ 61 і 171), Суд дійшов висновку про порушення статті 8, оскільки ці заходи застосовувалися непослідовно, ставлячи користувачів транспортних засобів у привілейоване становище порівняно з мешканцями, які потерпали від руху транспорту (§ 172);
- проведення ефективного розслідування промислових аварій, забезпечення засобами правового захисту постраждалих осіб і застосування санкцій зі стримувальним ефектом (див., наприклад, *«Толіч та інші проти Хорватії» (Tolić and Others v. Croatia)* (ухв.), де заявники скаржилися на забруднення їхнього водопостачання, спричинене приватними забудовниками).

270. Навіть якщо національного регулювання немає або якщо його було дотримано, Суд може дослідити, чи адекватно це регулювання відповідало на екологічну небезпеку. У справі *«Брінкам*

³⁰ Щодо права на інформацію, передбаченого статтею 10, детальніше див. у підрозділі «Окремі загальні принципи» нижче.

та інші проти Мальти» (Brincat and Others v. Malta), 2014, §§ 106-111, щодо впливу азбесту на працівників Суд визнав, що Уряд знав або мав знати про небезпеку азбесту принаймні з початку 1970-х років. Заявники залишалися без будь-яких адекватних гарантій захисту від небезпеки азбесту (у формі надання засобів захисту чи інформування про ризики) до початку 2000-х років, коли вони вже припинили роботу на судноремонтному заводі. Законодавство, ухвалене у 1987 році, не врегулювало належним чином пов'язаної з азбестом діяльності й не передбачило жодних практичних заходів для захисту працівників. У справі *«Джугелі та інші проти Грузії» (Jugheli and Others v. Georgia)*, 2017, заявники мешкали поблизу теплової електростанції, яка викидала в повітря токсичні забруднювачі. Суд визнав Державу відповідальною зазначивши, що відсутність належних правових та адміністративних рамок для регулювання потенційно небезпечної діяльності електростанції дозволяла їй працювати без необхідних гарантій запобігання або принаймні зменшення забруднення повітря та його шкідливого впливу на здоров'я й добробут заявників (§ 170).

271. Недотримання національного природоохоронного регулювання є релевантним, але не вирішальним чинником. У справі *«Котов та інші проти Росії» (Kotov and Others v. Russia)*, 2022, заявники оскаржували наслідки забруднення, спричиненого полігоном твердих побутових відходів, який експлуатувала місцева компанія з управління відходами. Суд повторив, що дотримання національного законодавства є одним, але не основним чинником, який слід брати до уваги під час оцінювання того, чи виконала Держава зобов'язання забезпечити «повагу до приватного життя», навіть якщо національні органи влади не дотрималися певних аспектів національного правового режиму. Суд установив порушення статті 8 зазначивши, що органи влади не забезпечували неухильного дотримання цього регулювання, попри існування жорстких і деталізованих нормативних рамок, які регулюють поводження з відходами (§§ 128-130).

272. Надаючи дозвіл на промислову діяльність органи влади мають дотримуватися належної процедури ухвалення рішень. У справі *«Татар проти Румунії» (Tătar v. Romania)*, 2009, щодо великомасштабного забруднення гірничодобувною компанією на видобувному об'єкті поблизу житлової забудови та витоку забрудненої води в річку Суд визначив необхідні складові процедури ухвалення рішень щодо складних питань з екологічної та економічної політики:

- належні обстеження та дослідження, орієнтуючись на запобігання й оцінювання (§ 101);
- доступ громадськості до висновків таких досліджень, а також до інформації, яка дозволяє їй оцінити небезпеку, на яку вона наражається (§ 113);
- засіб оскарження для відповідних осіб (§ 119).

У зазначеній справі Суд зауважив, що, хоча Уряд і провів оцінку впливу перед видачею дозволу, органи влади не відреагували на виявлені в цій оцінці ризики для довкілля та здоров'я населення (§ 112) і не оприлюднили для громадськості висновки досліджень такого впливу (§§ 112-116). Проте у справі *«Гаттон та інші проти Сполученого Королівства» (Hatton and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2003 (щодо затвердження схеми нічних польотів для великого аеропорту), Суд визнав, що існують межі того, що уряд може зробити, розробляючи політику з екологічними наслідками: хоча процедура ухвалення урядових рішень мала передбачати належні обстеження, це не означало, що рішення могли ухвалюватися лише за наявності вичерпних і вимірюваних даних щодо кожного без винятку аспекту питання (§§ 128-130).

273. **Обов'язок розслідувати промислові катастрофи.** «Обов'язок розслідувати» за статтею 2 застосовувався також до справ, у яких особи зазнали тілесних ушкоджень або загинули внаслідок промислових аварій. У справі *«Дурдай та інші проти Албанії» (Durdaj and Others v. Albania)*, 2023, заявники скаржилися на те, що після сильного вибуху на об'єкті з демонтажу списаної або застарілої військової зброї, техніки та обладнання кримінальне розслідування цієї аварії було неефективним. Суд визнав, що розслідування було достатньо ретельним і встановило обставини події, виявило недоліки безпеки та будь-які збої регуляторної системи, а

також ідентифікувало посадових осіб чи органи Держави, які могли нести відповідальність (§§ 191-204). Потерпілі мали достатній доступ до матеріалів справи під час розслідування (§§ 205-210). Двадцять дев'ять осіб було засуджено за недбалість і призначено їм різні терміни позбавлення волі: хоча обвинувачення у вбивстві не висувалися, Суд визнав ці покарання адекватними (§ 216). Проте деякі із заявників подали цивільний позов проти обвинувачених, і національний суд виділив їхній цивільний позов з кримінального провадження. Унаслідок цього заявники перестали бути учасниками кримінального провадження (їх більше не інформували про процесуальні дії, не повідомляли про засідання чи рішення, і вони не мали права бути присутніми на розгляді чи брати в ньому участь, §§ 223-227). Окрім того, провадження проти колишнього міністра оборони затягувалося через його парламентський імунітет (§§ 229-230). Унаслідок цього в його кримінальному переслідуванні виникла дев'ятирічна перерва. Ці недоліки порушували серйозні питання щодо готовності та сумлінності обвинувачення в розслідуванні цієї справи відповідно до вимог статті 2, створюючи потенціал для безкарності (§ 231). Заявники та широка громадськість мали право знати не лише обставини, за яких сталася загибель людей і тяжкі тілесні ушкодження, а й точну роль, яку колишній міністр оборони відіграв у цих подіях (§ 235). У справі *«Коляденко та інші проти Росії» (Kolyadenko and Others v. Russia)*, 2012, заявники оскаржували закриття органами влади провадження, спрямованого на притягнення директора комунального водогосподарського підприємства до відповідальності за його рішення скинути велику кількість води в річку, що призвело до пошкодження їхніх осель. Суд нагадав, що, хоча досудове розслідування й було проведено, компетентні органи не проявили достатньої рішучості встановити обставини події або знайти та притягнути винних до відповідальності (§§ 200-203).

б. Суб'єкти господарювання як заявники у справах, пов'язаних із довкіллям³¹

274. **Промислове забруднення, що перешкоджає господарській діяльності заявника.** Певні справи, переважно за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, стосуються скарг суб'єктів господарювання на природоохоронне регулювання, що впливає на їхні інтереси. Так, у справі *«С.Ц. Фірколект Імпекс С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Fiercolect Impex S.R.L. v. Romania)*, 2016, компанія-заявник займалася збиранням і переробленням металобрухту: у неї конфіскували прибуток та наклали штраф за період, упродовж якого вона здійснювала шкідливу для довкілля діяльність без необхідних дозволів. Суд визнав, що ця скарга підпадає під дію статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки сума коштів, конфіскована фінансовою інспекцією, була результатом діяльності компанії-заявника і становила «майно» (§§ 45 та 57).

275. **Свобода розсуду Держави при регулюванні господарської діяльності є ширшою, коли йде мова про екологічні міркування.** У справі *«О'Сулліван МакКармї Массел Девелопмент Лтд проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland)*, 2018, компанія-заявник зазнала економічної шкоди після того, як її діяльність з вилову мідій-сіянців у певній зоні було тимчасово припинено для проведення екологічної оцінки. Суд встановив, що охорона навколишнього середовища може бути законною метою загального інтересу, що має значну вагу (§ 109). Суд визнав, що Держава може бути змушена втрутитися і навіть, за певних обставин, без відшкодування, якщо положення запроваджувалися для охорони навколишнього середовища (§§ 123-124). У справі *«Депаль проти Франції» (Depalle v. France)* [ВП], 2010, заявник оскаржив відмову дозволити йому й надалі проживати на території морського державного майна, де він мешкав упродовж кількох десятиліть, а також подальше знесення будівлі. Суд визнав, що там, де переважає загальний інтерес спільноти, свобода розсуду Держави є ширшою, ніж коли питання стосується виключно цивільних прав (§ 84). Суд також повторив, що охорона сільської місцевості й лісів, а також природного стану морського узбережжя, прибережних

³¹ Див. більш детально наскрізну тему *«Навколишнє середовище»*. Щодо загальних принципів за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції див. *Посібник зі статті 1 Першого протоколу* та розділ «Захист майна» вище.

територій і, зокрема, пляжів — публічних територій, відкритих для всіх, — може становити суспільний інтерес (§ 81). У справі *«С.А. Біо д'Арденнес проти Бельгії» (S.A. Bio d'Ardennes v. Belgium)*, 2019, фермер оскаржив рішення бельгійських органів влади про відмову у виплаті будь-якого відшкодування після обов'язкового забою його худоби, ураженої бруцельозом. Суд визнав, що запровадження такого превентивного заходу, спрямованого на викорінення захворювань тварин, переслідувало легітимну мету, засновану на потребі захисту громадського здоров'я (§ 55). У справі *«С.Ц. Фірколект Імпекс С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Fiercolect Impex S.R.L. v. Romania)*, 2016, компанія-заявник займалася збиранням і переробленням металобрухту; у неї конфіскували прибуток та наклали штраф за період, упродовж якого вона здійснювала шкідливу для довкілля діяльність без необхідних дозволів. Суд зазначив, що компанія-заявник продовжувала здійснювати свою діяльність за відсутності екологічного дозволу, хоча відповідно до нещодавно ухваленого законодавства національні органи влади вважали, що її діяльність має значний вплив на довкілля. Питання про те, чи має така поведінка каратися фінансовим стягненням зі стримувальним ефектом, як-от штраф і конфіскація незаконно одержаного прибутку, належить до свободи розсуду Договірних Держав (§§ 67-68). Отже, стягнення — конфіскація нарахованого прибутку за кілька місяців і штраф у розмірі 600 євро — не було непропорційним (§§ 69 і 72). У справі *«Берзіньш та інші проти Латвії» (Bērziņš and Others v. Latvia)*, 2021, заявники скаржилися на неможливість доступу до своєї землі через рішення про визначення цього майна як охоронної водної зони. Суд визнав, що втручання у майнові права заявників було виправданим, оскільки охоронна зона була встановлена для забезпечення збереження й відновлення водних ресурсів і, загалом, охорони довкілля (§ 88). У справі *«Саленто Енерджі С.р.л.» і «Нуово Соле С.р.л.» проти Італії» (Salento Energy S.r.l. and Nuovo Sole S.r.l. v. Italy)* (ухв.), 2024, компанія-заявник скаржилася на зниження зелених тарифів для сонячних фотоелектричних установок. Суд узяв до уваги широку свободу розсуду Держави при регулюванні енергетичного сектору та у справах, що стосуються пільги чи привілейованого права, наданого Державою (§ 37). Втручання (тобто законодавство про зниження зелених тарифів) враховувало потреби виробників сонячної енергії й уникало покладення надмірного тягара на компанії-заявників (зниження зелених тарифів не було автоматичним, а національні органи влади запровадили компенсаційні механізми — §§ 38-39). Тому скаргу заявника за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції було визнано явно необґрунтованою (§§ 40-43).

276. Перед реалізацією проекту суб'єкти господарювання мають оцінити екологічні ризики. У справі *«Владіміров проти Болгарії» (Vladimirov v. Bulgaria)* (ухв.), 2018, заявник скаржився на скасування дозволу на будівництво через ризик зсувів у цій місцевості. Суд визнав, що саме підприємець має оцінити екологічні ризики перед інвестуванням чи початком діяльності та встановити, чи придатна місцевість для відповідної мети, якщо така інформація є доступною. У цій справі заявник цього не зробив, хоча вся інформація була доступна ще до придбання ним землі (§ 37). Отже, порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції не було. У справі *«Орфанос і Орфану проти Греції» (Orfanos and Orfanou v. Greece)* (ухв.), 2006, заявники скаржилися на відсутність відшкодування від національних судів після експропріації частини їхнього майна для будівництва нової залізничної лінії. Суд визнав, що, здійснивши забудову землі після її експропріації, заявники діяли з повним усвідомленням ситуації. Суд дійшов висновку, що заявники не мали підстав стверджувати, що Держава діяла свавільно, відмовивши у відшкодуванні за втрату вартості їхнього майна чи за порушення їхнього повсякденного життя. У справі *«Каланча та інші проти Республіки Молдова» (Calancea and Others v. Republic of Moldova)* (ухв.), 2018, заявники скаржилися на розташування високовольтної лінії електропередач, що перетинала їхню землю. Суд визнав заяву неприйнятною, оскільки заявники не могли не знати про високовольтну лінію електропередач, коли вони придбавали ці земельні ділянки та на яких згодом звели свої будинки. Отже, заявники діяли з повним усвідомленням ситуації (§ 36. Див. також *«Поделеан проти Румунії» (Podelean v. Romania)* (ухв.), Комітет, 2019, яка стосувалася комерційної діяльності і в якій Суд також дійшов висновку, що заявник узяв на себе відповідальність за незручності, яких він зазнав, § 36). У справі *«Жидов та*

інші проти Росії» (Zhidov and Others v. Russia), 2018, заявники оскаржували рішення національних судів про знесення без будь-якого відшкодування їхніх будівель, зведених у заборонених зонах поблизу газо- чи нафтопроводів. Суд зазначив, що наявність нафтопроводів та охоронних зон була позначена на генеральному плані, доданому до розпорядження місцевої адміністрації. Під час придбання майна та реєстрації свого права власності заявниця могла ознайомитися з цим генеральним планом і мала усвідомлювати, що спірна ділянка розташовується поблизу нафтопроводів. Відповідно Суд дійшов висновку, що рішення про знесення сараю та прибудов до нього на тій підставі, що вони були незаконними спорудами, не покладало на заявницю непропорційного тягаря (§ 115). У справі *«Джугелі та інші проти Грузії» (Jugheli and Others v. Georgia)*, 2017, заявники, які мешкали поблизу теплової електростанції, стверджували, що станція могла здійснювати небезпечну діяльність, викидаючи в повітря токсичні забруднювачі, оскільки на той час майже не існувало законів, які регулювали б її роботу. Уряд стверджував, що заявниця добровільно переселилася в будинок поблизу теплової електростанції, коли та вже працювала. Проте Суд визнав, що заявників не можна вважати відповідальними за їхню ситуацію, оскільки вони не були достатньо обізнані про серйозність забруднення в будинках, до яких вони переселилися за допомогою Держави, і не мали жодних подальших сподівань на переселення (§ 72).

с. Екологічні справи за статтею 6 (право на справедливий суд)³²

277. **Справи про шкоду довкіллю, розглянуті за статтею 6.** Стаття 6 може бути застосовною до екологічних спорів. У справах, що стосувалися проваджень, де приватні особи оскаржували адміністративні рішення про надання дозволу на певну промислову діяльність, Суд мав спершу оцінити, чи стосувалося провадження небезпідставного «цивільного права» (порівняйте справи *«Джангі та інші проти Туреччини» (Cangi and Others v. Türkiye)*, 2023, §§ 33-38, де Суд визнав, що заявник мав небезпідставне цивільне право, та *«Іван Атанасов проти Болгарії» (Ivan Atanasov v. Bulgaria)*, 2010, §§ 89-96, де Суд дійшов висновку, що оскаржуване адміністративне провадження не було вирішальним для прав заявника). Справи, де застосовність статті 6 було встановлено чи не поставлено під сумнів, здебільшого стосувалися обмежень доступу заявника до суду. Так, у справі *«Говальд Мур та інші проти Швейцарії» (Howald Moor and Others v. Switzerland)*, 2014, заявниці — вдова та доньки механіка, який помер від пов'язаного з азбестом захворювання, якому він піддавався на роботі — оскаржили відхилення їхніх вимог про відшкодування, поданих проти приватного роботодавця та страхового фонду. Суд визнав, що застосування строків позовної давності до потерпілих від захворювань, подібних до тих, що спричинені азбестом, які можуть бути діагностовані лише через багато років після шкідливого впливу, є обмеженням та порушує право доступу до суду (§§ 74-80). У справі *«Куршун проти Туреччини» (Kurşun v. Turkey)*, 2018, заявник оскаржив відхилення його позову про притягнення до відповідальності нафтопереробного заводу у зв'язку з вибухом, який пошкодив його майно, на підставі спливу строку позовної давності. Суд визнав, що національні суди застосували чинні на той час процесуальні правила надто суворо, тим самим позбавивши заявника права доступу до суду: однорічний строк позовної давності почав обчислюватися з моменту вибуху, а не з моменту, коли всі обставини та причини стали зрозумілими потерпілому та позивачеві у провадженні про відшкодування (§§ 103-104).

³² Див. більш детально щодо процесуальних прав Розділ V (А) вище та Посібники зі [статті 6 \(цивільний аспект\)](#), [статті 6 \(кримінальний аспект\)](#) та [статті 13 Конвенції](#).

2. Захист «житла», «приватності» та «кореспонденції» суб'єктів господарювання

278. Поняття «приватність» є доволі широким і не піддається точному визначенню. Так само поняття «житло» та «кореспонденція» були поширені на різні види приміщень і засобів зв'язку.³³

279. **Суб'єкт господарювання має право на «житло».** Це стосується не лише випадків, коли житлова нерухомість використовується для ведення господарської діяльності (*«Чапелл проти Сполученого Королівства» (Chappell v. the United Kingdom)*, 1989, стосувалася обшуку приміщень відеоклубу, які частково слугували також місцем проживання заявника, §§ 36 та 51), та суто комерційних приміщень, що належать або окремим підприємцям, або компаніям (*«Німіць проти Німеччини» (Niemietz v. Germany)*, 1992, стосувалася обшуку поліцією офісу адвоката, §§ 27-32, де Суд визнав, що поняття «житло» поширюється й на комерційні приміщення; див. також *«Кремйо проти Франції» (Crémieux v. France)*, 1993, §§ 8 та 31, і *«Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» (Société Colas Est and Others v. France)*, 2002, §§ 40-42). Проте деякі комерційні приміщення не підпадають під поняття «житла»: у справі *«Лево та Фійон проти Франції» (Leveau and Fillon v. France)*, 2005, Суд дійшов висновку, що відвідання ветеринарним інспектором свинарні з метою підрахунку поголів'я свиней для накладення на їхнього власника адміністративного штрафу за порушення застосовних правил не було втручанням у «житло» заявника, оскільки, як зазначив Суд, свинарня не може асоціюватися з житлом навіть у його професійному значенні.

280. **Чи має суб'єкт господарювання право на «приватність» або на таємницю «кореспонденції»?** Обшуки та вилучення у приміщеннях комерційної компанії є втручанням у права, захищені статтею 8. Зокрема обшук і вилучення електронних даних визнавалися втручанням у право на повагу до «приватного життя» та «кореспонденції» (див. *«Науменко та СІА Рікс Шіппінг проти Латвії» (Naumenko and SIA Rix Shipping v. Latvia)*, 2022, § 45). Так само вилучення документів — зокрема в електронному форматі — у приміщеннях компанії розглядалося як втручання в її права за статтею 8. Вилучення комп'ютерів, що містять інформацію, також може визнаватися втручанням у права за статтею 8 (*«Преждарови проти Болгарії» (Prezhdarovi v. Bulgaria)*, 2014, § 41). Професійна кореспонденція (пошта, електронні листи, повідомлення, дані, що зберігаються на серверах, тощо) також захищена статтею 8 (див. *«Гелфорд проти Сполученого Королівства» (Halford v. the United Kingdom)*, 1997, § 44; *«Аман проти Швейцарії» (Aman v. Switzerland)* [ВП], 2000, § 44; *«Бернх Ларсен Холдинг АС та інші проти Норвегії» (Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway)*, 2013, §§ 172-175). Щоб визнати статтю 8 застосовною, Суд має встановити, чи є інформація про суб'єкта господарювання або про його діяльність «приватною» (див., наприклад, *«Г.С.Б. проти Швейцарії» (G.S.B. v. Switzerland)*, 2015, яка стосувалася розкриття інформації про банківські рахунки заявника податковим органам США). У справі *«Феррієрі та Бонассіца проти Італії» (Ferrieri and Bonassisa v. Italy)*, 2026, Суд дійшов висновку, що доступ органів влади до банківських даних заявників, зокрема історії операцій та інших фінансових операцій, пов'язаних із заявниками або таких, що можуть бути простежені до них, а також дослідження цих даних для цілей податкової перевірки були втручанням у право на повагу до їхнього «приватного життя»; навіть попри те, що «банківські дані, тобто суто фінансова інформація, не передбачають передання інтимних подробиць чи даних, тісно пов'язаних з ідентичністю, і не заслуговують на посилений захист» за статтею 8 (§§ 53-58). У справі *«Грін Альянс проти Болгарії» (Green Alliance v. Bulgaria)*, 2026, Суд дослідив практику впровадження державних агентів у приватні організації та визнав, що вона була втручанням у право організації на повагу до її «кореспонденції» та до її «житла» в розумінні пункту 1 статті 8 Конвенції (§§ 113-119).

³³ Загальний огляд значення цих понять у Конвенції наведено в [Посібнику зі статті 8 до Європейської конвенції з прав людини](#).

281. Свобода розсуду Держави щодо проведення обшуків і вилучень у приміщеннях підприємств чи щодо отримання даних про компанії. Як зазначив Суд у справі *«Науменко та СІА Рікс Шіппінг проти Латвії» (Naumenko and SIA Rix Shipping v. Latvia)*, 2022, § 51 (яка стосувалася обшуку комерційних приміщень заявника та вилучення антимонопольним органом великої кількості документів та електронних файлів), обсяг свободи розсуду залежить від таких чинників, як характер і значущість інтересів, які перебувають під загрозою, та серйозність втручання. Одним із чинників, що свідчить на користь суворішого контролю, є вилучення великої кількості документів та електронних листів. З іншого боку, та обставина, що відповідний захід був спрямований переважно проти юридичних осіб, означала, що могла застосовуватися ширша свобода розсуду, ніж у випадку, якби йшлося про фізичну особу. У справі *«Феррієрі та Бонассіса проти Італії» (Ferrieri and Bonassisa v. Italy)*, 2026, Суд зауважив, що «банківські дані, тобто суто фінансова інформація, не передбачають передання інтимних подробиць чи даних, тісно пов'язаних з ідентичністю, і не заслуговують на посилений захист» за статтею 8, а отже, Держава користується широкою свободою розсуду в цій сфері (§ 58). Див. також *«Шунс Веїст Ойл Коллектор Б.В. та інші проти Нідерландів» (Ships Waste Oil Collector B.V. and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2025, щодо передачі й використання в рамках провадження з питань антимонопольного права даних, які були законно отримані шляхом прослуховування телефонних розмов у межах непов'язаних із зазначеними справами кримінальних проваджень, шляхом прослуховування телефонних розмов окремих працівників.

282. Процесуальні гарантії проти свавільних обшуків і вилучень. Будь-який обшук і вилучення мають супроводжуватися належними процесуальними гарантіями проти зловживань і свавілля (див. *«Вінчі Конструксьйон» та «ЖТМ Жені Сівіль е Сервіс» проти Франції» (Vinci Construction and GTM Génie Civil et Services v. France)*, 2015, § 66). Те, що є «належним», залежить від контексту: до чинників, які слід брати до уваги, належить те, чи ґрунтувався обшук на дозволі, виданому суддею на підставі обґрунтованої підозри (§ 72). Отримання попереднього судового дозволу на обшук є важливою, але не обов'язковою вимогою (див. *«ДЕЛЬТА ПЕКАРНЯ а.с.» проти Чеської Республіки» (DELTA PEKÁRNY a.s. v. the Czech Republic)*, 2014, § 83): у невідкладних випадках слідчі та інші адміністративні органи (як-от податкова служба, митниця та антимонопольний орган) можуть проводити огляди приміщень, обшуки та вилучення, а відсутність попереднього судового дозволу може бути компенсована наявністю подальшого судового контролю (*«Презждарови проти Болгарії» (Prezhdarovi v. Bulgaria)*, 2014, § 46) у належному обсязі, який має включати оцінювання релевантності вилучених інформації та документів (*там само*, § 49). Так, у справі *«БРД — Груп Сосьєте Женераль С.А. проти Румунії» (BRD – Groupe Société Générale S.A. v. Romania)*, 2025, Суд визнав, що відсутність попереднього судового дозволу на перевірку приміщень компанії-заявника антимонопольним органом була достатньо компенсована належним подальшим судовим контролем необхідності та пропорційності оскаржуваного заходу (§§ 112-115). Проте щодо обшуку та вилучення комп'ютерів у кримінальному провадженні стосовно працівників компанії втручання було визнано непропорційним за відсутності будь-якого змістовного судового контролю та з огляду на тривалість кримінального розслідування (§§ 143-149).

283. Підставою для обшуку має бути обґрунтована підозра. У справі *«Візер та компанія «Бікос Бетейлігунген ГмбХ» проти Австрії»» (Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria)*, 2007, Суд дійшов висновку, що обшук комп'ютерних систем заявників був проведений на підставі дозволу слідчого судді в межах кримінального провадження, яке проводили італійські органи влади щодо незаконної торгівлі лікарськими засобами: було виявлено рахунки-фактури, адресовані дочірній компанії заявника, тому Суд переконався, що підставою для дозволу на обшук була обґрунтована підозра (§ 58) (див. також *«Науменко та СІА Рікс Шіппінг проти Латвії» (Naumenko and SIA Rix Shipping v. Latvia)*, 2022, § 53). Проте нецільовий збір інформації не обов'язково потребує обґрунтованої підозри (щодо принципів, які стосуються такого «масового стеження» (тобто масового перехоплення й аналізу повідомлень без спрямування на

конкретну особу), див. *«Біз Бразер Вотч та інші проти Сполученого Королівства» (Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2021, §§ 325 та 361).

284. Дозволи на обшук мають чітко визначати повноваження слідчих органів, і їхні вимоги мають виконуватися. Широко сформульовані положення дозволів на обшук, які не встановлюють меж повноважень поліції чи іншого компетентного органу, який проводить обшук та вилучення (тобто не зазначають, що саме шукають, у зв'язку з яким провадженням, хто підлягає обшуку, не встановлюють часових меж обшуку), вважаються проблемними за статтю 8 Конвенції (див., наприклад, *«Андре та інший проти Франції» (André and Another v. France)*, 2008, § 45, де Суд визнав, що дозвіл на обшук було сформульовано надто широко). Вилучення великого обсягу документів, частина з яких не має відношення до мети обшуку, є порушенням статті 8 (див. *«Рустамханлі проти Азербайджану» (Rustamkhanli v. Azerbaijan)*, 2024, §§ 38 та 46; і порівняйте зі справою *«Вінчі Конструксьйон» та «ЖТМ Жені Сівіль е Сервіс» проти Франції» (Vinci Construction and GTM Génie Civil et Services v. France)*, 2015, §§ 76 та 77).

285. Проведення обшуку. Обшуки та вилучення в компанії мають проводитися з певним рівнем залучення персоналу компанії, щоб допомогти виключити нерелевантні матеріали або матеріали, захищені професійною таємницею (*«Вінчі Конструксьйон» та «ЖТМ Жені Сівіль е Сервіс» проти Франції» (Vinci Construction and GTM Génie Civil et Services v. France)*, 2015, § 78). У справі *«Науменко та СІА Рікс Шіппінг проти Латвії» (Naumenko and SIA Rix Shipping v. Latvia)*, 2022, § 60, Суд схвально відзначив, що під час обшуку було складено необхідний процесуальний протокол із зазначенням виду вилучених і збережених документів. Додаткові гарантії можуть бути необхідні для збереження професійної таємниці та дотримання конфіденційності відносин адвоката з клієнтом, коли обшуки проводяться в офісі адвоката. У справі *«Бершеда та Рыболовлев проти Монако» (Bersheda and Rybolovlev v. Monaco)*, 2024, досліджувався весь вміст мобільного телефону адвоката, який не стосувався предмета розслідування, що призвело до порушення статті 8. Після того як адвокатка передала свій мобільний телефон, щоб продемонструвати свою добросовісність (§ 81), національні органи влади провели розширене дослідження його вмісту, включно з особистим і професійним листуванням (§§ 83-84). Суд визнав, що межі розслідування були недостатньо окреслені судовими органами (§ 107), і жодних гарантій для збереження професійної таємниці адвокатки-заявниці не було застосовано (§ 115). Однією з таких гарантій може бути присутність голови колегії адвокатів під час обшуку, що допомагає ідентифікувати документи, захищені адвокатською таємницею. У справі *«Андре та інший проти Франції» (André and Another v. France)*, 2008, § 44, Суд установив порушення статті 8, оскільки слідчі вилучили рукописні нотатки адвокатів, захищені адвокатською таємницею, попри заперечення присутнього під час обшуку голови колегії адвокатів. Так само у справі *«Сяргава проти Естонії» (Särgava v. Estonia)*, 2021, заявник — підприємець і адвокат — скаржився на вилучення національними органами влади його ноутбука та мобільного телефону. Суд визнав, що національне законодавство не передбачало достатніх процесуальних гарантій для захисту конфіденційності обміну інформацією між адвокатами та їхніми клієнтами: національне законодавство не вимагало присутності відповідного адвоката й не визначало, як слідчі мають відокремлювати захищені (конфіденційні) матеріали від незахищених, чи слід проводити пошук за ключовими словами, чи використовувати інший метод відбору (§§ 95-110).

286. Судовий контроль ex post щодо способу проведення обшуку. У справі *«УАБ «Кеско Сенукай Літуанія» проти Литви» (UAB Kesko Senukai Lithuania v. Lithuania)*, 2023, §§ 119-121, Суд зазначив, що стаття 8 не вимагає судового контролю ex post facto в усіх справах, пов'язаних із обшуком чи вилученням у приміщеннях комерційної компанії. Проте якщо вилучення стосувалося великого обсягу документів, зокрема поштових скриньок кількох її працівників, а працівникам не дали змоги приватно зв'язатися зі своїми адвокатами й не повідомили про їхні права, компанія мала обґрунтований інтерес у тому, щоб домогтися перевірки того, чи дотрималися посадові особи, які здійснювали вилучення, попереднього судового дозволу на обшук і вилучення.

3. Ділова репутація³⁴

287. **Ділова репутація фізичних осіб проти ділової репутації компаній за статтею 8.** Репутація приватної особи захищена статтею 8 як складова права на повагу до приватного життя (*«Аксель Шпрінгер АГ проти Німеччини» (Axel Springer AG v. Germany)* [ВП], 2012, § 83). Позитивна репутація може також мати економічний вимір, якщо вона стосується професійного життя особи. Суд визнав, що захист професійної репутації приватної особи підпадає під дію статті 8 (*«Будимир проти Хорватії» (Budimir v. Croatia)*, 2021, § 47, і *«Пішкін проти Туреччини» (Pişkin v. Turkey)*, 2020, §§ 185-186). Суд використовував термін «ділова репутація», коли заявник, скаржачись за статтею 8 на посягання на його репутацію, був підприємцем. У справі *«Ціріак проти Румунії» (Țiriac v. Romania)* Суд визнав, що оскаржувані публікації, які містили твердження про привласнення державних коштів, зачепили ділову репутацію заявника, а тому стаття 8 була застосовною (§ 61). Суд також зазначив, здійснюючи аналіз пропорційності, що оскаржувана публікація не мала жодного негативного впливу на господарську діяльність заявника (§ 98). Суд, вочевидь, залишив відкритим питання про те, чи захищає аспект приватного життя за статтею 8 репутацію компанії (*«Фірма ЕДФ фюр Зі, ЕФС Електроніше Датенферарбайтунг Дінстлайстунгс ГмбХ проти Німеччини» (Firma EDV für Sie, Efs Elektronische Datenverarbeitung Dienstleistungen GmbH v. Germany)* (ухв.), 2014, § 23, і, з новішого, *«Фрейташ Рангел проти Португалії» (Freitas Rangel v. Portugal)*, 2022, § 48). Водночас ділова репутація компанії є легітимним чинником, який слід брати до уваги у справах за статтею 10 (див. *«Галет проти Люксембургу» (Halet v. Luxembourg)* [ВП], 2023, § 108).

288. **Чи застосовується стаття 8 до ділової репутації компаній?** У справі *«Бук проти Німеччини» (Buck v. Germany)*, 2005, § 51, Суд зазначив, що «розголос, пов'язаний із обшуком комерційних і житлових приміщень заявника у [відносно невеликому місті], міг негативно вплинути на його особисту репутацію та репутацію компанії, якою він володів і керував». В окремих справах Суд, залишивши питання про застосовність статті 8 відкритим, переходив до аналізу справи по суті й доходив висновку, що заява є явно необґрунтованою. Наприклад, справа *«Петро Карбо Хем С.Е. проти Румунії» (Petro Carbo Chem S.E. v. Romania)*, 2020, стосувалася позову про дифамацію, поданого компанією – міноритарним акціонером великого хімічного підприємства – проти генерального директора цього підприємства у зв'язку з певними публічними заявами останнього. Суд наголосив на різниці між особистою репутацією та діловою репутацією компанії. Він додав, що «за відсутності достатніх доказів впливу висловлювань [генерального директора] на шанси компанії-заявника продовжувати інвестувати на румунському ринку чи діяти як міжнародний діловий партнер Суд не може висувати припущень щодо можливої шкоди, завданої в цьому відношенні» (§ 73). У справі *«Стілі і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, § 86, Суд визнав, що «англійське законодавство про дифамацію та його застосування в цій конкретній справі переслідували легітимну мету захисту репутації чи прав» компанії McDonald's.

289. **Чи кожна юридична особа має «ділову репутацію»?** Якщо комерційні підприємства мають ділову репутацію, орган державної влади як такий (на відміну від юридичних осіб, створених цим органом державної влади) не може подавати цивільний позов про дифамацію від власного імені (*«ТОВ «Мемо» проти Росії» (ООО Memo v. Russia)*, 2022, § 47).

290. **Різниця між особистою репутацією фізичної особи та діловою репутацією.** У справі *«Уж проти Угорщини» (Uj v. Hungary)*, 2011, Суд визнав, що компанія, безсумнівно, має право

³⁴ Щодо ділових інтересів як «майна» в значенні статті 1 Першого протоколу до Конвенції див. розділ «Захист майна» вище. У цьому підрозділі йтиметься про ділову репутацію не як про економічний актив, а як про елемент права на приватність, що захищається статтею 8, зокрема у зв'язку зі свободою вираження поглядів, яка захищається статтею 10 (щодо останнього див. також підрозділ нижче «Свобода вираження поглядів працівників та повідомлення про неправомірні дії (стаття 10)» та [Посібник зі статті 10 до Європейської конвенції з прав людини](#)).

захищати себе від дифамаційних тверджень. Окрім суспільного інтересу у відкритій дискусії щодо ділової практики, існує конкуруючий інтерес у захисті комерційного успіху та життєздатності компаній на користь акціонерів і працівників, а також ширшого економічного блага. Тому Держава користується свободою розсуду щодо засобів, які вона передбачає в національному праві для надання компанії можливості оскаржити правдивість тверджень і обмежити їхню шкоду для її репутації. Проте існує різниця між комерційними репутаційними інтересами компанії та репутацією фізичної особи, що стосується її соціального статусу. Тоді як остання може позначатися на гідності особи, для Суду інтереси комерційної репутації позбавлені того морального виміру, який охоплює репутація фізичних осіб. У цій справі Суд визнав, що «репутаційний інтерес, який перебуває під загрозою, є інтересом приватної компанії. Отже, він є комерційним і не стосується моральних якостей» (§ 22). Див. також *«Угорська асоціація постачальників контенту та Індекс.ху Црт проти Угорщини» (Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary)*, 2016, § 84.

291. Ділова репутація є релевантним міркуванням у справах за статтею 10 Конвенції. Незалежно від того, чи може компанія скаржитися за статтею 8 на шкоду її діловій репутації, її інтереси можуть бути захищені пунктом 2 статті 10, оскільки свобода вираження поглядів інших осіб може бути обмежена «для захисту репутації». У таких випадках при оцінці необхідності втручання, коли право на свободу медіа має бути збалансоване з конкуруючим правом на репутацію комерційної компанії чи підприємця, враховуються такі критерії: «предмет оскаржуваних публікацій, тобто чи стосувалися вони питання суспільного інтересу; зміст, форма та наслідки публікацій; спосіб отримання інформації та її достовірність; а також тяжкість покарання, накладеного на медіа чи журналістів» (*«ТОВ «Регнум» проти Росії» (ООО Regnum v. Russia)*, 2020, § 67). У справі *«Лефевр проти Франції» (Lefebvre v. France)*, 2024, заявника — депутата міської ради — було засуджено за твердження стосовно мера міста, якого обвинувачували в корупції через комунальне підприємство, яке надавало громаді певні послуги. Зокрема, заявника зобов'язали виплатити підприємству відшкодування у зв'язку з нападками, що зашкодили його репутації. Суд зазначив, що потреба захищати репутацію юридичної особи не є настільки нагальною, як потреба захищати репутацію чи права фізичних осіб. Підприємство, що є частково підконтрольне й підпорядковане муніципалітету, не може порівнюватися зі звичайною фізичною особою, а тому мало би виявляти більший рівень терпимості до критики (§ 37). Оцінюючи пропорційність, Суд зосередився на розмірі та характері підприємств, які скаржилися на дифамаційні коментарі, і зазначив, що, оскільки такі підприємства брали участь у державних закупівлях, вони добровільно піддавали себе посиленому контролю з боку громадської думки (*«Тімпул Інфо-Магазин та Ангел проти Молдови» (Timpul Info-Magazin and Anghel v. Moldova)*, 2007, § 34). Аналогічно в окремих справах шкода діловій репутації компаній не виправдовувала накладення на заявника непропорційних стягнень за дифамацію (*«Алмейда Арожа проти Португалії» (Almeida Arroja v. Portugal)*, 2024, §§ 86-90, справа стосувалася кримінального засудження заявника за дифамацію, вчинену з обтяжуючими обставинами, щодо юридичної особи: коментарі щодо юридичної фірми та її директора були зроблені в щоденній інформаційній програмі, що транслювалася приватним телеканалом).

4. Суб'єкти господарювання, які втручаються у приватне життя інших осіб

292. Моніторинг листування та поведінки своїх працівників. Працівники мають певні очікування щодо приватності навіть у приміщеннях роботодавця та під час користування обладнанням роботодавця, тому, навіть якщо стаття 8 застосовується у справах щодо контролю роботодавцем за поведінкою працівника, потрібно належним чином враховувати специфічний контекст трудових відносин, у яких працівник неминуче піддається більшому контролю з боку свого керівництва. Так, у справі *«Барбулеску проти Румунії» (Bărbulescu v. Romania)* [ВП], 2017, заявника було звільнено з приватної компанії за використання робочого облікового запису в месенджері в особистих цілях, попри те, що цей обліковий запис був призначений виключно для спілкування

з клієнтами. Суд визнав, що правила роботодавця, які забороняли користування месенджером в особистих цілях, не могли зводити соціальне життя на робочому місці до нуля, тому моніторинг приватного використання заявником месенджера підпадало під дію статті 8 (§§ 74-80). У справі *«Лопез Рібальда та інші проти Іспанії» (López Ribalda and Others v. Spain)* [ВП], 2019, що стосувалася використання в дисциплінарному провадженні прихованого відеоспостереження за касирами та продавцями супермаркету, встановленого роботодавцем, Суд дійшов аналогічного висновку щодо застосовності статті 8: він зауважив, що, оскільки камери були встановлені в загальнодоступних зонах супермаркету й оскільки працівники знали про функціонування камер відеоспостереження, їхнє очікування щодо приватності було обмеженим, але не було відсутнім, оскільки навіть у таких зонах систематичне записування, перегляд та використання записів відеоспостереження можуть підпадати під сферу застосування статті 8 (§§ 92-95). Щодо суті справи Суд постановив про порушення у справі *«Барбулеску проти Румунії» (Bărbulescu v. Romania)* [ВП], оскільки національні суди не забезпечили належного балансу між очікуваннями заявника щодо приватності та інтересами роботодавця (§ 141), і про відсутність порушення у справі *«Лопез Рібальда та інші проти Іспанії» (López Ribalda and Others v. Spain)* [ВП], 2019, оскільки підхід національного суду до цієї справи, як було встановлено, не порушував балансу між конкуруючими інтересами (§ 137). Справа *«Флоріндо де Алмейда Васконселос Грамаксо проти Португалії» (Florindo de Almeida Vasconcelos Gramaxo v. Portugal)*, 2022, стосувалася використання системи GPS у службовому автомобілі для контролю за відстанями, подоланими під час службових та особистих поїздок. Заявника було звільнено після виявлення розбіжностей між даними про пробіг, наданими системою GPS, та даними, наданими ним самим. Суд взяв до уваги той факт, що відповідних працівників було поінформовано про встановлення системи GPS та причини для цього (§ 116), а також те, що національні суди забезпечили баланс між інтересами (правом заявника на повагу до його приватного життя та правом роботодавця на забезпечення належної роботи підприємства), з урахуванням законної мети, яку переслідувала компанія, а саме право контролювати свої витрати (§§ 117-124).

293. Прийнятний рівень моніторингу за працівниками. Принципи, встановлені Судом у рішенні у справі *«Барбулеску проти Румунії» (Bărbulescu v. Romania)* [ВП], були згодом підтверджені в рішенні у справі *«Лопез Рібальда та інші проти Іспанії» (López Ribalda and Others v. Spain)* [ВП], 2019, § 116 (і див. також *«Флоріндо де Алмейда Васконселос Грамаксо проти Португалії» (Florindo de Almeida Vasconcelos Gramaxo v. Portugal)*, 2022, § 109). Під час оцінки пропорційності таких заходів спостереження на робочому місці національні суди мали враховувати наступні фактори:

- чи був працівник достатньо чітко поінформований про можливість застосування таких заходів спостереження та про їхнє впровадження;
- ступінь втручання з боку роботодавця під час моніторингу з урахуванням ступеня приватності в зоні моніторингу, а також будь-яких обмежень у часі та просторі й кількості осіб, які мають доступ до результатів;
- наявність законних підстав, наведених роботодавцем для обґрунтування моніторингу та його масштабів;
- наявність методів та заходів спостереження, які передбачають менше втручання;
- наслідки моніторингу для працівника, щодо якого він здійснюється, з урахуванням, зокрема, того, як роботодавець використовує результати моніторингу, та чи використовувалися вони для досягнення заявленої мети заходу;
- наявність відповідних гарантій для працівника, особливо щодо форм моніторингу, які передбачають більше втручання, таких як, наприклад, інформування працівників або їхніх представників про встановлення та обсяг моніторингу, повідомлення про такий захід незалежному органу або можливість подання скарги.

Також мають існувати достатні законні підстави для моніторингу комунікацій працівника, якщо це здійснюється державною установою (*«Копленд проти Сполученого Королівства» (Copland v. the United Kingdom)*, 2007, §§ 45-49), а в контексті приватного працевлаштування роботодавці повинні роз'яснити працівникам свою політику та масштаби моніторингу (див. щодо прикладу практики моніторингу, визнаної сумісною зі статтею 8, наприклад, *«Кьопке проти Німеччини» (Köpke v. Germany)* (ухв.), 2010).

294. Компанія, яка проводить розслідування щодо клієнтів або партнерів. Справа *«Вукота-Боїч проти Швейцарії» (Vukota-Bojić v. Switzerland)*, 2016, стосувалася таємного спостереження за повсякденною діяльністю заявниці з боку її страхової компанії, яке було організовано в ході розслідування страхового випадку з метою перевірки фактичного ступеня її інвалідності. Оскільки компанія діяла в межах державної системи обов'язкового соціального страхування, вважалось, що страхова компанія діяла від імені Держави. Суд встановив порушення статті 8, оскільки в національному законодавстві не було достатньо чітко визначено обсяг та порядок здійснення дискреційних повноважень, наданих страховим компаніям для проведення таємного спостереження за застрахованими особами, а також не було передбачено достатніх гарантій проти зловживань (§§ 72-75).

295. Використання доказів, отриманих у ході спостереження, у дисциплінарних провадженнях. Хоча стаття 6 не регулює питання допустимості доказів, використання інформації, отриманої унаслідок такого спостереження, є одним із елементів загальної оцінки балансу інтересів – див. *«Лопез Рібальда та інші проти Іспанії» (López Ribalda and Others v. Spain)* [ВП], 2019, § 116, де, однак, Суд не встановив порушення статті 6, оскільки зображення, отримані за допомогою відеоспостереження, не були єдиними доказами проти відповідних працівників, заявники (працівники) мали можливість оскаржити їхню автентичність/законність та заперечити проти їхнього використання як доказів, суд належним чином розглянув їхні доводи, а якість доказів (автентичність або точність відеоматеріалів) не оскаржувалася.

296. Зобов'язання компаній щодо надання спецслужбам доступу до інформації про клієнтів. У справі *«Подчасов проти Росії» (Podchasov v. Russia)*, 2024, заявник був користувачем інтернет-месенджера (*«Telegram»*), і Суд встановив порушення статті 8 у зв'язку із законодавчою вимогою до постачальників послуг обміну повідомленнями зберігати всі дані про комунікації протягом одного року, а зміст усіх повідомлень — протягом шести місяців, а також передавати ці дані правоохоронним органам або службам безпеки разом із ключами дешифрування. Суд зазначив, що постійне зберігання даних заявника компанією *«Telegram»*, потенційний прямий доступ органів влади до цих даних та зобов'язання *«Telegram»* розшифровувати їх становили втручання у права заявника, передбачені статтею 8 (§§ 54-55). Крім того, Суд зазначив, що закон надавав органам влади право доступу на загальних підставах та без достатніх гарантій: органам влади не потрібно було обґрунтовувати такий доступ чи отримувати дозвіл суду для такого доступу, і вони мали постійний та безпосередній віддалений доступ до всіх інтернет-повідомлень та пов'язаних з ними даних про комунікації. Зобов'язання розшифрувати певні повідомлення впливало на таємницю спілкування усіх користувачів (а не лише тих, кого стосувалося спостереження) (§§ 72-80). Натомість у справі *«ПАТ «Київстар» проти України» (Kyivstar, PAT v. Ukraine)* (ухв.), 2024, компанія-заявник скаржилася, що, вимагаючи від неї надати конфіденційну телекомунікаційну інформацію про користувачів її послуг та наклавши на неї штраф за відмову це зробити, органи влади порушили статтю 8 Конвенції. Суд оцінив якість національного законодавства та дійшов висновку, що відповідні правові положення застосовувалися без двозначності чи свавілля та передбачали належні й ефективні гарантії проти зловживань (§§ 50-53). Крім того, цей захід переслідував законну мету розслідування можливого порушення антимонопольного законодавства (§ 54) та застосовувався з дотриманням необхідних гарантій (запитувана інформація обмежувалася даними обліку одного телефонного номера за п'ять місяців, § 55). Див. також *«Глухін проти Росії» (Glukhin v. Russia)*, 2023, §§ 78-91, щодо використання технологій розпізнавання обличчя, та *«Шкоберне проти Словенії» (Škoberne*

v. Slovenia), 2024, §§ 132-147, щодо зобов'язання оператора телекомунікаційних послуг зберігати певні дані.

297. **Компанії, які захищають приватність своїх клієнтів.** Справа *«К.У. проти Фінляндії» (K.U. v. Finland)*, 2008, стосувалася ситуації, коли невідома особа, видаючи себе за заявника (на той час — юнака), розмістила від його імені оголошення сексуального характеру. Коли заявник поскаржився постачальнику послуг на крадіжку особистих даних та попросив його розкрити особу того, хто розмістив оголошення, постачальник відмовився, вважаючи, що це суперечитиме правилам конфіденційності. Суд зазначив, що національне законодавство мало б надати заявнику правовий засіб захисту, який би дав йому змогу притягнути до відповідальності фактичного правопорушника: правило конфіденційності не може бути абсолютним і в окремих випадках має поступатися місцем іншим законним імперативам (§ 49).

298. **Право на забуття.** Стаття 8 вимагає, щоб інформація, яка завдає шкоди репутації особи, не зберігалася та не залишалася доступною для широкої громадськості надто довго, навіть якщо ця інформація є фактично правильною або принаймні має достатнє фактичне підґрунтя: див. щодо огляду судової практики стосовно цього аспекту статті 8 у рішенні у справі *«Гурбейн проти Бельгії» (Hurbain v. Belgium)* [ВП], 2023, §§ 187-199.³⁵

5. Суб'єкти господарювання як орендодавці

299. **Справи, що виникають із договору оренди.** Справи, пов'язані з орендою, розглядалися Судом у контексті кількох положень Конвенції: орендодавці найчастіше посилаються на права, передбачені статтею 1 Першого протоколу, тоді як орендарі — на статтю 8 (що гарантує повагу до «свого житла»), і обидві сторони можуть посилатися на статтю 6 (справедливість провадження).

300. **Передача права власності на орендовану нерухомість орендарям.** У справі *«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (James and Others v. the United Kingdom)*, 1986, керуючі довірчою власністю (англ. *trustees*) були позбавлені частини спадку внаслідок придбання орендарями окремих об'єктів нерухомості, що входили до складу спадщини, на підставі Закону про реформу оренди. Суд визнав, що Державам надається широка свобода розсуду під час реалізації соціальної та економічної політики «в інтересах суспільства» (§ 46). Право на придбання поширювалося на нерухомість меншої вартості, а отже, ним могли скористатися лише особи, які перебували у найбільш скрутному становищі, при цьому орендодавець отримував компенсацію за примусову передачу його майна орендарям, які користувалися ним на умовах довгострокової оренди. Суд, зокрема, встановив, що той факт, що приватні орендарі отримали вигоду від цієї схеми, не виключав того, що її було реалізовано в «інтересах суспільства», навіть якщо суспільство в цілому не отримувало безпосередньої вигоди чи не користувалося відчуженим майном (§ 45).

301. **Право приватного орендодавця на виселення орендарів і права орендаря, передбачені статтею 8.** Суд встановив принцип, згідно з яким розірвання договору оренди без можливості оцінки пропорційності такого заходу незалежним судовим органом є порушенням статті 8, якщо орендодавець є державною установою (*«Кей та інші проти Сполученого Королівства» (Kay and Others v. the United Kingdom)*, 2010, § 74). Однак цей принцип не застосовується, якщо орендодавцем є приватна особа або організація (*«Вржіч проти Хорватії» (Vrzić v. Croatia)*, 2016, § 67; *«Ф.Дж.М. проти Сполученого Королівства» (F.J.M. v. United Kingdom)*, 2018, § 41).

302. **Загальні принципи за статтею 8 у справах про виселення.** Суд визнав, що втрата житла (наприклад, унаслідок виселення) є особливо серйозною формою втручання у право на повагу до житла, гарантоване статтею 8 Конвенції. Цей принцип був сформульований у справах, що стосувалися державного або соціального житла, і попри те, що він також застосовується у спорах

³⁵ Див. також судову практику щодо права на забуття в [Посібнику зі статті 10 до Європейської конвенції з прав людини](#), розділ XIII (6).

із приватними орендодавцями, існує відмінність: цей принцип не застосовується автоматично у випадках, коли право володіння вимагає приватна особа або приватне підприємство (*«Ф.Дж.М. проти Сполученого Королівства» (F.J.M. v. United Kingdom)* (ухв.), 2016, §§ 40-41). Суд також зазначив, що у випадках, коли про право володіння заявляє приватна особа або організація, баланс конкуруючих інтересів сторін може бути забезпечено в національному законодавстві, що позбавляє суд необхідності повторно зважувати ці інтереси під час розгляду позову про володіння (§ 42). У цій справі Суд дійшов висновку, що Держава мала інтерес у захисті приватного сектору оренди житла шляхом забезпечення договірної визначеності. Орендарка — навіть попри те, що вона належала до вразливої категорії осіб — погодилася з умовами договору оренди та мала їх дотримуватися. Забезпечення балансу між інтересами власників житла та приватних орендарів здійснювалося на законодавчому рівні: якби суди мали право ігнорувати договірні відносини, це мало б цілком непередбачувані та потенційно дуже згубні наслідки для ринку приватного сектору оренди житла (§ 43).

303. Тривале невиконання Державою судових рішень про виселення. Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу через значні затримки у виселенні мешканців (*«Імобільєре Саффі проти Італії» (Immobiliare Saffi v. Italy)* [ВП], 1999, § 56, де затримка становила 11 років). Якщо заявник є приватною особою, що планує проживати в будинку, невиконання національними органами влади рішення про виселення осіб, які незаконно самовільно проживають там, становить порушення статті 8 (*«Піберник проти Хорватії» (Pibernik v. Croatia)*, 2004, § 70), тоді як компанія-власник будинку зазвичай може посилатися в такій ситуації на статтю 1 Першого протоколу або статтю 6 (щодо останньої ситуації див. *«Едоардо Палумбо проти Італії» (Edoardo Palumbo v. Italy)*, 2000, §§ 45-47. Див. також *«Папачела та АМАЗОН С.А. проти Греції» (Papachela and AMAZON S.A. v. Greece)*, 2020, §§ 54-64, де невжиття органами влади заходів щодо виселення мігрантів, які зайняли готель, що належив компанії, протягом понад трьох років, попри рішення прокурора про виселення та подальше рішення суду, становило порушення статті 1 Першого протоколу; *«Каса ді Кура Валле Фіорита С.р.л.» (Casa di Cura Valle Fiorita S.r.l. v. Italy)*, 2018, §§ 46-60, щодо бездіяльності органів влади, які протягом понад п'яти років не забезпечили виконання судового рішення про виселення після того, як приблизно сто осіб насильно зайняли будівлю, що належала компанії). Однак у справі *«Компанія «Кофінфо» проти Франції» (Société Cofinfo v. France)* (ухв.), 2010, Суд не встановив порушення пункту 1 статті 6 або статті 1 Першого протоколу у зв'язку з невиконанням рішення про виселення щодо будівлі, що належала компанії та у якій протягом понад семи років проживали сім'ї, серед яких було багато дітей, у межах акції протесту. Відмова органів влади виконати рішення обґрунтовувалася серйозними міркуваннями громадського порядку та міркуваннями соціального характеру, підлягала судовому перегляду та супроводжувалася частковою компенсацією, тоді як сам заявник сприяв затримкам. За цих виняткових обставин втручання у права заявника не було непропорційним.

304. Механізми регулювання орендної плати та інші законодавчі обмеження прав власників житла. Справа *«Хуттен-Чапська проти Польщі» (Hutten-Czapska v. Poland)* [ВП], 2006, стосувалася житла, яке перебувало у приватній власності, але здавалося в оренду колишніми комуністичними органами влади на умовах, що були особливо вигідними для орендарів. Суд зазначив, що застосування законодавства про регулювання орендної плати мало далекосяжні наслідки для низки осіб та суттєві економічні й соціальні наслідки для країни в цілому, тому органи влади повинні мати значну свободу розсуду не лише у виборі форми та визначенні ступеня контролю за використанням майна, а й у визначенні належного часу для застосування відповідних законів (§ 223). Однак Суд встановив, що власники житла в даному випадку ніколи не укладали з орендарями жодних договорів оренди на вільних договірних умовах: навпаки, житло було здано їм в оренду Державою. Відповідно до польського законодавства, розірвання договорів оренди було особливо ускладнене для власників будинків: розміри орендної плати встановлювалися нижче за витрати на утримання нерухомості, тоді як польське законодавство не передбачало механізму відшкодування витрат на утримання або державних субсидій, що неминуче призводило до погіршення стану нерухомості через відсутність належних інвестицій

та модернізації. Суд дійшов висновку, що соціальний та фінансовий тягар, пов'язаний із житловою кризою, був покладений на одну конкретну соціальну групу — на власників будинків (§§ 224-225) (див., щодо іншого сценарію, *«Меллачер та інші проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria)*, 1989, §§ 48-57, та порівняйте зі справою *«Спадеа та Скалабріно проти Італії» (Spadea and Scalabrino v. Italy)*, 1995, де в умовах тривалої житлової кризи Суд визнав систему регулювання орендної плати виправданою та пропорційною цілям, які переслідувала Держава відповідно до загальних інтересів, §§ 33-41). У справі *«Ліндхейм та інші проти Норвегії» (Lindheim and Others v. Norway)*, 2012, Суд постановив, що національне законодавство надмірно обмежувало права приватних орендодавців, передбачені статтею 1 Першого протоколу: Закон про оренду землі покладав на орендодавців обов'язок продовжувати договори оренди землі на невизначений строк. Суд встановив, що рівень орендної плати, яку отримували заявники, був надзвичайно низьким (менше ніж 0,25 % ринкової вартості відповідних земельних ділянок); законодавство, як видавалося, виходило за межі ситуацій потенційних фінансових труднощів та соціальної несправедливості й застосовувалося загалом у кожному випадку, коли наставав час поновлення договору оренди, незалежно від фінансових можливостей орендаря; продовження мало безстроковий характер, а орендну плату можна було збільшувати лише з урахуванням індексу споживчих цін, а не вартості землі; і, нарешті, лише орендар міг вирішити розірвати договір оренди — або шляхом скасування договору, або шляхом викупу (придбання на пільгових умовах) земельної ділянки. Суд дійшов висновку, що в такий спосіб на заявників-орендодавців було покладено непропорційний тягар (§§ 129-134) (порівняйте зі справою *«Фонд «Карібу» проти Норвегії» (The Karibu Foundation v. Norway)*, 2022, § 94, у якій Суд проаналізував вплив зміненого Закону про оренду землі та не встановив порушення цього положення).

С. Свобода вираження поглядів та медіаринок (стаття 10)

Стаття 10 Конвенції

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

1. Окремі загальні принципи³⁶

305. **Стаття 10 застосовується до комерційних медіапідприємств, повідомлень та продуктів.** Як зазначив Суд у рішенні у справі *«Аутронік АГ проти Швейцарії» (Autronic AG v. Switzerland)*, 1990, § 47, той факт, що діяльність медіапідприємств за своєю суттю є комерційною, не позбавляє їх захисту, передбаченого статтею 10. Стаття 10 застосовується не лише до змісту інформації, а й до засобів її передачі, прийому або надання носія для поширення інформації (див. *«Озтюрк проти Туреччини» (Öztürk v. Turkey)* [ВП], 1999, § 49, *«Дельфі АС проти Естонії» (Delfi AS v. Estonia)* [ВП], 2015, § 133, *«Гурбейн проти Бельгії» (Hurbain v. Belgium)* [ВП], 2023, §§ 179-180). Так само той факт, що рекламна кампанія має переважно комерційну мету, не робить статтю 10 незастосовною (див. *«Секмадієніс Лтд. проти Литви» (Sekmadienis Ltd. v. Lithuania)*, 2018, щодо штрафу, накладеного на комерційне підприємство за розміщення реклами одягу із зображенням релігійних діячів). Водночас Суд визнав, що «стосовно комерційних висловлювань стандарти перевірки [Судом необхідності обмежень] можуть бути менш суворими» (*«Демут проти Швейцарії» (Demuth v. Switzerland)*, 2002, § 42). Стаття 10 застосовується не лише до публікацій та телерадіомовлення, а й до інших форм виразної поведінки, таких як дизайн упаковки презервативів, що виробляються і продаються заявником (*«Гачечіладзе проти Грузії» (Gachechiladze v. Georgia)*, 2021, § 45).

306. **Обов'язок перевіряти інформацію.** ЗМІ зобов'язані перевіряти інформацію, яку вони надають громадськості, згідно з правилами відповідальної журналістики, наприклад, спираючись у своїх матеріалах на надійні джерела, навіть якщо згодом ця інформація не підтвердилася (*«Бладет Тромсо та Стенсаас проти Норвегії» (Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway)* [ВП], 1999, § 66, *«Горелішвілі проти Грузії» (Gorelishvili v. Georgia)*, 2007, § 41, *«Анатолій Єременко проти України» (Anatoliy Yeremenko v. Ukraine)*, 2022, §§ 10-104, *«Концький проти Польщі» (Kącki v. Poland)*, 2017, § 52; *«Фуксманн проти Німеччини» (Fuchsmann v. Germany)*, 2017, §§ 42-47). Натомість необережне або зловмисне оприлюднення неправдивої інформації не захищається статтею 10 (*«Караджа проти Туреччини» (Karaca v. Türkiye)*, 2023, § 158; *«Селламі проти Франції» (Sellami v. France)*, 2020, §§ 52-54;

³⁶ У цьому підрозділі окреслюються певні принципи, що регулюють свободу вираження поглядів та свободу ЗМІ, з особливим акцентом на питаннях, що стосуються ЗМІ як бізнесу; для детальнішої інформації щодо свободи вираження поглядів див. [Посібник зі статті 10 до Європейської конвенції з прав людини](#).

«Мілосавлевич проти Сербії (№ 2)» (Milosavljević v. Serbia (№ 2)), 2021, §§ 65 та 72). У справі *«НКТ - Незалежне комунікаційне товариство проти Португалії» (SIC - Sociedade Independente de Comunicação v. Portugal)*, 2021, § 68, Суд взяв до уваги той факт, що неправдиву інформацію, спочатку включену до репортажу новин, було виправлено через кілька годин.

307. Публікації в засобах масової інформації, що порушують право на приватність, захист персональних даних та добру репутацію фізичних осіб. Справа *«Сатакуннан Марккінапюрссі Ой» та «Сатамедіа Ой» проти Фінляндії» (Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland)* [ВП], 2017, стосувалася оприлюднення газетою першого заявника інформації про оподатковуваний дохід і майно фінських платників податків, а також надання другим заявником послуги з отримання податкової інформації за допомогою SMS-повідомлень. Ця інформація, згідно із законом, була публічною. Питання полягало в тому, чи конкретна форма надання заявниками публічної інформації поважала «очікування щодо приватності» платників податків. Суд розглянув такі критерії, визначені в попередній судовій практиці, як такі, що мають значення для встановлення балансу між конкуруючими правами — правом на приватне життя за статтею 8 та свободою вираження поглядів за статтею 10:

- Внесок публікації в обговорення, що становить суспільний інтерес (Суд зазначив, що публікація необроблених даних *en masse*, майже дослівно, не сприяла такому суспільному обговоренню та навіть не мала на меті передусім йому сприяти, §§ 167-178);
- Предмет публікації (Суд зазначив, що вона стосувалася понад мільйона звичайних платників податків, але лише декілька з них були заможними або відомими особами, §§ 179-181);
- Спосіб отримання інформації та її достовірність (точність інформації не оскаржувалася, але метод її збору був спрямований на обхід звичайних процедур, а отже, і механізмів стримувань і противаг, встановлених законом для регулювання доступу до інформації та її поширення, §§ 182-185);
- Зміст, форма та наслідки публікації (у Фінляндії за звичайною процедурою податкові дані були доступними для журналістських цілей, однак їхня доступність регулювалася конкретними правилами та гарантіями з метою запобігання їхньому безрозбірливому збору та масовому поширенню, §§ 186-196);
- Суворість санкції (компаніям-заявникам не було заборонено публікувати податкові дані, а суди лише наклали певні обмеження щодо обсягу інформації, яка підлягала оприлюдненню, що, можливо, зробило окремі види їхньої господарської діяльності менш прибутковими, але навіть не становило «санкції» у розумінні практики Суду, § 197).

Відповідно, Суд дійшов висновку, що обмеження, накладені на компанії-заявників, не становили непропорційного обмеження їхньої свободи вираження поглядів.³⁷

308. Публікації в пресі, що зачіпають ділову репутацію або інтереси підприємств. Свобода слова може вступати в конфлікт з економічними інтересами підприємств. Суд розглянув межі критики компаній (включно з їхньою продукцією, керівництвом і бізнес-практикою) та загалом застосовує критерій, описаний вище щодо *«Сатакуннан Марккінапюрссі Ой» та «Сатамедіа Ой» проти Фінляндії» (Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland)* [ВП], 2017, § 165 (див. також *«ТОВ «Регнум» проти Росії» (ООО Regnum v. Russia)*, 2020, §§ 67-81). Справа *«Гертель проти Швейцарії» (Hertel v. Switzerland)*, 1998, стосувалася публікації про можливий вплив мікрохвильових піч на здоров'я населення. Заявник — дослідник, звіт якого був опублікований у газеті в дещо «сенсаціоналістській» формі, — був відповідачем у справі за

³⁷ Щодо загальних принципів, які регулюють взаємозв'язок між свободою вираження поглядів і правами, гарантованими статтею 8, див. [Посібник зі статті 10 до Європейської конвенції з прав людини](#), розділ IV.

позовом швейцарської асоціації виробників та продавців побутової техніки. Справа завершилася тим, що швейцарські суди заборонили заявнику під загрозою кримінального покарання стверджувати, що їжа, приготована в мікрохвильових печах, становить небезпеку для здоров'я, а також використовувати в публікаціях та публічних виступах, присвячених мікрохвильовим печам, зображення смерті. Суд встановив порушення права дослідника за статтею 10, *inter alia*, на тій підставі, що сам заявник не був пов'язаний зі згаданою «сенсаціоналістською» публікацією, висновки його дослідження загалом були ретельно сформульовані та обґрунтовані, не було жодних підстав вважати, що інтереси позивачів зазнали серйозного впливу, а також що обсяг судової заборони (яка частково була спрямована на цензурування роботи заявника та суттєво обмежувала його можливість публічно висловлювати свої погляди — попри те, що ці не поділялися всією науковою спільнотою) був надто широким (§§ 47-51) (див. також *«Фірма ЕДФ фюр Зі, ЕфС Електроніше Датенферарбайтунг Дінстлайстунгс ГмБХ проти Німеччини» (Firma EDV für Sie, EfS Elektronische Datenverarbeitung Dienstleistungs GmbH v. Germany)* (ухв.), 2014, §§ 20-28, щодо німецької компанії-розробника програмного забезпечення, яка надавала послуги для широко використовуваної медичної бази даних і скаржилася, що її діловий репутації було завдано шкоди статтею в журналі, у якій попереджалося про вразливість її програмного забезпечення та зазначалося про тісний зв'язок компанії з релігійною організацією; заяву було визнано неприйнятною; див. також *«Алмейда Аррожа проти Португалії» (Almeida Arroja v. Portugal)*, 2024, §§ 73-93, де Суд наголосив на «стримувальному ефекті» кримінального засудження за «наклеп за обтяжуючих обставин» у зв'язку з коментарями щодо юридичної фірми та її директора, висловленими в щоденній новинній програмі, яка транслювалася приватним телеканалом, що становило порушення статті 10 Конвенції).

309. Держави мають ширшу свободу розсуду в регулюванні комерційних висловлювань. Попри те, що стаття 10 застосовується до «комерційних висловлювань», практика Суду надає «комерційним висловлюванням» дещо нижчий рівень захисту, оскільки його основною метою є просування економічних інтересів того, хто їх висловлює (див. *«Друкарня та видавництво і Понсон проти Франції» (Société de conception de presse et d'édition and Ponson v. France)*, 2009, § 34; див. також *«Маркт інтерн Ферлаг ГмБХ та Клаус Беерманн проти Німеччини» (Markt intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany)*, 1989, § 32, та *«Ней та Сунде Колмісoppi проти Швеції» (Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden)* (ухв.), 2013).³⁸

310. Великі компанії мають бути більш терпимими до критики з боку ЗМІ. Справа *«Стілі і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, стосувалася кампанії проти мережі закладів швидкого харчування «МакДональдз», розпочатої членами організації «Лондон Грінпіс» у середині 1980-х років. Заявників визнали відповідальними за оприлюднення «неправдивих чи необґрунтованих» фактичних тверджень, а на користь компанії «МакДональдз» було присуджено відшкодування збитків. Суд, встановивши, що покарання, застосоване до заявників, було непропорційним, зазначив, що «дії великих публічних компаній неминуче та свідомо є відкритими для пильного вивчення й так само, як у разі з підприємцями та підприємцями, які ними керують, межі допустимої критики є ширшими для таких компаній», водночас наголосивши, що «існує конкуруючий інтерес у захисті комерційного успіху та життєздатності компаній в інтересах акціонерів і працівників, а також в інтересах загального економічного блага».

311. Процесуальні гарантії проти зловживань. У статті 10 Конвенції містяться непрямі процесуальні гарантії. Так, справа *«ТОВ Флавус та інші проти Росії» (ООО Flavus and Others v. Russia)*, 2020, стосувалася блокування вебсайту за «незаконний контент». Встановивши порушення, Суд зазначив, що російське законодавство не надавало власникам інтернет-ЗМІ жодних процесуальних гарантій, здатних захистити їх від свавільного припинення діяльності

³⁸ Стосовно захисту політичних висловлювань, які впливають на репутацію, див. [Посібник зі статті 10 до Європейської конвенції з прав людини](#), а також розділ «Захист майна».

(§ 40). Відповідно, власники вебсайту не брали участі в процесі блокування та навіть не були про це завчасно повідомлені: не було проведено оцінку впливу, а також не було надано пояснень щодо необхідності негайного блокування без попереднього судового рішення (або будь-якого іншого незалежного механізму перегляду). Власники вебсайту не мали можливості видалити незаконний контент або звернутися за судовим переглядом. Від органів влади не вимагалось обґрунтування необхідності блокування або застосування менш суворох засобів, як наприклад цілеспрямованого видалення незаконного контенту замість блокування всього вебсайту. Межі дискреційних повноважень органів виконавчої влади були настільки широкими, що оскаржити захід блокування в порядку судового перегляду було важко, якщо взагалі не неможливо (§ 43) (порівняйте зі справою *«НІТ С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova)* [ВП], 2022, §§ 196-230, у якій Суд визнав, що під час процесу анулювання ліцензії на мовлення компанії-заявника існували достатні процесуальні гарантії: національна нормативно-правова база була достатньо чіткою та передбачуваною; додаткові заходи забезпечували справедливість і судовий перегляд; орган, що приймав рішення (у даному випадку регуляторний орган у сфері ЗМІ), діяв незалежно та без політичної мотивації). Надмірну тривалість перегляду судом заборони публікації книги також може бути проаналізовано як відсутність ефективних гарантій відповідно до статті 10 Конвенції (див. *«Асоціація «Екін» проти Франції» (Association Ekin v. France)*, 2001, § 61). Гарантії захисту від свавілля можуть стосуватися не лише процедури, якої було дотримано, та інституційних особливостей органу, який наклав обмеження, а й того, як саме сформульовано відповідне обмеження. Так, у справі *«Кумгурієт Вах та інші проти Туреччини» (Cumhuriyet Vakfı and Others v. Turkey)*, 2013, заявниками були власник, видавець та головний редактор турецької щоденної газети *«Cumhuriyet»*. Напередодні президентських виборів газета опублікувала політичну рекламу, у якій кандидату на посаду Президента приписувалися суперечливі висловлювання. У відповідь на позов про дифамацію національний суд ухвалив рішення про застосування тимчасового заходу, згідно з яким газеті *«Cumhuriyet»* заборонялося повторно публікувати відповідну цитату або висвітлювати хід провадження у справі про дифамацію протягом понад десяти місяців. Суд підкреслив, що тимчасові заходи, які обмежують публікацію, повинні супроводжуватися гарантіями (§§ 61-76): такі заходи мають бути чітко й вузько визначені, обмежені в часі та підлягати негайному та ефективному судовому перегляду.

312. Використання приватної власності для виразної поведінки. За певних обставин приватні власники можуть бути зобов'язані проявляти терпимість до здійснення свободи вираження поглядів на їхній власності. Справа *«Епплбі та інші проти Сполученого Королівства» (Appleby and Others v. the United Kingdom)*, 2003, стосувалася відмови власників торгового центру дозволити природоохоронній групі роздавати листівки на його території. Суд проаналізував поняття «квазіпублічного» простору, де така діяльність може бути дозволена, але зазначив, що з цього питання не існує європейського консенсусу й що в цій справі заявники (природоохоронна група) могли донести свої погляди іншими засобами, ніж роздача листівок у конкретному місці (у зонах входу та проходах торгового центру) (§ 48). Важливе значення має реакція органів влади на виразну поведінку, що зачіпає приватну власність інших осіб: у рішенні у справі *«Марія Альохіна та інші проти Росії» (Mariya Alekhina and Others v. Russia)*, 2018, Суд визнав, що «проведення художнього виступу або виголошення політичної промови у приміщенні, до якого громадськість має вільний доступ, може, залежно від характеру та призначення місця, вимагати дотримання певних встановлених правил поведінки» (§ 213): у цій справі Суд дійшов висновку, що призначення заявнику суворого покарання у виді позбавлення волі за виконання панк-пісні в православному соборі було непропорційним (§ 229).

2. Ринок телерадіомовлення та вимоги щодо ліцензування

313. Стаття 10 захищає плюралізм ЗМІ. Стаття 10 також захищає плюралізм та різноманітність на медіаринку. У справі *«Маноле та інші проти Молдови» (Manole and Others v. Moldova)*, 2009,

Суд зазначив, що якщо Держава вирішує створити систему суспільного мовлення, національне законодавство та практика повинні гарантувати, що ця система надає плюралістичні аудіовізуальні послуги (§ 107). У цій справі Суд дійшов висновку, що відповідна нормативно-правова база не забезпечувала політичну нейтральність національного мовника, який фактично користувався монопольним становищем в аудіовізуальному медіасекторі. Крім того, як зазначено в рішенні у справі *«Об'єднання «Ферайн геген Тьерфабрикен» проти Швейцарії» (VgT Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland)*, 2001, небезпека монополізації може також походити від «потужних фінансових груп», що домінують на ринку реклами (§ 73).

314. Вимоги щодо ліцензування. Стаття 10 дозволяє Державам регулювати телерадіомовлення за допомогою системи ліцензування, що ґрунтується на таких критеріях, як характер і цілі запропонованої станції та її потенційна аудиторія на національному, регіональному чи місцевому рівнях, права та потреби конкретної аудиторії, а також зобов'язання, що впливають із міжнародно-правових актів (див. *«Компанія «Об'єктивне теле- та радіомовлення» та інші проти Азербайджану» (Objective Television and Radio Broadcasting Company and Others v. Azerbaijan)*, 2025, § 72).

315. Ризик монополізації медіаринку. Держави можуть запроваджувати систему ліцензування для регулювання телерадіомовлення, зокрема його технічних аспектів, однак відмова в наданні ліцензії або присвоєнні частоти може розглядатися як втручання у здійснення телерадіокомпанією свого права на поширення інформації чи ідей (*«Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії» (Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, § 136). Ця справа стосувалася відмови у виділенні частоти для мовлення за відсутності чіткої законодавчої бази, поки тривалий перехідний режим дозволяв наявним аудіовізуальним компаніям користуватися частотами, перешкоджаючи в такий спосіб виходу на ринок нових ліцензованих операторів. Така ситуація обмежувала конкуренцію в аудіовізуальному секторі. Водночас певні ліцензійні вимоги можуть бути спрямовані на запобігання ризику монополізації, а тому є прийнятними, принаймні в принципі: у справі *«Юнайтід Крістіан Бродкастерс Лтд проти Сполученого Королівства» (United Christian Broadcasters Ltd v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000; Суд постановив, що норма, яка забороняє релігійним організаціям подавати заявки на отримання національної ліцензії на радіомовлення, мала на меті забезпечити такий розподіл обмеженого спектру, доступного для національного радіомовлення, який міг би задовольнити якомога більшу кількість радіослухачів, і є необхідною для запобігання домінуванню однієї точки зору в багатоконфесійному суспільстві.

316. Відмова у видачі ліцензії/присвоєнні частоти не має бути свавільною. У рішенні у справі *«Глас Надежда ЕООД та Анатолій Еленков проти Болгарії» (Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov v. Bulgaria)*, 2007, §§ 50-52, національний регуляторний орган відмовив компанії-заявнику у видачі ліцензії на мовлення на підставі нечітко сформульованих критеріїв. Рішення про відмову регуляторного органу було ухвалено без проведення будь-яких публічних слухань і не містило пояснень щодо того, чому компанія-заявник не відповідала встановленим законом вимогам для отримання ліцензії. У ході подальшого судового перегляду адміністративні суди постановили, що дискреційні повноваження регуляторного органу не підлягали перегляду. Суд дійшов висновку, що національне законодавство не було сформульовано з достатньою точністю та не забезпечувало правового захисту від свавілля, що становило порушення статті 10 Конвенції. В іншій справі Суд визнав, що орган ліцензування у сфері телерадіомовлення може мати певний обсяг дискреційних повноважень, але постановив, що учасники тендеру на отримання ліцензій на телерадіомовлення повинні заздалегідь знати критерії, за якими визначається переможець (*«Компанія «Об'єктивне теле- та радіомовлення» та інші проти Азербайджану» (Objective Television and Radio Broadcasting Company and Others v. Azerbaijan)*, 2025, § 78).

317. Регуляторні органи влади у сфері медіа повинні діяти неупереджено. У справі *«Компанія «Об'єктивне теле- та радіомовлення» та інші проти Азербайджану» (Objective Television and Radio Broadcasting Company and Others v. Azerbaijan)*, 2025, Суд розглянув не лише процедуру, якої дотримувався регуляторний орган влади у сфері медіа під час розподілу ліцензій на мовлення

в рамках тендеру, а й склад цього органу. Він зазначив, що всі його члени призначалися (виключно) Президентом, що суперечило рекомендаціям Ради Європи в цій сфері. Крім того, один із членів органу мав зв'язки з переможцем тендеру: потенційний конфлікт інтересів ніколи не був належним чином розкритий або обговорений, що поставило під сумнів неупередженість регуляторного органу (§§ 83-87).

318. Обов'язок нейтральності приватних мовників. Суд визнав, що ліцензію на діяльність у сфері аудіовізуальних медіа може бути анульовано за порушення обов'язку нейтральності, що може покладатися навіть на приватних мовників. Так, у справі *«НІТ С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova)* [ВП], 2022, ліцензію на мовлення телеканалу було анульовано через те, що у своїх новинах телекомпанія надавала перевагу опозиційній партії (Партії комуністів Республіки Молдова; ПКРМ) та транслювала «викривлені» новини. Підставою для анулювання став, *inter alia*, моніторинг висвітлення подій телеканалом компанії-заявника, який продемонстрував явну упередженість на користь ПКРМ, тоді як Уряд неодноразово піддавався злісним нападкам, висловленим у грубій формі. Суд зазначив, що відповідно до положень застосовного законодавства телемовник був зобов'язаний дотримуватися принципу політичного плюралізму, надаючи різним політичним партіям або рухам ефірний час на засадах збалансованості, а також принципів об'єктивності та справедливості під час висвітлення новин, забезпечуючи їхню достовірність та використовуючи інформацію з різних джерел під час висвітлення конфліктних ситуацій (§ 200). Існує кілька способів забезпечення плюралізму на медіаринку: в одних країнах це досягається завдяки наявності кількох каналів, що пропонують альтернативні точки зору, тоді як в інших національних правових системах до кожного мовника застосовують суворіші вимоги щодо забезпечення внутрішнього плюралізму в рамках кожної телерадіокомпанії. Суд підкреслив, що стаття 10 Конвенції не вимагає застосування будь-якої конкретної моделі у цьому питанні (§ 190). Суд зазначив, що обов'язок нейтральності та збалансованого висвітлення був запроваджений у відповідь на майже повне домінування на медіаринку ПКРМ, яка була правлячою партією на початку 2000-х років. Суд також зауважив, що процедура, за якою було анульовано ліцензію, надавала телемовникам достатні гарантії, а також що існували достатні інституційні гарантії незалежності регуляторного органу у сфері медіа (§ 222). З огляду на «національний контекст справи» Суд дійшов висновку, що анулювання ліцензії не було непропорційним (порівняйте зі справою *«Комуністична партія Росії та інші проти Росії» (Communist Party of Russia and Others v. Russia)*, 2012, §§ 107-129, у якій заявник безуспішно скаржився на те, що «обов'язок нейтральності» медіа не забезпечувався належним чином під час виборчої кампанії, що порушувало статтю 3 Першого протоколу, яка гарантує право на вільні вибори).

3. Регулювання діяльності онлайн-платформ та соціальних мереж

319. Інтернет, соціальні мережі та традиційна преса. Як підтвердив Суд у рішенні у справі *«Угорська асоціація постачальників контенту та Індекс.ху Црт проти Угорщини» (Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary)*, 2016, новинні портали, які слугують платформою для реалізації права на свободу вираження поглядів, надаючи змогу громадськості поширювати інформацію та ідеї, «повинні оцінюватися у світлі принципів, що застосовуються до преси» (§ 61). Водночас Суд визнав специфіку інтернет-середовища як простору для вираження поглядів з огляду на можливості, які воно створює (див. *«Ахмет Йілдірім проти Туреччини» (Ahmet Yildirim v. Turkey)*, 2012, § 48), а також з огляду на ризики, пов'язані з використанням Інтернету. У справі *«Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України» (Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine)*, 2011, Суд зазначив, що Інтернет, який «обслуговує мільярди користувачів у всьому світі, не є і потенційно не буде об'єктом такого ж регулювання та засобів контролю», як традиційні національні засоби масової інформації, і що «ризик завдання шкоди здійсненню та використанню прав людини і свобод, зокрема права на повагу до приватного життя, який становлять інформація з Інтернету та комунікація в ньому,

є безумовно вищим, ніж ризик, який походить від преси. Таким чином, підходи, які регулюють відтворення матеріалу з друкованих засобів масової інформації та Інтернету, можуть відрізнитися» (§ 63) (див. також *«Страїстеану проти Республіки Молдова» (Străisteanu v. the Republic of Moldova)*, 2025, § 63-64, де йшлося про рішення національних судів щодо видалення заявником зі свого облікового запису в соціальній мережі «Facebook» відео, на яких його колега робив образливі та гомофобні зауваження).

320. Обов'язок модерації контенту користувачів. Оператори онлайн-платформ та подібних сервісів не створюють контент, але можуть бути притягнуті до відповідальності за контент, опублікований користувачами. У справі *«Дельфі АС проти Естонії» (Delfi AS v. Estonia)* [ВП], 2015, §§ 144-160, Суд не встановив порушення у зв'язку з присудженням поромній компанії відшкодування збитків заявником — інтернет-порталом новин — за образливі коментарі, опубліковані на його сайті анонімними третіми особами щодо діяльності цієї компанії. Суд, зокрема, зазначив, що новинний портал мав економічний інтерес у коментарях користувачів, мав технічні засоби для зміни або видалення коментарів, опублікованих на порталі, та дозволив публікацію анонімних коментарів: було складно, якщо не неможливо, безпосередньо притягнути до відповідальності авторів коментарів. Попри те, що новинний портал дотримувався політики видалення образливого контенту, у цій справі образливі коментарі залишалися доступними протягом шести тижнів. Крім того, Суд зауважив, що санкція за невидалення коментарів була незначною (320 євро). Обов'язок здійснювати модерацію заборонених висловлювань також поширюється на фізичних осіб, які дозволяють залишати коментарі до власних дописів у соціальних мережах (див. *«Санчес проти Франції» (Sanchez v. France)* [ВП], 2023, § 190-201, *«Александру Патраску проти Румунії» (Alexandru Pătrașcu v. Romania)*, 2025, §§ 127-134, та *«Авагян проти Росії» (Avagyan v. Russia)*, 2025, §§ 31-39). Порушення було встановлено у справі *«Компанія «Google LLC» та інші проти Росії» (Google LLC and Others v. Russia)*, 2025, у якій компанії-заявники скаржилися на накладення безпрецедентно високих штрафів (у розмірі сотень мільйонів євро) за невиконання вимог органів влади щодо видалення відеороликів із платформи «YouTube», які висловлювали підтримку ув'язненому опозиціонеру, закликали до мирних демонстрацій, висвітлювали вторгнення Росії в Україну та підтримували права ЛГБТІ. Компанії-заявники також не виконали рішення національного суду про відновлення облікового запису проурядового телеканалу на «YouTube», який було заблоковано через санкції, накладені на власника каналу у зв'язку з анексією Криму Росією. Суд встановив порушення статті 10 за обома пунктами, зазначивши, серед іншого, що оскаржуваний контент стосувався питань, що становлять значний суспільний інтерес, що національні суди не оцінили правдивість контенту та ризики, які він становив, а також, зокрема, суворість покарань у поєднанні зі загрозою подальших санкцій (§§ 82 та 100).

321. Обов'язок розкривати інформацію про користувачів. Анонімність інтернет-користувачів може порушувати питання не лише в контексті статті 10 (див. вище), але й в контексті статті 8 Конвенції. У справі *«К.У. проти Фінляндії» (K.U. v. Finland)*, 2008, анонімний користувач розмістив оголошення на інтернет-сайті знайомств від імені заявника, якому на той час було 12 років. До поліції було подано скаргу, але постачальник послуг відмовився розкрити особу користувача, який розмістив оголошення. Суд зазначив, що заявник був неповнолітньою особою, яка стала об'єктом уваги для педофілів; така поведінка вимагала застосування кримінально-правових заходів, що дозволило б притягнути фактичного правопорушника до відповідальності; позов до постачальника послуг про відшкодування збитків було визнано недостатнім засобом правового захисту (§§ 46-47). Попри те, що Суд ще раз наголосив на важливості анонімності в Інтернеті, яка сприяє вільному обговоренню, цей принцип не є абсолютним, оскільки законодавчий орган повинен передбачити механізми для «зняття» завіси анонімності в серйозних випадках (§§ 48-49), але не механізми, які дозволяють правоохоронним органам отримувати необмежений та неконтрольований доступ до інформації про листування та особи користувачів платформ соціальних мереж (див., наприклад, *«Шкоберне проти Словенії» (Škoberne v. Slovenia)*, 2024, §§ 138-139, та *«Подчасов проти Росії» (Podchasov v. Russia)*, 2024, § 70). У справі *«Стандард*

Ферлагсгезелшафт мбх проти Австрії (№ 3)» (Standard Verlagsgesellschaft mbh v. Austria (№ 3)), 2021, заявник — медіакомпанія — видавав щоденну газету та керував інтернет-порталом новин, на якому розміщувалися статті та форуми для обговорення. Справа стосувалася рішень суду, які зобов'язували заявника розкрити реєстраційні дані зареєстрованих користувачів, які анонімно розміщували на його веб-сайті образливі коментарі щодо двох політиків та однієї політичної партії. Хоча анонімність в Інтернеті є важливим елементом, вона має свої межі для запобігання порушенням порядку чи злочинам або захисту прав і свобод інших осіб (§ 91). Попри те, що ця справа не стосувалася питання відповідальності компанії-заявника за ці коментарі, національні суди, провівши «*prima facie* аналіз» конкуруючих інтересів, не врахували важливість анонімності для уникнення покарання або небажаної уваги, а отже, і роль анонімності у сприянні вільному обміну думками (за умови, що висловлювання не становлять мови ворожнечі або не є явно незаконними) (§ 95).

322. Обов'язок видалити інформацію («право на забуття»). У справі *«Гурбейн проти Бельгії» (Hurbain v. Belgium)* [ВП], 2023, видавця газети зобов'язали анонімізувати ім'я водія, який двадцять років тому спричинив ДТП зі смертельними наслідками. Видавець звернувся до Суду, стверджуючи, що примусове видалення такої інформації з архівної онлайн-версії оригінальної статті порушує статтю 10. Суд визнав, що така вимога була пропорційною та не становила порушення статті 10 (§§ 255-257). Суд зазначив, що спір стосувався не законності оригінальної статті як такої, а її доступності (через пошук імені й прізвища заявника та безкоштовне отримання статті з вебсайту газети) (§ 239). Вимога щодо анонімізації не несла ризику негативного впливу на свободу преси: на той час інцидент не привернув уваги ЗМІ (за винятком згаданої статті), а із плином часу інформаційна цінність статті стала ще менш значущою (§§ 240-252). Фігурант цієї статті (водій) не був публічною особою, він відбув покарання та намагався залишатися поза увагою ЗМІ, але легкодоступний цифровий архів статті створив для нього вічну «віртуальну судимість» (§ 234). Від газети вимагалось лише знеособити статтю в онлайн-архіві, не видаляючи її, тоді як оригінальні цифрові та паперові версії залишалися доступними в архівах газети та надавалися за запитом (§§ 251-252). Важливо, що Суд зазначив: «ризик завдання шкоди здійсненню та використанню прав людини і свобод, зокрема права на повагу до приватного життя, який становлять інформація з Інтернету та комунікація в ньому, є безумовно вищим, ніж ризик, який походить від друкованих видань» (§ 236). Див. також, у подібному контексті, *«Медіенгруппе Остеррайх ГмбХ проти Австрії» (Mediengruppe Österreich GmbH v. Austria)*, 2022, §§ 54-73, та *«Б'янкарді проти Італії» (Biancardi v. Italy)*, 2021, §§ 57-71).

4. Комерційні висловлювання

323. Що таке «комерційні висловлювання»? Для цілей цього розділу під комерційним вираженням розуміється реклама або будь-яке інше повідомлення, що має на меті сприяти просуванню товару чи бізнесу. Однак комерційні висловлювання часто містять елементи художнього вираження (див., наприклад, *«Секмадієніс Лтд. проти Литви» (Sekmadienis Ltd. v. Lithuania)*, 2018, § 79) або мають частково політичний підтекст (*«Об'єднання «Ферайн геген Тьєрфабрікен» проти Швейцарії» (VgT Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland)*, 2001, § 70, або *«Леїдью та Ісорні проти Франції» (Lehideux and Isorni v. France)*, 1998, § 46). Так, у справі *«Бартольд проти Німеччини» (Barthold v. Germany)*, 1985, статтю, що рекламувала одного ветеринарного лікаря та критикувала його колег-ветеринарів, було визнано такою, що порушує правила чесної конкуренції, що призвело до ухвалення судового рішення про заборону цьому ветеринарному лікарю (заявнику) надалі рекламувати себе та обговорювати певні конкретні недоліки ветеринарної служби. Суд визнав, що стаття мала змішаний характер: з одного боку, вона порушувала важливе питання, пов'язане з функціонуванням ветеринарної служби, а з іншого — виставляла заявника у вигіднішому світлі порівняно з його колегами. Хоча національні суди вважали, що елемент «реклами» переважав усі інші мотиви, Суд дійшов висновку, що такий підхід міг «перешкоджати представникам вільних професій робити внесок у публічну дискусію з

питань, що стосуються життя суспільства, якщо існує хоч найменша ймовірність того, що їхні висловлювання будуть трактуватися як такі, що мають, певною мірою, рекламний ефект» (§ 58) і з цієї причини встановив порушення статті 10 (див., у подібному контексті, *«Стамбук проти Німеччини» (Stambuk v. Germany)*, 2002, § 49). Наявність елементу реклами у висловлюванні не позбавляє його захисту, передбаченого статтею 10 Конвенції.

324. Правила реклами та недобросовісної конкуренції. У справі *«Кроне Ферлаг ГмбХ & Ко. КГ проти Австрії (№ 3)» (Krone Verlag GmbH & Co. KG v. Austria (№ 3))*, 2003, газета-заявник рекламувала себе, порівнюючи ціну власної передплати з цінами своїх конкурентів, не згадуючи при цьому відмінності в стилях висвітлення новин та називаючи себе «найкращою» місцевою газетою. Верховний Суд визнав, що реклама була оманливою, оскільки в ній порівнювалися газети різної якості. Суд насамперед підтвердив, що межі свободи розсуду Держави є широкими «у складній та мінливій сфері недобросовісної конкуренції», та що те саме стосується реклами (§ 30). Він зазначив, що «для громадськості реклама є засобом отримання інформації про характеристики послуг та товарів, які їм пропонуються. Водночас іноді її може бути обмежено, зокрема з метою запобігання недобросовісній конкуренції та неправдивій або оманливій рекламі. У деяких випадках навіть публікацію об'єктивних, правдивих рекламних оголошень може бути обмежено з метою забезпечення поваги до прав інших осіб або через особливі обставини, пов'язані з окремими видами підприємницької діяльності та професіями» (§ 31). Проте, виходячи з фактів справи, Суд ухвалив рішення на користь компанії-заявника: судова заборона мала значні наслідки, оскільки вимагала від компанії-заявника розкривати в майбутніх рекламних оголошеннях детальну інформацію про різні стилі висвітлення новин у відповідних газетах, що було надмірно широкою вимогою, створювало суттєві труднощі для компанії-заявника (хоча й не було цілком нездійсненним) і, зрештою, підривало основну мету порівняння цін (§ 33. Див. також *«Маркт інтерн Ферлаг ГмбХ та Клаус Беерманн проти Німеччини» (Markt intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany)*, 1989, §§ 33-37, де Суд погодився з оцінкою національного суду щодо впливу негативної публікації на ділову практику конкурента).

325. Реклама та особисті права. Справа *«Болен проти Німеччини» (Bohlen v. Germany)*, 2015, стосувалася друкованої реклами сигарет «Lucky Strike», що містила приховане посилання на заявника — одного зі співаків гурту «Modern Talking». Реклама містила алюзію на автобіографію, опубліковану паном Боленом. Заявник безуспішно вимагав від тютюнової компанії відшкодування збитків за несанкціоноване використання його імені. Суд зазначив, що той факт, що ім'я публічної особи пов'язують із комерційним продуктом без її згоди, може порушувати питання за статтею 8, «особливо коли рекламований продукт не є соціально прийнятним або викликає серйозні етичні чи моральні питання» (§ 55). Однак Суд дійшов висновку, що рішення німецьких судів, якими заявнику було відмовлено в задоволенні позову про відшкодування збитків, не порушували балансу між правами заявника за статтею 8 та правами тютюнової компанії за статтею 10. Оскаржувана реклама в жартівливій формі посилалася на обставини, пов'язані з публікацією заявником своєї автобіографії, невдовзі після цієї події та в контексті подальшої дискусії, що розгорнулася з цього приводу в засобах масової інформації. Реклама, розглянута в цьому контексті та сприйнята як сатира (яка в судовій практиці визнається формою художнього вираження та соціального коментаря), «принаймні певною мірою зробила внесок у дискусію, що становила загальний інтерес» (§ 50). Вона лише натякала на публікацію книги заявника, не називаючи його імені безпосередньо, не розкриваючи жодних подробиць про його особисте життя та не містила жодного негативного змісту (§ 55). Крім того, заявник належав до тієї категорії публічних осіб, «які не можуть претендувати на захист свого права на повагу до приватного життя так само, як приватні особи, невідомі широкому загалу» (§ 51). Видавши свою книгу, заявник активно прагнув опинитися в центрі уваги та шукав розголосу для просування власних інтересів (§ 53). Так, Суд дійшов висновку, що відмова німецьких судів присудити заявнику відшкодування збитків не порушила його прав, передбачених статтею 8 (§ 59).

326. **Обмеження реклами з міркувань охорони здоров'я або з інших подібних підстав.** Справа *«Друкарня та видавництво і Понсон проти Франції» (Société de conception de presse et d'édition and Ponson v. France)*, 2009, (§§ 55-58) стосувалася засудження видавців журналів за незаконну рекламу тютюнових виробів. Реклама з'являлася на фотографіях із деяких спортивних заходів, де відповідну тютюнову марку (яка спонсорувала ці заходи) було зображено на формі деяких спортсменів. Суд дійшов висновку, що фотографії супроводжували статтю з інформаційним змістом, а тому публікація, про яку йшлося, не мала суто комерційного характеру. Однак, як зазначив Суд, «дійсно, існує європейський консенсус щодо бажання суворо регулювати рекламу тютюнових виробів» (§ 57). Так, Суду не потрібно було враховувати фактичний вплив цієї політики на споживання тютюну: того, що публікації вважалися такими, що можуть спонукати людей, зокрема молодь, до куріння, було достатньо для обґрунтування заборони (див. також *«Сігма Радіо Телевізн Лтд проти Кіпру» (Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus)*, 2011, §§ 200-201, що стосувалася, *inter alia*, заборони прихованої реклами та телепередач, що містили сцени насильства або будь-які інші матеріали, які могли негативно вплинути на розвиток дітей без відповідних попереджень; а також див. *«Касадо Кока проти Іспанії» (Casado Coca v. Spain)*, 1994, §§ 38-57, що стосувалася заборони реклами певної категорії послуг професійних адвокатів).

5. Інтелектуальна власність, особисті дані та комерційні таємниці

327. Існують вагомі приватні та публічні інтереси, що обґрунтовують необхідність захисту прав інтелектуальної власності та комерційних таємниць, але потрібно забезпечити баланс між цими інтересами та свободою вираження поглядів.³⁹

328. **Порушення авторських прав.** У справі *«Ней та Сунде Колмісoppi проти Швеції» (Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden)* (ухв.), 2013, заявників було засуджено за їхню участь у діяльності найбільшого у світі сервісу обміну файлами в Інтернеті — вебсайту *«The Pirate Bay»*. Суд зазначив, що Держава-відповідач мала встановити баланс між двома конкуруючими, але охоронюваними інтересами: правами інтелектуальної власності власників контенту, який незаконно поширювався за допомогою цього сервісу, та правом заявників на отримання й поширення інформації. У цій справі Суд визнав, що права власників авторських прав переважали над інтересом заявників у сприянні безкоштовному поширенню фільмів, захищених авторським правом. Аналогічно, справа *«Ешбі Дональд та інші проти Франції» (Ashby Donald and Others v. France)*, 2013, стосувалася засудження фотографів за публікацію в Інтернеті фотографій з показу мод. Фотографи зробили знімки під час показу, а потім продали їх для публікації, не отримавши дозволу від дому моди, який організував показ. Французькі суди визнали заявників винними в порушенні авторських прав і зобов'язали їх сплатити штраф на користь Держави та відшкодувати збитки дому моди. Хоча фотографи були акредитовані асоціацією індустрії моди, не підписували жодних ексклюзивних угод і були запрошені на показ як глядачі, французькі суди вирішили, що ці обставини не означали дозволу на зйомку, продаж або публікацію знімків, зроблених під час показу. Фотографи подали скаргу до Суду, стверджуючи, що їхнє засудження у Франції порушило їхнє право на свободу вираження поглядів. Суд насамперед зазначив, що «комерційні» промови користуються дещо меншим захистом за Конвенцією, ніж, наприклад, політичні промови (§ 39). Фотографії, зроблені на показі мод, призначалися для продажу та/або публікації на платному вебсайті. Отже, дії заявників мали насамперед комерційний характер (§ 39). І навіть з огляду на інтерес, який широка громадськість може виявляти до новин моди, «не можна стверджувати, що заявники брали участь у дискусії, що становила суспільний інтерес, коли вони лише надавали громадськості доступ до фотографій показів мод» (§ 39). Суд зазначив, що в цій справі права заявників за статтею 10 суперечили правам інтелектуальної власності дому моди, захищеним статтею 1 Першого протоколу (§ 40). Суд, ще раз наголосивши на «особливо широкій свободі

³⁹ Судова практика щодо «викривачів», яка частково стосується захисту комерційних таємниць компанії, розглядається нижче в підрозділі «Свобода вираження поглядів працівників та повідомлення про неправомірні дії (стаття 10)».

розсуду», яким користуються національні органи влади в таких питаннях, дійшов висновку, що права заявників за статтею 10 не були порушені (§ 44).

329. Якщо спосіб, у який було отримано інформацію, є незаконним. Стаття 10 не забороняє журналістам публікувати інформацію, що становить значний суспільний інтерес, навіть якщо вона була отримана дещо незаконним способом. Однак той факт, що інформацію, опубліковану в пресі, було отримано незаконним шляхом (див. *«Радіо Твіст а.с. проти Словаччини» (Radio Twist a.s. v. Slovakia)*, 2006, §§ 59-62), є фактором, який національні суди повинні враховувати під час встановлення балансу між, з одного боку, відповідними комерційними інтересами, а з іншого — свободою преси (див. *«Гербай проти Угорщини» (Herbai v. Hungary)*, 2019, § 50). У справі *«Радіо Твіст а.с. проти Словаччини» (Radio Twist a.s. v. Slovakia)*, 2006, §§ 59-62, радіостанцію було оштрафовано за трансляцію таємно записаної телефонної розмови між двома політиками, отриманої з невідомого джерела. Суд зауважив, що ані компанія-заявник, ані її співробітники не були відповідальними за записування цієї розмови й не порушили кримінальне законодавство під час її отримання. На національному рівні не проводилося жодного розслідування обставин, за яких було зроблено цей запис. Запис не містив неправдивої чи спотвореної інформації, а його поширення не завдало жодної конкретної шкоди особистій недоторканності та репутації позивача. Так само у справі *«Халдіманн та інші проти Швейцарії» (Haldimann and Others v. Switzerland)*, 2015, журналісти, використовуючи приховану камеру, отримали та оприлюднили репортаж про недобросовісні комерційні практики страхових брокерів: хоча вони ввели в оману брокера, якого знімали, його обличчя було розмито, а голос — змінено (§ 65). Національне законодавство не містило чітких положень щодо законності використання прихованих камер за таких обставин, і Суд дійшов висновку, що журналістам слід було надати презумпцію дотримання ними правил журналістської етики (§ 61). (див. також *«Гертель проти Швейцарії» (Hertel v. Switzerland)*, 1998, § 50). З іншого боку, справа *«Брамбілла та інші проти Італії» (Brambilla and Others v. Italy)*, 2016, стосувалася засудження журналістів за володіння та використання радіообладнання для перехоплення конфіденційних поліцейських повідомлень. Дійшовши висновку про відсутність порушення статті 10, Суд зазначив, що рішення національних судів, згідно з якими повідомлення між правоохоронцями були конфіденційними, а дії журналістів-заявників, відповідно, слід було класифікувати як кримінальне правопорушення, були належним чином обґрунтовані (§ 62).

330. Захист комерційної таємниці. Стаття 10 може застосовуватися до оприлюднення інформації, що містить комерційну таємницю: це оприлюднення може здійснюватися у формі повідомлення про неправомірні дії (*whistle-blowing*), метою якого є викриття правопорушень у межах компанії, або може розглядатися як просте здійснення працівником права на свободу слова (див. *«Гербай проти Угорщини» (Herbai v. Hungary)*, 2019, § 40, де було проведено відповідне розмежування). Суд розробив спеціальний підхід до таких справ, що, по суті, забезпечує баланс між міркуваннями щодо захисту комерційної таємниці та правом громадськості знати про неприйнятні практики компанії (див. *«Галет проти Люксембургу» (Halet v. Luxembourg)* [ВП], 2023, §§ 120-154, де викладено загальні принципи з цього питання).⁴⁰

331. Захист журналістських джерел. Суд неодноразово зазначав, що журналістські розслідування стали б неможливими, якби журналісти були зобов'язані розкривати свої джерела інформації (*«Гудвін проти Сполученого Королівства» (Goodwin v. the United Kingdom)*, 1996, § 39; *«Вебер і Саравія проти Німеччини» (Weber and Saravia v. Germany)* (ухв.), 2006, §§ 143-146; *«Файненшел Таймс Лтд та інші проти Сполученого Королівства» (Financial Times Ltd and Others v. the United Kingdom)*, 2009, § 59; *«Тіллак проти Бельгії» (Tillack v. Belgium)*, 2007, § 53; *«Біз Бразер Вотч та інші проти Сполученого Королівства» (Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2021, §§ 442-445, *«Седлецька проти України» (Sedletska v. Ukraine)*, 2021, §§ 54-73). Відповідно, у випадках, коли до преси потрапила комерційно чутлива інформація, що стосується «питань, які

⁴⁰ Судова практика, пов'язана з комерційними таємницями, узагальнена в підрозділі Е (4) нижче. Див. також [Ключову тему «Повідомлення про неправомірні дії»](#).

становлять суспільний інтерес», постає потреба в забезпеченні балансу між необхідністю захисту журналістських джерел та інтересом у встановленні джерела витоку інформації.

D. Суб'єкти господарювання як роботодавці⁴¹

1. Трудові права за Конвенцією⁴²

332. Конвенція не гарантує трудових прав як таких, але її положення можуть бути застосовними, якщо трудовий спір зачіпає право, гарантоване Конвенцією. Заявник може посилається на Конвенцію, якщо причиною втрати роботи (або застосування будь-якого іншого дисциплінарного покарання) є релігійні практики працівника (у такому разі застосовуватиметься стаття 9),⁴³ здійснення працівником права на свободу слова (у такому разі застосовуватиметься стаття 10),⁴⁴ реалізацією ним свободи об'єднання (у такому разі застосовуватиметься стаття 11),⁴⁵ або якщо рішення роботодавця є дискримінаційним (у такому разі застосовною може бути стаття 14).⁴⁶

333. Застосовність статті 8: «підхід, заснований на підставах» і «підхід, заснований на наслідках». На статтю 8 посилалися працівники як у випадках, коли роботодавець втручався в їхнє приватне життя на робочому місці (щодо цього див. підрозділ 2 нижче, присвячений переважно питанням спостереження), так і у випадках, коли підстави для застосування дисциплінарного стягнення були пов'язані з їхнім особистим вибором або поведінкою у сфері приватного життя (див. *«А.К. проти Росії» (A.K. v. Russia)*, 2024, §§ 40-46, у якій вчительку було звільнено за публікацію в соціальних мережах її фотографій, які вважалися відвертими; або *«Версачі проти Італії» (Versaci v. Italy)*, 2025, щодо відмови поліції видати заявнику ліцензію на здійснення букмекерської діяльності через невідповідність вимозі «доброї репутації»). Суд також визнавав статтю 8 застосовною у випадках, коли він доходив висновку, що дисциплінарне покарання (зазвичай звільнення) мало драматичні наслідки для соціального та професійного життя заявника (див. *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], § 115). Цей підхід, заснований на наслідках, може застосовуватися не лише до найманих працівників, а й до фізичних осіб-підприємців: у справі *«Будимир проти Хорватії» (Budimir v. Croatia)*, 2021, заявник скаржився на анулювання його ліцензії на роботу інспектором з технічного контролю механічних транспортних засобів. Зрештою йому повернули його ліцензію, але заявник скаржився, що внаслідок її анулювання він протягом приблизно п'яти років залишався без роботи, втративши своє єдине джерело доходу, не отримавши жодної компенсації. Суд визнав, що стаття 8 застосовувалася в рамках підходу, заснованого на наслідках, оскільки анулювання ліцензії та звільнення мали дуже серйозні наслідки для «внутрішнього кола» заявника та його здатності встановлювати й розвивати стосунки з іншими, а також для його соціальної та професійної репутації, що істотно вплинуло на нього (§§ 45-49).

⁴¹ Див. також розділи «Процесуальні права (статті 6 та 13)», «Небезпечні види діяльності, приватне життя, житло та кореспонденція (статті 2 та 8)» та «Свобода вираження поглядів працівників та повідомлення про неправомірні дії (стаття 10)» цього Посібника.

⁴² Для більш детальної інформації щодо трудових спорів див. наскрізну тему [Посібник щодо соціальних прав](#).

⁴³ Щодо цього див. також підрозділ «Спостереження за працівниками» нижче.

⁴⁴ Щодо цього див. також підрозділ «Релігія на робочому місці» нижче.

⁴⁵ Щодо цього див. також підрозділ «Свобода вираження поглядів працівників та повідомлення про неправомірні дії (стаття 10)» нижче.

⁴⁶ Щодо цього див. також підрозділ «Профспілки, об'єднання та колективні дії» нижче.

2. Примусова праця та інші форми експлуатації (стаття 4)

Стаття 4 Конвенції

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.
3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:
 - (а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;
 - (б) на будь-яку службу військового характеру або — у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, — службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;
 - (с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства;
 - (d) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

334. Відсутність єдиного визначення рабства, підневільного стану та примусової праці. Стаття 4 забороняє «рабство та підневільний стан» у першому пункті та «примусову й обов'язкову працю» у другому пункті, а судова практика визначила та розвинула ці поняття, спираючись, зокрема, на інші відповідні джерела міжнародного права.⁴⁷ Так, наприклад, рабство визначається Конвенцією про рабство 1926 року: воно передбачає здійснення фактичного права власності та зведення статусу відповідної особи до «предмета». Рабство як правовий інститут було ліквідовано майже всюди, але певні ситуації можуть кваліфікуватися як *de facto* рабство. Суду не завжди потрібно вирішувати, чи становить конкретна ситуація або поведження «рабство», «підневільний стан» чи «примусову та обов'язкову працю»: достатньо, щоб ситуація/поведження, щодо яких подано скаргу, загалом підпадали під дію статті 4 (див. *«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)* [ВП], 2010, § 282). У справі *«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, Суд узагальнив свою практику за статтею 4, розглянувши елементи поняття «примусової чи обов'язкової праці» (див. §§ 146-155).

335. Як відрізнити звичайні трудові обов'язки, що випливають із договору, від «примусової та обов'язкової праці»: згода та примус. Як зазначив Суд у рішенні у справі *«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, § 147, «робота, яка виконується на підставі вільно укладеного договору, не може вважатися такою, що підпадає під дію статті 4, лише на тій підставі, що одна зі сторін зобов'язалася перед іншою виконати цю роботу й до неї буде застосовано санкції, якщо вона не виконає своєї обіцянки». Однак вирішальне значення має те, чи був договір «вільно укладений»: якщо виконання роботи вимагалось під загрозою покарання та здійснювалося всупереч волі відповідної особи, може постати питання щодо застосування статті 4 (*там само*). У таких справах Суд оцінює наявність «попередньої згоди» та «добровільний» характер зайнятості. Водночас робота може вважатися «примусовою чи обов'язковою працею» навіть за наявності формальної попередньої згоди в тій чи іншій формі (див. *«Чоудурі та інші проти Греції» (Chowdury and Others v. Greece)*, 2017, § 96). Дійсність згоди є питанням факту, яке має оцінюватися з урахуванням усіх обставин справи (*там само*, § 147; див. також *«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)*, [ВП], 2020, § 302). Суд чітко зазначив, що у випадках, коли роботодавець зловживає своєю владою або користується вразливістю своїх працівників із метою їх експлуатації, не можна вважати, що такі працівники виконують свою

⁴⁷ Для більш детальної інформації див. [Посібник зі статті 4 до Європейської конвенції з прав людини](#).

роботу добровільно (*«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 149). Наприклад, Суд бере до уваги твердження про примусові надмірно тривалі робочі зміни, відсутність належного харчування та медичного обслуговування, а також загальну картину атмосфери примусу та залякування в межах компанії (*«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, § 167). Неврегульований статус трудового мігранта, вилучення документів, що посвідчують особу, погрози арештом, обмеження свободи пересування та свавільні «штрафи», накладені роботодавцями, можуть свідчити про вразливе становище та призвести до того, що Суд кваліфікує ситуацію як таку, що підпадає під дію пункту 2 статті 4 (*«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, § 166). Водночас див. рішення у справі *«Тібет Ментеш та інші проти Туреччини» (Tibet Mentesh and Others v. Turkey)*, 2017, § 66-68, яке демонструє, що тривалі робочі зміни не підпадають під дію статті 4 Конвенції.

336. Громадянські або професійні обов'язки, які виконуються без оплати або за мінімальну винагороду. Той факт, що певна робота виконується без оплати (або за недостатню винагороду), сам по собі не означає, що вона належить до категорії «примусової та обов'язкової праці». Певні послуги, які надаються широкій громадськості представниками юридичної чи медичної професії, не вважаються такими, що підпадають під дію статті 4, за умови, що покладений на відповідних осіб тягар не є непропорційним (див. *«Ван дер Мусселе v. Belgium» (Van der Mussele v. Belgium)*, 1983, § 39, щодо стажерів-юристів, і *«Штайндель проти Німеччини» (Steindell v. Germany)* (ухв.), 2010, щодо медичних працівників). Аналогічно, обов'язок сплачувати податки або обов'язок роботодавця утримувати податки, що підлягають сплаті працівниками, не означає, що така ситуація підпадає під дію статті 4 Конвенції (*«Чотири компанії проти Австрії» (Four Companies v. Austria)*, рішення Комісії від 1976 року).

337. Торгівля людьми. Хоча стаття 4 Конвенції прямо не згадує торгівлю людьми, така поведінка є забороненою та підпадає під дію статті 4 (див. *«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, § 153). У справі *«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, Суд назвав три елементи, які дозволяють кваліфікувати поведінку як торгівлю людьми: дія, що полягає у вербуванні, перевезенні, передачі, переховуванні або прийому осіб, із застосуванням певних засобів (погроза або застосування сили чи інших форм примусу, викрадення, шахрайство тощо, включно зі зловживанням владою або вразливим становищем) та з метою експлуатації (§§ 290 та 303).

338. Обов'язок розслідувати достовірні твердження. Держави зобов'язані створити належну законодавчу та адміністративну базу для запобігання та покарання торгівлі людьми, а також для захисту потерпілих (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 285). Це зобов'язання включає обов'язок органів влади розслідувати достовірні твердження про торгівлю людьми та робити це за власною ініціативою, навіть за відсутності офіційної кримінальної скарги, поданої самими заявниками. Так, у справі *«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, Суд встановив, що органи влади не відреагували на достовірні скарги потерпілих від торгівлі людьми та не намагалися з'ясувати обставини справи, перевірити умови праці, опитати працівників, а також встановити та опитати осіб, які, як стверджувалося, були причетні до цих подій і були громадянами або резидентами Азербайджану (§§ 201-208).

339. Обов'язок захищати потерпілих. Окрім вжиття процесуальних заходів, органи влади також повинні вживати оперативних заходів для захисту потерпілих та потенційних потерпілих від торгівлі людьми, що може включати сприяння виявленню потерпілих кваліфікованими особами й надання допомоги потерпілим у їхньому фізичному, психологічному та соціальному відновленні (*«Чоудурі та інші проти Греції» (Chowdury and Others v. Greece)*, 2017, § 110). Водночас обов'язок вживати оперативних заходів має тлумачитися таким чином, щоб не покладати на органи влади неможливий або непропорційний тягар (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 219). Від Держави також може вимагатися створення системи ефективного притягнення до кримінальної відповідальності та покарання «роботодавців», які піддають

вразливих осіб підневільному стану в домашніх умовах (див. *«Сільядін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 148).

340. Обов'язки роботодавця. Позитивні зобов'язання, що випливають зі статті 4, вимагають від Держав боротися з явищем примусової праці та іншими формами експлуатації за допомогою різних засобів: кримінальних, цивільних або адміністративних (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 285), а отже, запроваджувати політику, що гарантує, що їхні відносини з працівниками не кваліфікуються як «примусова чи обов'язкова праця» або «рабство».

3. Спостереження за працівниками (стаття 8)

341. Щодо судової практики про спостереження на робочому місці див. підрозділ «Суб'єкти господарювання, які втручаються у приватне життя інших осіб» вище.

4. Релігія на робочому місці (стаття 9)

Стаття 9 Конвенції

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.
2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

342. **Необхідність встановлення балансу між конкуруючими правами.** У справі *«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (Eweida and Others v. the United Kingdom)*, 2013, Суд розглянув політику авіакомпанії, яка забороняла бортпровідникам носити видимі релігійні символи. Перша заявниця — пані Евейда — була притягнута до дисциплінарної відповідальності за носіння хрестика на ланцюжку. Суд прямо відступив від своєї попередньої практики, постановивши, що сама лише можливість змінити роботу не є достатньою підставою для висновку про відсутність порушення прав за статтею 9. Стосовно пані Евейди Суд визнав, що компанії мали законний інтерес у формуванні певного корпоративного іміджу (§ 94), однак, на думку Суду, національні суди надали цьому інтересу надмірної ваги. Релігійний символ, який носила пані Евейда, був непомітним, а інші елементи релігійного одягу, такі як тюрбани та хіджаби, раніше дозволялися без будь-якого негативного впливу на бренд чи імідж компанії. Так, національні суди були зобов'язані збалансувати інтереси, а добровільний характер працевлаштування не був вирішальним фактором. Суд не встановив порушення статті 9 щодо інших заявників. Наприклад, аналогічна заборона (на носіння хрестика), застосована до медсестри в лікарні, була визнана пропорційною з огляду на міркування охорони здоров'я та безпеки. Іншим заявником у справі *«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (Eweida and Others v. the United Kingdom)* був психолог, який відмовився надавати психологічну допомогу одностатевим парам, оскільки це суперечило його християнським переконанням. У справі цього заявника Суд насамперед зазначив, що заявник добровільно зайняв посаду, яка передбачала надання такого виду консультацій, повністю усвідомлюючи політику компанії щодо недопущення дискримінації. Однак Суд підкреслив, що «найважливішим фактором, який слід взяти до уваги, є те, що дії роботодавця були спрямовані на забезпечення реалізації його політики надання послуг без дискримінації» (§ 109).

343. **Відповідні переконання мають бути щирими.** Для того, щоб користуватися особливими умовами з релігійних підстав, працівник повинен довести роботодавцю щирість своїх релігійних переконань. У справі *«Костеський проти Колишньої Югославської Республіки Македонія»* (*Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2006, §§ 38-39, національні суди відмовилися визнати, що заявник дійсно сповідував іслам, і постановили, що він не мав права на відпустку в період святкування Байраму.

344. **Комерційні підприємства «з переконаннями».** Деякі приватні комерційні компанії також можуть мати релігійну чи ідеологічну місію або переконання: наприклад, вони можуть належати церквам чи іншим релігійним організаціям. Цей фактор набуває значення під час встановлення балансу між конкуруючими інтересами: підхід Суду до оцінки політики, прийнятої організаціями, пов'язаними з церквою, враховує, що така внутрішня політика є необхідним проявом їхньої свободи віросповідання та свободи об'єднання. Так, у справі *«Зібенгаар проти Німеччини»* (*Siebenhaar v. Germany*), 2011, заявниця працювала в протестантському дитячому садку. Після того, як стало відомо, що вона також належала до іншої релігійної групи, її було звільнено. Суд приділив особливу увагу конкретним умовам її працевлаштування (її роботодавцем була протестантська церква (§ 46)). За таких обставин вимога щодо лояльності, навіть поза межами суто професійної сфери, була визнана прийнятною. У цій справі національні органи влади виконали своє позитивне зобов'язання, забезпечивши можливість звернення до суду для вирішення спору та здійснивши належне збалансування конкуруючих інтересів, що залишалося в межах їхньої свободи розсуду. У низці справ за статтею 8 Суд розглядав питання звільнення працівників за особистий вибір, зроблений ними в приватному житті, коли роботодавець, який був релігійною організацією, вважав цей особистий вибір порушенням етичних норм. Так, у справі *«Обст проти Німеччини»* (*Obst v. Germany*), 2010, § 51, Суд не встановив порушення статті 8 у зв'язку з таким звільненням, підкресливши, зокрема, важливу роль, яку заявник відігравав у мормонській церкві. У справі *«Шют проти Німеччини»* (*Schüth v. Germany*), 2010, § 69, Суд розглянув «зв'язок між діяльністю заявника та проповідницькою місією Церкви». Заявник у цій справі працював органістом і хормейстером, а тому мав менш суворий «зобов'язок лояльності» до цінностей роботодавця, порівняно зі священнослужителем. У справі *«Даутай проти Швейцарії»* (*Dautaj v. Switzerland*) (ухв.), 2007, заявник скаржився, що йому не підходило соціальне середовище в межах програми зайнятості, але Суд наголосив, що заявник працював простим адміністратором у готелі, а отже, не міг зазнавати впливу релігійного характеру організації, яка керувала готелем. У справі *«Фернандес Мартінез проти Іспанії»* (*Fernández Martínez v. Spain*) [ВП], 2014, §§ 123-153, що стосувалася католицького священика, який втратив посаду викладача через порушення правила цілібату, Суд назвав аспекти, які слід враховувати, коли особистий вибір працівника вступає в конфлікт з етикою роботодавця та з зобов'язком Держави поважати автономію релігійних організацій: статус працівника в структурі організації, публічність, якої заявник надав своєму сімейному стану та членству в організації, цілі якої були несумісними з офіційним вченням Церкви, ступінь відповідальності Держави як співроботодавця, суворість застосованого покарання та якість розгляду справи національними судами.⁴⁸

345. **Посади, що вимагають особливої обережності.** У 2023 році Суд ухвалив *Консультативний висновок щодо того, чи можна відмовити особі у видачі дозволу на роботу охоронцем або співробітником служби безпеки на підставі її близькості до релігійного руху або приналежності до нього (запит № P16-2023-001)*. Питання стосувалося особи, дозвіл якої на роботу охоронцем було відкликано на підставі її приналежності до салафітського ісламського руху. Суд постановив, що вжиття превентивного заходу на підставі ідеологічних переконань є допустимим за умови, що такий захід має чіткі законні підстави; ґрунтується на поведінці або

⁴⁸ Щодо можливої дискримінації у відносинах компанії з її клієнтами та партнерами (на відміну від працівників), див. підрозділ «Дискримінація на робочому місці (стаття 14 та стаття 1 Протоколу № 12)» нижче.

діях відповідної особи (у справі, що розглядалася бельгійськими судами, заявник брав активну участь у прозелітизмі); вживається з метою запобігання реальному та серйозному ризику для демократичного суспільства; та для досягнення принаймні однієї із законних цілей, перелічених в пункті 2 статті 9 Конвенції. Суд зазначив, що характер, реальність, масштаб і невідкладність ризику мають оцінюватися національними органами влади, які повинні враховувати характер професійних обов'язків особи, суть відповідних переконань чи ідеології, а також особистість відповідної особи, її минулі та поточні дії, роль і ступінь прихильності до відповідного релігійного руху. Відсутність професійних проступків або скарг на відповідну особу, а також відсутність репресивних заходів (розпуск або заборона) щодо відповідного руху були чинниками, які слід було враховувати, однак вони не обов'язково мали вирішальне значення. Такий захід мав бути пропорційним, що передбачало забезпечення того, щоб поставленої мети неможливо було досягти за допомогою менш суворих засобів. Він мав підлягати незалежному та ефективному судовому перегляду, супроводжуватися відповідними процесуальними гарантіями, а органи влади мали уникати будь-яких форм дискримінації під виглядом захисту цінностей демократичного суспільства.

5. Свобода вираження поглядів працівників та повідомлення про неправомірні дії (стаття 10)⁴⁹

346. У цьому підрозділі розглядаються дві ситуації: загальна критика працівником діяльності компанії або її керівництва, висловлена в пресі, соціальних мережах тощо, та більш конкретна ситуація повідомлення про неправомірні дії (розголошення особами, які мають виключний доступ до певної конфіденційної інформації, відомостей про ймовірні неправомірні дії в межах компанії (хоча розмежування між цими двома сценаріями не завжди є чітким — див. *«Mamuz проти Угорщини» (Matúz v. Hungary)*, 2014, § 33).

347. **Обов'язок працівників виявляти стриманість.** Стосовно обов'язку працівників приватних компаній виявляти стриманість, Суд сформулював свій підхід таким чином: «Навіть якщо вимога діяти добросовісно в контексті трудового договору не передбачає абсолютного обов'язку виявляти лояльність до роботодавця або обов'язку дотримуватися такої конфіденційності, що це підпорядковувало б працівника інтересам роботодавця, окремі прояви права на свободу вираження поглядів, які можуть бути правомірними в інших контекстах, не є правомірними у сфері трудових відносин» (*«Паломо Санчес та інші проти Іспанії» (Palomo Sánchez and Others v. Spain)* [ВП], 2011, § 76). У справі *«Агаджанян проти Вірменії» (Aghajanyan v. Armenia)*, 2024, Суд розвинув свій підхід далі: він наголосив на «важливості обов'язку працівників виявляти лояльність та стриманість щодо своїх роботодавців, що вимагає, щоб розповсюдження навіть точної інформації здійснювалося помірковано та доцільно» — однак «інтерес, який громадськість може мати в отриманні конкретної інформації, здатен переважити [цей обов'язок]» (§ 41). У справі *«Мехмет Тахір Деде проти Туреччини» (Mehmet Tahir Dede v. Türkiye)*, 2024, яка стосувалася звільнення працівника банку за надсилання електронного листа співробітникам відділу кадрів його компанії, у якому він критикував методи управління одного з керівників, Суд дійшов висновку, що, визнаючи, що електронний лист заявника порушив порядок спокійну робочу атмосферу через спричинені ним незручності, національні суди, як видавалося, не провели достатньо ретельного аналізу змісту спірного електронного листа, контексту, у якому він був надісланий, його потенційного охоплення та впливу, негативних наслідків, які цей лист міг мати для роботодавця або робочого середовища, а також суворості покарання, накладеного на заявника, зазначивши, що ці фактори Суд уже враховував у справах, що стосуються свободи вираження поглядів працівників (§ 45).

⁴⁹ Детальнішу інформацію щодо судової практики, пов'язаної з повідомленням про неправомірні дії, див. у [Ключовій темі про повідомлення про неправомірні дії \(whistle-blowing\)](#) та [Посібнику зі статті 10 до Європейської конвенції з прав людини](#).

348. Колишні працівники як конкуренти. У справі *«Якубовський проти Німеччини» (Jacubowski v. Germany)*, 1994, колишній працівник публічно відповів на обвинувачення, висловлені в його бік колишнім роботодавцем, у пресрелізі. Суд зазначив, що після звільнення заявник заснував власний бізнес, який конкурував із бізнесом його колишнього роботодавця, а відповідні публікації мали «переважно конкурентну мету» (§ 28). Суд погодився з німецькими судами, які вважали, що публікації становили практику недобросовісної конкуренції, що порушувала загальноприйнятні моральні стандарти.

349. Свобода слова працівників у соціальних мережах. У справі *«Меліке проти Туреччини» (Melike v. Turkey)*, 2021, працівниця поставила позначку «Подобається» під дописом третьої особи в Інтернеті, у якому критикувалися стверджувані репресивні дії органів влади та містилися заклики до протестів. Роботодавець звільнив заявницю за вчинення дисциплінарного проступку, а суд із трудових спорів постановив, що її поведінка не підпадала під захист свободи вираження поглядів і могла порушити мир та спокій на робочому місці. На думку Суду, натискання позначки «Подобається» не може прирівнюватися до поширення контенту; крім того, заявниця не була публічною особою, тому вплив її позначок «Подобається» був відносно незначним, щоб спричинити будь-які шкідливі наслідки на робочому місці заявниці, зокрема з огляду на час, що минув між «вподобанням» допису та порушенням дисциплінарної справи щодо неї. Суд також наголосив на суворості накладеного покарання (звільнення) та розкритикував національні суди за те, що вони не розглянули вищезазначені елементи справи, що призвело до встановлення порушення статті 10 Конвенції (§§ 51-56).

350. Представники профспілок користуються посиленням захистом. У справі *«Страум проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022, (розглянутої за статтею 11 у світлі статті 10) заявницю, представницю профспілки, було звільнено через твердження про безпеку повітряного простору, викладені в листі до державних посадових осіб. У цьому листі порушувалися питання щодо дотримання трудових прав працівників у сфері аеронавігації та стверджувалося, що виявлені недоліки могли призвести до втоми працівників, деморалізації персоналу, звільнення керівного персоналу, зниження якості професійної підготовки та, зрештою, вплинути на безпеку польотів. Національні суди охарактеризували ці висновки як «неправдиві», але Суд зазначив, що виведення висновків на підставі наявних фактів, як правило, має на меті висловлення думок, а тому є радше оціночним судженням: ці висновки могли розглядатися як професійна оцінка потенційного впливу виявлених недоліків. Найважливіше, що Суд зазначив: «обов'язок виявляти лояльність» не може слугувати підставою для позбавлення профспілок та їхніх представників самої суті їхнього права захищати інтереси своїх членів (§ 108).

351. Повідомлення про неправомірні дії — загальні принципи. У справі *«Гуджа проти Молдови» (Guja v. Moldova)* [ВП], 2008, §§ 69-79, Суд розглянув звільнення державного службовця за передачу пресі листів, які свідчили про очевидне втручання Уряду в здійснення правосуддя, і розробив шестиступеневий підхід, який згодом було підтверджено у справі *«Галет проти Люксембургу» (Halet v. Luxembourg)* [ВП], 2023, §§ 120-154; цей підхід передбачає оцінку таких елементів: канали, використані для розкриття інформації, автентичність розкритої інформації, добросовісність, суспільний інтерес до розкритої інформації, шкода, завдана внаслідок її розкриття, а також суворість застосованої санкції.⁵⁰

352. Застосовність до приватних компаній. Як зазначив Суд у рішенні у справі *«Хейніш проти Німеччини» (Heinisch v. Germany)*, 2011, принципи, розроблені в рішенні у справі *«Гуджа проти Молдови» (Guja v. Moldova)* [ВП], застосовуються також у контексті трудових відносин, що регулюються приватним правом (§ 64), хоча «характер та ступінь лояльності, яку має виявляти працівник у конкретному випадку, впливають на зважування прав працівника та конкуруючих

⁵⁰ Для більш детальної інформації про застосування цього підходу див. розділ VIII А Посібника зі статті 10 до Європейської конвенції з прав людини та сторінки 2-5 Ключової теми про повідомлення про неправомірні дії.

інтересів роботодавця», *там само, in fine*. У цій справі заявниця — геріатрична медсестра — поінформувала громадськість про серйозні недоліки в наданні допомоги пацієнтам похилого віку: це розкриття інформації призвело до її звільнення. Суд встановив порушення статті 10, зауваживши, зокрема, вразливість пацієнтів похилого віку та, відповідно, суспільний інтерес у тому, щоб знати, що з ними відбувається; той факт, що заявниця кілька разів повідомляла своїх керівників про недоліки в роботі центру та проконсультувалася з адвокатом перед тим, як оприлюднити інформацію; той факт, що її твердження не були свідомо неправдивими чи позбавленими фактичного підґрунтя, хоча її скарга й містила певний ступінь перебільшення та узагальнення; а також те, що попереднє розслідування її тверджень було припинено. Суд також зазначив, що до заявниці було застосовано найсуворіше покарання, передбачене трудовим законодавством, що могло мати «стримувальний ефект» (§§ 71-95).

353. Суспільство має інтерес бути поінформованим про морально сумнівні корпоративні практики, навіть якщо вони не є незаконними. Справа *«Галет проти Люксембургу» (Halet v. Luxembourg)* [ВП], 2023, стосувалася штрафу в розмірі 1 000 євро, накладеного на працівника «PricewaterhouseCoopers» (PwC, аудиторсько-консалтингова фірма) за розкриття конфіденційної інформації про податкові практики клієнтів його роботодавця в ЗМІ. Ця публікація, що з'явилася в кількох ЗМІ, стосувалася надзвичайно вигідних податкових угод, укладених між клієнтами PwC та податковими органами Люксембургу. По-перше, Суд застосував підхід, розроблений у справі *«Гуджа проти Молдови» (Guja v. Moldova)* [ВП], 2008, §§ 69-79, не до розкриття конфіденційної інформації роботодавця, а до інформації, що стосувалася клієнтів роботодавця. По-друге, Суд зазначив, що викриття може стосуватися не лише протиправних дій, а й таких дій, практик або поведінки, «які, хоч і є законними, викликають осуд» (§ 137). У цій справі практики податкової оптимізації на користь великих транснаціональних компаній і податкові декларації, підготовлені PwC, були законними, тому повідомлення про них керівництву не мало б сенсу (§§ 171-172).

354. Оцінка шкоди, завданої розкриттям конфіденційної інформації. У справі *«Галет проти Люксембургу» (Halet v. Luxembourg)* [ВП], 2023, Суд зазначив, що оцінка шкоди, завданої роботодавцю викривача («PricewaterhouseCoopers»), не може зводитися лише до ймовірних фінансових наслідків розкриття інформації: вона також може стосуватися репутації, «зокрема серед його клієнтів, оскільки оскаржуване розкриття інформації могло поставити під сумнів здатність [«PricewaterhouseCoopers»] забезпечити конфіденційність довірених їй фінансових даних та податкових операцій, що здійснювалися від їхнього імені» (§ 194). Також має оцінюватися шкода, завдана клієнтам роботодавця і більш загальний інтерес у «запобіганні та покаранні крадіжок» разом із суспільним інтересом у збереженні професійної таємниці аудиторами (§ 197). Проте навіть з урахуванням цих обставин, з огляду на вагомості міркування суспільного інтересу на користь розкриття інформації, Суд ухвалив рішення на користь викривача та дійшов висновку про непропорційність притягнення його до кримінальної відповідальності (§ 206).

355. Критика компанії, висловлена не працівниками, а міноритарними акціонерами. Принципи, що застосовуються в контексті публічного спору між акціонерами та/або керівництвом приватної компанії, є певною мірою подібними, але не ідентичними принципам, розробленим для ситуації «повідомлення про неправомірні дії». Так, у справі *«Петро Карбо Хем С.Е. проти Румунії» (Petro Carbo Chem S.E. v. Romania)*, 2020, §§ 63-74, міноритарний акціонер компанії оприлюднив інформацію про фінансові проблеми цієї компанії, стверджуючи, що її вище керівництво свідомо веде компанію до банкрутства. Суд зазначив, що національні суди не застосували принципи Конвенції в контексті статті 10 та встановив порушення цього положення. Суд не розглядав альтернативні способи подання скарги, які могли бути доступні міноритарному акціонеру.

6. Профспілки, об'єднання та колективні дії (стаття 11)⁵¹

Стаття 11 Конвенції

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.
2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

356. **Основні елементи профспілкових прав.** Право на свободу об'єднання за статтею 11 тією мірою, якою воно стосується профспілок, охоплює такі основні елементи: право створювати профспілки або вступати до них, заборона «закритих» договорів (про обов'язкове членство в профспілці; *closed-shop agreements*), право профспілки домагатися того, щоб роботодавець вислухав її позицію від імені її членів і, як правило, право на ведення колективних переговорів із роботодавцем (див. *«Гумперт та інші проти Німеччини» (Humpert and Others v. Germany)* [ВП], 2023, § 100).

357. **Чи було працівника звільнено у зв'язку з його профспілковою діяльністю?** У справі *«Захарова та інші проти Росії» (Zakharova and Others v. Russia)*, 2022, заявники, представники однієї з профспілок, неодноразово звільнялися. Національні суди постановили поновити їх на роботі, однак дійшли висновку, що їхнє звільнення не мало дискримінаційного характеру. Суд переклав тягар доказування: він розглянув конфлікт, у якому брали участь місцева адміністрація, роботодавець заявників та профспілки, а також несприятливі заходи щодо заявників, дійшовши висновку, що незалежний спостерігач міг би зробити висновок, що профспілкова діяльність заявників могла відіграти визначальну роль у тому, як до них ставився роботодавець. Так, заявники довели наявність *prima facie* ознак дискримінації, які не були спростовані Державою (§§ 43-44): пояснення органів влади щодо звільнення з економічних міркувань не було переконливим, оскільки в той самий час, коли було звільнено трьох заявників, було прийнято на роботу двох осіб, і не було пояснено, чому саме цих трьох заявників, які належали до певної профспілки, було виокремлено для повторного звільнення (§ 46). Водночас порівняйте зі справою *«Хоппен та профспілка працівників «AB Amber Grid» проти Литви» (Hoppen and trade union of AB Amber Grid employees v. Lithuania)*, 2023, §§ 203-249, у якій окремого заявника було звільнено з причин, пов'язаних із його особистими якостями, поведінкою на роботі та стосунками з колегами: Суд дійшов висновку, що чинна законодавча база достатньою мірою захищала заявника від звільнення на підставі його профспілкової діяльності.

358. **Право не вступати до профспілки чи об'єднання і «закритого» договору (про обов'язкове членство в профспілці).** Стаття 11 також передбачає негативне право не вступати до об'єднання. У справі *«Мімілінайос та Костакіс проти Греції» (Mytilinaios and Kostakis v. Greece)*, 2015, §§ 54-67, заявникам — окремим виноградарям — було відмовлено у видачі ліцензії на вирощування та продаж власного вина, оскільки вони не були членами Союзу виноробів. Згідно з чинними на той час нормами, виключні права на виробництво та збут мускатного вина «Samos» належали Союзу, а не окремим виноградарям, які не були його членами. Початкова ідея обов'язкового членства в союзі для захисту якості сорту винограду та розвитку виноградарства переслідувала законну мету на момент утворення Союзу в 1930-х роках, але на сьогодні

⁵¹ Судова практика щодо прав профспілок та їхніх відносин із роботодавцями міститься у [Посібнику зі статті 11 до Європейської конвенції з прав людини](#) та наскрізній темі [Посібник щодо соціальних прав](#).

обов'язкове членство втратило свою актуальність, оскільки цілі союзу (гарантування якості вина та справедливих цін на вироблене вино) були досягнуті. Аналогічно, справа *«Вальднер проти Франції» (Waldner v. France)*, 2023, стосувалася обов'язку французьких адвокатів бути членами об'єднання, яке проводило аудит їхніх доходів. Суд визнав, що 25-відсоткове збільшення умовно визначеного доходу, яке застосовувалося до тих адвокатів, які не вступили до цього об'єднання, було непропорційним (§§ 46-60). Хоча обов'язкове членство в профспілці як таке не суперечило статті 11, межі свободи розсуду Держави у справах, у яких вона допускає такі «закриті» угоди, є вужчими (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)*, 2006, § 58), – навіть якщо зобов'язання вступити до певної профспілки є передумовою укладення договору (*там само*, §§ 60-64). Так, у справі *«Вільсон, Національна спілка журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom)*, 2002, Суд встановив порушення статті 11 у ситуації, коли законодавство дозволяло роботодавцям надавати фінансові стимули працівникам, які не вступали до певної профспілки. Роботодавці пропонували заявникам підписати індивідуальний трудовий договір і відмовитися від профспілкових прав або погодитися на менший розмір підвищення заробітної плати. Суд нагадав, що суть права на вступ до профспілки полягає в тому, що працівники мають право вільно доручати або дозволяти своїй профспілці звертатися до роботодавців від їхнього імені. Якщо працівникам перешкоджають це робити, їхня свобода вступу до профспілки стає ілюзорною (§ 46). Сам по собі факт відсутності зобов'язання роботодавців проводити колективні переговори не призводив до порушення статті 11 Конвенції. Однак фінансові заохочення до відмови від профспілкових прав становили перешкоду або обмеження для використання працівниками членства в профспілці з метою захисту своїх інтересів і становили порушення статті 11 Конвенції (§§ 47-48).

359. Які форми колективних дій захищаються статтею 11? Хоча стаття 11 стосується лише права створювати профспілки, вступати до них або не вступати, право на об'єднання в профспілки було б марним, якби члени профспілок не могли колективно брати участь у певних колективних діях (*«Шведська спілка машиністів проти Швеції» (Swedish Engine Drivers' Union v. Sweden)*, 1976, § 40; *«Тюм Хабер Сен і Чінар проти Туреччини» (Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey)*, 2006, § 28). Попри те, що такі права, як, наприклад, право на страйк, не є невід'ємними елементами свободи профспілок, вони, однак, захищаються статтею 11 (*«Національний союз працівників залізничного, морського та іншого транспорту проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, § 84, або, у контексті права на ведення колективних переговорів, *«Демір та Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey) [ВП]*, §§ 147-154). Водночас ці права мають переважно процесуальний характер: працівникам не гарантується укладення саме того колективного договору, якого вони бажають; вони можуть лише розраховувати на те, що керівництво вступить з ними у конструктивний колективний діалог для досягнення домовленості (*«Національний союз працівників залізничного, морського та іншого транспорту проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014, § 85).

360. Обмеження права на страйк можуть бути виправданими в деяких галузях економіки. Як правило, закон може забороняти деяким категоріям працівників брати участь у страйку. Справа *«Рада директорів Національної солідарності поліції (ER.N.E.) проти Іспанії» (Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain)*, 2015, стосувалася заборони на участь у страйках, що поширювалася на працівників поліції, і в якій Суд не встановив порушення статті 11, зокрема тому, що заборона на страйки стосувалася виключно співробітників правоохоронних органів, а не всього державного сектору (§ 37). У справі *«Огневенко проти Росії» (Ognevenko v. Russia)*, 2018, заявник, працівник залізниці, взяв участь у страйку, організованому його профспілкою, за що був притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Суд зазначив, що негативні економічні наслідки не могли бути достатньою підставою для виправдання повної заборони права на страйк (§ 73). У справі *«Федерація профспілок працівників морських нафтогазових промислів та інші проти Норвегії» (Federation of Offshore Workers' Trade Unions and Others v. Norway)* (ухв.), 2002, Суд розглянув обмеження тривалості страйку для працівників нафтових (бурових) платформ та

введення обов'язкового арбітражу. Суд зазначив, що, якби страйк тривав довше, це призвело б до призупинення всього видобутку нафти та газу на норвезькому континентальному шельфі, що спричинило б скорочення обсягів виробництва, за оцінками, на 0,34 млрд євро на тиждень, що вплинуло б на електропостачання промислових підприємств і домогосподарств у країнах ЄС, а також на авторитет Норвегії як постачальника газу до ЄС, на виконання транснаціональних домовленостей, що утворюють складну мережу взаємозалежних відносин між постачальниками та покупцями й передбачають інвестиції надзвичайного масштабу, а також мало б негативні наслідки для державного бюджету, зокрема для фінансування послуг у сфері соціального забезпечення, та для торговельного балансу Норвегії. Суд також зазначив, що технічні об'єкти могли зазнати пошкоджень у разі їхнього тривалого простою, що мало б відповідні наслідки для здоров'я та безпеки, а також для навколишнього середовища. Суд також звернув увагу на дуже високий рівень заробітної плати у розглянутому секторі порівняно з іншими секторами, що також свідчило про те, що запровадження обов'язкового арбітражу не було непропорційним.

361. Межі свободи розсуду Держави є ширшими, якщо сутність свободи профспілок не зазнає втручання. У справі *«Національний союз працівників залізничного, морського та іншого транспорту проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014, Суд розглянув заборону на проведення вторинних акцій протесту — страйків солідарності, спрямованих на вплив на іншого роботодавця (який не є стороною трудового спору, у якому бере участь профспілка). Суд зазначив, що, хоча це питання охоплюється статтею 11 (§ 77), за своєю природою вторинні колективні дії становлять радше додатковий, а не основний аспект свободи профспілок, і що за відсутності загальноєвропейського консенсусу з цього питання або єдиних міжнародних стандартів (§§ 91-92), межі свободи розсуду Держави були широкими, а оскаржуваний захід не був непропорційним (§§ 100-106). Так само у справі *«УНІСОН» проти Сполученого Королівства» (UNISON v. the United Kingdom)* (ухв.), 2002, профспілка-заявник намагалася організувати страйк, щоб запобігти масовому переведенню її членів — працівників державної лікарні — до приватної компанії, яка мала перебрати на себе функції державної лікарні. Профспілка-заявник вважала, що умови праці в приватній компанії будуть гіршими, ніж у державній лікарні, але національні суди ухвалили рішення про заборону на проведення страйку, зазначивши, *inter alia*, що спір стосувався майбутніх умов праці та спору з невизначеним майбутнім роботодавцем. Суд зазначив, що профспілка-заявник або її члени не були позбавлені можливості в майбутньому здійснювати ефективні колективні дії та що члени профспілки не перебували під жодним реальним або безпосереднім ризиком зазнати шкоди чи залишитися беззахисними перед майбутніми спробами погіршити умови оплати чи інші умови праці. Суд дійшов висновку, що скарга була явно необґрунтованою.

362. Наявність кількох профспілок в одній галузі. Держава може встановлювати правила, які визначають, яка профспілка має право представляти працівників у відносинах із роботодавцями. Наприклад, у справі *«Скеттіні та інші проти Італії» (Schettini and Others v. Italy)* (ухв.), 2000, Суд не встановив дискримінації, оскільки профспілка заявників представляла лише меншість шкільних учителів, а отже, не мала права брати участь у колективних переговорах. У справі *«Шведська спілка машиністів проти Швеції» (Swedish Engine Drivers' Union v. Sweden)*, 1976, §§ 46-47; див. також *«Асоціація державних службовців і Спілка колективних перемовин та інші проти Німеччини» (Association of Civil Servants and Union for Collective Bargaining and Others v. Germany)*, 2022, §§ 60-75, Суд дійшов висновку, що національне законодавство, відповідно до якого колективні договори, укладені профспілками, що представляють меншість працівників, не застосовувалися в разі їх суперечності з іншими договорами, не порушувало статті 11 Конвенції.

363. Право суб'єкта господарювання не укладати колективний договір із профспілкою. У справі *«Норвезька конфедерація профспілок (LO) і Норвезька профспілка працівників транспорту (NTF) проти Норвегії» (Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) and Norwegian Transport Workers' Union (NTF) v. Norway)*, 2021, данська компанія, що здійснювала діяльність у норвезькому порту, найняла кількох вантажників для виконання навантажувальних та розвантажувальних

робіт. Норвезькі профспілки (двоє заявників) звернулися до цієї данської компанії з проханням приєднатися до колективного договору, укладеного між норвезькими профспілками та Конфедерацією норвезьких підприємств — найбільшою організацією роботодавців у Норвегії. Данська компанія відмовилася. Після цього профспілки-заявники заявили, що бойкотуватимуть вантажно-розвантажувальні роботи, до яких було залучено цю данську компанію. Верховний Суд Норвегії вирішив, що бойкот суперечитиме положенню про «свободу заснування» Угоди про Європейський економічний простір 1992 року. Суд визнав, що бойкот міг обмежити свободи внутрішнього ринку та створити фінансові труднощі для компанії: це, однак, не було вирішальним фактором під час оцінки пропорційності обмеження (§ 117). Водночас Суд погодився з аргументацією більшості членів Верховного Суду, зазначивши, *inter alia*, що колективний договір, до якого профспілки-заявники закликали приєднатися данську компанію, «мав мало спільного із захистом працівників» (§ 109), що бойкот був спрямований проти третьої сторони (§ 113), що заборона бойкоту не перешкоджала профспілкам брати участь у подальших колективних переговорах (§ 115). Суд дійшов висновку, що Держава в цьому контексті користувалася широкими межами свободи розсуду (§ 114), а отже, заборона бойкоту не була непропорційною (§ 119).

7. Дискримінація на робочому місці (стаття 14 та стаття 1 Протоколу № 12)⁵²

Стаття 14 Конвенції

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Стаття 1 Протоколу № 12 до Конвенції

1. Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою.
2. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1.

364. **Визначення поняття «дискримінація» та загальний підхід.** Встановлюючи, чи становить різниця у ставленні «дискримінацію», Суд перевіряє: (1) чи існувала різниця у ставленні до осіб в аналогічних або відносно подібних ситуаціях; і (2) чи таке різне ставлення не має «об'єктивного та розумного обґрунтування» («*Фабіан проти Угорщини*» (*Fábián v. Hungary*) [ВП], 2017, § 113).⁵³ У контексті підприємницької діяльності у справі «*Шполяр і Дежчі Вртіч Пчеліце проти Хорватії*» (*Špoljar and Dječji Vrtić Pčelice v. Croatia*) (ухв.), 2020, § 44, заявниками були приватні підприємці, які скаржилися на дискримінацію з боку Держави у зв'язку з тим, що державним дитячим садкам надавалися більші субсидії, ніж приватним. Однак Суд визнав заяву неприйнятною на тій

⁵² Див. детальний огляд судової практики щодо дискримінації у [Посібнику зі статті 14 та статті 1 Протоколу № 12](#).

⁵³ Загальні критерії визначення того, що становить дискримінацію, містяться в розділі III [Посібника зі статті 14 та статті 1 Протоколу № 12](#).

підставі, що державні та приватні дитячі садки не перебували в аналогічній ситуації з огляду на відмінності в їхній структурі, а також правилах щодо прийому дітей і фінансування. Оцінюючи, чи була різниця у ставленні «об'єктивно та розумно» обґрунтованою, Суд з'ясовує, чи стосувався відповідний захід «вразливої» групи осіб (див. *«Ферреро Кінтана проти Іспанії» (Ferrero Quintana v. Spain)*, 2024, § 85, щодо верхньої вікової межі для вступу на службу в поліцію, та порівняйте зі справою *«Костянтин Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], 2012, §§ 141-143, у якій Суд наголосив, що упередження та стереотипи не можуть виправдовувати різницю у ставленні до чоловіків та жінок у сфері зайнятості).

365. Сфера застосування статті 14 порівняно з Протоколом № 12. Право, гарантоване статтею 14, має допоміжний характер щодо інших матеріальних прав, передбачених Конвенцією. Це означає, що для того, щоб мати можливість подати скаргу на дискримінацію за статтею 14, ставлення, на яке подається скарга, має підпадати під сферу дії іншого положення Конвенції (*«Ларкос проти Кіпру» (Larkos v. Cyprus)* [ВП], 1999, § 28). У контексті зайнятості це означає, що для можливості подати скаргу за статтею 14 до працівника має бути застосовано санкцію через його особистий вибір або дії (див. *«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (Eweida and Others v. the United Kingdom)*, 2013, §§ 89-110, та *«Тлімменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece)* [ВП], 2000, §§ 39-49, щодо різного ставлення за ознакою релігії; та *«Даніленков та інші проти Росії» (Danilenkov and Others v. Russia)*, 2009, §§ 120-125, щодо різного ставлення за ознакою членства в профспілці). Натомість сфера застосування статті 1 Протоколу № 12 є ширшою: щоб заявити про дискримінацію за цим положенням, достатньо довести, що вона порушує будь-яке право, передбачене національним законодавством (і не обов'язково право, захищене Конвенцією). Стаття 1 Протоколу № 12 також застосовується у трьох інших ситуаціях, описаних у Пояснювальній доповіді (для більш детальної інформації див. *«Напотник проти Румунії» (Napotnik v. Romania)*, 2020, §§ 54-56). В інших випадках стаття 14 та стаття 1 Протоколу № 12 застосовують однакові загальні принципи.

366. Непряма дискримінація. Непряма дискримінація відбувається тоді, коли загальна політика або захід мають непропорційно негативні наслідки для певної групи, незважаючи на те, що вони не спрямовані конкретно на цю групу (*«Тлімменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece)* [ВП], 2000, § 42, у контексті зайнятості; див. також *«Хогендейк проти Нідерландів» (Hoogendijk v. the Netherlands)* (ухв.), 2005, у контексті соціальних виплат). При цьому немає потреби доводити наявність дискримінаційного мотиву: непряма дискримінація може виникати внаслідок *de facto* обставин та нейтральних правил, які мають непропорційно негативні наслідки (див. *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, у якій зарахування дітей ромського походження до класів, призначених виключно для ромів, через їхнє, як стверджувалося, слабе володіння хорватською мовою, не супроводжувалося достатніми гарантіями, щоб забезпечити, що учні ромського походження не зазнавали непропорційно негативного впливу у сфері освіти, § 150).

367. Тягар доказування у справах про дискримінацію. У разі твердження про дискримінацію від заявника вимагається лише довести наявність різниці у ставленні, після чого Уряд повинен довести, що різниці у ставленні не було, що вона не ґрунтувалася на ознаці, у зв'язку з якою заборонено дискримінацію, або що різниця у ставленні була виправданою. Так, у справі *«Хоппен та профспілка працівників «AB Amber Grid» проти Литви» (Hoppen and trade union of AB Amber Grid employees v. Lithuania)*, 2023, §§ 230 і далі, після того як заявники довели наявність *prima facie* факту дискримінації на підставі членства першого заявника в профспілці (другим заявником була сама профспілка), Суд визнав, що тягар доказування перейшов до роботодавця-відповідача (див. також *«Бакрадзе проти Грузії» (Bakradze v. Georgia)*, 2024, §§ 71-85).

368. Чи може політика компанії враховувати поширені в суспільстві упередження? У справі *«І.Б. проти Греції» (I.B. v. Greece)*, 2013, йшлося про звільнення працівника приватної компанії. Велика група працівників чинила тиск на роботодавця з метою звільнення одного зі своїх колег (заявника), який був ВІЛ-позитивним. Національні суди, зокрема, визнали, що звільнення було

виправдане необхідністю відновити спокій в компанії та забезпечити її безперебійну роботу. Суд постановив, що до справи застосовуються статті 8 та 14: звільнення заявника призвело до його стигматизації як ВІЛ-позитивної особи. Щодо суті справи Суд встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8. Суд зазначив, що «незнання про те, як поширюється це захворювання, породило упередження, які, своєю чергою, призвели до стигматизації або маргіналізації осіб, які є носіями вірусу». Побойовання колег заявника не були науково обґрунтованими. Касаційний Суд не забезпечив належного балансу між конкуруючими інтересами та відхилив скаргу заявника з досить поверхових підстав не заперечуючи, що інфекція заявника не впливала негативно на його здатність виконувати обов'язки за трудовим договором, ґрунтуючи своє розуміння «безперебійної роботи» компанії на суб'єктивному (та явно помилковому) сприйнятті ситуації працівниками. Суд також наголосив, що заявник не вимагав поновлення на роботі, а лише компенсацію за незаконне звільнення. У справі *«Пей проти Сполученого Королівства» (Pay v. the United Kingdom)* (ухв.), 2008, заявника — співробітника органу пробації, який працював з особами, засудженими за сексуальні злочини, — було звільнено через його відому причетність до практик БДСМ. Суд, вочевидь, надав значення тому, як такі практики можуть сприйматися особами, засудженими за сексуальні злочини, з якими працював заявник, визнавши водночас, що такі практики «дедалі більше приймаються та розуміються в британському суспільстві загалом».

369. Інші ознаки, за якими може встановлюватися різниця у ставленні у сфері зайнятості: вагітність, стать та інші характеристики: Як зазначив Суд у рішенні у справі *«Напотник проти Румунії» (Napotnik v. Romania)*, 2020, лише жінки можуть зазнавати різниці у ставленні на підставі вагітності, а тому невинуватене різне ставлення у питаннях зайнятості становитиме пряму дискримінацію за ознакою статі (§ 77). Однак у цій справі звільнення заявниці з роботи через її вагітність не було визнано дискримінацією, оскільки Уряд зміг довести, що дострокове припинення дипломатичного відрядження заявниці за кордон було необхідним для забезпечення й підтримання належного функціонування дипломатичного представництва та, зрештою, для досягнення законної мети захисту прав інших осіб (§§ 76-86). Водночас у справі *«Юрчич проти Хорватії» (Jurčić v. Croatia)*, 2021, Суд встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу у зв'язку з відмовою у наданні пов'язаних із працевлаштуванням виплат вагітній працівниці, яка пройшла процедуру екстракорпорального запліднення незадовго до прийому на роботу та звернулася з проханням про надання оплачуваної відпустки недовзі після початку дії її трудового договору. Суд постановив, що відмова в працевлаштуванні або в наданні пільг, пов'язаних з працевлаштуванням, вагітній жінці на підставі її вагітності становить пряму дискримінацію за ознакою статі, яку не можна виправдати фінансовими інтересами Держави (§§ 72-85). Справа *«Емель Бойраз проти Туреччини» (Emel Boyraz v. Turkey)*, 2014, стосувалася розрізнення за ознакою статі: жінку було звільнено з посади охоронця на тій підставі, що вона «не є чоловіком» і «не пройшла військову службу». Уряд стверджував, що робота охоронця пов'язана з ризиками та відповідальністю, які, на його думку, жінки не здатні взяти на себе. Суд встановив порушення статті 14, зазначивши, зокрема, що в матеріалах справи не було жодних вказівок на те, що заявниця не здатна виконувати обов'язки охоронця, а Держава не довела, що така різниця у ставленні переслідувала законну мету. Суд посилався на інші прецеденти, коли турецькі суди визнавали допустимим призначення жінок на посаду охоронця, а також на те, що власний трудовий стаж заявниці був належним. Той факт, що охоронці мали працювати в нічні зміни та в сільській місцевості й що від них могло вимагатися застосування вогнепальної зброї та фізичної сили, сам по собі не міг виправдати різницю у ставленні між чоловіками та жінками. У справі *«Костянтин Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], 2012, Суд розглянув різницю у ставленні до військовослужбовців чоловічої та жіночої статі щодо права на відпустку для догляду за дитиною й постановив, що чоловіки та жінки перебувають в аналогічній ситуації, оскільки така відпустка має на меті допомогти обом батькам доглядати за немовлям. Посилання на традиційний розподіл гендерних ролей у суспільстві не може виправдовувати позбавлення чоловіків, зокрема військовослужбовців, права на відпустку для догляду за дитиною (§ 143).

Нарешті, Суд розглянув справи в контексті зайнятості, у яких різниця у ставленні ґрунтувалася на інших особистих характеристиках. У справі *«Ферреро Кінтана проти Іспанії» (Ferrero Quintana v. Spain)*, 2024, заявник скаржився на різницю у ставленні на підставі свого віку, оскільки він не був допущений до служби в поліції через те, що був старший 35 років. Суд не встановив порушення статті 1 Протоколу № 12 з огляду на те, що різниця у ставленні переслідувала законну мету (забезпечення оперативної спроможності та належного функціонування поліції), оскільки фізична підготовка співробітників поліції може вважатися істотною професійною вимогою для виконання службових обов'язків поліцейського, і ця підготовка має оцінюватися динамічно (див. §§ 83-99). У питаннях охорони здоров'я Суд встановив позитивні зобов'язання Держави щодо забезпечення розумного пристосування для осіб з інвалідністю (див. *«Енвер Шагін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018, §§ 63-75) та негативні зобов'язання щодо невиконання Державою обов'язку зважити права сторін відповідно до Конвенції у питаннях зайнятості (див. *«І.Б. проти Греції» (I.B. v. Greece)*, 2013, §§ 87-91).

370. Розрізнення за ознакою релігії або інших переконань. Щодо справ, у яких розглядається питання про різне ставлення до працівників через їхні релігійні переконання (носіння релігійних символів, організація робочого часу та надання відпусток), див. підрозділ «Релігія на робочому місці» вище.

VI. Юрисдикція Суду. Інші міжнародно-правові режими

Стаття 1 Конвенції

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

A. Територіальна юрисдикція та винятки⁵⁴

371. Територіальність та винятки з цього правила. Як повторно зазначив Суд у рішенні в справі *«Н.Д. і Н.Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], 2020, § 103, юрисдикційна компетенція Держави за Конвенцією є насамперед територіальною, та «лише у виняткових випадках» вона може поширюватися на території, ситуації або осіб за її межами. Попри те, що більша частина цієї судової практики стосується стверджуваних порушень прав людини, скоєних щодо осіб за кордоном, а не ситуацій, що впливають на бізнес-інтереси, одним із прикладів ситуації, пов'язаної з бізнесом і такої, що порушує питання юрисдикції, є справа *«Україна проти Росії (щодо Криму)» (Ukraine v. Russia (re Crimea))* (ухв.) [ВП], 2020 (див. також *«Україна проти Росії (щодо Криму)» (Ukraine v. Russia (re Crimea))* [ВП], 2024), у якій Суд визнав, що Російська Федерація володіла юрисдикцією на окупованому Кримському півострові (який є міжнародно визнаною частиною території України, див. §§ 304-352) і що вона несе відповідальність згідно з Конвенцією за масштабну експропріацію (націоналізацію) майна, що належало цивільним та приватним підприємствам у Криму (див. §§ 1137-1151). Суд, зокрема, встановив, що російське право не може вважатися «правом» у значенні Конвенції через міжнародну незаконність окупації. Крім того, «правові акти», прийняті російськими та кримськими «органами влади», зазнавали частих змін, не містили критеріїв націоналізації та, у більшості випадків, інформації про власників націоналізованого майна. У них не було визначено процедуру придбання майна, не передбачалося повідомлення власників, не було встановлено процедуру оскарження та не

⁵⁴ Більш детальну інформацію щодо територіального застосування Конвенції див. у [Посібнику зі статті 1 до Європейської конвенції з прав людини](#).

передбачалося жодної компенсації. Отже, ці експропріації були визнані як незаконними, так і непропорційними.

372. Дії представників Держави за кордоном та подібні заходи. За певних обставин Держава може мати юрисдикцію за кордоном у зв'язку із застосуванням сили представниками Держави, які діють поза межами її території, навіть якщо такі представники не здійснюють «ефективного контролю» над територією як такою, а лише мають контроль над певною особою (див., наприклад, *«Картер проти Росії» (Carter v. Russia)*, 2021, §§ 149-170, щодо цілеспрямованого вбивства російськими агентами колишнього співробітника російських спецслужб, який жив у Сполученому Королівстві). У контексті підприємницької діяльності не було справ, у яких розглядалася ситуація щодо «контролю над особами». Водночас Суд визнає, що Держава може «поширювати» свою юрисдикцію за кордон іншими способами, такими як здійснення хакерської атаки на іноземну телекомунікаційну мережу — сценарій, розглянутий у справі *«А.Л. та Е.Дж. проти Франції» (A.L. and E.J. v. France)* (ухв.), 2024, у якій французькі правоохоронні органи влади шляхом злому іноземного сервера отримали інформацію про користувачів чат-сервісу, який використовувався для злочинної діяльності. Суд дійшов висновку, що Франція володіла юрисдикцією, незважаючи на те, що сервер та користувачі (дані яких було отримано) не перебували на території Франції (§§ 96-105). Аналогічно, Суд встановив, що юрисдикція Сполученого Королівства поширювалася на масове перехоплення інформації про електронні комунікації користувачів, які проживали за кордоном (див. *«Відер та Гварньєрі проти Сполученого Королівства» (Wieder and Guarnieri v. the United Kingdom)*, 2023, §§ 88-95).

373. Юрисдикційний зв'язок. Суд також вважає, що порушення кримінального або цивільного провадження в національних судах однієї з Держав-членів може створити «юрисдикційний зв'язок» між цією Державою та подіями, що відбулися за кордоном і стали підставою для спору. Хоча більшість справ стосувалася проваджень щодо таких питань, як незаконні вбивства та жорстоке поводження (див., наприклад, *«Ханан проти Німеччини» (Hanan v. Germany)* [ВП], 2021, §§ 134-145, або *«Маркович та інші проти Італії» (Markovic and Others v. Italy)* [ВП], 2006, §§ 100-102), цей підхід застосовується й тоді, коли національні суди переглядають арбітражні рішення. Так, наприклад, у справі *«Семеня проти Швейцарії» (Semenya v. Switzerland)* [ВП], 2025, заявницею була спортсменка міжнародного рівня, яка скаржилася на політику асоціації Світової легкої атлетики, що перешкоджала їй брати участь у певному виді змагань. Цей спір розглядався Спортивним арбітражним судом (далі – САС) у Лозанні, рішення якого, згідно зі швейцарським законодавством, підлягало оскарженню у Федеральному верховному суді (далі – ФВС) Швейцарії. Суд постановив, що подання заявницею цивільно-правової скарги до ФВС щодо арбітражного рішення створило юрисдикційний зв'язок зі Швейцарією стосовно її скарги за статтею 6 Конвенції. Юрисдикцію також було встановлено у справах, у яких національні суди відмовлялися визнавати, що вони мають юрисдикцію. У справі *«Арлевін проти Швеції» (Arlewin v. Sweden)*, 2016, шведські суди відмовилися розглядати скаргу про дифамацію у зв'язку з програмою, що транслювалася у Швеції, але виробником якої була британська компанія. Суд дійшов висновку, що позов про дифамацію, відповідно до застосовних правил, мав бути розглянутий у Швеції, а не у Великій Британії, і що, відмовившись розглядати справу, шведські суди порушили саму суть права заявниці на доступ до суду (§§ 59-74).

В. Конвенція та інші джерела міжнародного права

374. Принцип гармонійного тлумачення. Як зазначив Суд у рішенні у справі *«Нада проти Швейцарії» (Nada v. Switzerland)* [ВП], 2012, § 169, «Конвенцію не можна тлумачити у вакуумі, її слід тлумачити в гармонії із загальними принципами міжнародного права». Якщо одночасно застосовуються декілька, на перший погляд, суперечливих правових актів, міжнародна судова практика та доктрина намагаються тлумачити їх таким чином, щоб узгодити їхні наслідки та уникнути будь-якої суперечності між ними. Тому два зобов'язання, що відрізняються одне від

одного, мають бути, наскільки це можливо, узгоджені між собою, щоб породжувати наслідки, які повною мірою відповідають чинному праву (§ 170). У рішенні у справі *«Демір та Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008, § 85, Суд наголосив, що «визначаючи значення термінів і понять у тексті Конвенції, [Суд] може та повинен [курсив додано] брати до уваги інші норми міжнародного права, крім Конвенції, тлумачення таких норм компетентними органами, а також практику європейських Держав, що відображає їхні спільні цінності».⁵⁵ Саме Суд вирішує, які міжнародно-правові документи він вважає релевантними та яке значення їм надавати (*«Тенасе проти Молдови» (Tănase v. Moldova)* [ВП], 2010, § 176). Суд не пов'язаний тлумаченнями подібних міжнародно-правових актів, наданими іншими органами, з огляду на можливі відмінності в змісті положень інших міжнародно-правових актів або можливі відмінності в ролі Суду та інших органів (*«Дуарте Агостіньо та інші проти Португалії та 32 інших» (Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others)* (ухв.) [ВП], 2024, § 209). У справі *«Національний союз працівників залізничного, морського та іншого транспорту проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014, Суд розглянув заборону «вторинних страйків» в законодавстві Сполученого Королівства (тобто страйків, які організовуються працівниками одного підприємства з метою впливу на іншого роботодавця). Попри те, що Комітет експертів МОП та Європейський комітет із соціальних прав раніше критикували заборону вторинних страйків як таку, що суперечить стандартам МОП або Європейській соціальній хартії, Суд дійшов висновку, що за конкретних обставин цієї справи рішення, прийняте урядом Великої Британії, залишалось в межах свободи розсуду органів влади за статтею 11 (§§ 98 і далі).

375. Презумпція «еквівалентного захисту» за правом ЄС. Дії Держави, учинені на виконання правових зобов'язань за правом ЄС, є виправданими, доки правовий порядок ЄС «вважається таким, що забезпечує захист основоположних прав у спосіб, який можна вважати щонайменше еквівалентним захисту, що надається Конвенцією» (*«Босфорус Хава Йоллари Туризм ве Тикарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], 2005, § 155; у цій справі йшлося про арешт ірландськими органами влади літака, орендованого чартерною авіакомпанією (заявником), на підставі регламенту ЄС (а на той час — Європейських Співтовариств), яким було імplementовано режим санкцій ООН щодо Сербії та Чорногорії). Таку презумпцію може бути спростовано, якщо в конкретній справі Суд встановить, що захист прав, передбачених Конвенцією, на рівні ЄС був явно недостатнім (§§ 149-167).⁵⁶

376. Конвенція та міжнародні режими санкцій. У справі *«Нада проти Швейцарії» (Nada v. Switzerland)* [ВП] 2012, §§ 175-199, Суд розглянув захід, вжитий швейцарськими органами влади щодо заявника на виконання резолюцій Ради Безпеки ООН, спрямованих проти осіб, пов'язаних із «Талібаном». Заявник, який був головним акціонером та головою правління банку, що, як стверджувалося, був пов'язаний із «Талібаном», і проживав в італійському ексклаві на території Швейцарії, підпадав під дію заборони на виїзд, яка протягом багатьох років не дозволяла йому перетинати швейцарський кордон, що фактично означало, що він не міг виїжджати за межі території ексклаву, бачитися зі своїми родичами й друзями та відвідувати лікарів. Суд зазначив, що швейцарські органи влади мали обмежену, але реальну свободу дій щодо імplementації обов'язкових резолюцій ООН, що передбачали застосування такого виду санкцій, однак вони не врахували фактичних обставин справи, зокрема унікальне географічне становище заявника та значну тривалість застосованого до нього заходу, а також не спробували адаптувати режим санкцій до індивідуальної ситуації заявника. У цій справі Суд прямо відмовився вирішувати питання «щодо ієрархії між зобов'язаннями Держав-учасниць Конвенції за цим документом, з одного боку, та зобов'язаннями, що впливають зі Статуту Організації Об'єднаних Націй,

⁵⁵ Щодо більш детальної інформації стосовно конкретних обставин застосування Судом права ЄС див. наскрізну тему [Посібник щодо права Європейського Союзу в практиці Суду](#).

⁵⁶ Детальний опис презумпції «Босфор» див. у розділі I С наскрізної теми [Посібник щодо права Європейського Союзу в практиці Суду](#).

з іншого». На думку Суду, важливим моментом було те, що «Уряд-відповідач не довів, що він намагався, наскільки це було можливо, узгодити зобов'язання, які він вважав такими, що суперечать одне одному» (§ 197). Справа *«Аль-Дулімі та «Монтана Менеджмент Інк.» проти Швейцарії»* (*Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*) [ВП], 2016, §§ 134-155, стосувалася заходів із замороження та конфіскації, застосовані швейцарськими органами влади до майна, пов'язаного з посадовими особами колишнього іракського режиму. Ці заходи були вжиті швейцарськими органами влади без належного судового контролю, оскільки швейцарські суди не мали можливості ухвалити рішення по суті справи чи перевірити, чи не було включення заявників до списків, складених Комітетом ООН із санкцій, свавільним. Суд знову зазначив, що за відсутності явної суперечності між зобов'язаннями за Конвенцією та зобов'язаннями, що випливають з інших норм міжнародного права, йому не потрібно вирішувати, які з цих зобов'язань мають пріоритет. Суд зазначив, що Швейцарія мала можливість «адаптувати режим санкцій до індивідуальної ситуації заявників, принаймні забезпечивши їм належний захист від свавілля», не порушуючи при цьому режиму санкцій ООН (§ 149). Суд дійшов висновку про наявність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

377. Запит про міжнародну правову допомогу, отриманий з-за кордону, не звільняє національні суди від обов'язку забезпечити ефективний перегляд заходів, щодо яких подано запит. У справі *«Амерісок Центр С.Р.Л. проти Люксембургу»* (*Amerisoc Center S.R.L. v. Luxembourg*), 2025, §§ 37-63, Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу у зв'язку з відсутністю належного перегляду національним судом рішення, яким було заморожено кошти компанії-заявника в Люксембурзі, на підставі міжнародного запиту про правову допомогу, поданого перуанськими органами влади в рамках провадження у справі про відмивання коштів, порушеного в Перу. Суд визнав, що міжнародні зобов'язання Держави-відповідача, пов'язані з боротьбою проти відмивання грошей, є важливим фактором (§ 46), однак це не скасовує захисту, передбаченого Конвенцією (*там само*).

С. Провадження в Суді та інших міжнародних органах

378. Скарги, подані до Суду та інших міжнародних органів. Згідно з підпунктом (b) пункту 2 статті 35 Конвенції, Суд може визнати заяву неприйнятною, якщо вона «була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання». Справа *«Ле Брідж Корпорейшн ЛТД С.Р.Л. проти Республіки Молдова»* (*Le Bridge Corporation LTD S.R.L. v. the Republic of Moldova*) (ухв.), 2018, § 22-33, стосувалася арбітражних судів, провадження в яких здійснювалося під егідою Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (далі — МЦУІС). Суд визнав, що заява, подана до Суду, була за своєю суттю ідентичною. Заявником у провадженні у Страсбурзі була юридична особа «Le Bridge», тоді як заявником у провадженні в МЦУІС була фізична особа — інвестор компанії «Le Bridge». Суд визнав справи ідентичними за своєю суттю, оскільки фізична особа володіла 100 % акцій компанії-заявника, а також була її генеральним директором та підписала формуляр заяви під час звернення до Суду. У справі *«Професійна профспілка працівників пенітенціарних, виправних установ та психіатричних закладів (ПОА) та інші проти Сполученого Королівства»* (*The Professional Trades Union for Prison, Correctional and Secure Psychiatric Workers (POA) and Others v. the United Kingdom*) (ухв.), 2013, §§ 26-33, асоціація-заявник звернулася як до Комітету зі свободи об'єднань Міжнародної організації праці (далі — МОП) відповідно до Конвенції МОП № 87, так і до Суду, стверджуючи про порушення статті 11 у зв'язку із встановленою законом заборобою на проведення страйків працівниками пенітенціарних установ. Суд визнав цю скаргу неприйнятною відповідно до підпункту (b) пункту 2 статті 35 Конвенції, оскільки заява стосувалася того самого питання, яке було подано на розгляд іншого міжнародного органу. Однак у справі *«БАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії»* (*OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*), 2011, Уряд Росії стверджував, що провадження, порушене трьома акціонерами компанії в арбітражному суді, було за своєю суттю ідентичним,

але Суд відхилив це заперечення (див. §§ 519-526), наголосивши, зокрема, на тому, що сторони провадження в Суді та сторони арбітражного провадження були різними.

379. Скарги, спрямовані проти міжнародних організацій. У справі *«Рамбус Інк. проти Німеччини» (Rambus Inc. v. Germany)* (ухв.), 2009, Суд дійшов висновку, що спори, які повністю належать до внутрішньої правової системи міжнародної організації (Європейського патентного офісу), наділеної власною правосуб'єктністю, якщо національні органи влади не втручалися та не вживали жодних подальших заходів щодо виконання, можуть не належати до юрисдикції Суду і, у будь-якому разі, не тягнуть за собою відповідальності Держави-відповідача, навіть якщо вона є членом цієї організації.

380. Арбітражні суди та механізм Конвенції.⁵⁷ У справі *«Суда проти Чеської Республіки» (Suda v. the Czech Republic)*, 2010, більшість акціонерів компанії ухвалила рішення про її ліквідацію та передачу її активів головному акціонеру. Акції міноритарних акціонерів підлягали викупу, але питання щодо ціни викупу мало вирішуватися в арбітражному, а не в звичайному судовому провадженні. Тому заявник, який був міноритарним акціонером, не мав можливості оскаржити ціну викупу в судах загальної юрисдикції. Суд установив, що, будучи міноритарним акціонером, заявник не мав належних засобів захисту проти рішення мажоритарних акціонерів, а вимога до заявника передати свою справу на розгляд арбітражних органів, які не відповідали основним гарантіям пункту 1 статті 6, становила порушення його права на суд (§§ 38-55). Однак якщо заявник добровільно уклав арбітражну угоду, Суд може дійти висновку, що це становить форму відмови від гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції. Так, у справі *«Таббане проти Швейцарії» (Tabbane v. Switzerland)* (ухв.), 2016, сторони домовилися, що рішення арбітражного суду буде остаточним і не підлягатиме оскарженню в судах загальної юрисдикції. Арбітражний суд знаходився у Швейцарії, а відповідно до швейцарського законодавства така відмова була можливою. Ця відмова також супроводжувалася мінімальними гарантіями, Федеральний суд Швейцарії належним чином розглянув усі доводи та ухвалив обґрунтоване рішення. Суд дійшов висновку, що скарга заявника щодо відмови в доступі до суду в Швейцарії з метою оскарження арбітражної процедури була явно необґрунтованою (§§ 33-36. Див. також *«Ейфадж С.А. та інші проти Швейцарії» (Eiffage S.A. v. Switzerland)* (ухв.), 2009). Водночас слід зауважити, що навіть у випадках, коли арбітраж є добровільним, це не означає автоматичної відмови від усіх процесуальних гарантій, передбачених статтею 6, зокрема гарантії безсторонності арбітрів: національні суди зобов'язані забезпечити дотримання цих процесуальних норм, якщо від них прямо не відмовилися (*«Бег С.п.а. проти Італії» (Beg S.p.a. v. Italy)*, 2021, § 143). Більшість справ, розглянутих Судом у цьому контексті, стосувалися достатності перегляду рішень арбітражних судів національними судами та, зокрема, того, від яких процесуальних прав сторони, що передають свій спір на розгляд арбітражного суду, можуть правомірно відмовитися (див., у контексті арбітражного провадження у справах про спорт, *«Муту і Пехштайн проти Швейцарії» (Mutu and Pechstein v. Switzerland)*, 2018, §§ 96 і далі, а також більш нещодавнє рішення у справі *«Семеня проти Швейцарії» (Semenya v. Switzerland)* [ВП], 2025, §§ 199-239).

⁵⁷ Для отримання додаткової інформації щодо арбітражних судів див. [Ключову тему про арбітраж](#); див. також розділ «Інституційні вимоги: незалежний і безсторонний суд, встановлений законом» вище.

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі покликання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішення і доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних [HUDOC](http://hudoc.echr.coe.int), яку можна знайти після натискання на гіперпосилання на справу.

—А—

«*А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії*» (*A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy*),

№ 43509/08, від 27 вересня 2011 року

«*А.Л. та Е.Дж. проти Франції*» (*A.L. and E.J. v. France*) (ухв.), №№ 44715/20 та 47930/21, від 24 вересня 2024 року

«*Авагян проти Росії*» (*Avagyan v. Russia*), № 36911/20, від 29 квітня 2025 року

«*Авотіньш проти Латвії*» (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], № 17502/07, від 23 травня 2016 року

«*Агаджанян проти Вірменії*» (*Aghajanyan v. Armenia*), № 41675/12, від 08 жовтня 2024 року

«*АГОСІ проти Сполученого Королівства*» (*AGOSI v. the United Kingdom*), від 24 жовтня 1986 року, Серія А № 108

«*Агро Фріго Оод проти Болгарії*» (*Agro Frigo Ood v. Bulgaria*), № 39814/12, від 05 вересня 2019 року

«*Агрокомплекс проти України*» (*Agrokompleks v. Ukraine*), № 23465/03, від 06 жовтня 2011 року

«*Агротексім та інші проти Греції*» (*Agrotexim and Others v. Greece*), від 24 жовтня 1995 року, Серія А № 330-А

«*Азас проти Греції*» (*Azas v. Greece*), № 50824/99, від 19 вересня 2002 року

«*Айгун проти Туреччини*» (*Aygün v. Turkey*), № 35658/06, від 14 червня 2011 року

- «Айхан Ахундов проти Азербайджану» (*Ay Khan Akhundov v. Azerbaijan*), № 43467/06, від 01 червня 2023 року
- «Аккуш проти Туреччини» (*Akkuş v. Turkey*), від 09 липня 1997 року, Збірник рішень та ухвал 1997-IV
- «Аксель Шпрінгер АГ проти Німеччини» (*Axel Springer AG v. Germany*) [ВП], № 39954/08, від 07 лютого 2012 року
- «Актіва ДОО проти Сербії» (*Aktiva DOO v. Serbia*), № 23079/11, 19 січня 2021 року
- «Александру Патраску проти Румунії» (*Alexandru Pătraşcu v. Romania*), № 1847/21, від 07 січня 2025 року
- «Алі Різа та інші проти Туреччини» (*Ali Rıza and Others v. Turkey*), №№ 30226/10 та 4 інші, від 28 січня 2020 року
- «Алієва та інші проти Азербайджану» (*Aliyeva and Others v. Azerbaijan*), №№ 66249/16 та 6 інших, від 21 вересня 2021 року
- «Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia*) [ВП], № 60642/08, ЄСПЛ 2014
- «Алмейда Арроха проти Португалії» (*Almeida Arroja v. Portugal*), № 47238/19, від 19 березня 2024 року
- «Алмейда Гаррет, Маскареньяш Фалькан та інші проти Португалії» (*Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão and Others v. Portugal*), №№ 29813/96 та 30229/96, ЄСПЛ 2000-I
- «Аль-Адсані проти Сполученого Королівства» (*Al-Adsani v. the United Kingdom*) [ВП], № 35763/97, ЄСПЛ 2001-XI
- «Альберт та інші проти Угорщини» (*Albert and Others v. Hungary*) [ВП], № 5294/14, від 07 липня 2020 року
- «Альбу та інші проти Румунії» (*Albu and Others v. Romania*), №№ 34796/09 та 63 інших, від 10 травня 2012 року
- «Аль-Дулімі та «Монтана Менеджмент Інк.» проти Швейцарії» (*Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*) [ВП], № 5809/08, від 21 червня 2016 року
- «Аман проти Швейцарії» (*Amann v. Switzerland*) [ВП], № 27798/95, ЄСПЛ 2000-II
- «Амат-Г Лтд та Мебагішвілі проти Грузії» (*Amat-G Ltd and Mebaghishvili v. Georgia*), № 2507/03, ЄСПЛ 2005-VIII
- «Амбруосі проти Італії» (*Ambrosi v. Italy*), № 31227/96, від 19 жовтня 2000 року
- «Амерісок Центр С.Р.Л. проти Люксембургу» (*Amerisoc Center S.R.L. v. Luxembourg*), № 50527/20, від 17 жовтня 2024 року
- «Анатолій Єременко проти України» (*Anatoliy Yeremenko v. Ukraine*), № 22287/08, від 15 вересня 2022 року
- «Анджей Ручинський проти Польщі» (*Andrzej Ruciński v. Poland*), № 22716/12, від 05 жовтня 2023 року
- «Анджелкович проти Сербії» (*Anđelković v. Serbia*), № 1401/08, від 09 квітня 2013 року
- «Андре та інший проти Франції» (*André and Another v. France*), № 18603/03, від 24 липня 2008 року
- «Анонімос Туристікі Етайрія Ксенодохея Крїміс проти Греції» (*Anonymos Touristiki Etairia Xenodocheia Kritis v. Greece*), № 35332/05, від 21 лютого 2008 року
- «Анохін проти Росії» (*Anokhin v. Russia*) (ухв.), № 25867/02, від 31 травня 2007 року
- «Антонопулу проти Греції» (*Antonopoulou v. Greece*), № 49000/06, від 16 квітня 2009 року
- «Анхойзер-Буш Інк. проти Португалії» (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*) [ВП], № 73049/01, ЄСПЛ 2007-I
- «Арлевін проти Швеції» (*Arlewin v. Sweden*), № 22302/10, від 01 березня 2016 року
- «Асоціація «Екін» проти Франції» (*Association Ekin v. France*), № 39288/98, ЄСПЛ 2001-VIII

«Асоціація Бюрестоп 55 та інші проти Франції» (*Association Burestop 55 and Others v. France*), №№ 56176/18 та 5 інших, від 01 лютого 2021 року
«Асоціація державних службовців і Спілка колективних перемовин та інші проти Німеччини» (*Association of Civil Servants and Union for Collective Bargaining and Others v. Germany*), №№ 815/18 та 4 інших, від 05 липня 2022 року
«Атіма Лімітед» проти України» (*Atima Limited v. Ukraine*), № 56714/11, від 20 травня 2021 року
«Аутронік АГ проти Швейцарії» (*Autronic AG v. Switzerland*), від 22 травня 1990 року, Серія А № 178
«Ахмет Йілдірім проти Туреччини» (*Ahmet Yıldırım v. Turkey*), № 3111/10, ЄСПЛ 2012
«Ацієнда Агрікола Сільверфунгі С.а.с. та інші проти Італії» (*Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy*), №№ 48357/07, 52677/07, 52687/07 та 52701/07, від 24 червня 2014 року

—Б—

«Б.К.М. Лоджистик Ташимаджилик Тіджарет Лімітед Ширкеті проти Словенії» (*B.K.M. Lojistik Tasimacilik Ticaret Limited Sirketi v. Slovenia*), № 42079/12, від 17 січня 2017 року
«Б'янкарді проти Італії» (*Biancardi v. Italy*), № 77419/16, від 25 листопада 2021 року
«Бакаксиз проти Туреччини» (*Bacaksız v. Turkey*), № 24245/09, від 10 грудня 2019 року
«Бакрадзе проти Грузії» (*Bakradze v. Georgia*), № 20592/21, від 07 листопада 2024 року
«Балан проти Республіки Молдова (№ 2)» (*Balan v. the Republic of Moldova (no. 2)*), № 49016/10, від 29 листопада 2022 року
«Барач та інші проти Чорногорії» (*Barać and Others v. Montenegro*), № 47974/06, від 13 грудня 2011 року
«Барбулеску проти Румунії» (*Bărbulescu v. Romania*) [ВП], № 61496/08, від 05 вересня 2017 року
«Барсом і Варлі проти Швеції» (*Barsom and Varli v. Sweden*) (ухв.), № 40766/06, від 04 січня 2008 року
«Бартольд проти Німеччини» (*Barthold v. Germany*), від 25 березня 1985 року, Серія А № 90
«Басюк проти України» (*Basyuk v. Ukraine*), №№ 55156/19 та 10 інших, від 16 жовтня 2025 року
«Бата проти Чеської Республіки» (*Bata v. Czech Republic*) (ухв.), № 43775/05, від 24 червня 2008 року
«Батлер проти Сполученого Королівства» (*Butler v. the United Kingdom*) (ухв.), № 41661/98, ЄСПЛ 2002-VI
«Бег С.п.а. проти Італії» (*Beg S.p.a. v. Italy*), № 5312/11, від 20 травня 2021 року
«Беєлер проти Італії» (*Beyeler v. Italy*) [ВП], № 33202/96, ЄСПЛ 2000-I
«Бела Немет проти Угорщини» (*Béla Németh v. Hungary*), № 73303/14, від 17 грудня 2020 року
«Белане Надь проти Угорщини» (*Béláné Nagy v. Hungary*) [ВП], № 53080/13, від 13 грудня 2016 року
«Бельведере Альбергієра С.р.л. Проти Італії» (*Belvedere Alberghiera S.r.l. v. Italy*), № 31524/96, ЄСПЛ 2000-VI
«БЕНет Прага, спол. с.р.о.в. проти Чеської Республіки» (*BENet Praha, spol. s r. o. v. the Czech Republic*), №№ 33908/04 та 4 інших, від 24 лютого 2011 року
«Берент та інші проти Туреччини» (*Berent and Others v. Turkey*) (ухв.), № 33461/09, від 21 вересня 2021 року
«Берзіньш та інші проти Латвії» (*Bērziņš and Others v. Latvia*), № 73105/12, від 21 вересня 2021 року
«Бернх Ларсен Холдинг АС та інші проти Норвегії» (*Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway*), № 24117/08, від 14 березня 2013 року

«Бершеда та Риболовлев проти Монако» (*Bersheda and Rybolovlev v. Monaco*), №№ 36559/19 та 36570/19, від 06 червня 2024 року

«Біг Бразер Вотч та інші проти Сполученого Королівства» (*Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 58170/13 та 2 інших, від 25 травня 2021 року

«Бімер С.А. проти Молдови» (*Bimer S.A. v. Moldova*), № 15084/03, від 10 липня 2007 року

«Бладет Тромсо та Стенсаас проти Норвегії» (*Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway*) [ВП], № 21980/93, ЄСПЛ 1999-III

«Болен проти Німеччини» (*Bohlen v. Germany*), № 53495/09, від 19 лютого 2015 року

«Босфорус Хава Йоллари Туризм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, ЄСПЛ 2005-VI

«Бочан проти України (№ 2)» (*Bochan v. Ukraine (no. 2)*) [ВП], № 22251/08, ЄСПЛ 2015

«Брамбілла та інші проти Італії» (*Brambilla and Others v. Italy*), № 22567/09, від 23 червня 2016 року

«Брамелід і Мальмстрем проти Швеції» (*Bramelid and Malmström v. Sweden*), №№ 8588/79 та 8589/79, від 12 жовтня 1982 року

«БРД — Груп Сосьєте Женераль С.А. проти Румунії» (*BRD – Groupe Société Générale S.A. v. Romania*), № 38798/13, від 18 березня 2025 року

«Брінкат та інші проти Мальти» (*Brincat and Others v. Malta*), №№ 60908/11 та 4 інші, від 24 липня 2014 року

«Броньовські проти Польщі» (*Broniowski v. Poland*) [ВП], № 31443/96, ЄСПЛ 2004-V

«Броньовські проти Польщі» (*Broniowski v. Poland*) (ухв.) [ВП], № 31443/96, ЄСПЛ 2002-X

«Броссет-Трібуле та інші проти Франції» (*Brosset-Triboulet and Others v. France*) [ВП], № 34078/02, від 29 березня 2010 року

«Брумареску проти Румунії» (*Brumărescu v. Romania*) [ВП], № 28342/95, ЄСПЛ 1999-VII

«БТС Холдинг, а.с. проти Словаччини» (*BTS Holding, a.s. v. Slovakia*), № 55617/17, від 30 червня 2022 року

«Будаєва та інші проти Росії» (*Budayeva and Others v. Russia*), №№ 15339/02 та 4 інші, ЄСПЛ 2008 (витяги)

«Будимир проти Хорватії» (*Budimir v. Croatia*), № 44691/14, від 16 грудня 2021 року

«Бузеску проти Румунії» (*Buzescu v. Romania*), № 61302/00, від 24 травня 2005 року

«Бук проти Німеччини» (*Buck v. Germany*), № 41604/98, ЄСПЛ 2005-IV

«Булвес» АД проти Болгарії» (*“Bulves” AD v. Bulgaria*), № 3991/03, від 22 січня 2009 року

«Булуа проти Люксембургу» (*Boulois v. Luxembourg*) [ВП], № 37575/04, ЄСПЛ 2012

«Бурден проти Сполученого Королівства» (*Burden v. the United Kingdom*) [ВП], № 13378/05, ЄСПЛ 2008

«Бурдов проти Росії» (*Burdov v. Russia*), № 59498/00, ЄСПЛ 2002-III

«Бусуттіль проти Мальти» (*Busuttil v. Malta*), № 48431/18, від 03 червня 2021 року

«Буффало С.р.л., у процесі ліквідації, проти Італії» (*Buffalo S.r.l. in liquidation v. Italy*), № 38746/97, від 03 липня 2003 року

«Бухгольц проти Німеччини» (*Buchholz v. Germany*), № 7759/77, від 06 травня 1981 року, Серія А № 42

— В —

«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (*V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom*), №№ 77587/12 та 74603/12, від 16 лютого 2021 року

«Валков та інші проти Болгарії» (*Valkov and Others v. Bulgaria*), №№ 2033/04 та 8 інших, від 25 жовтня 2011 року

«Вальверде Дігон проти Іспанії» (*Valverde Digon v. Spain*), № 22386/19, від 26 січня 2023 року

«Вальднер проти Франції» (*Waldner v. France*), № 26604/16, від 07 грудня 2023 року

- «Ван дер Мусселе v. Belgium» (*Van der Mussele v. Belgium*), від 23 листопада 1983 року, Серія А № 70
- «Ван Марле та інші проти Нідерландів» (*Van Marle and Others v. the Netherlands*), від 26 червня 1986 року, Серія А № 101
- «Варніма Корпорейшн Інтернешенел С.А. проти Греції» (*Varnima Corporation International S.A. v. Greece*), № 48906/06, від 28 травня 2009 року
- «Вассалло проти Мальти» (*Vassallo v. Malta*), № 57862/09, від 11 жовтня 2011 року
- «ВАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» (*ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*), № 14902/04, від 20 вересня 2011 року
- «ВАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» (*ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*) (ухв.), № 14902/04, від 29 січня 2009 року
- «Вебер і Саравія проти Німеччини» (*Weber and Saravia v. Germany*) (ухв.), № 54934/00, ЄСПЛ 2006-XI
- «Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (*Vegotex International S.A. v. Belgium*) [ВП], № 49812/09, від 03 листопада 2022 року
- «Велікові та інші проти Болгарії» (*Velikovi and Others v. Bulgaria*), №№ 43278/98 та 8 інших, від 15 березня 2007 року
- «Велоччі проти Італії» (*Velocci v. Italy*), № 1717/03, від 18 березня 2008 року
- «Верра Натурштайн ГмбХ енд Ко КГ проти Німеччини» (*Werra Naturstein GmbH & Co KG v. Germany*), № 32377/12, від 19 січня 2017 року
- «Версачі проти Італії» (*Versaci v. Italy*), № 3795/22, від 15 травня 2025 року
- «Видавництво «Плон» проти Франції» (*Éditions Plon v. France*), № 58148/00, ЄСПЛ 2004-IV
- «Відер та Ґварньєрі проти Сполученого Королівства» (*Wieder and Guarnieri v. the United Kingdom*), №№ 64371/16 та 64407/16, від 12 вересня 2023 року
- «Візер та компанія «Бікос Бетейлізунген ГмбХ» проти Австрії» (*Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*), № 74336/01, ЄСПЛ 2007-IV
- «Вільсон, Національна спілка журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (*Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom*), №№ 30668/96 та 2 інші, ЄСПЛ 2002-V
- «Вінчі Конструксьйон» та «ЖТМ Жені Сівіль е Сервіс» проти Франції» (*Vinci Construction and GTM Génie Civil et Services v. France*), №№ 63629/10 та 60567/10, від 02 квітня 2015 року
- «Вістінш і Перепьолкінс проти Латвії» (*Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia*) [ВП], № 71243/01, від 25 жовтня 2012 року
- «Владіміров проти Болгарії» (*Vladimirov v. Bulgaria*) (ухв.), № 58043/10, від 25 вересня 2018 року
- «Владімірова проти Росії» (*Vladimirova v. Russia*), № 21863/05, від 10 квітня 2018 року
- «Вод Баур Імпекс С.Р.Л. проти Румунії» (*Vod Baur Impex S.R.L. v. Romania*), № 17060/15, від 26 квітня 2022 року
- «Воротнікова проти Латвії» (*Vorotnikova v. Latvia*), № 68188/13, від 04 лютого 2021 року
- «ВП Діффузьйон Сарль проти Франції» (*VP Diffusion Sarl v. France*) (ухв.), № 14565/04, від 26 серпня 2008 року
- «Вржіч проти Хорватії» (*Vrzić v. Croatia*), № 43777/13, від 12 липня 2016 року
- «Вуйовіч і Ліпа Д.О.О. проти Чорногорії (№ 2)» (*Vujović and Lipa D.O.O. v. Montenegro (no. 2)*), № 43050/22, від 27 листопада 2025 року
- «Вукота-Боїч проти Швейцарії» (*Vukota-Bojić v. Switzerland*), № 61838/10, від 18 жовтня 2016 року

«Г. та Е. проти Норвегії» (*G. and E. v. Norway*) (ухв.), №№ 9278/81 та 9415/81, від 03 жовтня 1983 року

- «Г.І.Е.М. С.р.л. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy*) [ВП], №№ 1828/06 та 2 інші, від 28 червня 2018 року
- «Г.С.Б. проти Швейцарії» (*G.S.B. v. Switzerland*), № 28601/11, від 22 грудня 2015 року
- «Газус Дозір-унд Фордертехнік ГмБХ проти Нідерландів» (*Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands*), від 23 лютого 1995 року, Серія А № 306-В
- «Галаквошчіус проти Литви» (*Galakvoščius v. Lithuania*) (ухв.), № 11398/18, від 07 липня 2020 року
- «Галет проти Люксембургу» (*Halet v. Luxembourg*) [ВП], № 21884/18, від 14 лютого 2023 року
- «Галтієрі проти Італії» (*Galtieri v. Italy*) (ухв.), № 72864/01, від 24 січня 2006 року
- «Гардеан та «С.К. Груп 95 СА» проти Румунії» (*Gărdean and S.C. Grup 95 SA v. Romania*) (переглянуто), № 25787/04, від 30 квітня 2013 року
- «Гаттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) [ВП], № 36022/97, ЄСПЛ 2003-VIII
- «Гвізо-Галлісай проти Італії» (*Guiso-Gallisay v. Italy*) (справедлива сатисфакція) [ВП], № 58858/00, від 22 грудня 2009 року
- «Гелфорд проти Сполученого Королівства» (*Halford v. the United Kingdom*), від 25 червня 1997 року, Збірник рішень та ухвал 1997-III
- «Гентрих проти Франції» (*Hentrich v. France*), від 22 вересня 1994 року, Серія А № 296-А
- «Георгіу проти Сполученого Королівства» (*Georgiou v. the United Kingdom*) (ухв.), № 40042/98, від 16 травня 2000 року
- «Геракл С.А. Джeneral Семент Кампані проти Греції» (*Heracles S.A. General Cement Company v. Greece*) (ухв.), № 55949/13, від 11 жовтня 2016 року
- «Герарді Мартірі проти Сан-Маріно» (*Gherardi Martiri v. San Marino*), № 35511/20, від 15 грудня 2022 року
- «Гербай проти Угорщини» (*Herbai v. Hungary*), № 11608/15, від 05 листопада 2019 року
- «Геррманн проти Німеччини» (*Herrmann v. Germany*) [ВП], № 9300/07, від 26 червня 2012 року
- «Гертель проти Швейцарії» (*Hertel v. Switzerland*), від 25 серпня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-VI
- «Гестур Йонссон і Рагнар Галлдоур Галль проти Ісландії» (*Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland*) [ВП], №№ 68273/14 та 68271/14, від 22 грудня 2020 року
- «Гладишева проти Росії» (*Gladysheva v. Russia*), № 7097/10, від 06 грудня 2011 року
- «Глас Надежда ЕООД та Анатолій Єленков проти Болгарії» (*Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov v. Bulgaria*), № 14134/02, від 11 жовтня 2007 року
- «Глухін проти Росії» (*Glukhin v. Russia*), № 11519/20, від 04 липня 2023 року
- «Говальд Мур та інші проти Швейцарії» (*Howald Moor and Others v. Switzerland*), №№ 52067/10 та 41072/11, від 11 березня 2014 року
- «Гогітідзе та інші проти Грузії» (*Gogitidze and Others v. Georgia*), № 36862/05, від 12 травня 2015 року
- «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*), від 21 лютого 1975 року, Серія А № 18
- «Гонекер та інші проти Німеччини» (*Honecker and Others v. Germany*) (ухв.), №№ 53991/00 та 54999/00, ЄСПЛ 2001-XII
- «Горелішвілі проти Грузії» (*Gorelishvili v. Georgia*), № 12979/04, від 05 червня 2007 року
- «Горлов та інші проти Росії» (*Gorlov and Others v. Russia*), №№ 27057/06 та 2 інші, від 02 липня 2019 року
- «Гранде Стівенс та інші проти Італії» (*Grande Stevens and Others v. Italy*), № 18640/10, від 04 березня 2014 року
- «Грацінгер і Грацінгєрова проти Чеської Республіки» (*Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic*) (ухв.) [ВП], № 39794/98, ЄСПЛ 2002-VII
- «Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*) [ВП], № 76943/11, від 29 листопада 2016 року

«Грецька федерація митників, Гіалоуріс та інші проти Греції» (*Greek Federation of Customs Officers, Gialouris and Others v. Greece*), № 24581/94, від 06 квітня 1995 року
«Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), від 09 грудня 1994 року, Серія А № 301-В
«Грін Альянс проти Болгарії» (*Green Alliance v. Bulgaria*), № 6580/22, від 17 лютого 2026 року
«Грищенко проти Росії» (*Grishchenko v. Russia*) (ухв.), № 75907/01, від 08 липня 2004 року
«Грозданоскі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Grozdanoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 21510/03, від 31 травня 2007 року
«Грудіч проти Сербії» (*Grudić v. Serbia*), № 31925/08, від 17 квітня 2012 року
«Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Goodwin v. the United Kingdom*), від 27 березня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-II
«Гуджа проти Молдови» (*Guja v. Moldova*) [ВП], № 14277/04, ЄСПЛ 2008
«Гудмундур Андрі Астрадссон проти Ісландії» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], № 26374/18, від 01 грудня 2020 року
«Гумперт та інші проти Німеччини» (*Humpert and Others v. Germany*) [ВП], №№ 59433/18 та 3 інші, від 14 грудня 2023 року
«Гурбейн проти Бельгії» (*Hurbain v. Belgium*) [ВП], № 57292/16, від 04 липня 2023 року
«Густафссон проти Швеції» (*Gustafsson v. Sweden*), від 25 квітня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-II
«Гюлагаджи проти Туреччини» (*Gülağacı v. Turkey*) (ухв.), № 40259/07, від 13 квітня 2021 року
«Гюльсум Айдин та інші проти Туреччини» (*Gülsüm Aydın and Others v. Türkiye*) (ухв.), № 23721/11, від 16 травня 2023 року

—Г—

«Гачечіладзе проти Грузії» (*Gachechiladze v. Georgia*), № 2591/19, від 22 липня 2021 року
«Гаші проти Хорватії» (*Gashi v. Croatia*), № 32457/05, від 13 грудня 2007 року
«Гуерра та інші проти Італії» (*Guerra and Others v. Italy*), від 19 лютого 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-I

—Д—

«Дабіч проти колишньої югославської республіки Македонія» (*Dabić v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) (ухв.), № 59995/00, 23 жовтня 2001 року
«Даніленков та інші проти Росії» (*Danilenkov and Others v. Russia*), № 67336/01, ЄСПЛ 2009 (витяги)
«Даутай проти Швейцарії» (*Dautaj v. Switzerland*) (ухв.), № 32166/05, від 20 вересня 2007 року
«Дей С.Р.О. та інші проти Чеської Республіки» (*Day S.R.O. ao v. Czech Republic*), № 48203/09, від 16 лютого 2012 року
«ДЕЛЬТА ПЕКАРНЯ а.с.» проти Чеської Республіки» (*DELTA PEKÁRNY a.s. v. the Czech Republic*), № 97/11, від 02 жовтня 2014 року
«Дельфі АС проти Естонії» (*Delfi AS v. Estonia*) [ВП], № 64569/09, ЄСПЛ 2015
«Демір та Байкара проти Туреччини» (*Demir and Baykara v. Turkey*) [ВП], № 34503/97, ЄСПЛ 2008
«Демут проти Швейцарії» (*Demuth v. Switzerland*), № 38743/97, ЄСПЛ 2002-IX
«Денісов проти України» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], № 76639/11, від 25 вересня 2018 року
«Депаль проти Франції» (*Depalle v. France*) [ВП], № 34044/02, ЄСПЛ 2010
«Денісова і Моїсєєва проти Росії» (*Denisova and Moiseyeva v. Russia*), № 16903/03, від 01 квітня 2010 року

- «Дж. А. Пай (Оксфорд) Лтд і Дж. А. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд проти Сполученого Королівства» (*J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom*) [ВП], № 44302/02, ЄСПЛ 2007-III
- «Джакомеллі проти Італії» (*Giacomelli v. Italy*), № 59909/00, ЄСПЛ 2006-XII
- «Джангі та інші проти Туреччини» (*Cangi and Others v. Türkiye*), № 48173/18, від 14 листопада 2023 року
- «Джангі та інші проти Туреччини» (*Cangi and Others v. Türkiye*), № 24973/15, від 29 січня 2019 року
- «ДжГК Статиба Лтд і Гусельніковас проти Литви» (*JGK Statyba Ltd and Guselnikovas v. Lithuania*), № 3330/12, від 05 листопада 2013 року
- «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*James and Others v. the United Kingdom*), від 21 лютого 1986 року, Серія А № 98
- «Джингилли Холдінг А.Ш. і Джингиллиоглу проти Туреччини» (*Cingilli Holding A.Ş. and Cingilloğlu v. Turkey*), №№ 31833/06 та 37538/06, від 21 липня 2015 року
- «Джинич проти Хорватії» (*Džinić v. Croatia*), № 38359/13, від 17 травня 2016 року
- «Джі. Джей. проти Люксембургу» (*G.J. v. Luxembourg*), № 21156/93, від 26 жовтня 2000 року
- «Джугелі та інші проти Грузії» (*Jugheli and Others v. Georgia*), № 38342/05, від 13 липня 2017 року
- «Ді Бельмонте проти Італії» (*Di Belmonte v. Italy*), № 72638/01, від 16 березня 2010 року
- «Ді Марко проти Італії» (*Di Marco v. Italy*), № 32521/05, від 26 квітня 2011 року
- «Ді Сарно та інші проти Італії» (*Di Sarno and Others v. Italy*), № 30765/08, від 10 січня 2012 року
- «Ділек Генч проти Туреччини» (*Dilek Genç v. Türkiye*), №№ 74601/14 та 78295/14, від 21 січня 2025 року
- «Діліпак і Каракая проти Туреччини» (*Dilipak and Karakaya v. Turkey*), №№ 7942/05 та 24838/05, від 04 березня 2014 року
- «Доленц проти Словенії» (*Dolenc v. Slovenia*), № 20256/20, від 20 жовтня 2022 року
- «Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), від 27 жовтня 1993 року, Серія А № 274
- «Донпрут» С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (*Donprut S.R.L. v. the Republic of Moldova*), № 45504/09, від 21 липня 2015 року
- «Дорінг проти Німеччини» (*Döring v. Germany*) (ухв.), № 37595/97, від 09 листопада 1999 року
- «Дроздик та Мікула проти України» (*Drozdyk and Mikula v. Ukraine*), №№ 27849/15 та 33358/15, від 24 жовтня 2024 року
- «Друкарня та видавництво і Понсон проти Франції» (*Société de conception de presse et d'édition and Ponson v. France*), № 26935/05, від 05 березня 2009 року
- «Дуарте Агостінью та інші проти Португалії та 32 інших» (*Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others*) (ухв.) [ВП], № 39371/20, від 09 квітня 2024 року
- «Дубецька та інші проти України» (*Dubetska and Others v. Ukraine*), № 30499/03, від 10 лютого 2011 року
- «Дурдай та інші проти Албанії» (*Durdaj and Others v. Albania*), №№ 63543/09 та 3 інші, від 07 листопада 2023 року
- «Дюбюс С.А. проти Франції» (*Dubus S.A. v. France*), № 5242/04, від 11 червня 2009 року

—Е—

- «Евгенія Міхаеліду Девелопментс Лтд та Міхаель Тимвіос проти Туреччини» (*Eugenia Michaelidou Developments Ltd and Michael Tymvios v. Turkey*), № 16163/90, від 31 липня 2003 року
- «Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (*Eweida and Others v. the United Kingdom*), №№ 48420/10 та 3 інші, ЄСПЛ 2013 (витяги)

«ЕВТ Компані проти Сербії» (*EVT Company v. Serbia*), № 3102/05, від 21 червня 2007 року
«Едванс Фарма сп. з о.о. проти Польщі» (*Advance Pharma sp. z o.o v. Poland*), № 1469/20, від 03 лютого 2022 року
«Едоардо Палумбо проти Італії» (*Edoardo Palumbo v. Italy*), № 15919/89, від 30 листопада 2000 року
«Ейр Канада проти Сполученого Королівства» (*Air Canada v. the United Kingdom*), від 05 травня 1995 року, Серія А № 316-А
«Ейфадж С.А. та інші проти Швейцарії» (*Eiffage S.A. v. Switzerland*) (ухв.), № 1742/05, від 15 вересня 2009 року
«Еко-Елда АВЕЕ проти Греції» (*Eko-Elda AVEE v. Greece*), № 10162/02, ЄСПЛ 2006-IV
«Емель Бойраз проти Туреччини» (*Emel Boyraz v. Turkey*), № 61960/08, від 02 грудня 2014 року
«Емеса Шугар Н.В. проти Нідерландів» (*Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands*) (ухв.), № 62023/00, від 13 січня 2005 року
«Енвер Шагін проти Туреччини» (*Enver Şahin v. Turkey*), № 23065/12, від 30 січня 2018 року
«Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and Others v. the Netherlands*), від 08 червня 1976 року, Серія А № 22
«Енерджіворкс Картагена С.Л. проти Іспанії» (*Energyworks Cartagena S.L. v. Spain*) (ухв.), № 75088/17, від 26 березня 2024 року
«Енімал Дефендерз Інтернешнл проти Сполученого Королівства» (*Animal Defenders International v. the United Kingdom*) [ВП], № 48876/08, ЄСПЛ 2013 (витяги)
«Епіскопо та Бассані проти Італії» (*Episcopo and Bassani v. Italy*), №№ 47284/16 та 84604/17, від 19 грудня 2024 року
«Епплбі та інші проти Сполученого Королівства» (*Appleby and Others v. the United Kingdom*), № 44306/98, ЄСПЛ 2003-VI
«Ерол Аксой проти Туреччини» (*Erol Aksoy v. Türkiye*), № 58919/18, від 10 лютого 2026 року
«Еспіріту Санту Сілва Салгаду проти Португалії» (*Espírito Santo Silva Salgado v. Portugal*), № 30970/19, від 03 грудня 2024 року
«Етерніт проти Франції» (*Eternit v. France*) (ухв.), № 20041/10, від 27 березня 2012 року
«Ешбі Дональд та інші проти Франції» (*Ashby Donald and Others v. France*), № 36769/08, від 10 січня 2013 року
«Ешворт та інші проти Сполученого Королівства» (*Ashworth and Others v. United Kingdom*) (ухв.), № 39561/98, від 20 січня 2004 року

—Є—

«Євромак Метал Ду проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Euromak Metal Doo v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 68039/14, від 14 червня 2018 року
«Ель та інші проти Туреччини» (*Yel and Others v. Turkey*), № 28241/18, від 13 липня 2021 року

—Ж—

«Жарре проти Франції» (*Jarre v. France*), № 14157/18, від 15 лютого 2024 року
«Жигалев проти Росії» (*Zhigalev v. Russia*), № 54891/00, від 06 липня 2006 року
«Жидов та інші проти Росії» (*Zhidov and Others v. Russia*), №№ 54490/10 та 3 інші, від 16 жовтня 2018 року
«Жюстін проти Франції» (*Justine v. France*), № 78664/17, від 21 листопада 2024 року

—3—

«Замміт і Вассалло проти Мальти» (*Zammit and Vassallo v. Malta*), № 43675/16, від 28 травня 2019 року
 «Замміт Маемпель проти Мальти» (*Zammit Maempel v. Malta*), № 24202/10, від 22 листопада 2011 року
 «Замойський-Бріссон проти Польщі» (*Zamoyski-Brisson v. Poland*) (ухв.), № 19875/13 та 3 інші, від 12 вересня 2017 року
 «Заплетал проти Чеської Республіки» (*Zapletal v. Czech Republic*) (ухв.), № 12720/06, від 30 листопада 2010 року
 «Захарова та інші проти Росії» (*Zakharova and Others v. Russia*), № 12736/10, від 08 березня 2022 року
 «Зедельмаєр проти Німеччини» (*Sedelmayer v. Germany*) (ухв.), № 30190/06 та 30216/06
 «Зеленчук і Цицюра проти України» (*Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine*), №№ 846/16 та 1075/16, від 22 травня 2018 року
 «Зібенгаар проти Німеччини» (*Siebenhaar v. Germany*), № 18136/02, від 03 лютого 2011 року
 «ЗІТ Компані проти Сербії» (*ZIT Company v. Serbia*), № 37343/05, від 27 листопада 2007 року
 «Золетіч та інші проти Азербайджану» (*Zoletic and Others v. Azerbaijan*), № 20116/12, від 07 жовтня 2021 року
 «Золотас проти Греції (№ 2)» (*Zolotas v. Greece (no. 2)*), № 66610/09, ЄСПЛ 2013 (витяги)
 «Зубац проти Хорватії» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], № 40160/12, від 05 квітня 2018 року

—|—

«І.Б. проти Греції» (*I.B. v. Greece*), № 552/10, ЄСПЛ 2013
 «І.Т.С. Лтд проти Мальти» (*I.T.C. Ltd v. Malta*) (ухв.), № 2629/06, від 11 грудня 2007 року
 «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 50541/08 та 3 інші, від 13 вересня 2016 року
 «Іван Атанасов проти Болгарії» (*Ivan Atanasov v. Bulgaria*), № 12853/03, від 02 грудня 2010 року
 «Іванова та Черкезов проти Болгарії» (*Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria*), № 46577/15, від 21 квітня 2016 року
 «Імбер де Тремйоль проти Франції» (*Imbert de Trémiolles v. France*) (ухв.) № 25834/05, від 04 січня 2008 року
 «Імері проти Хорватії» (*Imeri v. Croatia*), № 77668/14, від 24 червня 2021 року
 «Іммебль Груп Коссер проти Франції» (*Immeubles Groupe Kosser v. France*), № 38748/97, від 21 березня 2002 року
 «Імобільяре Саффі проти Італії» (*Immobiliare Saffi v. Italy*) [ВП], № 22774/93, ЄСПЛ 1999-V
 «Імморекс Македонія» Д.о.о., Скоп'є проти Північної Македонії» (*Immoreks Makedonija Doo Skorje v. North Macedonia*) (ухв.), № 25311/17, від 24 вересня 2024 року
 «Інститут миру проти Словенії» (*Mirovni Inštitut v. Slovenia*), № 32303/13, від 13 березня 2018 року
 «Інтерсплав проти України» (*Intersplav v. Ukraine*), № 803/02, від 09 січня 2007 року
 «Іофіл АЕ проти Греції» (*Iofil AE v. Greece*) (ухв.), № 50598/13, від 07 вересня 2021 року
 «Ісламська Республіка Іран Шіппінг Лайнз проти Туреччини» (*Islamic Republic of Iran Shipping Lines v. Turkey*), № 40998/98, ЄСПЛ 2007-V
 «East/West Alliance Limited» проти України» (*East West Alliance Limited v. Ukraine*), № 19336/04, від 23 січня 2014 року
 «Італмодa Маріано Превіті та інші проти Нідерландів» (*Italmoda Mariano Previti and Others v. the Netherlands*) (ухв.), № 16395/18, від 23 вересня 2025 року

—Й—

«Йохтти Салмелаккати та інші проти Фінляндії» (*Johtti Salmelacat r.y. and Others v. Finland*) (ухв.), № 42969/98, від 18 січня 2005 року

—К—

«К.У. проти Фінляндії» (*K.U. v. Finland*), № 2872/02, ЄСПЛ 2008

«Каланча та інші проти Республіки Молдова» (*Calancea and Others v. Republic of Moldova*) (ухв.), № 23225/05, від 06 лютого 2018 року

«Каннаваччуоло та інші проти Італії» (*Cannavacciuolo and Others v. Italy*), №№ 51567/14 та 3 інші, від 30 січня 2025 року

«Капа та інші проти Польщі» (*Kapa and Others v. Poland*), №№ 75031/13 та 3 інші, від 14 жовтня 2021 року

«Караджа проти Туреччини» (*Karaca v. Türkiye*), № 25285/15, від 20 червня 2023 року

«Карапетян проти Грузії» (*Karapetyan v. Georgia*), № 61233/12, від 15 жовтня 2020 року

«Карахасаноглу проти Туреччини» (*Karahasanoglu v. Turkey*), №№ 21392/08 та 2 інші, від 16 березня 2021 року

«Карачаліос проти Греції» (*Karachalios v. Greece*) (ухв.), № 67810/14, від 24 січня 2017 року

«Кармель Саліба проти Мальти» (*Carmel Saliba v. Malta*), № 24221/13, від 29 листопада 2016 року

«Карой Надь проти Угорщини» (*Károly Nagy v. Hungary*) [ВП], № 56665/09, від 14 вересня 2017 року

«Картер проти Росії» (*Carter v. Russia*), № 20914/07, від 21 вересня 2021 року

«Карфур Франція проти Франції» (*Carrefour France v. France*) (ухв.), № 37858/14, від 01 жовтня 2019 року

«Каса ді Кура Валле Фіоріта С.р.л.» (*Casa di Cura Valle Fiorita S.r.l. v. Italy*), № 67944/13, від 13 грудня 2018 року

«Касадо Кока проти Іспанії» (*Casado Coca v. Spain*), від 24 лютого 1994 року, Серія А № 285-А

«Катона і Заварський проти Словаччини» (*Katona and Závorský v. Slovakia*), №№ 43932/19 та 43995/19, від 09 лютого 2023 року

«Кей та інші проти Сполученого Королівства» (*Kay and Others v. the United Kingdom*), № 37341/06, від 21 вересня 2010 року

«Кепітал Банк АД» проти Болгарії» (*Capital Bank AD v. Bulgaria*), № 49429/99, ЄСПЛ 2005-XII (витяги)

«Кесян проти Росії» (*Kesyan v. Russia*), № 36496/02, від 19 жовтня 2006 року

«Кечко проти України» (*Kechko v. Ukraine*), № 63134/00, від 08 листопада 2005 року

«Киртатос проти Греції» (*Kyrtatos v. Greece*), № 41666/98, ЄСПЛ 2003-VI (витяги)

«КІПС ДОО і Дрекаловіч проти Чорногорії» (*KIPS DOO and Drekalović v. Montenegro*), № 28766/06, від 26 червня 2018 року

«Клаузекер проти Німеччини» (*Klausecker v. Germany*) (ухв.), № 415/07, від 06 січня 2015 року

«Клейн та інші проти Нідерландів» (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) [ВП], №№ 39343/98 та 3 інші, ЄСПЛ 2003-VI

«Козаджиоглу проти Туреччини» (*Kozacıoğlu v. Turkey*) [ВП], № 2334/03, від 19 лютого 2009 року

«Колгу проти Туреччини» (*Kolgi v. Turkey*) (ухв.), № 2935/07, від 27 серпня 2013 року

«Колишній король Греції та інші проти Греції» (*Former King of Greece and Others v. Greece*) [ВП], № 25701/94, ЄСПЛ 2000-XII

«Кольгофер і Мінарік проти Чеської Республіки» (*Kohlhofer and Minarik v. the Czech Republic*), №№ 32921/03 та 2 інші, від 15 жовтня 2009 року

- «Коляденко та інші проти Росії» (*Kolyadenko and Others v. Russia*), №№ 17423/05 та 5 інших, від 28 лютого 2012 року
- «Компанія «Google LLC» та інші проти Росії» (*Google LLC and Others v. Russia*), № 37027/22, від 08 липня 2025 року
- «Компанія «Pinnacle Meat Processors» та інші проти Сполученого Королівства» (*Pinnacle Meat Processors Company and Others v. the United Kingdom*), № 33298/96, рішення Комісії від 21 жовтня 1998 року
- «Компанія «БКР Банк пенстру локуінте С.А.» проти Румунії» (*BCR Banca pentru locuințe S.A. v. Romania*) (ухв.), № 4558/20, від 05 грудня 2023 року
- «Компанія «Еоліка де С. Жуліан, Лда» проти Португалії» (*Eólica de S. Julião, Lda v. Portugal*) (ухв.), № 33545/14, від 16 січня 2024 року
- «Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» (*Société Colas Est and Others v. France*), № 37971/97, від 16 квітня 2002 року
- «Компанія «Кофінфо» проти Франції» (*Société Cofinfo v. France*) (ухв.), № 23516/08, від 12 жовтня 2010 року
- «Компанія «Об'єктивне теле- та радіомовлення» та інші проти Азербайджану» (*Objective Television and Radio Broadcasting Company and Others v. Azerbaijan*), № 257/12, від 18 лютого 2025 року
- «Компанія «Регент» проти України» (*Regent Company v. Ukraine*), № 773/03, від 03 квітня 2008 року
- «КОМПКАР, с.р.о. проти Словаччини» (*COMPCAR, s.r.o. v. Slovakia*), № 25132/13, від 09 червня 2015 року
- «Комуністична партія Росії та інші проти Росії» (*Communist Party of Russia and Others v. Russia*), № 29400/05, від 19 червня 2012 року
- «Конкурентен.но АС проти Норвегії» (*Konkurrenten.no AS v. Norway*) (ухв.), № 47341/15, від 05 листопада 2019 року
- «Консор Піше і Ле Бер проти Франції» (*Consorts Richet and Le Ber v. France*), №№ 18990/07 та 23905/07, від 18 листопада 2010 року
- «Концький проти Польщі» (*Kęcki v. Poland*), № 10947/11, від 04 липня 2017 року
- «Кооператива Агрікола Слобозія-Ханесей проти Молдови» (*Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei v. Moldova*), № 39745/02, від 03 квітня 2007 року
- «Копецький проти Словаччини» (*Korecký v. Slovakia*) [ВП], № 44912/98, ЄСПЛ 2004-IX
- «Копленд проти Сполученого Королівства» (*Copland v. the United Kingdom*), № 62617/00, ЄСПЛ 2007-I
- «Корделла та інші проти Італії» (*Cordella and Others v. Italy*), №№ 54414/13 та 54264/15, від 24 січня 2019 року
- «Коротюк проти України» (*Korotyuk v. Ukraine*), № 74663/17, від 19 січня 2023 року
- «Корпоративна Тарговська Банка АД проти Болгарії» (*Korporativna Targovska Banka AD v. Bulgaria*), №№ 46564/15 та 68140/16, від 30 серпня 2022 року
- «Корпорація розвитку Центрального Середземномор'я проти Мальти (№ 2)» (*Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta (no. 2)*), № 18544/08, від 22 листопада 2011 року
- «Корпорація розвитку Центрального Середземномор'я проти Мальти» (*Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta*), № 35829/03, від 24 жовтня 2006 року
- «Космос Мерітайм Трейдинг енд Шиппінг Ейдженсі проти України» (*Cosmos Maritime Trading and Shipping Agency v. Ukraine*), № 53427/09, від 27 червня 2019 року
- «Коста Сантос проти Португалії» (*Costa Santos v. Portugal*) (ухв.), № 64144/14, від 19 вересня 2023 року
- «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (*Costello-Roberts v. the United Kingdom*), від 25 березня 1993 року, Серія А № 247-С

«Костеський проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 55170/00, від 13 квітня 2006 року
«Костянтин Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], № 30078/06, ЄСПЛ 2012 (витяги)
«Котов проти Росії» (*Kotov v. Russia*) [ВП], № 54522/00, від 03 квітня 2012 року
«Котов та інші проти Росії» (*Kotov and Others v. Russia*), №№ 6142/18 та 12 інших, від 11 жовтня 2022 року
«Коуфакі та Адеді проти Греції» (*Koufaki and Adedy v. Greece*) [Витяги] (ухв.), № 57665/12, від 07 травня 2013 року
«Кредит Європа Лізинг Іфн С.А. проти Румунії» (*Credit Europe Leasing Ifn S.A. v. Romania*), № 38072/11, від 21 липня 2020 року
«Кредитний і промисловий банк проти Чеської Республіки» (*Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic*), № 29010/95, ЄСПЛ 2003-XI (витяги)
«Кремйо проти Франції» (*Crémieux v. France*), від 25 лютого 1993 року, Серія А № 256-B
«Кроне Ферлаг ГмбХ & Ко. КГ проти Австрії (№ 3)» (*Krone Verlag GmbH & Co. KG v. Austria (№ 3)*), № 39069/97, ЄСПЛ 2003-XII
«Ксав'є Люка проти Франції» (*Xavier Lucas v. France*), № 15567/20, від 09 червня 2022 року
«Кумгурієт Вах та інші проти Туреччини» (*Cumhuriyet Vakfi and Others v. Turkey*), № 28255/07, від 08 жовтня 2013 року
«Курбан проти Туреччини» (*Kurban v. Turkey*), № 75414/10, від 24 листопада 2020 року
«Куршун проти Туреччини» (*Kurşun v. Turkey*), № 22677/10, від 30 жовтня 2018 року
«Кухар і Штіс проти Чеської Республіки» (*Kuchař and Štis v. the Czech Republic*), № 37527/97, рішення Комісії від 21 жовтня 1998 року
«Кьонув-Тар Кфт» та інші проти Угорщини» (*Könyv-Tár Kft and Others v. Hungary*), № 21623/13, від 16 жовтня 2018 року
«Кьопке проти Німеччини» (*Körpke v. Germany*) (ухв.), № 420/07, від 05 жовтня 2010 року

—Л—

«Л.Ф. та інші проти Італії» (*L.F. and Others v. Italy*), № 52854/18, від 06 травня 2025 року
«Лавречов проти Чеської Республіки» (*Lavrechov v. the Czech Republic*), № 57404/08, ЄСПЛ 2013
«Ларкос проти Кіпру» (*Larkos v. Cyprus*) [ВП], № 29515/95, ЄСПЛ 1999-I
«Латорре Атансе проти Іспанії» (*Latorre Atance v. Spain*), № 33818/22, від 18 грудня 2025 року
«Лаурус Інвест Угорщина КФТ та інші проти Угорщини» (*Laurus Invest Hungary KFT and Others v. Hungary*) (ухв.), №№ 23265/13 та 5 інших, ЄСПЛ 2015 (витяги)
«Ле Брідж Корпорейшин ЛТД С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (*Le Bridge Corporation LTD S.R.L. v. the Republic of Moldova*) (ухв.), № 48027/10, від 27 березня 2018 року
«Ле Комт, Ван Льовен та Де Меєр проти Бельгії» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), від 23 червня 1981 року, Серія А № 43
«Леваж Престасьон Сервісез проти Франції» (*Levages Prestations Services v. France*), від 23 жовтня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-V
«Лево та Фійон проти Франції» (*Leveau and Fillon v. France*) (ухв.), №№ 63512/00 та 63513/00, ЄСПЛ 2005-X
«Ледяєва та інші проти Росії» (*Ledyayeva and Others v. Russia*), №№ 53157/99 та 3 інші, від 26 жовтня 2006 року
«Леїдью та Ісорні проти Франції» (*Lehideux and Isorni v. France*), від 23 вересня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-VII
«Лей Лей Компані Лімітед» проти Мальти» (*Lay Lay Company Limited v. Malta*), № 30633/11, від 23 липня 2013 року
«Лекич проти Словенії» (*Lekić v. Slovenia*) [ВП], № 36480/07, від 11 грудня 2018 року
«Лефевр проти Франції» (*Lefebvre v. France*), № 12767/21, від 29 серпня 2024 року

«Литвиненко проти Росії» (*Litvinenko v. Russia*), № 84447/17, від 05 травня 2020 року
«Лідія Нікітіна проти Росії» (*Lidiya Nikitina v. Russia*), № 8051/20, від 15 березня 2022 року
«Ліллі Франс С.А. проти Франції» (*Lilly France S.A. v. France*) (ухв.), № 53892/00, від 03 грудня 2012 року
«Ліндхейм та інші проти Норвегії» (*Lindheim and Others v. Norway*), №№ 13221/08 and 2139/10, від 12 червня 2012 року
«Лісейцева і Малов проти Росії» (*Liseytseva and Malov v. Russia*), №№ 39483/05 та 40527/10, від 09 жовтня 2014 року
«Лімгоу та інші проти Сполученого Королівства» (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*), від 08 липня 1986 року, Серія А № 102
«Лойер Партнерз А.С. проти Словаччини» (*Lawyer Partners A.S. v. Slovakia*), №№ 54252/07 та 14 інших, ЄСПЛ 2009
«Лопез Остра проти Іспанії» (*López Ostra v. Spain*), від 09 грудня 1994 року, Серія А № 303-С
«Лопез Рібальда та інші проти Іспанії» (*López Ribalda and Others v. Spain*) [ВП], 1874/13 and 8567/13, від 17 жовтня 2019 року
«Люблянська банка д.д. проти Хорватії» (*Ljubljanska banka d.d. v. Croatia*) (ухв.), № 29003/07, від 12 травня 2015 року

—М—

«М.А. та інші проти Франції» (*M.A. and Others v. France*), №№ 63664/19 та 4 інші, від 25 липня 2024 року
«Магаррамов проти Азербайджану» (*Maharramov v. Azerbaijan*), № 5046/07, від 30 березня 2017 року
«Магомедов та інші проти Росії» (*Magomedov and Others v. Russia*), №№ 33636/09 та 9 інших, від 28 березня 2017 року
«Мактуф та Дамянович проти Боснії і Герцеговини» (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina*) [ВП], №№ 2312/08 та 34179/08, ЄСПЛ 2013 (витяги)
«Малама проти Греції» (*Malama v. Greece*), № 43622/98, ЄСПЛ 2001-II
«Малиш та інші проти Росії» (*Malysh and Others v. Russia*), № 30280/03, від 11 лютого 2010 року
«Малік проти Сполученого Королівства» (*Malik v. the United Kingdom*), № 23780/08, від 13 березня 2012 року
«Мальцева проти Росії» (*Maltseva v. Russia*), № 76676/01, від 19 червня 2008 року
«Маматас та інші проти Греції» (*Mamatas and Others v. Greece*), №№ 63066/14 та 2 інші, від 21 липня 2016 року
«Маноле та інші проти Молдови» (*Manole and Others v. Moldova*), № 13936/02, ЄСПЛ 2009 (витяги)
«Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії» (*Marina Aucasada Group S.L. v. Spain*), № 7567/19, від 08 листопада 2022 року
«Маріні проти Албанії» (*Marini v. Albania*), № 3738/02, від 18 грудня 2007 року
«Марія Альохіна та інші проти Росії» (*Mariya Alekhina and Others v. Russia*), № 38004/12, від 17 липня 2018 року
«Марія Аццопарді проти Мальти» (*Maria Azzopardi v. Malta*), № 22008/20, від 09 червня 2022 року
«Марія Божич проти Хорватії» (*Marija Božić v. Croatia*), № 50636/09, від 24 квітня 2014 року
«Маркович та інші проти Італії» (*Markovic and Others v. Italy*) [ВП], № 1398/03, ЄСПЛ 2006-XIV
«Маркт інтерн Ферлаг ГмбХ та Клаус Беерманн проти Німеччини» (*Markt intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany*), від 20 листопада 1989 року, Серія А № 165
«Маркт інтерн' Ферлаг ГмбХ проти Німеччини» (*Markt intern' Verlag GmbH v. Germany*) (ухв.), № 31197/09, від 17 червня 2014 року

- «Марчіс та інші проти Румунії» (*Marchis and Others v. Romania*) (ухв.), № 38197/03, від 28 червня 2011 року
- «Матуз проти Угорщини» (*Matúz v. Hungary*), № 73571/10, від 21 жовтня 2014 року
- «Megadat.com СРЛ проти Молдови» (*Megadat.com SRL v. Moldova*), № 21151/04, ЄСПЛ 2008
- «Медична палата Відня та Дорнер проти Австрії» (*Ärztchamber für Wien and Dorner v. Austria*), № 8895/10, від 16 лютого 2016 року
- «Медіенгруппе Остеррайх ГмБХ проти Австрії» (*Mediengruppe Österreich GmbH v. Austria*), № 37713/18, від 26 квітня 2022 року
- «Мелі та Свінкельс Фемілі Брюерс Н.В. проти Албанії» (*Meli and Swinkels Family Brewers N.V v. Albania*), №№ 41373/21 та 48801/21, від 16 липня 2024 року
- «Меліке проти Туреччини» (*Melike v. Turkey*), № 35786/19, від 15 червня 2021 року
- «Меллачер та інші проти Австрії» (*Mellacher and Others v. Austria*), від 19 грудня 1989 року, Серія А № 169
- «Мелтекс Лтд і Мовсесян проти Вірменії» (*Meltex Ltd and Movsesyan v. Armenia*), № 32283/04, від 17 червня 2008 року
- «Мельгарехо Мартінес де Абельяноса проти Іспанії» (*Melgarejo Martinez de Abellanosa v. Spain*), № 11200/19, від 14 грудня 2021 року
- «Мельничук проти України» (*Melnichuk v. Ukraine*) (ухв.), № 28743/03, ЄСПЛ 2005-IX
- «Меркантіл Кар ЗРТ та інші проти Угорщини» (*Merkantil Car ZRT and Others v. Hungary*), № 22853/15, від 27 листопада 2018 року
- «Мехмет Тахір Деде проти Туреччини» (*Mehmet Tahir Dede v. Türkiye*), № 48340/20, від 20 лютого 2024 року
- «Михайленки та інші проти України» (*Mykhaylenky and Others v. Ukraine*), №№ 35091/02 та 9 інших, ЄСПЛ 2004-XII
- «Мікаллеф проти Мальти» (*Micallef v. Malta*) [ВП], № 17056/06, ЄСПЛ 2009
- «Міковський проти Північної Македонії» (*Mickovski v. North Macedonia*), №№ 39107/18 та 39726/18, від 24 березня 2022 року
- «Мікроінтелект ООД проти Болгарії» (*Microintelect OOD v. Bulgaria*), № 34129/03, від 04 березня 2014 року
- «Міленович проти Словенії» (*Milenović v. Slovenia*), № 11411/11, від 28 лютого 2013 року
- «Мілосавлевич проти Сербії (№ 2)» (*Milosavljević v. Serbia (№ 2)*), № 47274/19, від 21 вересня 2021 року
- «Мірагалль Есколано та інші проти Іспанії» (*Miragall Escolano and Others v. Spain*), №№ 38366/97 та 9 інших, від 25 січня 2000 року
- «Міракл Юроп КФТ проти Угорщини» (*Miracle Europe KFT v. Hungary*), № 57774/13, від 12 січня 2016 року
- «Мітілінаїос та Костакіс проти Греції» (*Mytilinaios and Kostakis v. Greece*), № 29389/11, від 03 грудня 2015 року
- «Міхайлеску проти Румунії» (*Mihailescu v. Romania*) (ухв.), № 47748/99, від 26 серпня 2003 року
- «Молнар Габор проти Сербії» (*Molnar Gabor v. Serbia*), № 22762/05, від 8 грудня 2009 року
- «Монт Бланк Трейдінг, Лтд» та «Антарес Тітаніум Трейдінг, Лтд» проти України» (*Mont Blanc Trading Ltd and Antares Titanium Trading Ltd v. Ukraine*), № 11161/08, від 14 січня 2021 року
- «Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], № 19867/12, від 11 липня 2017 року
- «Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) [ВП], № 29369/10, ЄСПЛ 2015
- «Морський форум С.А. проти Румунії» (*Forum Maritime S.A. v. Romania*), №№ 63610/00 та 38692/05, від 04 жовтня 2007 року
- «Мустафа та Мустафова проти Болгарії» (*Mustafa and Mustafova v. Bulgaria*), № 7428/17, від 01 липня 2025 року

«Муту і Пехштайн проти Швейцарії» (*Mutu and Pechstein v. Switzerland*), №№ 40575/10 та 67474/10, від 02 жовтня 2018 року
«Мучібабич проти Сербії» (*Mučibabić v. Serbia*), № 34661/07, від 12 липня 2016 року

—H—

«Н.Д. і Н.Т. проти Іспанії» (*N.D. and N.T. v. Spain*) [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, від 13 лютого 2020 року
«Н.К.М. проти Угорщини» (*N.K.M. v. Hungary*), № 66529/11, від 14 травня 2013 року
«Н.М. та інші проти Франції» (*N.M. and Others v. France*), № 66328/14, від 03 лютого 2022 року
«Нада проти Швейцарії» (*Nada v. Switzerland*) [ВП], № 10593/08, ЄСПЛ 2012
«Найт-Ліман проти Швейцарії» (*Nait-Liman v. Switzerland*) [ВП], № 51357/07, від 15 березня 2018 року
«Налбант та інші проти Туреччини» (*Nalbant and Others v. Turkey*), № 59914/16, від 03 травня 2022 року
«Напотник проти Румунії» (*Napotnik v. Romania*), № 33139/13, від 20 жовтня 2020 року
«Насков та інші проти Північної Македонії» (*Naskov and Others v. North Macedonia*), №№ 31620/15 та 2 інші, від 12 грудня 2023 року
«Натунен проти Фінляндії» (*Natunen v. Finland*), № 21022/04, від 31 березня 2009 року
«Науменко та СІА Рікс Шіппінг проти Латвії» (*Naumenko and SIA Rix Shipping v. Latvia*), № 50805/14, від 23 червня 2022 року
«Національна федерація асоціацій та спілок спортсменів (FNASS) та інші проти Франції» (*National Federation of Sportspersons' Associations and unions (FNASS) and Others v. France*), №№ 48151/11 та 77769/13, 18 січня 2018 року
«Національне та регіональне будівельне товариство, Товариство постійної забудови Лідса і Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom*), від 23 жовтня 1997 року, Збірник рішень та ухвал 1997-VII
«Національний союз працівників залізничного, морського та іншого транспорту проти Сполученого Королівства» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*), № 31045/10, ЄСПЛ 2014
«НДІ СОПОТ С.А. проти Північної Македонії» (*NDI SOPOT S.A v. North Macedonia*), № 6035/17, від 26 листопада 2024 року
«Ней та Сунде Колмісоппі проти Швеції» (*Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden*) (ухв.), № 40397/12, від 19 лютого 2013 року
«Ніколай Костадинов проти Болгарії» (*Nikolay Kostadinov v. Bulgaria*), № 21743/15, від 08 листопада 2022 року
«Німецький радіофонд» проти Австрії» (*Österreichischer Rundfunk v. Austria*), № 35841/02, від 07 грудня 2006 року
«Німіць проти Німеччини» (*Niemietz v. Germany*), від 16 грудня 1992 року, Серія А № 251-В
«Ніна Дімітрова проти Болгарії» (*Nina Dimitrova v. Bulgaria*), № 40669/16, від 16 квітня 2024 року
«НІТ С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (*NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova*) [ВП], № 28470/12, від 05 квітня 2022 року
«НКТ - Незалежне комунікаційне товариство проти Португалії» (*SIC - Sociedade Independente de Comunicação v. Portugal*), № 29856/13, від 27 липня 2021 року
«Новіков проти Росії» (*Novikov v. Russia*), № 35989/02, від 18 червня 2009 року
«Норвезька конфедерація профспілок (ЛО) і Норвезька профспілка працівників транспорту (NTF) проти Норвегії» (*Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) and Norwegian Transport Workers' Union (NTF) v. Norway*), № 45487/17, від 10 червня 2021 року

—О—

- «О’Сулліван МакКарти Массел Девелопмент Лтд проти Ірландії» (*O’Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland*), № 44460/16, від 07 червня 2018 року
- «Об’єднання «Ферайн геген Тьерфабрикен» проти Швейцарії» (*VgT Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland*), № 24699/94, ЄСПЛ 2001-VI
- «Об’єднання товариств взаємного страхування «Монсо» проти Франції» (*Union des Mutuelles d’Assurances Monceau v. France*) (ухв.), № 20224/18, від 01 жовтня 2024 року
- «Обст проти Німеччини» (*Obst v. Germany*), № 425/03, від 23 вересня 2010 року
- «ОГІС-Інститут Станіслав, ОГЕК Сент-П’є і Бланш де Кастіль та інші проти Франції» (*OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X and Blanche de Castille and Others v. France*), №№ 42219/98 та 54563/00, від 27 травня 2004 року
- «Огневенко проти Росії» (*Ognevenko v. Russia*), № 44873/09, від 20 листопада 2018 року
- «Озтюрк проти Туреччини» (*Öztürk v. Turkey*) [ВП], № 22479/93, ЄСПЛ 1999-VI
- «Оклешен та «Похоронні послуги Леопольд Оклешен» (S.P.) проти Словенії» (*Oklešen and Pokopališko Pogrebne Storitve Leopold Oklešen S.P. v. Slovenia*), № 35264/04, від 30 листопада 2010 року
- «Ольчак проти Польщі» (*Olczak v. Poland*) (ухв.), № 30417/96, ЄСПЛ 2002-X (витяги)
- «Онерийлдиз проти Туреччини» (*Öneryıldız v. Turkey*) [ВП], № 48939/99, ЄСПЛ 2004-XII
- «Оріон Бржецлав с.р.о. проти Чеської Республіки» (*Orion Břeclav s.r.o. v. the Czech Republic*) (ухв.), № 43783/98, від 13 січня 2004 року
- «Орфанос і Орфану проти Греції» (*Orfanos and Orfanou v. Greece*) (ухв.), № 36188/03, від 14 лютого 2006 року
- «Оршуш та інші проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], № 15766/03, ЄСПЛ 2010
- «Османян і Амірагян проти Вірменії» (*Osmanyan and Amiraghyan v. Armenia*), № 71306/11, від 11 жовтня 2018 року

—П—

- «Павлов та інші проти Росії» (*Pavlov and Others v. Russia*), № 31612/09, від 11 жовтня 2022 року
- «Пайкар Єв Гахтанак Лтд проти Вірменії» (*Paykar Yev Haghtanak Ltd v. Armenia*), № 21638/03, від 20 грудня 2007 року
- «Пайн Веллей Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії» (*Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland*), від 29 листопада 1991 року, Серія А № 222
- «Паломо Санчес та інші проти Іспанії» (*Palomo Sánchez and Others v. Spain*) [ВП], №№ 28955/06 та 3 інші, ЄСПЛ 2011
- «Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (*Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary*), № 39859/14, від 06 грудня 2022 року
- «Папаміхалопулос та інші проти Греції» (*Paramichalopoulos and Others v. Greece*), від 24 червня 1993 року, Серія А № 260-B
- «Папахелас проти Греції» (*Parachelas v. Greece*) [ВП], № 31423/96, ЄСПЛ 1999-II
- «Папачела та АМАЗОН С.А. проти Греції» (*Parachela and AMAZON S.A. v. Greece*), № 12929/18, від 03 грудня 2020 року
- «Парізек проти Чеської Республіки» (*Pařízek v. the Czech Republic*), № 76286/14, від 12 січня 2023 року
- «ПАТ «Київстар» проти України» (*Kyivstar, PAT v. Ukraine*) (ухв.), № 27237/19, від 16 січня 2024 року
- «ПАТ «Кіровоградобленерго» проти України» (*Kirovogradoblenergo, PAT v. Ukraine*), № 35088/07, від 27 червня 2013 року

«Пей проти Сполученого Королівства» (*Pay v. the United Kingdom*) (ухв.), № 32792/05, від 16 вересня 2008 року
«Пердіжао проти Португалії» (*Perdigão v. Portugal*) [ВП], № 24768/06, від 16 листопада 2010 року
«Петро Карбо Хем С.Е. проти Румунії» (*Petro Carbo Chem S.E. v. Romania*), № 21768/12, від 30 червня 2020 року
«Піберник проти Хорватії» (*Pibernik v. Croatia*), № 75139/01, від 04 березня 2004 року
«Пінтар та інші проти Словенії» (*Pintar and Others v. Slovenia*), №№ 49969/14 та 4 інших, від 14 вересня 2021 року
«Пінкова і Пінк проти Чеської Республіки» (*Pincová and Pinc v. the Czech Republic*), № 36548/97, ЄСПЛ 2002-VIII
«Пішкін проти Туреччини» (*Pişkin v. Turkey*), № 33399/18, від 15 грудня 2020 року
«Плешков проти Румунії» (*Pleshkov v. Romania*), № 1660/03, від 16 вересня 2014 року
«Подбельські та ППУ Полпуре проти Польщі» (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*), № 39199/98, від 26 липня 2005 року
«Поделеан проти Румунії» (*Podelean v. Romania*) (ухв.), № 19295/12, від 26 лютого 2019 року
«Подчасов проти Росії» (*Podchasov v. Russia*), № 33696/19, від 13 лютого 2024 року
«Пості та Рахко проти Фінляндії» (*Posti and Rahko v. Finland*), № 27824/95, ЄСПЛ 2002-VII
«Праведная проти Росії» (*Pravednaya v. Russia*), № 69529/01, від 18 листопада 2004 року
«Прездарови проти Болгарії» (*Prezhdarovi v. Bulgaria*), № 8429/05, від 30 вересня 2014 року
«Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії» (*Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium*), від 20 листопада 1995 року, Серія А № 332
«Проект-Трейд д.о.о. проти Хорватії» (*Project-Trade d.o.o. v. Croatia*), № 1920/14, від 19 листопада 2020 року
«Проседо Кепітал Корпорейшн проти Норвегії» (*Procedo Capital Corporation v. Norway*), № 3338/05, від 24 вересня 2009 року
«Професійна профспілка працівників пенітенціарних, виправних установ та психіатричних закладів (POA) та інші проти Сполученого Королівства» (*The Professional Trades Union for Prison, Correctional and Secure Psychiatric Workers (POA) and Others v. the United Kingdom*) (ухв.), № 59253/11, від 21 травня 2013 року

—Р—

«Р. Качапор та інші проти Сербії» (*R. Kačapor and Others v. Serbia*), №№ 2269/06 та 5 інших, від 15 січня 2008 року
«Р.Сз. проти Угорщини» (*R.Sz. v. Hungary*), № 41838/11, від 02 липня 2013 року
«Равон та інші проти Франції» (*Ravon and Others v. France*), № 18497/03, від 21 лютого 2008 року
«Рада директорів Національної солідарності поліції (ER.N.E.) проти Іспанії» (*Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain*), № 45892/09, від 21 квітня 2015 року
«Раделич проти Хорватії» (*Radelić v. Croatia*), № 12432/22, від 13 травня 2025 року
«Радіо Твіст а.с. проти Словаччини» (*Radio Twist a.s. v. Slovakia*), № 62202/00, ЄСПЛ 2006-XV
«Радіо Франції та інші проти Франції» (*Radio France and Others v. France*), № 53984/00, ЄСПЛ 2004-II
«Радобулжач проти Хорватії (№ 2)» (*Radobuljac v. Croatia (no. 2)*), № 38785/18, від 17 червня 2025 року
«Радомілья та інші проти Хорватії» (*Radomilja and Others v. Croatia*) [ВП], №№ 37685/10 та 22768/12, від 20 березня 2018 року
«Раймондо проти Італії» (*Raimondo v. Italy*), від 22 лютого 1994 року, Серія А № 281-A
«Рамбус Інк. проти Німеччини» (*Rambus Inc. v. Germany*) (ухв.), № 40382/04, від 16 червня 2009 року

«Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], №№ 55391/13 та 2 інші, від 06 листопада 2018 року
«Ранцев проти Кіпру та Росії» (*Rantsev v. Cyprus and Russia*), № 25965/04, ЄСПЛ 2010 (витяги)
«Регнер проти Чеської Республіки» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], № 35289/11, від 19 вересня 2017 року
«Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України» (*Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine*), № 33014/05, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Рейнбах проти Росії» (*Reynbakh v. Russia*), № 23405/03, від 29 вересня 2005 року
«Рейснер проти Туреччини» (*Reisner v. Turkey*), № 46815/09, від 21 липня 2015 року
«Рибальство Тршебонь» А.С. та «Рибальство Тршебонь Хлд.» А.С. проти Чеської Республіки» (*Rybářství Třeboň a.s. and Rybářství Třeboň Hld. a.s. v. the Czech Republic*), №№ 18037/19 та 33175/22, від 07 листопада 2024 року
«Рибальське акціонерне товариство «Селга і Васілевська», що підлягає ліквідації, проти Латвії» (*Likvidējamā zvejnienu raža sabiedrība Selga and Vasiļevska v. Latvia*) (ухв.), №№ 17126/02 та 24991/02, від 01 жовтня 2013 року
«Рінер проти Болгарії» (*Riener v. Bulgaria*), № 46343/99, від 23 травня 2006 року
«Розелтранс», «Фінліз» та Мишкін проти Росії» (*Roseltrans, Finlease and Myshkin v. Russia*) (ухв.), № 60974/00, від 27 травня 2004 року
«Розенцвейг та Бондед Вархаус Лтд проти Польщі» (*Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd v. Poland*), № 51728/99, від 28 липня 2005 року
«Рола проти Словенії» (*Rola v. Slovenia*), №№ 12096/14 та 39335/16, від 04 червня 2019 року
«Руотсалайнен проти Фінляндії» (*Ruotsalainen v. Finland*), № 13079/03, від 16 червня 2009 року
«Руставі 2 Бродкастинг Компані Лтд» та інші проти Грузії» (*Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia*), № 16812/17, від 18 липня 2019 року
«Рустамханлі проти Азербайджану» (*Rustamkhanli v. Azerbaijan*), № 24460/16, від 04 липня 2024 року
«РФ, ТОВ проти Словаччини» (*RF spol. s r.o. v. Slovakia*) (ухв.), № 9926/03, від 20 жовтня 2010 року

—С—

«С.М. проти Хорватії» (*S.M. v. Croatia*) [ВП], № 60561/14, від 25 червня 2020 року
«С.А. Біо д'Арденнес проти Бельгії» (*S.A. Bio d'Ardennes v. Belgium*), № 44457/11, від 12 листопада 2019 року
«С.А. Данжевіль проти Франції» (*S.A. Dangeville v. France*), № 36677/97, ЄСПЛ 2002-III
«С.К. Гепардул С.р.л. проти Румунії» (*S.C. Ghepardul S.r.l. v. Romania*), № 29268/03, від 14 квітня 2009 року
«С.К. Зоріна Інтернешнл С.Р.Л. проти Румунії» (*S.C. Zorina International S.R.L. v. Romania*), № 15553/15, від 27 червня 2023 року
«С.Ц. Фіерколект Імпекс С.Р.Л. проти Румунії» (*S.C. Fiercolect Impex S.R.L. v. Romania*), № 26429/07, від 13 грудня 2016 року
«Саамське селище Муоніо проти Швеції» (*Muonio Saami Village v. Sweden*) (ухв.), № 28222/95, від 15 лютого 2000 року
«Саамське селище Хандельсдален та інші проти Швеції» (*Handölsdalen Sami Village and Others v. Sweden*), № 39013/04, від 30 березня 2010 року
«Савіцкас та інші проти Литви» (*Savickas and Others v. Lithuania*) (ухв.), №№ 66365/09 та 5 інших, від 15 жовтня 2013 року
«Сагінадзе та інші проти Грузії» (*Saghinadze and Others v. Georgia*), № 18768/05, від 27 травня 2010 року
«Садомський проти Польщі» (*Sadomski v. Poland*), № 56297/21, від 09 травня 2025 року

- «СА-Кепітал Ой проти Фінляндії» (*SA-Capital Oy v. Finland*), № 5556/10, від 14 лютого 2019 року
- «Салабіаку проти Франції» (*Salabiaku v. France*), від 07 жовтня 1988 року, Серія А № 141-А
- «Саленто Енерджі С.р.л.» і «Нуово Соле С.р.л.» проти Італії» (*Salento Energy S.r.l. and Nuovo Sole S.r.l. v. Italy*) (ухв.), №№ 20445/15 та 59246/17, від 09 січня 2024 року
- «Санові Пастер проти Франції» (*Sanofi Pasteur v. France*), № 25137/16, від 13 лютого 2020 року
- «Санчес проти Франції» (*Sanchez v. France*) [ВП], № 45581/15, від 15 травня 2023 року
- «Сатакуннан Марккінапюрссі Ой» та «Сатамедіа Ой» проти Фінляндії» (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*) [ВП], № 931/13, від 27 червня 2017 року
- «Свіленгачанін та інші проти Сербії» (*Svilengacanin and Others v. Serbia*), №№ 50104/10 та 9 інших, від 12 січня 2021 року
- «Седлецька проти України» (*Sedletska v. Ukraine*), № 42634/18, від 01 квітня 2021 року
- «Секмадієніс Лтд. проти Литви» (*Sekmadienis Ltd. v. Lithuania*), № 69317/14, від 30 січня 2018 року
- «Сексїмп Груп СРЛ проти Республіки Молдова» (*Seksimp Group SRL v. the Republic of Moldova*), № 30085/13, від 15 травня 2025 року
- «Селламі проти Франції» (*Sellami v. France*), № 61470/15, від 17 грудня 2020 року
- «Семеня проти Швейцарії» (*Semenya v. Switzerland*) [ВП], № 10934/21, від 10 липня 2025 року
- «Сенатор Лайнс ГмБХ проти п'ятнадцяти держав-членів Європейського Союзу» (*Senator Lines GmbH v. fifteen member States of the European Union*) (ухв.) [ВП], № 56672/00, ЄСПЛ 2004-IV
- «Сентро Європа 7 С.Р.Л. та Ді Стефано проти Італії» (*Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy*) [ВП], № 38433/09, ЄСПЛ 2012
- «Себелева та інші проти Росії» (*Sebeleva and Others v. Russia*), № 42416/18, від 01 березня 2022 року
- «Сігма Радіо Телевізн Лтд проти Кіпру» (*Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus*), №№ 32181/04 та 35122/05, від 21 липня 2011 року
- «СідіАй Холдінг Акц'єнгезельшафт та інші проти Словаччини» (*CDI Holding Aktiengesellschaft and Others v. Slovakia*) (ухв.), № 37398/97, від 18 жовтня 2021 року
- «СІК - Незалежна компанія з комунікацій, S.A. проти Португалії (№ 2)» (*SIC- Sociedade Independente de Comunicações, S.A v. Portugal (no. 2)*), № 2746/21, 13 січня 2026 року
- «Сіліцкене проти Литви» (*Silickienė v. Lithuania*), № 20496/02, від 10 квітня 2012 року
- «Сільядін проти Франції» (*Siliadin v. France*), № 73316/01, ЄСПЛ 2005-VII
- «Сіне Цаггаракіс А.Е.Е. проти Греції» (*Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece*), № 17257/13, від 23 травня 2019 року
- «СК Parmalat Spa та СК Parmalat Romania SA проти Румунії» (*SC Parmalat Spa et SC Parmalat Romania SA v. Romania*), № 37442/03, від 21 лютого 2008 року
- «Скеттіні та інші проти Італії» (*Schettini and Others v. Italy*) (ухв.), № 29529/95, від 09 листопада 2000 року
- «Скордіно проти Італії (№ 1)» (*Scordino v. Italy (no. 1)*) [ВП], № 36813/97, ЄСПЛ 2006-V
- «Скучай проти Литви» (*Skučai v. Lithuania*), № 60969/21, від 04 лютого 2025 року
- «Словенія проти Хорватії» (*Slovenia v. Croatia*) (ухв.) [ВП], № 54155/16, від 18 листопада 2020 року
- «Смалтіні проти Італії» (*Smaltini v. Italy*) (ухв.), № 43961/09, від 24 березня 2015 року
- «Сміс Клайн і Френч Лабораторіс Лтд проти Нідерландів» (*Smith Kline and French Laboratories Ltd v. the Netherlands*) (ухв.), № 12633/87, від 04 жовтня 1990 року
- «Совтрансавто-Холдінг» проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), № 48553/99, ЄСПЛ 2002-VII
- «Соренсен і Расмуссен проти Данії» (*Sørensen and Rasmussen v. Denmark*) [ВП], №№ 52562/99 та 52620/99, ЄСПЛ 2006-I

«Сотіріс і Нікос Кутрас АТТЕЕ проти Греції» (*Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece*), № 39442/98, ЄСПЛ 2000-XII

«Спадеа та Скалабріно проти Італії» (*Spadea and Scalabrino v. Italy*), від 28 вересня 1995 року, Серія А № 315-В

«Спампінато проти Італії» (*Spampinato v. Italy*) (ухв.), № 23123/04, від 29 березня 2007 року

«Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), від 23 вересня 1982 року, Серія А № 52

«Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства» (*Stubbings and Others v. the United Kingdom*), від 22 жовтня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-IV

«Стамбук проти Німеччини» (*Stambuk v. Germany*), № 37928/97, від 17 жовтня 2002 року

«Стандард Ферлагсгезелшафт мбх проти Австрії (№ 3)» (*Standard Verlagsgesellschaft mbh v. Austria (№ 3)*), № 39378/15, від 07 грудня 2021 року

«Стек та інші проти Сполученого Королівства» (*Stec and Others v. the United Kingdom*) (ухв.) [ВП], №№ 65731/01 та 65900/01, ЄСПЛ 2005-X 2005

«Стере та інші проти Румунії» (*Stere and Others v. Romania*), № 25632/02, від 23 лютого 2006 року

«Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Steel and Morris v. the United Kingdom*), № 68416/01, ЄСПЛ 2005-II

«Столковський проти Польщі» (*Stołkowski v. Poland*), № 58795/15, від 21 грудня 2021 року

«Стоян Ніколов проти Болгарії» (*Stoyan Nikolov v. Bulgaria*), № 68504/11, від 20 липня 2021 року

«Страїстеану проти Республіки Молдова» (*Străisteanu v. the Republic of Moldova*), № 9989/20, від 05 червня 2025 року

«Страум проти Латвії» (*Straume v. Latvia*), № 59402/14, від 02 червня 2022 року

«Страхова компанія «Нассау» Н.В. проти Нідерландів» (*Nassau Verzekering Maatschappij N.V. v. the Netherlands*) (ухв.), № 57602/09, від 04 жовтня 2011 року

«Стрэг Дататjänster АБ проти Швеції» (*Sträg Datatjänster AB v. Sweden*) (ухв.), № 50664/99, від 21 червня 2005 року

«Стретч проти Сполученого Королівства» (*Stretch v. the United Kingdom*), № 44277/98, від 24 червня 2003 року

«Суд Фонді С.р.л. та інші проти Італії» (*Sud Fondi S.r.l. and Others v. Italy*), № 75909/01, від 20 січня 2009 року

«Суда проти Чеської Республіки» (*Suda v. the Czech Republic*), № 1643/06, від 28 жовтня 2010 року

«Суованіємі та інші проти Фінляндії» (*Suovaniemi and others v. Finland*) (ухв.), № 31737/96, від 23 лютого 1999 року

«Східнословачка водопостачальна компанія», АТ, проти Словаччини» (*Východoslovenská vodárenská spoločnosť, a.s. v. Slovakia*) (ухв.), № 40265/07, від 02 липня 2013 року

«Сяргава проти Естонії» (*Särgava v. Estonia*), № 698/19, від 16 листопада 2021 року

—Т—

«Т.Г. проти Хорватії» (*T.G. v. Croatia*), № 39701/14, від 11 липня 2017 року

«Таббане проти Швейцарії» (*Tabbane v. Switzerland*) (ухв.), № 41069/12, від 01 березня 2016 року

«Тамазунт та інші проти Франції» (*Tamazount and others v. France*), №№ 17131/19 та 4 інші, від 04 квітня 2024 року

«Тартамелла та інші проти Італії» (*Tartamella and Others v. Italy*), №№ 26338/19 та 2 інші, від 23 жовтня 2025 року

«Татар проти Румунії» (*Tătar v. Romania*), № 67021/01, від 27 січня 2009 року

«Тенасе проти Молдови» (*Tănase v. Moldova*) [ВП], № 7/08, ЄСПЛ 2010

- «Тендам проти Іспанії» (*Tendam v. Spain*), № 25720/05, від 13 липня 2010 року
- «Терентьєв проти Росії» (*Terentyev v. Russia*), № 25147/09, від 26 січня 2017 року
- «Тібет Ментеш та інші проти Туреччини» (*Tibet Menteş and Others v. Turkey*), №№ 57818/10 та 4 інших, від 24 жовтня 2017 року
- «Тіллак проти Бельгії» (*Tillack v. Belgium*), № 20477/05, від 27 листопада 2007 року
- «Тімпул Інфо-Магазин та Ангел проти Молдови» (*Timpul Info-Magazin and Anghel v. Moldova*), № 42864/05, від 27 листопада 2007 року
- «Тіннеллі енд Санз Лтд та інші і Макелдафф та інші проти Сполученого Королівства» (*Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom*), від 10 липня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-IV
- «Ткачеви проти Росії» (*Tkachev v. Russia*), № 35430/05, від 14 лютого 2012 року
- «Тлімменос проти Греції» (*Thlimmenos v. Greece*) [ВП], № 34369/97, ЄСПЛ 2000-IV
- «ТОВ «Лінк Ойл СПБ» проти Росії» (*ООО Link Oil SPB v. Russia*) (ухв.), № 42600/05, від 25 червня 2009 року
- «ТОВ «Мемо» проти Росії» (*ООО Мемо v. Russia*), № 2840/10, від 15 березня 2022 року
- «ТОВ «Регнум» проти Росії» (*ООО Regnum v. Russia*), № 22649/08, від 08 вересня 2020 року
- «ТОВ «Укркава» проти України» (*Ukrkava, TOV v. Ukraine*), № 10233/20, від 06 лютого 2025 року
- «ТОВ «Хабаровська паливна компанія» проти Росії» (*ООО Khabarovskaya Toplivnaya Kompaniya v. Russia*) (ухв.), № 10114/06, від 19 вересня 2017 року
- «ТОВ Флавус та інші проти Росії» (*ООО Flavus and Others v. Russia*), №№ 12468/15 та 2 інші, від 23 червня 2020 року
- «Товариство взаємного страхування життя «Васа Ліф», страхова компанія «Пенсійний фонд Валанд» та група з приблизно 15 000 осіб проти Швеції» (*Wasa Liv Ömsesidigt, Försäkringsbolaget Valands Pensionsstiftelse and a group of approximately 15,000 individuals v. Sweden*), № 13013/87, рішення Комісії від 14 грудня 1988 року
- «Товариство захисту кредиторів проти Словенії» (*Društvo za varstvo upnikov v. Slovenia*) (ухв.), № 66433/13, від 21 листопада 2017 року
- «Тодоров та інші проти Болгарії» (*Todorov and Others v. Bulgaria*), №№ 50705/11 та 6 інших, від 13 липня 2021 року
- «Токель проти Туреччини» (*Tokel v. Turkey*), № 23662/08, від 09 лютого 2021 року
- «Толіч та інші проти Хорватії» (*Tolić and Others v. Croatia*) (ухв.), № 13482/15, від 04 червня 2019 року
- «Томіна та інші проти Росії» (*Tomina and Others v. Russia*), №№ 20578/08 та 19 інших, від 01 грудня 2016 року
- «Тотал С.А. і Вітол С.А. проти Франції» (*Total S.A. and Vitol S.A. v. France*), №№ 34634/18 та 43546/18, від 12 жовтня 2023 року
- «Траїна Берто і Альфонсетті проти Італії» (*Traina Berto and Alfonsetti v. Italy*) (ухв.), № 75505/12, від 08 березня 2022 року
- «Трансадо – Транспортес Флувіас Ду Садо, С.А. проти Португалії» (*Transado – Transportes Fluviais Do Sado, S.A. v. Portugal*) (ухв.), № 35943/02, ЄСПЛ 2003-XII
- «Транспетрол» а.с. проти Словаччини» (*Transpetrol, a.s. v. Slovakia*) (ухв.), № 28502/08, від 15 листопада 2011 року
- «Тре Тракторер АБ проти Швеції» (*Tre Traktörer AB v. Sweden*), від 07 липня 1989 року, серія А № 159
- «Трегубенко проти України» (*Tregubenko v. Ukraine*), № 61333/00, від 02 листопада 2004 року
- «Трегуєт проти Росії» (*Treguet v. Russia*), № 45580/15, від 20 вересня 2022 року
- «Тудор-Комерт проти Молдови» (*Tudor-Comert v. Moldova*), № 27888/04, від 04 листопада 2008 року
- «Туннель Репорт Лімітед проти Франції» (*Tunnel Report Limited v. France*), № 27940/07, від 18 листопада 2010 року

«Турізм д'еффер проти Франції» (*Tourisme d'affaires v. France*), № 17814/10, від 16 лютого 2012 року
«Тюм Хабер Сен і Чінар проти Туреччини» (*Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey*), № 28602/95, ЄСПЛ 2006-II

—у—

«УАБ «Кеско Сенукай Літуанія» проти Литви» (*UAB Kesko Senukai Lithuania v. Lithuania*), № 19162/19, від 04 квітня 2023 року
«УАБ «Профарма» та УАБ «Бона Діагнозис» проти Литви» (*UAB Profarma and UAB Bona Diagnosis v. Lithuania*), №№ 46264/22 та 50184/22, від 07 січня 2025 року
«УАБ Амберкор ДС та УАБ Аркус Новус проти Литви» (*UAB Ambercore DC and UAB Arcus Novus v. Lithuania*), № 56774/18, від 13 червня 2023 року
«Угорська асоціація постачальників контенту та Індекс.ху Црт проти Угорщини» (*Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary*), № 22947/13, від 02 лютого 2016 року
«Угорський Гельсінський Комітет проти Угорщини» (*Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary*) [ВП], № 18030/11, від 08 листопада 2016 року
«Уж проти Угорщини» (*Uj v. Hungary*), № 23954/10, від 19 липня 2011 року
«Узан та інші проти Туреччини» (*Uzan and Others v. Turkey*), №№ 19620/05 та 3 інші, від 05 березня 2019 року
«Україна проти Росії (щодо Криму)» (*Ukraine v. Russia (re Crimea)*) (ухв.) [ВП], №№ 20958/14 та 38334/18, від 16 грудня 2020 року
«Україна проти Росії (щодо Криму)» (*Ukraine v. Russia (re Crimea)*) [ВП], №№ 20958/14 та 38334/18, від 25 червня 2024 року
«Україна-Тюмень проти України» (*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*), № 22603/02, від 22 листопада 2007 року
«УНІСОН» проти Сполученого Королівства» (*UNISON v. the United Kingdom*) (ухв.), № 53574/99, ЄСПЛ 2002-I
«Унія» ТОВ та «Belcourt Trading Company» проти Росії» (*Uniya OOO and Belcourt Trading Company v. Russia*), №№ 4437/03 та 13290/03, від 19 червня 2014 року
«Унспед Пакет Сервісі СаН. Ве ТіК. А.С. проти Болгарії» (*Ünsped Paket Servisi SaN. Ve TiC. A.Ş. v. Bulgaria*), № 3503/08, від 13 жовтня 2015 року
«Урбарська громада Тренчіанські Біскупице проти Словаччини» (*Urbárska Obec Trenčianske Biskupice v. Slovakia*), № 74258/01, від 27 листопада 2007 року
«Уряд Автономної спільноти Країни Басків проти Іспанії» (*Le Gouvernement de la Communauté Autonome du Pays Basque contre l'Espagne*), (ухв.), № 29134/03, від 03 лютого 2004 року

—ф—

«Ф.Дж.М. проти Сполученого Королівства» (*F.J.M. v. United Kingdom*) (ухв.), № 76202/16, від 06 листопада 2018 року
«Фабіан проти Угорщини» (*Fábián v. Hungary*) [ВП], № 78117/13, від 05 вересня 2017 року
«Фабрі проти Франції» (*Fabris v. France*) [ВП], № 16574/08, ЄСПЛ 2013 (витяги)
«Фадєєва проти Росії» (*Fadeyeva v. Russia*), № 55723/00, ЄСПЛ 2005-IV
«Файненшел Таймс Лтд та інші проти Сполученого Королівства» (*Financial Times Ltd and Others v. the United Kingdom*), № 821/03, від 15 грудня 2009 року

- «Федерація профспілок працівників морських нафтогазових промислів та інші проти Норвегії» (*Federation of Offshore Workers' Trade Unions and Others v. Norway*) (ухв.), № 38190/97, ЄСПЛ 2002-VI
- «Фельдбрюгге проти Нідерландів» (*Feldbrugge v. the Netherlands*), від 29 травня 1986 року, Серія А № 99
- «Фельдман та банк «Слов'янський» проти України» (*Feldman and Slovyansky Bank v. Ukraine*), № 42758/05, 21 грудня 2017 року
- «Фенер Рум Еркек Лісесі Вакфі проти Туреччини» (*Fener Rum Erkek Lisesi Vakfi v. Turkey*), № 34478/97, від 09 січня 2007 року
- «Ферейн КлімаСеніоріннен Швейц та інші проти Швейцарії» (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*) [ВП], № 53600/20, від 09 квітня 2024 року
- «Фернандез Мартінез проти Іспанії» (*Fernández Martínez v. Spain*) [ВП], № 56030/07, ЄСПЛ 2014 (витяги)
- «Ферр'єрі та Бонассіса проти Італії» (*Ferrieri and Bonassisa v. Italy*), №№ 40607/19 та 34583/20, від 08 січня 2026 року
- «Ферразіні проти Італії» (*Ferrazzini v. Italy*) [ВП], № 44759/98, ЄСПЛ 2001-VII
- «Ферреро Кінтана проти Іспанії» (*Ferrero Quintana v. Spain*), № 2669/19, від 26 листопада 2024 року
- «Фірма ЕДФ фюр Зі, ЕФС Електроніше Датенферарбайтунг Дінстлайстунгс ГмбХ проти Німеччини» (*Firma EDV für Sie, Efs Elektronische Datenverarbeitung Dienstleistungs GmbH v. Germany*) (ухв.), № 32783/08, від 02 вересня 2014 року
- «Флоріндо де Алмейда Васконселос Грамаксо проти Португалії» (*Florindo de Almeida Vasconcelos Gramacho v. Portugal*), № 26968/16, від 13 грудня 2022 року
- «Фоменко та інші проти Росії» (*Fomenko and others v. Russia*) (ухв.), № 42140/05, від 24 вересня 2019 року
- «Фон Мальцан та інші проти Німеччини» (*Von Maltzan and Others v. Germany*) (ухв.) [ВП], №№ 71916/01 та 2 інші, ЄСПЛ 2005-V
- «Фонд «Батьківська турбота» проти України» (*Batkivska Turbota Foundation v. Ukraine*), № 5876/15, від 09 жовтня 2018 року
- «Фонд «Карібу» проти Норвегії» (*The Karibu Foundation v. Norway*), № 2317/20, від 10 листопада 2022 року
- «Фонд Дж. Пола Гетті та інші проти Італії» (*The J. Paul Getty Trust and Others v. Italy*), № 35271/19, від 02 травня 2024 року
- «Формінстер Ентерпрайзиз Лімітед проти Чеської Республіки» (*Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic*), № 38238/04, від 09 жовтня 2008 року
- «Форначі Марцо '88 С.р.А. проти Італії» (*Fornaci Marzo '88 S.p.A. v. Italy*), № 55498/07, від 12 лютого 2026 року
- «Фортум Ойл Енд Гас Ой проти Фінляндії» (*Fortum Oil And Gas Oy v. Finland*) (ухв.), № 32559/96, від 12 листопада 2002 року
- «Фредін проти Швеції (№ 1)» (*Fredin v. Sweden (no. 1)*), від 18 лютого 1991 року, Серія А № 192
- «Фрейре Лопес проти Португалії» (*Freire Lopes v. Portugal*) (ухв.), № 58598/21, від 31 січня 2023 року
- «Фрейташ Рангель проти Португалії» (*Freitas Rangel v. Portugal*), № 78873/13, від 11 січня 2022 року
- «Фуентеш Бобо проти Іспанії» (*Fuentes Bobo v. Spain*), № 39293/98, від 29 лютого 2000 року
- «Фуклев проти України» (*Fuklev v. Ukraine*), № 71186/01, від 07 червня 2005 року
- «Фуксманн проти Німеччини» (*Fuchsmann v. Germany*), № 71233/13, від 19 жовтня 2017 року
- «Фьорст Софія Коммодітіз ЕООД і Параг проти Болгарії» (*First Sofia Commodities EOOD and Paragh v. Bulgaria*) (ухв.), № 14397/04, від 25 січня 2011 року

—X—

- «Х'ютсон проти Сполученого Королівства» (*Huitson v. the United Kingdom*) (ухв.), № 50131/12, від 13 січня 2015 року
- «Халдіманн та інші проти Швейцарії» (*Haldimann and Others v. Switzerland*), № 21830/09, ЄСПЛ 2015
- «Ханан проти Німеччини» (*Hanan v. Germany*) [ВП], № 4871/16, від 16 лютого 2021 року
- «Хасан і Чауш проти Болгарії» (*Hasan and Chaush v. Bulgaria*) [ВП], № 30985/96, ЄСПЛ 2000-XI
- «Хачатрян проти Вірменії» (*Khachatryan v. Armenia*), № 31761/04, від 01 грудня 2009 року
- «Хаяті Челебі та інші проти Туреччини» (*Hayati Çelebi and Others v. Turkey*), № 582/05, від 09 лютого 2016 року
- «Хейніш проти Німеччини» (*Heinisch v. Germany*), № 28274/08, ЄСПЛ 2011 (витяги)
- «Хіро Балані проти Іспанії» (*Hiro Balani v. Spain*), від 09 грудня 1994 року, Серія А № 303-B
- «Хогендейк проти Нідерландів» (*Hoogendijk v. the Netherlands*) (ухв.), № 58641/00, від 06 січня 2005 року
- «Ходорковський і Лебедєв проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), №№ 11082/06 та 13772/05, від 25 липня 2013 року
- «Хонякіна проти Грузії» (*Khoniakina v. Georgia*), № 17767/08, від 19 червня 2012 року
- «Хоппен та профспілка працівників «АВ Amber Grid» проти Литви» (*Hoppen and trade union of AV Amber Grid employees v. Lithuania*), № 976/20, від 17 січня 2023 року
- «Хорватська федерація гольфу проти Хорватії» (*Croatian Golf Federation v. Croatia*), № 66994/14, від 17 грудня 2020 року
- «Хорватське радіо- телебачення» проти Хорватії» (*Croatian Radio-Television v. Croatia*), №№ 52132/19 та 19 інших, від 02 березня 2023 року
- «Християнська релігійна організація Свідків Єгови проти Вірменії» (*Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia*), № 41817/10, від 22 березня 2022 року
- «Хуттен-Чапська проти Польщі» (*Hutten-Czapska v. Poland*) [ВП], № 35014/97, ЄСПЛ 2006-VIII

—Ц—

- «Центр демократії та верховенства права проти України» (*Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine*), № 10090/16, від 26 березня 2020 року
- «Центрум Хандлове Агора СП. З О.О. проти Польщі» (*Centrum Handlowe Agora SP. Z O.O. v. Poland*), № 8928/13, від 20 лютого 2024 року
- «Ціріак проти Румунії» (*Țiriac v. Romania*), № 51107/16, від 30 листопада 2021 року
- «Цулуکیدзе та Русулашвілі проти Грузії» (*Tsulukidze and Rusulashvili v. Georgia*), №№ 44681/21 та 17256/22, від 29 серпня 2024 року

—Ч—

- «Чакаревич проти Хорватії» (*Čakarević v. Croatia*), № 48921/13, від 26 квітня 2018 року
- «Чап Лтд проти Вірменії» (*Chap Ltd v. Armenia*), № 15485/09, від 04 травня 2017 року
- «Чапелл проти Сполученого Королівства» (*Chappell v. the United Kingdom*), від 30 березня 1989 року, Серія А № 152-A
- «Чоліч проти Хорватії» (*Čolić v. Croatia*), № 49083/18, від 18 листопада 2021 року
- «Чотири компанії проти Австрії» (*Four Companies v. Austria*) (ухв.), № 427/76, від 27 вересня 1976 року
- «Чоудурі та інші проти Греції» (*Chowdury and Others v. Greece*), № 21884/15, від 30 березня 2017 року

—Ш—

- «Шабанович та інші проти Сербії» (*Šabanović and Others v. Serbia*), №№ 39819/16 та 4 інших, від 07 жовтня 2025 року
- «Шарабідзе та інші проти Грузії» (*Sharabidze and Others v. Georgia*) (ухв.), № 28062/20, від 17 лютого 2026 року
- «Шаркхі та інші проти Албанії» (*Sharxhi and Others v. Albania*), № 10613/16, від 11 січня 2018 року
- «Шведська спілка машиністів проти Швеції» (*Swedish Engine Drivers' Union v. Sweden*), від 06 лютого 1976 року, Серія А № 20
- «Швейцарське радіо та видавництво» проти Швейцарії» (*Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft and publisuisse SA v. Switzerland*), № 41723/14, від 22 грудня 2020 року
- «Шембрі та інші проти Мальти» (*Schembri and Others v. Malta*), № 42583/06, від 10 листопада 2009 року
- «Шестаков проти Росії» (*Shestakov v. Russia*) (ухв.), № 48757/99, від 18 червня 2002 року
- «Шесті Май Інжинірінг ООД та інші проти Болгарії» (*Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria*), № 17854/04, від 20 вересня 2011 року
- «Шеффер та інші проти Словаччини» (*Scheffer and Others v. Slovakia*) (ухв.), № 16627/21, від 16 грудня 2025 року
- «Шипс Вейст Ойл Коллектор Б.В. та інші проти Нідерландів» (*Ships Waste Oil Collector B.V. and Others v. the Netherlands*) [ВП], №№ 2799/16 та 3 інші, від 01 квітня 2025 року
- «Шкоберне проти Словенії» (*Škoberne v. Slovenia*), № 19920/20, від 15 лютого 2024 року
- «Шмідт проти Латвії» (*Schmidt v. Latvia*), № 22493/05, від 27 квітня 2017 року
- «Шпачек, с.р.о. проти Чеської Республіки» (*Špraček, s.r.o., v. the Czech Republic*), № 26449/95, від 09 листопада 1999 року
- «Шполяр і Дежчі Вртіч Пчеліце проти Хорватії» (*Špoljar and Dječji Vrtić Pčelice v. Croatia*) (ухв.), № 68320/13, від 22 вересня 2020 року
- «Штайндель проти Німеччини» (*Steindel v. Germany*) (ухв.), № 29878/07, від 14 вересня 2010 року
- «Штехаунер проти Австрії» (*Stechauner v. Austria*), № 20087/06, від 28 січня 2010 року
- «Шют проти Німеччини» (*Schüth v. Germany*), № 1620/03, ЄСПЛ 2010

—Ю—

- «Юнайтід Крістіан Бродкастерс Лтд проти Сполученого Королівства» (*United Christian Broadcasters Ltd v. the United Kingdom*) (ухв.), № 44802/98, від 07 листопада 2011 року
- «Юнедік проти Франції» (*Unédic v. France*), № 20153/04, від 18 грудня 2008 року
- «Юрчич проти Хорватії» (*Jurčić v. Croatia*), № 54711/15, від 04 лютого 2021 року
- «Юссіла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], № 73053/01, ЄСПЛ 2006-XIV

—Я—

- «Якубовський проти Німеччини» (*Jacubowski v. Germany*), від 23 червня 1994 року, Серія А № 291-А
- «Ян Едгар (Ліверпуль) Лімітед проти Сполученого Королівства» (*Ian Edgar (Liverpool) Limited v. the United Kingdom*) (ухв.), № 37683/97, ЄСПЛ 2000-I
- «Ян та інші проти Німеччини» (*Jahn and Others v. Germany*) [ВП], №№ 46720/99 та 2 інші, ЄСПЛ 2005-VI
- «Яначек проти Чеської Республіки» (*Janáček v. the Czech Republic*), № 9634/17, від 02 лютого 2023 року

«Яношевич проти Швеції» (*Janosevic v. Sweden*), № 34619/97, ЄСПЛ 2002-VII
«Ятрідіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) [ВП], № 31107/96, ЄСПЛ 1999-II